

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

131. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

2018. 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balla Tibor, az MTA doktora, alezredes, osztályvezető (Hadtörténelmi Intézet); *Besenyő János*, PhD, egyetemi oktató (Óbudai Egyetem); *Czirók Zoltán*, történész, ügyintéző (Vas Megyei Kormányhivatal, Szombathelyi Járási Hivatal); *Fodor Gábor*, PhD, turkológus–történész, igazgató (Isztambuli Magyar Intézet); *Gulyás Adrienn*, egyetemi hallgató (Károli Gáspár Református Egyetem); *Katona Csete*, PhD-hallgató (Debreceni Egyetem BTK és Central European University, Medieval Studies); *Kincses Katalin Mária*, kandidátus, főszerkesztő (Hadtörténelmi Intézet, Szerkesztőség); *Kocsis Annamária*, PhD-hallgató (Károli Gáspár Református Egyetem); *Kovács István*, kandidátus, történész; *Kozák-Kígyóssy Szabolcs László*, PhD-hallgató (Eötvös Loránd tudományegyetem, BTK); *Nóvé Béla*, PhD, szabad foglalkozású író, történész, dokumentumfilmes alkotó; *Seres István*, PhD, történész; *Solymosi József*, PhD, főlevéltáros (Hadtörténelmi Levéltár, Bécsi Kirendeltség); *Sőregi Zoltán* hivatásos tiszt (Belügyminisztérium); *Szathmáry István*, újságíró; *Tóth Ferenc*, az MTA doktora, tudományos főmunkatárs (MTA Bölcsészettudományi Intézet); *Veszprémy László*, az MTA doktora, alezredes, igazgató (Hadtörténelmi Intézet)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket
Kántás Balázs (angol), *Márkus Andrea* (francia),
Nasinszky Dezső (orosz) és *Zachar Viktor Kristóf* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata
Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Kincses Katalin Mária*
Szerkesztő: *Somogyi Gréta*

Szerkesztőbizottság:

B. Szabó János, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kelenik József, Kiss Gábor, Kovács Vilmos, Lenkefi Ferenc, Mészáros Kálmán, Okváth Imre, Pollmann Ferenc, Szabó Péter, Szakály Sándor, Varga J. János, Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, Hajdu Tibor, M. Szabó Miklós, Markó György, Pálffy Géza, Sallay Gergely Pál, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Tóth Ferenc, Urbán Aladár

Kiadja: a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum
A kiadásért felel: a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoka

© Szerzők, fordítók, szerkesztők, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2018

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-04, e-mail: hkszerk@gmail.com
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4000,- Ft, negyedévre 1000,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben

TANULMÁNYOK

KATONA CSETE

VIKING ZSOLDOSOK A IX–XI. SZÁZADI KELET-EURÓPÁBAN

A katonai kísérek a korai középkor hadviselésének meghatározó szerveződési voltak, melyekben fiatal harcos férfiak egy karizmatikus vezető köré gyűlve vettek részt személyes dicsőséget és vagyonszerzést ígérő hadjáratokban. Az intézmény leginkább a germán világból ismert számunkra. Tacitus római történetíró a Kr. u. I. században írt *Germania* című munkájában a főembereket körülvevő válogatott ifjú harcosok körét a *comitatus* jelzővel illette. A *comitatus* tagjai frissen harcosokká avatott ifjak voltak, akik a dicsőségért egymással is vetélkedtek, a harcmezőn pedig életüket áldozták vezetőjükért.¹

Az intézmény azon korai germán hagyományok körébe tartozik, melyeket a későbbi, Skandináviából a VIII. századtól kirajzó germán ajkú népek is megőriztek. A klasszikus viking kor mintegy három évszázada alatt (750 k.–1050) a mai norvég, svéd, dán és a kolonizált angliai területek mindegyikén működött a *comitatus* valamilyen formája. A hagyomány alapvető megőrzése mellett bizonyos változások, helyi variációk is fellelhetőek voltak, melyeket a kíséretre vonatkozó terminológiai bizonytalanságok is mutatnak. A német történetírásban a pogány germán kíséretre használt modern *Männerbund* vagy *Gefolgschaft* kifejezés helyett a skandináv harcosok fosztogatásra összesereglett néhány hajónyi legénységét általában *lið*nek nevezik a skandináv források, és így a szakirodalom is.² A viking főisten, Odin csarnokában összegyűlt halott harcos kíséretet viszont *einherjarnak* hívták a skandináv hősi-mitologikus történetek.³ Ennek ellenére a germán kíséret nem kötődik elválaszthatatlanul a pogány valláshoz és rituálékhoz.⁴ A XIII. századi norvég források által rekonstruálható, királyok által szervezett *hirð* nevű alakulat például már egy keresztény monarchia professzionális testőrségének és kémhálózatának tekinthető, noha a kísérettagok versengése, bátorsága és saját bevételre, valamint kvártélyra való igénye ugyanúgy jellemzik az intézményt.⁵ Az Angliát is elfoglaló Nagy Knut (1016–1035) *húskarl* néven elhíresült, dán harci bárdal felszerelt elit kíséret csapata később csak az angliai területeken terjedt el, ahol klasszikus háborús teendőik kiegészültek adminisztratív és közigazgatási funkciókkal is, úgymint adószedés vagy földbirtoklás.⁶ A norvég vikingek által betelepített Izlandon ugyanakkor nem jött létre az urával együtt élő és lakomázó, hivatásos harcosokból álló kíséret. A szigetországban a

¹ Tacitus, 28. o.

² Raffield et al. 2016.

³ Lindow 2001. 104–105. o.

⁴ Vö.: Meier 2001.

⁵ Rosén 1961.; Larsson 1908.

⁶ Hooper 2000.

helyi főemberek (*goðar*) és – gazdálkodásból élő – követőik (*þingmenn*) között egy laza alá-főlé rendeltségi viszonyrendszer alakult ki, mely kölcsönös fizikai védelmen és jogi képviselőten alapult.⁷ Ezek alapján kronológiai és földrajzi régiók szerinti változásokkal is számolnunk kell az intézmény történetében.

Ugyanígy változatokra számíthatunk azon vikingek esetében is, akik a korabeli „viking világ” keleti felében léptek szolgálatba, hiszen az itteni államok berendezkedése is különböző volt. A IX. századtól Kelet-Európában, a Közel-Keleten és a Mediterráneum keleti felében tevékenykedő skandináv vikingeket a legtöbb korabeli forrás rusz vagy varég néven említi. Bár a források korántsem konzekvensenek teljesen, a rusz és a varég fogalmak közötti különbség talán abban ragadható meg, hogy az előbbi magában foglalta azt a skandináv eredetű népességet – nőekkel és gyerekekkel együtt – mely a helyi balti, szláv és egyéb lakossággal keveredett a IX. századtól kezdve, míg a varég az európai orosz területeken tevékenykedő professzionális (skandináv) fegyveres alakulatok megnevezésére volt inkább használatos.⁸ Erre utal maga a varég kifejezés etimológiája is, mely az óészaki *væring* szóra vezethető vissza és eskütételt végző társat jelöl.⁹ A varég harcosok ugyanis felesküdtött testőrként a korabeli „Kelet” több udvarában is megfordultak. Aktív rusz harci alakulatok ismertek Konstantinápolyból (varég gárda), Kijevből (druzsina) és a kazár fővárosból, Etilből. A korabeli viking zsoldosok számára a korszak és térség leggazdagabb városa, Konstantinápoly volt a legvonzóbb célpont az elhelyezkedésre. A bizánci fővárosban a X. század végétől kezdve évszázadokon keresztül a skandinávokból álló „varég gárda” látta el a *basileus* személyes védelmét. Noha kétségkívül Konstantinápoly gyakorolta kulturálisan a legnagyobb hatást a skandináv zsoldosokra Kelet-Európában, a Bizánci állam és hadsereg fejlett struktúrái nem tették lehetővé a skandináv-típusú fegyveres kíséret hagyományainak zavartalan ápolását Konstantinápolyban.¹⁰

Fontos szerepet játszottak azonban a viking zsoldosok egy másik államalakulat, a Kijevi Rusz létrejöttében. Az orosz történetírásban a skandinávok szerepe az első szláv állam megszületésében a „normannista – anti-normannista” vita néven híresült el.¹¹ A vitának egyik sarkalatos pontját képezte, hogy a IX. századtól kezdve a skandináv fegyveres kíséretetek milyen szerepet töltek be a törzsek és nemzetségek állammá szervezésének folyamatában, és a Kijevi Rusz későbbi működtetésében. A IX. század végétől kezdve a Kijevi Rusz területén élő fejedelmek fegyveres kíséreteinek tagjait az orosz *drug* (=barát) szóból eredeztethető fogalom, a druzsina jelölte.¹² A varég gárda Kazáriában működő variánsát a legtöbb kutató szintén elfogadja,¹³ al-Mas‘ūdī X. századi muszlim

⁷ Byock 2001. 118–141. o.

⁸ Androshchuk 2004–2005.; Melnikova – Petrukhin 1991.

⁹ Stender-Petersen 1931–1932. A rusz megnevezéssel ellentétben, a varég kifejezés etimológiáját nem kérdőjelezzik meg a kutatók.

¹⁰ A bizánci varég gárda történetére és a skandinávokat ért bizánci kulturális hatásra lásd: Katona 2017a.

¹¹ Mordovin 2006.; Szvák – Szili 2009.

¹² Melnikova 1996.; Halbach 1985. 94–110. o.; Font 2007. 74–80. o. A szó tágabb értelemben felöllelhetett társadalmi csoportosulásokat, egy adott személy (politikai) támogatóit, egy terület férfi lakosságát vagy kereskedelmi- és kézműves társaságokat is. Duczko 2004. 246. o.; további referenciákhoz: Franklin – Shepard 1996. 194. o., 41. jegyz. Mivel azonban ez a kiterjesztett jelentéskör egy későbbi fejlődmény, itt csak a druzsina szűkebb értelmezésével foglalkozunk.

¹³ Montgomery 2010. 161–164. o.; Györffy 1959. 60. o.; Blöndal 1978. 7. o.

szerzőre hivatkozva: „...a rūs s a saqaliba, akikről azt említettük, hogy pogányok, szintén a király seregét képezik és rabszolgái.”¹⁴

Terminológiai szempontból különbséget szokás tenni az egyes uralkodók szűk körű személyes testőrsége és az egyes államszerveződések fegyveres erejének magvát adó elit gárdák, a kíséret között. A Bizánci Birodalom esetében utóbbi fogalom aligha nyerhet értelmet a varég gárda esetében, míg a többi „keleti” udvarban a törzsi-nemzetségi társadalmak sajátos fejlődése folytán a testőrségek tagjai feltehetően a nagyobb kíséretnek köréből kerültek ki.

Annak ellenére, hogy egyértelmű bizonyíték nincs rá, a kutatók más helyeken – a volgai bulgároknál, Magyarországon és Lengyelországban – is felvetették a skandináv zsoldosok alkalmazásának lehetőségét. A tanulmányban a szóban forgó IX–XI. századi kelet-európai kíséretnek szerveződési formáit és vikingekhez fűződő kapcsolatait vizsgálom a kapcsolódó ósláv, bizánci, muszlim és óészaki írott források, valamint régészeti leletek alapján.

Lengyelország

A kelet-európai kíséretnek közül a lengyel példát taglalom elsőként. Egy héber utazó Ibn Jákub 965. évből származó leírása szerint I. Mieszko lengyel fejedelem (kb. 960–992) 3000 fős páncélos kíséretnek parancsolt.¹⁵ Jákub leírása későbbi muszlim szerzőknél, al-Bakrīnál és az őt is másoló al-Qazwīnīnél maradt fenn.¹⁶ Az al-Bakrī szöveg így tudósít Mieszko kíséretéről: „Adószedése kereskedelmi súlymértékben (*marqatī-mitqāl*) történik; ez képezi emberei ellátását; minden hónapban minden egyes férfi meghatározott számú (pénzdarabot) kap belőlük. Van neki háromezer páncélosa; ezek katonák, akik közül száz annyit ér, mint tízszer száz másokból. Ezeknek az embereknek ruhát, lovakat, fegyvereket és mindent ad, amire szükségük van. Ha valamelyiküknek gyermeke születik, menten kiutaltatja ellátását, akár fiú, akár lány; ha felserdül és fiú, megházasítja s a lány apjának a hozományt kifizeti, ha lány, férjhez adja s a hozományt apjának fizeti ki. A hozomány a saqālib-nál tetemes; a vele járó szokásaik olyanok, mint a berberék szokásai.”¹⁷

Ibn Jákub a szlávok szokásait és politikai berendezkedését írta le művében, amiben elkülöníti a hajón támadó ruszokat (tehát a skandinávokat) a szlávoktól.¹⁸ A ruszok említésének elmaradása a kíséret leírásából azonban nem az egyetlen jele azok hiányának. A szöveg ugyanis a fentebb idézett verzióban is egyértelműen kiköti, hogy a kísérettagok gyermekeinek házasítása a szlávok szokásai szerint zajlott. A bizonyítékok egy szláv kíséretre vonatkoznak, melynek felépítése és működése a druzsinára hajaz: a kísérettagok professzionális harcosok, akik rendszeres zsoldot, valamint ajándékokat kapnak, és akiket a fejedelem próbál bevonni rokonságába is. A lengyel államfejlődést több kutató is hasonló-

¹⁴ *Kmoskó* 2000. 172. o.

¹⁵ *Mishin* 1994–1995. 187. o.

¹⁶ *Kmoskó* 2000. 243–244. o.; *Kmoskó* 2007. 101. o.

¹⁷ *Kmoskó* 2000. 243–244. o.

¹⁸ Lásd: *Mishin* 1994–1995. 188. o.

nak véli a kijevivel, így a druzsinát is párhuzamos intézménynek tartják, melynek működését egy későbbi forrás, Gallus Anonymus is ismerteti.¹⁹

A lengyel druzsina relatíve nagy, 3000-es létszáma a kora középkori viszonyokat tekintve túlzásnak tűnik, ám ha el is fogadjuk, feltételezhetjük, hogy ekkora haderő nem lakott és vándorolt egyik helyről a másikra állandó jelleggel az uralkodóval és annak mozgó udvartartásával. A lengyel államszervezéssel párhuzamosan, főként az erődök helyőségét képezhették, és mivel I. (Vitéz) Boleszláv fejedelem (Bolesław I Chrobry) (992–1025) után nem hallunk a druzsináról, feltételezhető, hogy a kísérettagok egyszerű várkatonákká váltak.²⁰ Harcászati feladatköreikről keveset tudunk meg: a páncélozás akár lovasokra is vonatkozhatna, hiszen a kísérettagoknak felsorolt ajándékok között lovak is szerepelnek, ám az ily mértékű felszerelést aligha engedhette meg magának bárki is a korabeli Európában. A komoly nehézlovas páncélzat hiánya általános az európai régészeti leletanyagban is.²¹ Az al-Qazwīnī-féle átiratban ráadásul a kíséret tagjai egyértelműen gyalogos katonaként vannak bemutatva.²²

A Lengyelországban talált számos skandináv régészeti lelet alapján sokan feltételezték, hogy a kíséret nagy része vikingekből tevődött össze.²³ Ezt némiképp támogatták a korai lengyel uralkodók skandináv dinasztikus kapcsolatai. A „normannista – anti-normannista” vita lengyel letükröződéseként néhányan úgy vélték, hogy már maga a Lengyelországot alapító Piast dinasztia is külföldi (skandináv) eredetű volt, hasonlóan a kijevi államot szervező Rurikidákhoz.²⁴ Erre a XI. századi másolatokban fennmaradt, 991. évre adatokat szolgáltató *Dagome iudex* néven elhíresült dokumentum adott okot, melyben a lengyel fejedelem, Mieszko, a skandináv Dagr névre visszavezethető Dagome (Dagobert) néven jelenik meg. Ebből a logikából kiindulva természetesen Mieszko kíséretét is skandináv alakulatként jelölték meg.²⁵ A *Dagome iudex* fenti értelmezését ma már elvetik a kutatók, de a skandináv kíséretet továbbra is lehetségesnek vélik. Mieszko lánya Villásszakállú Sven dán királyhoz (986–1014) ment feleségül, és amennyiben azonos az izlandi sagák Sigridjével, úgy előtte I. Győzedelmes Erik svéd király (970–995) felesége is ő volt. Mások a források ellentmondásait, úgy rekonstruálják, hogy a hercegnőt I. Boleszláv lányaként azonosítják.²⁶ A lengyelek dinasztikus kapcsolatai szorosak voltak Skandináviával, így az udvarok között elviekben szabadon áramolhattak a kísérettagok. Már Kékfogú Harald dán király (kb. 958–986) trelleborgi erődjében is kimutathatóvá vált egy szláv kontingens jelenléte stroncium izotóp analízis segítségével.²⁷ Az *Óoroszk Óskronika* szerint I. Boleszláv 1018. évi Kijev elleni hadjáratát követően varég hadifog-

¹⁹ A kijevi és a lengyel államfejlődés, valamint a varég druzsina párhuzamára és működésére: Györffy 1977 [2013]. 220–221. o.; Shepard 2005. Gallus Anonymus a korai lengyel kíséretre vonatkozó részei: *Gall Névtelen*, 102–103., 109., 111., 122–124. o.

²⁰ Borosy 1981. 35–36. o.

²¹ Bíró 2012. 203. o.

²² Mishin 1994–1995. 188. o., 28. jegyz.; Kmoskó 2007. 101. o.

²³ Kara 1992.; Cattaneo 2009. 7–8. o.; Shepard 2005. 269–270. o.; Stanislawski 2013. 10–13. o.

²⁴ A probléma historiográfiai áttekintésére lásd: Boroń 2013.

²⁵ A különböző elméletekre lásd: Cattaneo 2009. 6–8. o.; Borosy 1981. 35–36. o.

²⁶ Prinke 2002.

²⁷ Price et al. 2011.

lyokkal tért haza,²⁸ akiket feltehetőleg besorozott kíséretébe, és akiknek sírjait a régészek megtalálták Lutomierskben.²⁹

Az óészaki források egy része szintén említ lengyel-skandináv kapcsolatokat, ám észben kell tartanunk, hogy a sagák lejegyzése és a történések közötti 200–300 éves különbség erősen megkérdőjelezi hitelüket politikai eseményekre vonatkozóan. Snorri Sturluson Olaf Tryggvason királyról írott sagájában a későbbi norvég uralkodó állítólag I. Boleszláv lengyel fejedelemnél is bujkált, akinek feleségül vette Geira nevű lányát.³⁰ A saga szerint Olaf egy téli hadjárat erejéig a lengyel központosítási törekvésekben is részt vett: „Ahogy fentebb mondtuk, Olaf Tryggvason a vendek földjén töltötte a telet. A tél folyamán a vendek azon körzeteibe ment, melyek Geira királynő uralma alá tartoztak, de megszegték esküjüket és nem voltak hajlandók adót fizetni. Olaf fosztogatni kezdett ott; többeket megölt, másokat megegetett és sok zsákmányt szerzett. Alávetette ezeket a körzeteket, majd visszatért erődjébe.”³¹ – A saga leírása a druzsinák adószedési körútjait idézi, és erősíti a feltevést, miszerint mind Mieszko, mind I. Boleszláv druzsina szerű kísérettel rendelkezett.

Egy másik óészaki forrás a *Jómsvíkinga saga* egy viking elitalakulatról számol be, mely Jómsborg erődjében telepedett meg valahol a mai észak-lengyel partvonal mentén.³² Régészeti kutatások nem tudták azonosítani Jómsborgot, és a mai kutatók többsége úgy véli, hogy a sagában leírt módon sohasem létezett. Ehelyett Jómsborgot egy multikulturális, vikingek által létesített kereskedelmi kikötőként képzelik el, melyet a mai Wolinnal vélnek azonosnak.³³

Újabb régészeti kutatások erősen megkérdőjelezik a skandináv kíséret képét, mely a rosszul dokumentált és hiányos leletanyag félreértelmezésében, valamint a lengyel régészek tradicionális elveiben (régészeti kultúrák adott népekkel történő azonosíthatóságában) gyökerezett.³⁴ Bár az észak Balti partok mentén fekvő kereskedelmi emporiák leletanyaga egyértelműen megerősíti a skandináv jelenlétet Wolinban és Kamień Pomorskiben, skandináv többséggel lakott településként egyelőre csak Truso azonosítható.³⁵ A Mieszko hatáskörébe tartozó „Nagyobb Lengyelország” területéről azonban nem kerültek elő nagyszámú skandináv leletek, és a korábban annak vélt (többnyire a második világháború előtt kiásott) tárgyak többségéről bebizonyosodott, hogy nem skandináv eredetűek.³⁶ Noha kétségtelen, hogy a vikingek jelen voltak a mai lengyel területeken, a partvonal menti településekkel szemben a középső lengyel területeknek nem volt elég vonzerejük a vikingek oda csábításához, ugyanakkor katonailag elég szervezettek voltak az ellenálláshoz és a viking hódítás elhárításához. A lengyelországi skandináv leleteket éppen ezért inkább szoros kereskedelmi kapcsolatokkal és bizonyos fokú békés együttéléssel magyarázhatjuk.³⁷

²⁸ RIE 110–111. o.

²⁹ Stanisławski 2013. 10. o.

³⁰ Óláfs saga Tryggvasonar, 252–253. o.

³¹ Óláfs saga Tryggvasonar, 254–255. o. (Saját ford.)

³² Jómsvíkinga saga.

³³ Morawiec 2009.

³⁴ Gardela 2015.; Rohrer 2009.

³⁵ Gardela 2015. 220. o.

³⁶ Duczko 2013. 24–25. o.; Gardela 2015. 223–225. o.

³⁷ Gardela 2015. 227. o.

Magyarország

Magyarországon szintén felvetették a rusz-varég testőrök alkalmazásának lehetőségét. Györffy György több művében is megemlítette, hogy a 900-as évek végétől kezdve rusz-varég zsoldosok álltak Géza magyar nagyfejedelem (971/972–997) és első királyunk, Szent István (1000–1038) szolgálatában.³⁸ Elméletét korábban Kristó Gyula kronológiai és nyelvészeti alapokon már megkérdőjelezte,³⁹ ennek ellenére a hipotézis továbbra is népszerű tudományos körökben.⁴⁰ Az elmélet szerint a varég-ruszk magyarországi megjelenése Géza uralmának végén, a 980-as években kezdődhetett, amikor a besenyők komolyan veszélyeztetni kezdték a dnyeperi vízi utat,⁴¹ arra ösztökélve a ruszok némelyikét, hogy a velük barátságosnak vélt magyar területeken vonuljanak át Kijevből Konstantinápolyba, vagy fordítva, és Géza fejedelemnél lépjenek szolgálatba.⁴² A vándorló rusz testőrök idővel nagyobb tömegben érkezhettek Magyarországra, mert a Gézát követő István már bizonyítottan jó kapcsolatokat ápolt a kijevi Vlagyimir fejedelemmel,⁴³ akinek udvarában régészeti sírleletek („druzsina-sírok”) által bizonyítottan vélt magyar harcosok is fellelhetőek voltak.⁴⁴ A kijevi és a magyar udvar közötti „testőrcsere” mellett a viking kísérettagok egy másik hullámához tartozhattak azok a varégek, akik István fiának, Imrének a feltételezett bizánci menyasszonyával érkezhettek magyar földre.⁴⁵ Mivel Imre herceget a hildesheimi évkönyvek *dux Ruizorum*nak, azaz a „ruszok vezérének” nevezik,⁴⁶ Györffy úgy találta, hogy ő lehetett a ruszokból álló királyi testőrség parancsnoka, mivel a hagyomány szerint a trónörökös parancsnokolt a segédnépeknek. A Bizáncból (Imre bizánci menyasszonyával) érkező varégek az ország központi részéhez közel telepedhettek le, Tolna és Somogy megyékben, ahol két település neve: Várong és Varang is az óészaki „*væring*” tövet rejti. Ezzel szemben a Kijevből érkező kísérettagok a korabeli határoktól sokszor nem messze kaphattak kvártélyt, követve a rusz névből eredő magyar „orosz” tövet őrző településneveket.⁴⁷ Az „orosz” helynevek népességét Kristó Gyula éppen a települések fekvéséből kiindulva inkább határőr, semmint testőr alakulatoknak vélte,⁴⁸ noha az „orosz” illetőségű települések sokszor messzebb voltak a határoktól annál semhogy valódi határőrállomásoknak tekinthessük őket. A települések a Györffy-elmélet szerint testőrök lakhelyei lehettek, akiknek lakói egy 1326. évi (azóta már elveszett) oklevél említése alapján Könyves Kálmán király ajtónállóinak vallották magukat. A falvak közül Kis- és Nagyoroszi lakóinak, XV–XVI. századi királyi oklevelek előírása szerint két ajtónállót (*duos janitores*) kellett küldeniük a kirá-

³⁸ Györffy 1958. 573–580. o.; Györffy 1959. 47., 60., 86–92. o.; Györffy 1977 [2013]. 108., 195., 313–314., 339., 375., 379., 513. o.; Györffy 1984. 750., 831–832. o.; Györffy 1990 [2014]. 53., 71–72. o.

³⁹ Kristó 1983.

⁴⁰ Erre lásd: Katona 2017c.

⁴¹ Itt Györffy feltehetően a bizánci De administrando imperio 9. fejezetére utalt, mely szerint a Kijevből Konstantinápolyba igyekvő ruszokat besenyő támadások fenyegették a Dnyeper zuhogóinál. DAI 57–63. o.

⁴² Györffy 1958. 580. o.; Györffy 1959. 92. o.

⁴³ RIE 100. o.

⁴⁴ Tagán 1941.; Borosy 1981. 34. o.; Mesterházy 1989–1990. 236–237. o.; Fodor 2008.; Erdélyi 2008. 20. o.

⁴⁵ Imre bizánci menyasszonyára lásd: Moravcsik 1938; Györffy 1958. 580. o.; Györffy 1959. 92. o.

⁴⁶ Annales Hildesheimenses, 36. o.

⁴⁷ Györffy 1958. 571–580. o.; Györffy 1959. 83–92. o.

⁴⁸ Kristó 1983. 203–204. o.

lyi udvarba.⁴⁹ A feltevést erősítette az „orosz” szó másodlagos „ajtónálló, testőr” jelentése. A rusz-varég testőrség létezését a kijevi, a bizánci és a lengyel analógiák támogatják.⁵⁰ Néhány Magyarországon talált skandináv fegyvert (főként kétélű egyenes kardokat) szintén kapcsolatba hozták Géza és István által szervezett kísérettel,⁵¹ annak ellenére, hogy ezen fegyverek mindegyike szövány lelet volt, vagy egyértelműen magyar sírból került elő.⁵²

Amennyiben valóban léteztek rusz-varég „ajtónállók” István udvarában, úgy elmaraszthatók, hogy a *Szent István kisebb legendájában* megörökített, király elleni (egyébként sikertelen) merényletet nem tudták megakadályozni.⁵³ A merényletet általában István uralkodásának végére szokás keltezni. Így lehetséges, hogy a királyt már nem varég testőrök védték, azok ugyanis Imre herceg 1031-ben bekövetkezett halála után a (feltételezett) bizánci özvegygel elhagyhatták az országot.⁵⁴

A magyarországi rusz-varég testőrség hipotézisével szemben lehetnek fenntartásaink. Imre halála után, a magát itáliai és német fegyverekkel körbevevő Orseolo Péter⁵⁵ vette át a királyi testőrség vezetését.⁵⁶ A *dux* cím (a középkori gyakorlatnak sokszor megfelelően) nem feltétlenül vont maga után valódi hatalmat egy adott nép fölött. Az „orosz” szó másodlagos jelentéséről Kristó demonstrálta, hogy nem mutatható ki csak a XVI. századtól kezdődően.⁵⁷ Továbbá, úgy tűnik, az „oroszi” és „varang” illetőségű helynevek sem állnak kapcsolatban az ott letelepített népelemekkel.⁵⁸ A kora Árpád-kori gyakorlatnak megfelelően itt jóval valószínűbb a települések személynevekből való származtatása, mert azokat adatolni is tudjuk.⁵⁹ Az Anonymus által említett Oroszvár, ahol a magister szerint a honfoglaláskor csatlakozott oroszokat telepítette le Álmos vezér,⁶⁰ szintén inkább a krónikás azon törekvését tükrözi, hogy saját korának településneveit ősi történetekkel magyarázza.⁶¹ Hogy a kijevi vonulás során skandináv eredetű katonai segédnépek csatlakoztak volna a honfoglaló magyarokhoz azért is kétséges, mert Kijev a régészeti adatok alapján csak a X. század során mutat varég jegyeket.⁶² A régészeti ásatások Oroszváron is kétséget kizáróan cáfolják a rusz jelenlétet.⁶³ Hogy a ruszok pont a 980-as években léptek volna Géza fejedelem szolgálatába, mert ekkor a Kárpát-medence volt

⁴⁹ A Györffy által hivatkozott művek nem említik az 1326-os évszámot. Évszám említés Orosz falu esetében ugyan valóban előfordul, ám az idevágó oklevél 1394-ből származik. Követve a hivatkozott szakirodalmat, ezt a falut Györffy Kisoroszival, míg a másik (Nógrád megyei) Orosz települést Nagyoroszival vélte azonosnak. Utóbbiak lakóit „Kálmán király... kir. udvari ajtónállókká tette.” *Csánki* 1890. 19., 93. o., szintén: *Nagy* 1857. 597. o. A későbbi királyi oklevelek ellenőrizhetőek: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Kancellária Levéltára, A 57 Libri regii, 19. k. 396. o.

⁵⁰ *Györffy* 1958. 574–580. o.; *Györffy* 1959. 86–92. o.; *Györffy* 1977 [2013]. 108., 313., 471. o.

⁵¹ Pl. *Györffy* 1977 [2013]. 108. o. Erre részletesen lásd: *Biró* 2012.

⁵² *Katona* 2017c. 37–48. o.

⁵³ SRH II. 399. o.

⁵⁴ *Györffy* 1958. 580. o.; *Györffy* 1959. 92. o.

⁵⁵ SRH I. 323. o.

⁵⁶ *Györffy* 1958. 574. o.

⁵⁷ *Kristó* 1983. 199–201. o.

⁵⁸ A régészeti kutatások is megerősítik ezt: *Füredi et al.* 2016. 427–428. o.

⁵⁹ *Kristó* 1983. 193–195. o. Varang személynevet 1138/1329-ből ismerünk egy ecséri (Csongrád vm.) szolgáló nevéként. *Györffy* 1966. 894. o. A kérdésben Hoffmann István szívélyes szóbeli közlését ezúton is köszönöm.

⁶⁰ SRH I. 113. o.

⁶¹ Anonymus helyneveiről lásd: *Benkő* 1998.

⁶² *Duczo* 2004. 220, 257. o.; *Franklin – Shepard* 1996. 98–109. o.; *Androshchuk* 2013. 31–32, 216–217. o.

⁶³ *Tomka* 2010. 18. o.; *Füredi et al.* 2016. 427–428. o.

a legbiztonságosabb útvonal számukra Kijev és Bizánc között szintén valószínűtlen a kor politikai viszonyait tekintve, ekkor ugyanis a kijevi és a bizánci varégek között érdekelentét állt fenn.⁶⁴

Az ellenvetések után konklúzióként azt vonhatjuk le, hogy a magyarországi rusz-varég testőrség létezésére még mindig az analógiák a „legerősebb” érvek, mivel az elmélet bizonytalan hipotézisek sorára épült.⁶⁵ Az analógiák azonban szintén nem lehetnek meggyőző erejű érvek, mert a korabeli kíséretetek természete, és a vikingek helyi szerepe mindenhol nagyban különbözött. Amennyiben a korai magyar uralkodók viking testőrsége létezett, úgy ez sem lett volna kivétel, mert számos aspektusban eltérően működhetett az analógiaként felsorolt intézményektől. Ha a kötelezettségek a Kijevből és Bizáncból érkező ruszok között határ- illetve testőri feladatok szerint oszlottak meg, akkor ez a kíséret teljesen védekező típusúnak tűnik. Az, hogy a kísérettagokat letelepítették megkérdőjelezni látszik azt, hogy ez az intézmény párhuzamba állítható-e a druzsinákkal vagy a bizánci varég gárdával, tekintve, hogy a kísérettagok elvesztették a „vándorlás” lehetőségét. Ha ezek az alakulatok letelepedésük után is törvények által szabottan testőröket küldözgettek – a tőlük távol eső – fejedelmi vagy királyi udvarokba, úgy ez a testőrség nem igazán hasonlított a hagyományos viking kíséretetekre, melyekhez az egyén csatlakozhatott, majd néhány évnyi önkénteskedés után továbbállhatott. A vándorló udvarral kapcsolatosan felvetődött ugyan, hogy Kis- és Nagyoroszi is a királyi „mozgó” udvartartás állomásai között szerepelhetett, ám hogy ez a késő középkori gyakorlat a korai időszakra is releváns lehetett-e az továbbra is bizonytalan.⁶⁶ Emiatt valószínűleg az udvarok közötti vándorlás és az urak váltogatása sem szerepelhetett (volna) a magyarországi kísérettagok lehetőségei között. A magyarországi rusz katonának nagy része tehát nem lakhatott egy helyen urával, és egyértelműen nem uralkodói ajándékokból és fosztogatásokból tartotta fenn magát.

A kíséret méretéről semmi biztosat nem tudunk mondani. Szent István haderejére vonatkozó becslések csak egyes népelemek vagy csapatrestek, és nem az egész haderő létszámára vonatkoznak.⁶⁷ Így hogy ebből mennyi volt a külföldi rusz-varég zsoldos az teljesen meghatározhatatlan. Ha Györffy elméletét fogadjuk el, akkor annyit tudunk, hogy a ruszokat összesen nyolc faluban telepíthették le.⁶⁸

Kulturális értelemben a keresztényi udvartartás befolyásolhatta a kísérettagokat. A fejedelem vagy a király közvetlen környezetében élő kísérettagok a sereget vezető külföldi, német lovagoknak engedelmessé (het)tek.⁶⁹ Ennek kapcsán felvetődött, hogy a magyarországi katonai temetők hiányának a harcosok vallása az oka, mivel a keresztény kísérettagok tárgyak nélkül temetkeztek.⁷⁰

⁶⁴ Katona 2017b.

⁶⁵ Katona 2017c.

⁶⁶ Laszlovszky 2013. 215–216. o.

⁶⁷ Györffy 1977 [2013]. 313–315. o.

⁶⁸ Györffy 1958. 577–578. o.; Györffy 1959. 89–90. o.; Györffy 1966. 126, 464–465. o.; Györffy 1987. 365–366. o.; Györffy 1998. 169–171., 282., 687–688. o.

⁶⁹ SRH I. 188–189. o.

⁷⁰ Bakay 1965. 24. o.; Kovács 1994. 194. o.; Mesterházy 1995. 1039–1040. o. Ez valószínűleg az ilyen típusú harcosok hiányának és nem új szokások felvételének tulajdonítható, tekintve, hogy számos pogány temetkezés látott napvilágot a Kijevi Ruszban, ahonnan a kísérettagok nagy része állítólag érkezett.

Lehetséges, hogy skandináv fegyvereiket itt is megtarthatták a varégek, noha meg kell jegyeznünk, hogy pajzsok például egyáltalán nem kerültek elő Magyarországról. Ezzel kapcsolatosan idéznünk kell Szent István királytükkrét is, amiben a király az alábbi intelmeket nyújtja a trónörökösnek: „Mert a vendégek, minthogy különféle tájakról és országokból jönnek, ennek megfelelően különféle nyelveket, különféle ismereteket és fegyveres erőt hoznak magukkal, s mindezek díszére válnak a királyságnak, emelik az udvar tekintélyét, és elriasztják a külföldiek pökhendiségét. Mert az egy nyelvű és egy szokás szerint élő királyság gyenge és törékeny. Éppen ezért felszólítalak fiam, jóakaratóúan vedd gondjaidba és tartsd tiszteletben őket, hogy szívesebben maradjanak nálad, mint hogy máshol lakjanak.”⁷¹

A Magyarországon talált viking fegyverek akár erősíthetnék is a vendégek által hozott fegyverek elméletét, de mindösszesen egyetlen sír kapcsán vetődhetett fel annak a lehetősége, hogy egy „(magas rangú) rusz harcos” elföldeléséről lett volna szó.⁷² A X. századra datált, Székesfehérvár-Rádiótelepen talált sír azonban hiányos, megbolygatott és párhuzam nélkül áll, így értelmezése nehézségekbe ütközik. A magyarországi „viking” fegyverek keleti importja a Kijevi Ruszból sokkal kézenfekvőbb, mint a Skandinávia irányából érkező áruké. A fegyverek egy része (pl. balták és baltacsüngők) párhuzamait ugyanis az európai orosz területeken és nem Skandináviában leljük meg.⁷³ Tipológia és díszítés alapján mindössze néhány kardnál és egy Ringerike-stílusban ékesített lándzsánál tűnik biztosnak a skandináv származás,⁷⁴ ezek azonban (csakúgy, mint a többi rusz fegyver egy része) szórványletelek, ezért viking kísérettagok tulajdonaként való értelmezésük átgondolásra szorul.

Volgai Bulgária

A Volga és a Káma közötti területen, illetve Biljarban és Bulgarban talált viking fegyverek (főként kétélű egyenes kardok és egy pajzs umbó) alapján a régészek feltételezik, hogy egy hasonló kíséret működött a X. század elején muszlim hitre tért volgai bulgár uralkodó udvarában is.⁷⁵ A kardokon kívül az elméletet kidolgozó régész, Iszkander L. Iszmajlov főként a párhuzamos intézményekre építette érvelését, melyek között a szintén kétséges magyarországi viking testőrséget is felsorolta.⁷⁶ A Volga tájékán talált néhány elszórt (meglepően kisszámú) skandináv lelet mellett, idáig egyetlen sírt lehetett teljes bizonyossággal skandináv eredetűnek minősíteni (Balymér). Magában a fővárosban Bulgarban csupán egyetlen viking kard és egy női bross jelzi a valaha volt skandináv jelenlétet.⁷⁷ A volgai bulgár udvarban működő viking kíséret hasonló alapokra (analógiák, skandináv fegyverek) épült, mint a magyar, melyek aligha bizonyító erejűek. A kíséret valószínűsítése annival indokoltabb a Volga vidékén, hogy itt az írott források bőségben

⁷¹ ÁKÍF 136. o.

⁷² Kovács 1995.

⁷³ Petkes Zsolt megjelenés alatt álló kéziratának rendelkezésemre bocsátását ezúton is szeretném megköszönni. Petkes Megjelenés alatt.; Füredi et al. 2016.

⁷⁴ Fodor 1981.; Paulsen 1933.; Kovács 1970.

⁷⁵ Sitdikov et al. 2015.; Curta 2013. 315–316. o.

⁷⁶ Lásd Iszmajlov (orosz nyelvű) referenciáira: Curta 2013. 168–169., 171. o.

⁷⁷ Androshchuk 2008. 523. o.

tanúskodnak a ruszok jelenlétéről, noha azokat kizárólag kereskedőként mutatják be.⁷⁸ A főként rabszolgákkal és prémekkel kereskedő ruszok nagy hasznot szereztek Bulgarban a X. század során, és emiatt kétséges, hogy megérte volna nekik jövedelmező kereskedelmi vállalkozásukat feladni azért, hogy a volgai bulgár uralkodó szolgálatába álljanak. A néhány skandináv fegyver, mely a Volga mentén került elő legalább olyan valószínűséggel lehet kereskedelmi termék, mint egy viking kíséret fegyverarzenáljának jele. A ruszok ugyanis a prémek és a rabszolgák mellett jelentős fegyverkereskedelmet bonyolítottak le a térségben, melyből a források kiemelik a kétélű egyenes kardok eladását.⁷⁹ Nem csak a régészeti leletek értelmezése, de az írott források is megkérdőjelezik az intézmény létezését, al-Mas‘ūdī ugyanis egyértelműen kijelenti: „Azon a vidéken nincsen a Kelet királyai közül egy sem, akinek zsoldos serege volna, a kazár kagán kivételével.”⁸⁰

Természetesen a lehetőség nincs teljesen kizárva, hogy néhány rusz valóban szolgálatba léphetett Bulgarban. A 950 és 970 között vert volgai bulgár éremleletek alapján felvetődött, hogy ebben az időszakban svéd zsoldosok szolgálhattak a volgai bulgároknál, mivel az említett érmék Svédország és nem a Kijevi Rusz területén tömörülnek, ami lehetőséget ad zsoldos fizetesként való értelmezésükre.⁸¹

Az ilyen katonai segédnépekként való alkalmazás mellett tartósabb kapcsolatokra is vannak bizonyítékok. Erre utalhat az Ibn Fadlán leírásában bemutatott ruszok példája is, akiknek rituáléiban számos nomád befolyást is megfigyeltek a kutatók, ami a volgai bulgárok és egyéb nomád népek körében eltöltött hosszú idő emléke lehet.⁸² Ibn Fadlán útleírásában a kutatók egy része a varégokat véli felfedezni a „baringar” népnév mögött, akik közül a forrás szerint 5000-en muszlim hitre tértek és saját mecsettel is rendelkeztek.⁸³ Bár ez az azonosítás aligha helytálló,⁸⁴ egy másik kéziratban említésre kerül, hogy a muszlim hitre tért ruszok képtelenek voltak lemondani a disznóhúsevésről.⁸⁵ Ez már azt jelezheti, hogy több rusz csoport jelentős időt tölthetett el a Volga mentén, ha már a helyi vallást is felvették. Tették ezt a tipikus eklektikus viking módon, vagyis megtartva skandináv szokásaik egy részét.

A „keleti” divat több eleme (pl. keleti fejfedő, kaftán, buggyos nadrág) is átkerült a skandinávok ruhatárába.⁸⁶ Az Ibn Fadlán leírásában szereplő rusz nemzetségfő selyem ingjét gombok kapcsolták össze, amik ekkor – csakúgy, mint a selyem – nem voltak fellelhetőek Skandináviában, így valahol a Volga környékén vették át annak divatját.⁸⁷ A kultúrák keveredése figyelhető meg azon a Kazany régióból előkerült nomád típusú fokeson is, melyen a germán Siegfried legenda skandináv Ringerike fonatokkal díszített sárkányjelelete látható.⁸⁸ Nomád típusú fokesok ismertek a svédországi Birka helyőrségének lelet-

⁷⁸ Pl. Ibn Fadlán, 83–100. o.

⁷⁹ *Polgár* 2004.

⁸⁰ *Kmoskó* 2000. 172. o.

⁸¹ *Kovalev* 2013. 89. o.

⁸² *Hraundal* 2014.; *Foote – Wilson* 1970. 408. o.; *Montgomery* 2000. 23. o.; *Montgomery* 2010. 163. o.

⁸³ *Wikander* 1978. 20. o.

⁸⁴ Zimonyi István és az általa idézett egyéb szerzők például egyértelműen a volgai bulgárok létszámára vonatkoztatják a forrásrészletet. *Zimonyi* 1990. 130. o.

⁸⁵ *Wikander* 1978. 73. o.

⁸⁶ *Hägg* 1984.

⁸⁷ Ibn Fadlán, 94. o.; *Hägg* 1984.; *Sawyer* 1982. 114. o.

⁸⁸ *Abrams* 2016. 42–50. o.

anyagából is.⁸⁹ Amennyiben létezett volgai bulgár-skandináv kíséret, úgy valószínű, hogy a harcosok nem csupán eredeti skandináv fegyvereiket, hanem a helyi hadsereg saját ízlés szerint átalakított harci eszközeit is használták. Ibn Fadlán a Volgán kereskedő ruszokról megjegyzte, hogy fegyvereiktől sohasem váltak meg.⁹⁰ Ez valószínűleg azzal a X. századi perzsa szerző, Ibn Ruszta, által is megörökített szokással volt összhangban, hogy a ruszok állandó harcészültségben voltak még egymás ellen is: „Ügyét (szükségét) elintézni egyikük sem megy magában, társai közül hárman szegődnek hozzá, hogy öt egymás között őrizzék. Kardját mindegyikük magával viszi, a közbiztonság csekély foka s a közöttük dúló álnokság miatt; mert ha valamelyiknek kevés pénze van, vele levő atyafia és barátja szemet vet rá, hogy megölje és kirabolja.”⁹¹

Ezzel ellentétben a volgai bulgároknál egészen más szokások voltak divatban, így kétséges, hogyan alkalmazkodhattak a rusz kísérettagok a volgai bulgár körülményekhez: „Amikor úton vannak [a volgai bulgárok] és valamelyiküknek vizezhetnéke támad, s úgy végzi el a dolgát, hogy a fegyverzete rajta van, akkor megfosztják őt a dolgaitól: elveszik tőle (a fegyvereit), a ruháit, s mindent, ami nála van. Ez az ő szokásuk. Ha azonban valaki úgy vizez, hogy leveszi magáról a fegyvereit és félreteszi azokat, akkor nem éri semmi bántódás.”⁹²

Azt is tudjuk, hogy a volgai bulgár uralkodó „dirhemszórási” szokásában Ibn Fadlán leírása szerint kíséretének tagjai is részt vettek.⁹³ Ez egy örömteli eseményekkor (vendégfogadáskor, győztes hadjárat utáni hazatéréskor) gyakorolt szimbolikus közel-keleti szokás volt, melyet maga a király is végrehajtott, így valószínűleg a kíséret viking tagjai is kénytelenek voltak átvenni a rituálét.

A létszám tekintetében csupán a sötétben tapogatózhatunk. Annyit tudunk, hogy a *Hudūd al-Ālam* szerint a volgai bulgár uralkodó kísérete 20 ezer lovasból állt.⁹⁴ Ezt az adatot bizonytalannak minősítve Zimonyi István a steppe seregeire vonatkozó adatok összegyűjtése után a volgai bulgárok haderejét minimum 10 ezres nagyságúra becsülte.⁹⁵ Ha nem csupán néhány személyes testőr felfogadásáról volt szó, akkor a vikingeknek vélhetően a lovas harcmódot is el kellett sajátítaniuk. A volgai bulgár hadseregről szintén tudjuk, hogy a hadjáratok zsákmányaiból a harcosok és a király is kivette a maga részét.⁹⁶

Ibn Fadlán beszél a ruszok királyáról, akinek a kazár kagánhoz hasonló rituális élete volt. Az arab utazó ezzel kapcsolatosan említést tesz a rusz király kíséretéről is: „Rusz királyának egyik szokása az, hogy palotájában kísérete legbátrabb tagjai (*min szanádíd aszhabí-hí*) és megbízható emberei közül négyszázan vele vannak. Ők azok, akik vele együtt halnak és megöletik magukat érte. Mindegyiküknek van egy rabszolgalánya, aki

⁸⁹ *Arbman* 1940. Tafeln: 14/9–10.; egyéb steppei tárgyakra a birikai leletanyagban lásd: *Hedenstierna-Jonson et al.* 2006.; *Hedenstierna-Jonson* 2009.; *Hedenstierna-Jonson* 2012.

⁹⁰ Ibn Fadlán leírása a ruszok fegyvereiről: „Mindegyiküknél van fejsze, kard és kés, s ezek közül egyik-től sem válnak meg.” Ibn Fadlán, 85. o.

⁹¹ *Kmoskó* 1997. 213. o.

⁹² Ibn Fadlán, 65. o.

⁹³ Ibn Fadlán, 47. o.

⁹⁴ *Hudūd al-Ālam*, 163. o.

⁹⁵ *Zimonyi* 2005. 82–87. o.

⁹⁶ Ibn Fadlán, 60–61. o.

szolgálja őt, megmossa a fejét és elkészíti étkét és italát, s van egy másik rabszolgalánya, akivel együtt hál. Ez a négyszáz ember a király trónja alatt foglal helyet.”⁹⁷

Bár ezt a volgai ruszok kapcsán jegyezte fel Ibn Fadlán, mégis kétséges, hogy akár a kazár, akár a volgai bulgár rusz kíséret működésére analógiaként szolgálhat az idézet. Előbbire azért nem, mert noha a ruszok valóban kaptak feladatokat a kazár seregben (al-Mas‘ūdī szerint „a király seregét képezik”), a kazár uralkodó(k) testőrségét kazárok alkották, míg a ruszok egyértelműen nem a palotában, hanem a város másik felében voltak elszállásolva.⁹⁸ A volgai bulgárok pedig a muszlim hitet vették át, így kétséges, hogy a kíséretük a zsidó kazárok testőrségének mintájára működött volna.

Következtetések

A kelet-európai katonai szerveződések, melyekben a IX. századtól viking harcosok is megfordultak, egymástól eltérően működtek. Az egymással is rivalizáló varég-rusz csoportok felfogadása eleinte nem tudatosan, hanem kényszerből kezdődhetett. Amikor valamelyik hatalom egy erős ellenféllel került szembe igyekezett azokat a saját oldalára állítani és maga fogadta fel őket szakemberekként. Ez különösen a bizánci logikával csengett egybe, ahol a steppei népek egymás elleni kijátszása mellett a bizánci politika a ruszokat is a Konstantinápoly elleni nagy rusz hadjáratok után kezdte el zsoldosként a maga oldalán alkalmazni. Nem lehetetlen, hogy a Kaszpi-tengeren végrehajtott nagyobb rusz portyák (913, 943) szintén arra ösztönözték a kazár kagánt, hogy a vikingekkel szövetségesként, és ne ellenségként nézzen farkasszemet. A másik módszer, a druzsinák beháborúiban való alkalmazása és tudatos behívása lehetett. A törzsi-nemzetségi társadalmakban a helyi lakosságtól eltérő etnikumú kísérettagok alkalmazásának logikája két alapkövön nyugodott. Egyfelől a külfönből érkező zsoldosokat nem kötötte hűség egyetlen nemzetséghez sem, így az uralkodóknak nem kellett attól tartaniuk, hogy vérségi kötelékeik visszatartják vagy árulásra készítetik felfogadott testőreiket.⁹⁹ Másfelől a „külföni” fegyverzetükben pompázó különleges alakulatok emelték az udvartartás fényét és ezzel „nemzetközi” tekintélyét.¹⁰⁰ Az általános kutatói felfogás szerint a korabeli rusz-varég kísérettagok zsoldért egyik udvarból a másikba vándoroltak.¹⁰¹ Érdemes azonban a jelenséget árnyalni.

A Volgai Bulgáriában bizonyosan több időt eltöltő rusz csoportok helyi zsoldba állásáról például nincs meggyőző bizonyíték, ugyanakkor érdemes különbséget tennünk a hosszabb, bizalmi alapon nyugvó kíséretben való szolgálat és a katonai segédnépek alkalmazás között. A varégek egy-egy hadjáratra szóló felbérelése valószínűleg jóval elterjedtebb lehetett a régióban; a XI. században még grúz zsoldban is találunk ideiglenesen varég katonai kontingenst.¹⁰²

⁹⁷ Ibn Fadlán, 99. o. Vö. a kazár kagánnal: *Golden* 2006.

⁹⁸ Vö. *Kmoskó* 2000. 29., 77., 170–172. o.; Ibn Fadlán 105. o. Nem egyértelmű a források közléséből, hogy a város két vagy három részből állt. A kérdéstről lásd: *Polgár* 2011.

⁹⁹ *Font* 2010.; *Bartha* 1964. 236–237. o.

¹⁰⁰ Már Tacitus is úgy emlékezett meg a germán kíséretről, mint ami „békében dísz, háborúban oltalom.” *Tacitus*, 28. o.

¹⁰¹ *Györffy* 1958. 580. o.; *Font* 2015. 307. o.; *Borosy* 1981. 24., 33–34. o.; *Abrams* 2012. 24. o.

¹⁰² *Shepard* 1984–85.; *Larsson* 1986–89.

Lengyelországban a földrajzi közelség, a kereskedelmi- és dinasztikus kapcsolatok alapján számíthatnánk viking kísérettagok alkalmazására, ám ezt sem az írott források, sem a régészeti leletek nem erősítik meg kétséget kizáróan. Így itt főként a külföldi házasságkötésekkel járó „testőri” kíséret formájában feltételezhetünk varég jelenlétet.

Hasonló a helyzet Magyarországon is. Bár a lehetőség természetesen nincs kizárva, az írásos és régészeti anyag mellett a varég kíséretekről alkotott háttérismeretünk sem utalnak arra, hogy a kíséret részben varég-ruszkból szerveződött volna. A druzsinák varég kísérettagokkal történő feltöltése begyakorolt folyamat volt, ami így az őshazából kivándorló vikingek számára a Kijevi Ruszt vonzóbb úti céllá tehetette, mint mondjuk a Magyar Nagyfejedelemséget vagy Királyságot. Idővel a Skandináviából érkező harcosok számára a kijevi (és később a bizánci) munkavállalás egy jól bejáratott rendszer szerint működött. Kijevben sokan beszélték az óészaki nyelvet, tapasztalattal szolgálhattak az újonnan érkezőknek a zsoldos életről, az orosz földre vezető utakról, de akár referenciát is adhattak az ottani fejedelmekhez. A XII. században pergamenre vetett *Orkneyinga saga* elbeszélése szerint egy viking, aki Jaroszláv novgorodi fejedelem szolgálatában állt, személyesen ajánlotta be társait találkozóra a fejedelemhez.¹⁰³ A történet folytatásában az Orkney-szigetek jarlja azért vitte magával egyik Konstantinápolyból hazatért emberét a szentföldi zárandokútra, hogy az mutassa nekik az általa már bejárt útvonalat.¹⁰⁴ Egy információs háló jól kiépített darabjaként a Rusz kiváló ugródeszka volt a Skandináviából érkező kísérettagoknak Bizánc felé is.¹⁰⁵ A keleti udvarok között kétségkívül létezett tehát hierarchia is.

A fent összefoglaltak alapján a kérdéskör jóval összetettebbnek tűnik annál, hogy leegyszerűsítve (és a testőr, kísérettag, zsoldos, katonai segédnép fogalmakat összesmosva) minden kelet-európai udvar szolgálatában „viking” harcosokat lássunk, anélkül, hogy tisztáznánk az udvarok szempontjából a külföldi zsoldosok felfogadásának okait, a zsoldosok szemszögéből nézve pedig a külföldi elhelyezkedés mögött rejlő motivációkat. Ezen jelenségek feltérképezése a jövőben fogódzóként szolgálhat a „külföldiek” korai államszervezési folyamatokban játszott szerepének megértéséhez is.

¹⁰³ Orkneyinga saga, 54–55. o.

¹⁰⁴ Orkneyinga saga, 194. o.

¹⁰⁵ *Katona* 2017a. 218–219. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Abrams* 2012. *Lesley Abrams: Diaspora and Identity in the Viking Age. Early Medieval Europe*, 20. (2012) 1. sz. 17–38. o.
- Abrams* 2016. *Lesley Abrams: Connections and exchange in the Viking Worlds. In: Byzantium and the Viking World. Eds. Fedor Androshchuk – Jonathan Shephard – Monica White. (Byzantina Upsaliensia 16.) Uppsala, 2016. 37–52. o.*
- Androshchuk* 2004–2005. *Fedir Androshchuk: Vikingarna – ruserna – varjagerna. Historiska Nyheter. Olga & Ingegerd – Vikingafurstinnor i öst, 2004–2005. 36–39. o.*
- Androshchuk* 2008. *Fedir Androshchuk: The Vikings in the East. In: The Viking World. Eds. Stefan Brink – Neil Price. London–New York, 2008. 517–542. o.*
- Androshchuk* 2013. *Fedir Androshchuk: Vikings in the East. Essays on Contacts along the Road to Byzantium (800–1100). (Studia Byzantina Upsaliensia 14.) Uppsala, 2013.*
- Annales Hildesheimenses* *Annales Hildesheimenses. Ed. Georg I. Waitz. (MGH Scriptores Rerum Germanicarum.) Hannover, 1947.*
- Arbman* 1940. *Holger Arbman: Birka I. Die Gräber. Uppsala, 1940.*
- ÁKÍF *Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1999.*
- Bakay* 1965. *Bakay Kornél: Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéséhez. Pécs, 1965.*
- Bartha* 1964. *Bartha Antal: Kijev és Itil. Történelmi Szemle, 7. (1964) 223–254. o.*
- Benkő* 1998. *Benkő Lóránd: Helynév–személynév–történet korrelációjának szerepe P. magiszter munkamódszerében. In: Benkő Lóránd: Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Budapest, 1998. 11–27. o.*
- Bíró* 2012. *Bíró Ádám: Dating (With) Weapon Burials and the »Waffenwechsek«. A Preliminary Report on New Investigations of the so-called Viking-Age Swords in the Carpathian Basin from a Chronological Point of View. In: Die Archäologie der frühen Ungarn. Chronologie, Technologie und Methodik. Internationaler Workshop des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und des Römisch–Germanischen Zentralmuseums Mainz in Budapest am 4. und 5. Dezember 2009. Hrsg. von Tobias Bendeguz. Mainz, 2012. 191–218. o.*
- Blöndal* 1978. *Sigfús Blöndal: The Varangians of Byzantium. Cambridge, 1978.*

- Boroń* 2013. *Piotr Boroń*: Norsemen and the Polish Territories in the early Middle Ages – theories, ideas and speculations. In: *Scandinavian Culture in Medieval Poland*. Eds. *Ślawomir Moździoch – Błażej Stanisławski – Przemysław Wiszewski*. Wrocław, 2013. 33–51. o.
- Borosy* 1981. *Borosy András*: Vélemények a kora-feudális fejedelmi kísérétről. *Acta Historica*, 70. (1981) 19–39. o.
- Byock* 2011. *Jesse Byock*: Viking Age Iceland. Suffolk, 2001.
- Cattaneo* 2009. *Gregory Cattaneo*: The Scandinavians in Poland: a re-evaluation of perceptions of the Vikings. *Brathair*, 9. (2009) 2. sz. 2–14. o.
- Csánki* 1890 *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. k. Budapest, 1890.
- Curta* 2013. *Florin Curta*: Markets in Tenth-Century al-Andalus and Volga Bulghāria: Contrasting Views of Trade in Muslim Europe. *Al-Masaq*, 25. (2013) 3. sz. 305–330. o.
- DAI *Biborbanszületett Konstantín*: A birodalom kormányzása. Ford. *Moravcsik Gyula*. Budapest, 2003.
- Duczko* 2004. *Władysław Duczko*: Viking Rus. Studies on the Presence of Scandinavians in Eastern Europe. Leiden–Boston, 2004.
- Duczko* 2013. *Władysław Duczko*: With Vikings or without? Scandinavians in early medieval Poland. Approaching an old problem. In: *Scandinavian Culture in Medieval Poland*. Eds. *Ślawomir Moździoch – Błażej Stanisławski – Przemysław Wiszewski*. Wrocław, 2013. 19–31. o.
- Erdélyi* 2008. *Erdélyi István*: Scythia Hungarica. A honfoglalás előtti magyarság régészeti emlékei. Budapest, 2008.
- Fodor* 1981. *Fodor István*: A magyarság baltikumai és skandináviai kapcsolatai a IX–XI. században (a régészeti leletek alapján). In: *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv*, 1981. 85–89. o.
- Fodor* 2008. *Fodor István*: Olmin dvor. Megjegyzés az orosz őskronika egyik helynevéhez. In: *Urálisztikai Tanulmányok 18. Ünnepi írások Havas Ferenc tiszteletére*. Szerk. *Bereczki András – Csepregi Márta – Klima László*. Budapest, 2008. 199–208. o.
- Font* 2007. *Font Márta*: A kijevei (nagy)fejedelmi hatalom jellegéről. In: *Állam, hatalom, ideológia. Tanulmányok az orosz történelem sajátosságairól*. Szerk. *Font Márta – Sashalmi Endre*. Budapest, 2007. 65–85. o.
- Font* 2010. *Font Márta*: Druzhina. In: *The Oxford Encyclopedia of Medieval Warfare and Military Technology: Mercenaries – Zürich, Siege of: 596 S. Tom. 3. Ed. Clifford J. Rogers*. Oxford, 2010. 549–550. o.

- Font* 2015. *Font Márta*: A Kijevi Rusz és a Magyar Királyság a 11. században és a 12. század elején (Szent Istvántól Kálmánig). In: Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ford. *Ferincz István*. Szerk. *Balogh László – Kovács Szilvia*. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 30.) Budapest, 2015. 303–315. o.
- Foote – Wilson* 1970. *Peter Foote – David M. Wilson*: The Viking Achievement. A Survey of the Society and Culture of Early Medieval Scandinavia. New York, 1970.
- Franklin – Shepard* 1996. *Simon Franklin – Jonathan Shepard*: The Emergence of Rus 750–1200. London–New York, 1996.
- Füredi et al.* 2016. *Füredi Ágnes – Király Ágnes – Pópity Dániel – Rosta Szabolcs – Türk Attila – Zágórhidi Czigány Bertalan*: Baltaalakú amulettek a Kárpát-medence 10–11. századi hagyatékában. Régészeti megfigyelések a miniatürizált tárgyakról, valamint a kora Árpád-kori rusz–magyar kapcsolatok kérdéséről. In: A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája Esztergom 2014. november 4–6. II. k. Szerk. *Türk Attila – Balogh Csilla – Major Balázs*. Budapest–Esztergom, 2016. 403–448. o.
- Gall Névtelen* *Gall Névtelen*: A lengyel fejedelmek, avagy hercegek krónikája és tettei. Ford. *Bagi Dániel*. Budapest, 2007.
- Gardela* 2015. *Leszek Gardela*: Vikings in Poland. A critical overview. In: Viking World. Things, Spaces and Movement. Eds. *Marianne Hem Eriksen – Unn Pedersen – Bernt Rundberget – Irmelin Axelsen – Heidi Lund Berg*. Oxford–Philadelphia, 2015. 213–234. o.
- Golden* 2006. *Peter B. Golden*: The Khazar Sacral Kingship. In: Pre-Modern Russian and Its World. Essays in Honour of Thomas S. Noonan. Eds. *Kathryn Reyerson – Theofanis George Stavrou – James D. Tracy*. Wiesbaden, 2006. 79–102. o.
- Györffy* 1958. *Györffy György*: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig II. *Századok*, 92. (1958) 5–6. sz. 565–615. o.
- Györffy* 1959. *Györffy György*: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. Kurszán és Kurszán vára. Budapest, 1959.
- Györffy* 1966. *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. k. Budapest, 1966.
- Györffy* 1984. *Györffy György*: Államszervezés. In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. I. k. Szerk. *Bartha Antal*. Budapest, 1984. 717–835. o.
- Györffy* 1987. *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. III. k. Budapest, 1987.

- Györffy* 1998. *Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. IV.* Budapest, 1998.
- Györffy* 1977 [2013]. *Györffy György: István király és műve.* Budapest, [1977] 2013.⁴
- Halbach* 1985. Uwe Halbach: *Der Russische Fürstenhof vor dem 16. Jahrhundert.* Stuttgart, 1985.
- Hägg* 1984. *Hägg, Inga: Birkas orientalska praktplagg. Fornvännen, 78.* (1984) 204–223. o.
- Hedenstierna-Jonson et al.* 2006. *Charlotte Hedenstierna-Jonson – Lena Holmquist Olausson – Margaretha Klockhoff: Oriental Mounts from Birka's Garrison. An Expression of Warrior Rank and Status.* Almqvist & Wiksell, 2006.
- Hedenstierna-Jonson* 2009. *Charlotte Hedenstierna-Jonson: Magyar – Rus – Scandinavia. Cultural Exchange in the Early Medieval Period. Situne Dei,* (2009) 47–56. o.
- Hedenstierna-Jonson* 2012. *Charlotte Hedenstierna-Jonson: Traces of Contacts: Magyar Material Culture in the Swedish Viking Age Context of Birka.* In: *Die archäologie der frühen Ungarn. Chronologie, Technologie und Methodik. Internationaler Workshop des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz in Budapest am 4. und 5. Dezember 2009.* Hrsg. von *Tobias Bendeguz.* Mainz, 2012. 29–46. o.
- Hooper* 2000. *Nicholas Hooper: The huscarls in England in the eleventh century.* In: *Anglo-Norman Warfare. Studies in Late Anglo-Saxon and Anglo-Norman Military Organization and Warfare.* Ed. Matthew Strickland. Suffolk, 2000. 1–16. o.
- Hraundal* 2014. *Thorir Jonsson Hraundal: New Perspectives on Eastern Vikings/Rus in Arabic Sources. Viking and Medieval Scandinavia, 10.* (2014) 65–97. o.
- Hudūd al-ʿĀlam* Hudūd al-ʿĀlam. *The Regions of the World.* Ed. *Clifford Edmund Bosworth.* Cambridge, 1982.²
- Ibn Fadlān* *Ibn Fadlān: Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról.* Szerk. *Puskás Ildikó.* Ford. *Simon Róbert.* Budapest, 2007.
- Jómsvíkinga saga* *Jómsvíkinga saga. The Saga of the Jomsvíkings.* Eds. *Sigurður Nordal – G. Turville-Petre.* London–Edinburgh–Paris–Melbourne–Johannesburg–Toronto New York, 1962.
- Kara* 1992. *Michal Kara: The graves of armed Scandinavians from the early and middle Viking period in the territory of the first Piast state.* In: *Death and Burial: Preprinted papers, IV. Conference on Medieval Archaeology in Europe.* York, 1992. 167–178. o.

- Katona* 2017a. *Katona Csete*: Varég gárdisták Konstantinápolyban. *Antik Tanulmányok*, 61. (2017) 2. sz. 209–224. o.
- Katona* 2017b. *Katona Csete*: Rusz-varég kereskedelmi útvonalak a 9–10. századi Kelet-Európában és a Kárpát-medence. *Jósa András Múzeum Évkönyve*, 59. (2017) 2. sz. 233–252. o.
- Katona* 2017c. *Katona Csete*: Vikings in Hungary? The Theory of the Varangian-Rus bodyguard of the first Hungarian rulers. *Viking and Medieval Scandinavia*, 13. (2017) 23–60. o.
- Kmoskó* 1997. *Kmoskó Mihály*: Mohamedán írók a steppe népeiről. I/1. k. Földrajzi irodalom. Szerk. *Zimonyi István*. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 10.) Budapest, 1997.
- Kmoskó* 2000. *Kmoskó Mihály*: Mohamedán írók a steppe népeiről. I/2. k. Földrajzi irodalom. Szerk. *Zimonyi István*. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 13.) Budapest, 2000
- Kmoskó* 2007. *Kmoskó Mihály*: Mohamedán írók a steppe népeiről. I/3. k. Földrajzi irodalom. Szerk. *Zimonyi István*. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 23.) Budapest, 2007.
- Kovács* 1970. *Kovács László*: A budapesti lándzsa. A magyar királylándzsa történetének vázlata. *Folia Archaeologica*, 21. (1970) 127–146. o.
- Kovács* 1994. *Kovács László*: Fegyverek és pénzek. In: Honfoglalás és régészet. A honfoglalásról sok szemmel 1. Szerk. *Kovács László*. Budapest, 1994. 181–194. o.
- Kovács* 1995. *Kovács László*: Előkelő rusz vitéz egy Székesfehérvári sírban. (A rádiótelepi honfoglalás kori A. sír és kardja). In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk. *Kosztai László*. Szeged, 1995. 291–308. o.
- Kovalev* 2013. Roman K. Kovalev: Were there direct contacts between Volga Bulgária and Sweden in the second half of the tenth century? The numismatic evidence. *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 20. (2013) 67–102. o.
- Kristó* 1983. *Kristó Gyula*: Oroszok az Árpád-kori Magyarországon. In: Tanulmányok az Árpád-korról. Szerk. *Kristó Gyula*. Budapest, 1983. 191–208. o.
- Larsson* 1908. *Laurence M. Larsson*: The Household of the Norwegian Kings in the Thirteenth Century. *The American Historical Review*, 13. (1908) 3. sz. 459–479. o.
- Larsson* 1986–89. *Mats G. Larsson*: Yngvarr's Expedition and the Georgian Chronicle. *Saga-Book*, 22. (1986–89) 98–108. o.

- Laszlovszky* 2003. *Laszlovszky József*: The royal palace in the Sigismund Period and the Franciscan Friary at Visegrád. In: The Medieval Royal Palace at Visegrád. Eds. *Laszlovszky József – Buzás Gergely*. Budapest, 2013. 205–218. o.
- Lindow* 2001. *John Lindow*: Norse Mythology: A Guide to the Gods, Heroes, Rituals and Beliefs. Oxford–New York, 2001.
- Meier* 2001. *Mischa Meier*: Männerbund. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Vol. 19. Hrsg. von *Heinrich Beck et al.* Göttingen, 2001. 105–110. o.
- Melnikova* 1996. *Elena A. Melnikova*: Retinue culture and retinue state. In: *Elena A. Melnikova*: The Eastern World of the Vikings. Göteborg, 1996. 61–72. o.
- Melnikova – Petrukhin* 1991. *Elena A. Melnikova – Vladimir J. Petrukhin*: The Origin and Evolution of the Name Rus'. The Scandinavians in Eastern-European ethno-political processes before the 11th century. *Tor*, 23. (1991) 203–234. o.
- Mesterházy* 1989–1990. *Mesterházy Károly*: A felső-tisza-vidéki ötvösműhely és a honfoglalás kori emlékek időrendje. *Agria*, 26. (1989–1990) 235–274. o.
- Mesterházy* 1995. *Mesterházy Károly*: A magyar fejedelem és kísérete a 10. században. *Századok*, 129. (1995) 5. sz. 1033–1052. o.
- Mishin* 1994–1995. *Dmitrij Mishin*: Ibrahim Ibn-Ya'qub at-Turtushi's Account of the Slavs from the Middle of the Tenth Century. *Annual of Medieval Studies at CEU*, 2. (1994–1995) 184–199. o.
- Montgomery* 2000. *James E. Montgomery*: Ibn Fadlān and the Rūsiyyah. *Journal of Arabic and Islamic Studies*, 3. (2000) 1–25. o.
- Montgomery* 2010. *James E. Montgomery*: Vikings and Rus in Arabic Sources. In: Living Islamic History. Studies in Honour of Professor Carole Hillenbrand. Ed. *Yasir Suleiman*. Edinburgh, 2010. 151–165. o.
- Moravcsik* 1938. *Moravcsik Gyula*: Görögnyelvű kolostorok Szent István korában. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. I. k. Szerk. *Serédi Jusztinián*. Budapest, 1938. 388–422. o.
- Morawiec* 2009. *Jakub Morawiec*: Vikings among the Slavs. Jomsborg and the Jomsvikings in Old Norse Tradition. Wien, 2009.
- Mordovin* 2006. *Mordovin Maxim*: A normann-elmélet Oroszországban a kezdetektől napjainkig. *Korall*, 7. (2006) 24–25. sz. 118–162. o.
- Movchan* 2007. *Ivan Movchan*: A 10th-century Warrior's Grave from Kiev. In: Kiev-Cherson-Constantinople. Eds. *Alexander Abiabin – Hlib Ivakin*. Kiev–Simferopol–Paris, 2007. 221–223. o.
- Nagy* 1857. *Nagy Iván*: Nagy-Oroszi mezőváros helynevei. *Magyar Akadémiai Értesítő*, (1857) 592–597. o.

- Orkneyinga saga Orkneyinga saga. Ed. Finnbogi Guðmundsson. Reykjavík, 1965.
- Óláfs saga Óláfs saga Tryggvasonar. In: *Snorri Sturluson: Heimskringla I*. Ed. *Bjarni Aðalbjarnarson*. Reykjavík, 2002.
- Tryggvasonar *Peter Paulsen: Magyarországi viking leletek az észak- és nyugat-európai kultúrtörténet megvilágításában*. Budapest, 1933.
- Paulsen 1933.
- Petkes Zsolt: Fokosok, balták, bárdok a Kárpát-medence kora Árpád-kori leletanyagában (10–11. század)*. (Megjelenés alatt.)
- Petkes
- Polgár Szabolcs: Kora középkori (9–12. századi) kelet-európai fegyverkereskedelemre utaló feljegyzések az írott forrásokban*. In: *Fegyveres nomádok, nomád fegyverek*. Szerk. *Balogh László – Keller László*. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 21.) Budapest, 2004. 92–101. o.
- Polgár 2004.
- Polgár Szabolcs: Etil, a kazárok fővárosa. Az urbanizáció kezdetei a Volga-vidéken a középkorban*. *Aetas*, 26. (2011) 3. sz. 50–67. o.
- Polgár 2011.
- Rafał T. Prinke: Świątosława, Sygryda, Gunhilda. Tozsamość córki Mieszka I i jej skandynawskie związki*. *Roczniki Historyczne*, 70. (2002) 81–110. o.
- Prinke 2002.
- Ben Raffield – Claire Greenlow – Neil Price – Mark Collard: In-group identification, identity fusion and the formation of Viking war bands*. *World Archaeology*, 48. (2016) 1. sz. 35–50. o.
- Raffield et al. 2016.
- Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ford. Ferincz István. Szerk. *Balogh László – Kovács Szilvia*. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 30.) Budapest, 2015.
- RIE
- Douglas T. Price – Karin Margarita Frei – Andres Siegfried Dobat – Niels Lynnerup – Pia Bennike: Who was in Harold Bluetooth’s army? Strontium isotope investigation of the cemetery at the Viking Age fortress at Trelleborg, Denmark*. *Antiquity*, 85. (2011) 476–489. o.
- Price et al. 2011.
- Wiebke Rohrer: Wikinger oder Slawen? Die Interpretationsgeschichte frühpiastischer Bestattungen mit Waffenbeigabe*. In: *Mittelalterliche Eliten und Kulturtransfer östlich der Elbe. Interdisziplinäre Beiträge zu Archäologie und Geschichte im mittelalterlichen Ostmitteleuropa*. Hrsg. von *Anne Klammt – Sébastien Rossignol*. Göttingen, 2009. 28–41. o.
- Rohrer 2009.
- Jerker Rosén: Hird*. In: *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid*. VI. Eds. *Johannes Brøndsted et al*. København, 1961. 568–580. o.
- Rosén 1961.
- Peter Sawyer: Kings and Vikings. AD 700–1100*. London–New York, 1982.
- Sawyer 1982.
- Jonathan Shepard: Yngvarr’s expedition to the east and a Russian inscribed stone cross*. *Saga-Book*, 21. (1984–85) 222–292. o.
- Shepard 1984–85.

- Shepard* 2005. *Jonathan Shepard: Conversions and Regimes Compared: The Rus' and the Poles, ca. 1000.* In: *East Central and Eastern Europe in the Early Middle Ages.* Ed. *Florin Curta.* Michigan, 2005. 254–282. o.
- Sitdikov et al.* 2015. *Sitdikov, G. Airat – Izmailov, L. Iskander – Khayrutdinov, R. Ramil: Weapons, Fortification and Military Art of the Volga Bulgaria in the 10th – the First Third of the 13th Centuries.* *Journal of Sustainable Development*, 8. (2015) 7. sz. 167–177. o.
- SRH *Scriptores rerum Hungaricarum.* Ed. Emericus Szentpétery. Vols. I–II. Budapest, 1937–1938. (Bővített kiad.: Budapest, 1999., *Szovák Kornél – Veszprémy László.*)
- Stanislawski* 2013. *Błażej M. Stanislawski: Preface.* In: *Scandinavian Culture in Medieval Poland.* Szerk. *Slawomir Moździoch – Błażej Stanislawski – Przemysław Wiszewski.* Wrocław, 2013. 7–15. o.
- Stender-Petersen* 1931–1932. *Adolph Stender-Petersen: Zur Bedeutungsgeschichte des Wortes väringi, Russ. varag.* *Acta Philologica Scandinavica*, 6. (1931–1932) 26–38. o.
- Szvák – Szili* 2009. *A normannkérdés az orosz történelemben. I. k. Források.* Szerk. *Szvák Gyula – Szili Sándor.* Debrecen, 2009.
- Tacitus *Tacitus összes művei.* Ford. *Borzsák István.* Szeged, 2001.
- Tagán* 1941. *Galimdzsán Tagán: Honfoglaláskori magyar sír Kijevben.* *Folia Archaeologica*, 3–4. (1941) 311–313. o.
- Tomka* 2010. *Tomka Péter: Vármegyéink kialakulásának kezdetei a régészeti kutatások tükrében.* In: *Fejezetek Győr, Moson és Sopron vármegyék közigazgatásának történetéből.* Szerk. *Horváth József.* Győr, 2010. 9–20. o.
- Wikander* 1978. *Stig Wikander: Araber, Vikingar, Varingar.* Lund, 1978.
- Zimonyi* 1990. *Zimonyi István: The Origins of the Volga Bulgars.* Szeged, 1990.
- Zimonyi* 2005. *Zimonyi István: Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ğayhānī-hagyomány magyar fejezete.* (Magyar Őstörténeti Könyvtár 22.) Budapest, 2005.

Csete Katona

VIKING MERCANARIES IN 9–11TH CENTURY EAST-EUROPE

(Abstract)

The Eastern Vikings called Rus or Varangians in the contemporary sources could regularly be found as mercenary soldiers in Eastern Europe. Based on the written sources, it emerged within the research that apart from the Scandinavian warriors who could be found in Constantinople, Kiev or in the Khazar capital Etil, other East European royal courts (Hungarians, Polish, Volga Bulgarians) also may also have employed Vikings as members of escorts. The present research paper examines the escorts of the kings and princes of Poland, Hungary and Volga Bulgaria and their relationship to Viking mercenaries. Based on the comparison it can be supposed that the employment of Scandinavian warriors occurred in different military and cultural frameworks in the different places; therefore, the issue of the military presence of Vikings in Eastern Europe should be modulated.

Csete Katona

WIKINGERSÖLDNER IN OSTEUROPA IM 9–11. JAHRHUNDERT

(Resümee)

Die in den zeitgenössischen Quellen unter dem Namen Rus oder Waräger erwähnten „östlichen Wikinger“ waren ab dem 10. Jahrhundert regelmäßig als Söldner in Osteuropa zu finden. Neben den skandinavischen Kämpfern, die aufgrund der geschriebenen Quellen in Konstantinopel, Kiev oder der chasarischen Hauptstadt Itil zu finden waren, ergab sich während der Forschung, dass auch andere osteuropäische Höfe (ungarischer, polnischer, Hof der Wolga-Bulgaren) Wikinger als Mitglieder der Begleitung einsetzten. Die vorliegende Studie untersucht von diesen Letzteren die Begleitung des Fürsten/Herrschers von Polen, Ungarn und der Wolga-Bulgaren und die Beziehung dieser zu den Wikingersöldnern. Aufgrund des Vergleichs ist zu vermuten, dass der Einsatz der skandinavischen Krieger an den diversen Schauplätzen in einem unterschiedlichen militärisch-kulturellen Rahmen erfolgte und die militärische Präsenz der Wikinger in Osteuropa nuanciert zu betrachten ist.

Csete Katona

DES MERCENAIRES VIKINGS EN EUROPE DE L'EST DU 9ÈME AU 11ÈME SIÈCLES

(Résumé)

Nommés Rus ou Varègues dans les sources d'époque, les « Vikings de l'Est » étaient régulièrement présents comme mercenaires en Europe de l'Est dès le 10ème siècle. Selon des sources écrites, des combattants scandinaves se trouvaient à Constantinople, à Kiev et à Itil, la capitale khazare. Les chercheurs se sont posé la question de savoir si d'autres cours de l'Europe de l'Est ont employé des Vikings comme membres de la suite. Cette étude examine les rapports entre les mercenaires vikings et les suites du prince / du souverain de

Pologne, de Hongrie et de Bulgarie de la Volga. Cette comparaison laisse présumer que les combattants scandinaves étaient employés dans des cadres militaires et culturels différents selon les territoires. Ainsi la présence militaire des Vikings en Europe de l'Est reste-t-elle à nuancer.

Чете Катона

НАЁМНЫЕ ВИКИНГИ IX–XI. ВЕКОВ В ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЕ

(Резюме)

В источниках относящихся ко времени той эпохи начиная с X-ого века в Восточной Европе регулярно можно найти в качестве наёмников руси или варяги, упомянутых под именем «восточных викингов». На основе письменных источников, помимо скандинавских воинов в Константинополе, в Киеве или в столице Хазара, Этиле эта работа также предполагает, что наряду со скандинавскими воинами и другие восточно-европейские дворы (Венгерский, Польский, Волжско-булгарский) использовали викинги в качестве сопровождающих лиц. Эта работа из этих последних изучает связи княжеских правительских эскортов Польши, Венгрии и Волжско-Булгарии с наёмными викингами. На основе этого сравнения можно предположить, что использование скандинавских воинов в различных местах событий происходило в разных военно-культурных рамках, и таким образом восточно-европейское военное присутствие викингов нуждается в оттенении.

CÉHES VÁROSVÉDELEM NAGYSZEBENBEN A XV–XVI. SZÁZADBAN

Városvédelem Nagyszebenben

Nagyszebennek a késő középkor idejére Szebenzsék központjaként meghatározó politikai, gazdasági szerepe volt, a távolsági kereskedelemben betöltött funkciója mellett kézműipara is a települést gazdagította. A virágzó várost azonban egyre inkább fenyegették az Oszmán Birodalom katonáinak betörései. 1442. március 25-én a város mellett kellett Hunyadi Jánosnak megállítania Mezyd bég seregét. Feltehetőleg ebben az időben került sor a nagyszebeni városfal nagymértékű megerősítésére, ezért a helyi céhekre is új köteleesség hárult: részt kellett vállalniuk a tornyok felszerelésében és védelmében.¹ Ebben az időszakban más erdélyi városok forrásait vizsgálva is tapasztalható ez a tendencia: Kolozsváron,² Segesváron, Medgyesen és Brassóban.³ A XV. században a várost kiterjedt, koncentrikus védőfallal látták el, melyet tornyokkal erősítettek meg. A védelmi infrastruktúra fejlesztése és bővítése a XVI. században is folytatódott, egészen a XVII. századig. Nagyszeben védműveiről percíz kép alkotható, hiszen a XVI. században több esetben is megörökítették írott forrásokban. A szász Georg Reichersdorffer ekként számolt be városáról: „...kettős védőfallal erősítették meg, valamint körben mély árkokkal és mindenféle hatalmas mesterséges tavakkal kerítették, ezenkívül remekbe készült építményekkel, megfelelő sorrendben közbeiktatott tornyokkal és bástyákkal készítették és ékesítették...”⁴ Nem sokkal később hasonló szempontokat emelt ki a János Zsigmond testörkapitányként itt járt itáliai Giovanandrea Gromo is, ugyanakkor a védelmi rendszer fejlődése kiviláglik híradásából: „Ezek a falak nagyok és magasak a sarkantyús bástyáikkal és a régies fedett folyosóival, és a tavakra néznek. Innen nem is lehet akármilyen módon megtámadni, csak a sarkon túl, ahová a nagy tudású Castaldo két igen fontos és

¹ Köszönettel tartozom Draskóczy Istvánnak, Veszprémy Lászlónak, B. Szabó Jánosnak és Érszegi Gézának észrevételeikért.

A XV. századi végén a céhek által felszerelt tornyokról értesülünk: Szabók-tornya, Börművesek-tornya, Kőművesek-tornya, Cipészek-tornya, Szijgyártók-tornya, Kesztyűsök-tornya, Ácsok-tornya, Íjkészítők-tornya, Esztergályosok-tornya, Csizmiadiák-tornya, Szűcsök-tornya, Kádárok-tornya, Gyapjútakácsok-tornya, Kovácsok-tornya, Aranyművesek-tornya, Takácsok-tornya, Kalaposok-tornya, Mészárosok-tornya, Téglavetők-tornya. *Reissenberger* 1899. 320–322. o. A Bognárok tornya(i)t az 1508-as inventárium említi meg. Szebenhez hasonlóan Besztercén is a várost övező tornyokat a céhekről nevezték el. *Dahinten* 1988. 321–323. o. A város már a XV. század elején jelentős védművekkel rendelkezett. Ezt építették tovább ebben a században. *Entz* 1996. 88. o., 178. o.; *Göllner* 1979. 173–175. o. A védművek XVI. századi továbbépítéséről: *P. Kovács* 2015. 13. o.

² *Szádeczky* 1913. 42. o. Erdély a XV. században több ízben is török dúlás alatt állt. *Göllner* 1979. 101–110. o. Hunyadi Mezyd bég erői felett aratott sikerei után néhány évtizeddel, 1474. február 8-án a törökök újra betörték az országba és felgyújtották Nagyváradot. 1479. október 13-án a magyar sereg a kenyérmezei ütközetben verte vissza a nagy létszámú portyázó oszmán hadat.

³ *Veress* 1929. 18. o.; *Göllner* 1979. 173–174. o.

⁴ „...duplici muro munita, et fossis admodum profundis, cricumquaque piscinis lacuanaribusque non paucis spatiose diffusis praecicta est, magnificis deinde aedificiorum structuris, turribus, et propugnaculis suo oridine et serie intersertis, culta et ornata est...” *Reicherstorffer* 1994. 30–32. o. Ford. *Szabadi István*.

modern kő mellvédet építtetett és rakatott ugyanilyet, csak nagyobb költséggel és szak-szerűbbet a föld felőli oldalra, mely nyugatra néz.⁵

A település védelmének szervezeti egységét a tornyok és kapuk jelentették, továbbá a fizikai védelmen túl ezek köré szerveződött a fegyverek raktározása, a céhek védelmi feladatai és a kapuórség megszervezése. A XVI. századtól a szász városok megszervezték önálló városfelügyelő rendszerüket is (Nachbarschaft⁶), amely félkatonai szervezetként értelmezhető, melynek alapegységeit az egymáshoz közel élő lakosok tíz-tízfős társaságai alkották.⁷ A város ellátta a vásárok biztosítását, megszervezte a kapuk őrzését (Thorhutwachen). A védművek és fegyverek nemcsak a polgárok személy- és vagyónbiztonságát jelentették, hanem egyúttal a település gazdasági erejét is mutathatták. Ennek megnyilvánulási formái a városi hadiszemlék (Musterung⁸) és felvonulások, s a céllövő versenyek voltak. A céhek városvédelmi szerepvállásának más okai is lehettek: a közösség nem függött olyan idegen katonai tényezőktől, mint a zsoldosság, vagy a nemesség hadi ereje.⁹ Katonai szerepvállalásukról esetenként szabályzatuk is tanúskodott: 1494-ben az aranyműves céh statútumban rendelkezett az általa felügyelt tornyok puskaporral és puskával való ellátásáról,¹⁰ 1514-ben a kovács céh megszabta tagjai számára egy puska adását a testületbe való belépéskor, valamint a mester leányának háziasítása esetén.¹¹ Bár Nagyszeben biztosítását nagyrészt valóban az iparos céhek végezték, több esetben maradtak nyomai évi zsoldot kapó katonák alkalmazásának is.¹²

A városi céhek fegyverjegyzékei a XV–XVI. században

A város hatékony önvédelméhez a rendszeresen karbantartott tornyok és falak mellett megfelelő számú fegyverre volt szükség, melyeket pontosan vezetett inventáriumokban tartottak számon. A város elöljárói és polgárai számára az esetleges katonai fenyegetettség miatt a fegyverkészlet számának és állagának ismerete feltétlen szükséges volt. Az első ismert kútfő a szabó céh 1478-ban írott inventárium, melyet három évvel később megújítottak.¹³ Ezt követi az 1492. évi fegyverjegyzék, amit a következő évben kiegészít-

⁵ Gromo 2000. 50. o. Ford. *Tima Renáta*.

⁶ Müller – Gündisch 1985. 118–119. o.

⁷ Zimmermann 1885. 20. o.

⁸ Ilyen hadiszemlékről Brassóból maradt fenn okirat, a városvezetés 1507-ben előírta a polgárság számára, hogy évente tartson fegyveres mustrát. *Schlözer* 1795. 81–82. o. Párhuzamként szolgálhatnak a XVI. századból a soproni és besztercebányai mustrák. Lásd: *Mollay* 1983. 13–43. o., valamint *Graus* 2004. 54. o.

⁹ *Bruckner* 1911. 150. o. Bruckner a felvidéki városok önálló úton szerveződő militáns funkciói mögött a városi polgárság és a nemesség ellentétjét fogalmazza meg. Érdeemes megjegyezni, hogy Nagyszebenből még a török fenyegetés időszaka előltről van szórványos információ arra, hogy a város fegyverkezett. *Rechnungen*, 1880. 1–2. o.

¹⁰ *Vlaicu, et alii* 2003. 213–217. o.

¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (MNL OL DF) 246 220., valamint Arhivele Naționale ale României, Sibiu Colectia de documente ale breslelor I. Documente de breaslă Nr. 33. Megjegyzésre érdemes, hogy a céhszabályozás kimaradt a *Quellen zur Geschichte der Stadt Hermannstadt* második kötetéből, ugyanakkor korábban román nyelvű átírata készült, ám benne több esetben pontatlanságok és hibás részek találhatók: a puskák említésére vonatkozóan Ioan Marian Țiplic fordítása nem tartalmaz tűzfegyvereket. *Țiplic* 1997. 261. o. Az eredeti oklevél átírásában és a román fordítás összeállításában köszönettel tartozom Simon Zsoltnak.

¹² *Simon* 2017. 1–2. o.

¹³ *Reissenberger* 1899. 325 o.

tettek. Utóbbi két dokumentum vélhetőleg egy kéztől származik, egy egységként kezelhető,¹⁴ a különböző céhek által fenntartott tornyokban tárolt fegyvereket veszik számba. A felsorolt céheknél csupán három esetben van átfedés, ezeknél az 1493-as inventárium vagy eltérő darabszámokat ír le, vagy többletinformációkat közöl, vagy pedig pontosít. A forráscsoport a harmadik tagja, egyszersmind bővítése a bognár céh tornaiban (Thuren der Wagner Czech) található hadiszerek összeírása 1508-ból,¹⁵ ugyanis az 1492–1493-as inventárium nem említi meg, hogy a bognár céh tornyokat tartott volna fenn. A XVI. századból négy további leltár ismert: az 1560. évi, az 1567. évi, az 1575. évi, valamint egy keltezetlen irat, amely feltehetően a század második feléből való.¹⁶ Ezek alapján betekintés nyerhető a város polgári védelmének eszközeiről, mértékéről és fegyverei technikai fejlődéséről abban az időszakban, amikor robbanásszerűen fejlődött a hadviselés.

A leltárak egyéb szempontok szerint is vizsgálhatók, ugyanis ezek közül a XVI. század második felére datált jegyzék a harci eszközökön túl a különböző céhek által kiállított legénység számát is tartalmazza. Számos céhnek ekkor jelentős katonai ereje volt, a legnagyobb állománnyal rendelkezők több tucat embert tudtak kiállítani. Ezek közül a szücs céh emelkedett ki, amely 98 főt számolt,¹⁷ míg a városi céhek által kiállítható legénység összlétszáma 616 fő volt. Az inventáriumok a városi számadásokkal kiegészítve további információkat tartalmaznak a fegyverek tárolásáról is, melyek színhelyeül elsődlegesen a tornyok szolgáltak. 1486-ban a város már egy fegyverraktárral (Bwxenhaws) is rendelkezett, mely az Erzsébet kapu közelében állt.¹⁸ Az 1560. évi inventárium szerint ennek a rendszernek a részét képezte a városháza is (Radthaus).¹⁹ A város a fegyvereket szekereken szállította, ennek bizonyítéka egy számadás részlete, ami vasalt ágyúszekér felújításáról tudósít.²⁰

A nagyszzebeni céhek inventáriumaiából ismert számszerjak, kézi ljak és tartozékaik

A falak védelméhez a legcélszerűbb harci eszközök a távolra ható fegyverek voltak. Hasonlóan, mint a pozsonyi, a soproni és az eperjesi polgárok által birtokolt fegyverek esetében,²¹ Nagyszzebenben is a feltűnő ezek kiemelkedő aránya a védőfegyverekhez képest. A legkorábbi fegyveremlékek is ebbe a csoportba tartoznak, ugyanis a város kiadásait tartalmazó iratokban elsőként számszerjakhoz tartozó nyilak tegezei,²² valamint egy számszerj és egy puska jelenik meg, már a XIV. század második felében.²³ A távolra ható fegyvereken belül két fő csoport különböztethető meg: a késő középkorban

¹⁴ MNL OL DF 245 162.; 245 190.

¹⁵ *Vlaicu, et alii* 2003. 245–246. o. Az inventáriumok korábbi kiadása: *Reissenberger* 1899. 361–363. o. és 325–326. o.

¹⁶ *Vlaicu, et alii* 2003. 444–449. o.

¹⁷ *Reissenberger* 1899. 369. o.

¹⁸ *Rechnungen*, 122. o.

¹⁹ A városi védelem igazgatásához tartozhatott a praetorium épülete is, mely a XVI. század elején jelenik meg a kútfőkben. *Rechnungen*, 349., 354. o. Ez a latin kifejezés feltehetően a városházára utal. *Bartal* 1901. 519. o.

²⁰ *Rechnungen*, 253. o.

²¹ *Szende* 2004. 208. o.

²² A városi számlajegyzék tartalmazza az alábbi megrendelést: „Item duo pharetra ad ballistas emerunt pro uno flor.” *Rechnungen*, 1. o.

²³ Az előbbihez hasonlóan szintén a város kiadásainak összeírásaiban tűnnek fel. *Rechnungen*, 2. o.

egyre nagyobb teret nyerő tűzfegyvereket, illetve a számszeríjakat és kézi íjakat (hideg löfegyverek).

Az íjnak tekintélyes múltja volt a Magyar Királyságban, mely hosszú évszázadokra nyúlt vissza, és szerves része volt a magyarság harci kultúrájának. A magyarok mellett a székelyek, a kunok és a besenyők is mesterei voltak az íjhasználatnak.²⁴ Mindazonáltal kézi íjakkal a térségben lakó más népek is érintkeztek. Az 1200 körüli Névtelen, P. mester művének 25. fejezetében a szlávok és a vlachok íjhasználatáról számol be: „A vidéket a földkerekség leggyengébb népei lakják: vlachok és szlávok, ugyanis egész fegyverzetük íjből és nyilakból áll...”²⁵ Bár elképzelhető, hogy a szerző az íj és a nyíl említését ebben az esetben stilisztikai célból alkalmazta, az említett népek gyenge harcértékére utalván,²⁶ valójában hihető, hogy a magyarsággal együtt élő népek is gyakorolták az íjhasználatot. Ezzel szemben a számszeríjak hazai megjelenése rövidebb időre tekint vissza. Bár a számszeríj már Anonymus korában ismert lehetett a királyi udvarban,²⁷ elterjedése a XIII. század második felére tehető. Ennél korábban narratív forrásaink elsősorban idegenek kezében tesznek említést erről a fegyverről (akár szembeállítva a magyarok által használt kézi íjjal),²⁸ vagy pedig várak és falak védelme kapcsán írnak erről – az egyébként erre a célra tökéletesen alkalmas – fegyverről.²⁹

A szebeni iparos közösségek számszeríjak gyűjtésére vonatkozó egyik első szórványadata a városi számadáskönyvben, a szabó céh iratai között található. Az 1478. évben ez a céh 11 számszeríjat (ballista) birtokolt, amely a teljes fegyverállomány 17,44%-át jelentette, majd három évvel később egy új darabbal (armbrust³⁰) bővítette arzenálját.³¹ Szembetűnő a számszeríjak jelentős aránya az (egyesített) 1492–93. és az 1508. évi inventárium esetében is, ahol a kézfegyverek egyötödét tette ki.³² A három kútfő számszeríjakra vonatkozó adatait összesítve tekintélyes eredmény mutatkozik: egyedül a számszeríjkból 96 darabot birtokoltak a nagyszébeni céhek.³³ Ennek oka a fegyvertípus használatában keresendő: ezzel az eszközzel viszonylag pontos lövések adhatók le,

²⁴ *Veszprém* 2008. 144. o. A számszeríjról szóló fejezet lényegében megegyezik a szerző egy korábbi tanulmányával. *Veszprém* 1993. 9–17. o.

²⁵ *Veszprém* 2008. 141. o.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ *Veszprém* 2008. 144. o.

²⁹ Uo.

³⁰ Tanulmányomban az említett forrásokban megjelenő német fogalmakat betűhíven közlöm, amelynek gyakorlatáról. Lásd: *Szende* 2000. 49–62. o.

³¹ *Bielz* 1934. 37–39. Ez az adatot Kalmár János is közli: *Kalmár* 1964. 104. o. A szabó céh teljes inventáriuma: *Reissenberger* 1899. 325. o.

³² Ebbe a számításba nem érdemes belevenni a védőfegyvereket, a lövedékek sokaságát, illetve a tornyokban tárolt puskaport.

³³ Bielz-cel megegyezően Kalmár János a középkori számszeríjról írott tanulmányában és a *Régi magyar fegyverek* című művében is 117 darab számszeríjat említ. Bielz minden számszeríjra vonatkozó adatot összeadott, pedig az 1492-es és 1493-as inventáriumban három céh esetében is átfedés van. Ezeket nem célszerű kétszer számolni. Csupán a kőművesek céhének tornyában mutatkozik növekedés (egyetlen darabbal), amelyet a 94 darabban meghatározott mennyiség tartalmaz is. *Bielz* 1934. 37–39. o.; *Kalmár* 1964. 103. o.; *Kalmár* 1971. 139. o.

a kilőtt 110-140 gramm tömegű vessző³⁴ nagy kezdősebességgel³⁵ teszi meg néhány másodperc alatt a lövész és a cél közötti távot.³⁶ Ráadásul a számszerjék működtetése – a nagy erejű kézi íjakkal szemben – nem igényel jelentős fizikai erőt, használata is gyorsabban elsajátítható. Utóbbi kulcsfontosságú volt, hiszen a különböző mesterségeket űző céhek tagjai idejét lekötötte a termelő munkában való aktív részvétel.

Az említett három kútfőben további fontos információk találhatóak a számszerjékhöz tartozó tárgyakról is. Összesen 17 darab mechanikus áttétellel ellátott számszerjék felajzó szerkezet (Armprost Vünden és Kreppen³⁷) került összeírásra.³⁸ Ezek a felhúzó készülékek³⁹ alapvető tartozékai voltak a korabeli számszerjéknek, ugyanis a nagy erejű szaru (és esetenként kovácsolt, edzett acél) ívet nem lehetett pusztá kézi erővel meghajlítani.⁴⁰ Bár ezzel első pillantásra ellentmondásosnak tűnik a 94 darab számszerjéjra jutó 17 darab felhúzó eszköz, azonban nem kizárt, hogy a falak nyújtotta oltalomban a városvédők összedolgoztak úgy, hogy míg a lövész folyamatosan lövéseket adott le a rotált (felajzott és töltött) számszerjéjakkal, addig a segédje ezzel párhuzamosan újra és újra előkészítette ehhez a számszerjéjkat.⁴¹ Nem utolsó sorban ezzel a módszerrel a számszerjészek lögyorsasága is jelentősen megyorsítható.⁴²

A három inventáriumban összesen 11 100 darab nyílvessző került lejegyzésre.⁴³ Elméleti szemléltetésként ez azt jelenti, hogy a 94 számszerjéjra darabonként átlagosan körülbelül 118 vesszőt juthatott, amit a fentebb említett percenként négy lövéssel szá-

³⁴ Töll László a Magyar Nemzeti Múzeumban található számszerjék nyílvesszők tömegét megmérve jutott erre az eredményre. *Töll* 1993. 146. o.

³⁵ Töll László mérései szerint ez egy erős számszerjék esetében akár 105,8 m/sec lehet. *Töll* 1993. 151. o. A kísérleti régészetnek (és a rekonstrukciós eljárásoknak) kiemelkedő szerepe van, hogy a gyűjteményekben fennmaradt tárgyak alaposabban megismerhetők legyenek. Töll László és Mészáros László a debreceni Déry Múzeum egy acélíves számszerjéját alkották újra, mellyel méréseket végeztek. Ezeket a digitális adatokat modellezésre használták fel, így nem volt szükség több számszerjék építésére. Bővebben: *Töll – Mészáros* 1993.

³⁶ A híres genovai számszerjészek állítólag 200 lépésről tudtak leadni célzott lövéseket. *Boheim* 1890. 405. o. Érdekes ehhez hozzátenni, hogy a Töll László és Mészáros László által végzett kísérletekkor a maximális lőtávolság 472 méter volt, amit a 130 grammos nyílvessző 12 másodperc alatt tett meg. Méréseik szerint a lövedék indulási sebessége egy erős számszerjék esetében akár 105,8 m/s lehet. *Töll* 1993. 151. o. Kalmár János 15 dkg tömegű vesszőkkel számol, valamint a lövés kezdősebességét 87 m/s-ban határozza meg. *Kalmár* 1964. 113. o. Zolnay László Kalmárral megegyező adatokat közöl. *Zolnay* 1971. 47. o.

³⁷ Temesváry Ferenc szerint az áttételes csigák segítségével kb. 590 N erőt lehet kifejteni. *Temesváry* 1992. 16. o. Zolnay szerint „58,5 kg munka” kellett a számszerjék ívének felhúzásához, míg szerinte emberi erővel csak hatod annyi energiát lehet kifejteni. *Zolnay* 1971. 47. o. Természetesen ez az információ nem vonatkoztató egyetemesen minden középkori számszerjéjra.

³⁸ Ezek a tárgyak minden bizonnyal megfeleltethetőek a Szende Katalin által említett *winten* és *vibramentum* fogalmakkal. *Szende* 2004. 209. o. Sopronban 1485-ben jegyezték fel egy számszerjéj felajzó szerkezetével („I armbst mytt krappen”). *Gömöri* 1977. 120. o.

³⁹ Ezekről a szerkezetéről bővebben: *Kalmár* 1964. 111–114. o.; *Kalmár* 1971. 144–146. o.; *Töll* 1993. 138–143. o.

⁴⁰ *Williams* 2003. 49. o. Egy ilyen számszerjék felajzásához akár 600 kg megemeléshez szükséges energiát kellett kifejteni. *Töll* 1993. 116. o.

⁴¹ Ezt a módszert Töll László is megemlíti. *Töll* 1993. 118. o.

⁴² Az egy perc alatt leadható lövések száma nagyban függ a számszerjék technológiájától (szaruív esetén az időjárástól is), valamint a felhúzó szerkezet típusától is. Általánosan elmondható, hogy egy perc alatt maximum négy lövést lehet leadni. *Töll* 1993. 117. o. Ezzel szemben Temesváry Ferenc percenkénti 6-8 lövéssel számol, aminek felső értéke egy harci számszerjék esetében némileg túlzónak hat. *Temesváry* 1992. 15. o. Zolnay percenként 5-9 lövéssel számol. *Zolnay* 1971. 45. o.

⁴³ Ez a maximalizált érték, ugyanis egyes esetekben a források becslött darabszámot közölnek, ezekben az esetekben a nagyobb megadott értékkel számoltam. A számszerjék lövedékek minimális száma 9000.

molva félórányi löfedezetet jelenthetett a város számára. A számszeríjak rotált használatával pedig hozzávetőlegesen egy óra idejére lehetett ilyen módon védeni a várost (igaz, ebben az esetben kevesebb lövéssel). Fontos hozzátenni, hogy Nagyszébenben más távolra ható fegyverekkel is rendelkezett: a céhek által birtokolt tűzfegyverek a számszeríjak közel háromszorosát tették ki.

Mindezen túl a forráscsoport megemlékezik további nyílveszőkről is. Vegyesen említ 600 darab számszeríjhoz és kézi íjhoz használt nyílveszőt is (Boge-Fejl vnd Arnprost Fejl). Ez rendkívül szokatlan, ugyanis a két lövedéktípus jelentősen különbözik. A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött harci számszeríj vesszők hossza 300–400 mm,⁴⁴ a korszakban használatos kézi íjak vesszőinek hosszúsága ennek nagyjából két és félszerese.⁴⁵ Feltehetőleg itt a fegyverjegyzéket készítőök pontatlansága állhat az együttesen történő említés mögött. Mindazonáltal ez csak a tornyokban tárolt nyílveszők kis hányadát, körülbelül 2,5%-át érinti.

A számszeríjhoz tartozó vesszők és a vegyesen említett, de különböző típust képviselő nyílveszők mellett az említett kútfők kézi íjakhoz használatos nyílveszőket is számba vettek (Boge Fejl).⁴⁶ A nagyszébeni céhek az általuk felszerelt tornyokban ezekből szintén jelentős mennyiséget tároltak, összesen 12 900 darabot.⁴⁷ A kútfők azonban nem számolnak be a hozzájuk tartozó kézi íjakról. Teljes mértékben kizárható, hogy a nagyszébeni céhek ok nélkül tároltak volna ennyi nyílveszőt. A kérdés megválaszolásához érdemes megvizsgálni, hogy mik azok a tárgyak, amiket a forráscsoport nem tartalmaz. Az íjak mellett nem találkozunk olyan fegyverekkel, amelyek a kézítéséhez elengedhetetlenek voltak, illetve a mindennapi élet fontos kellékeiként szolgáltak: kardokról csupán egy esetben értesülünk,⁴⁸ viszont az akkoriban széles körben elterjedt törökről, parasztkésekről (messerekről), otthonvédőkről stb. egyáltalán nem tudósít egyik inventárium sem. Ennek oka az lehet, hogy ezek az eszközök – beleértve a kézi íjakat is – olyan tárgyak voltak, amelyek a személyes tulajdon részét képezték.⁴⁹ Így tehát nehéz lenne elhinni azt, hogy abban a városban, ahol a XIV. század végétől kezdve ismeretesek íjkészítők, sőt a helyi íjkészítő céh külön torony őrzését is ellátta, ne lettek volna ezek a tárgyak használatosak.

A számszeríjak és kézi íjak, valamint az ehhez tartozó vesszők és felhúzó szerkezetek a XVI. század második feléből való leltárakban már nem találhatóak meg. Helyüket az egyre tökéletesedő tűzfegyverek vették át, amelyek immáron kizárólagosnak vehetők a katonai alkalmazású távolra ható fegyverek között.

⁴⁴ Kalmár 1971. 147. o.

⁴⁵ A két lövedék közti eltérést kiválóan szemlélteti a Déri Múzeum egy számszeríj- és egy nyílveszőjéről készített felvétel. Tóll 1993. 152. o. (46. ábra.)

⁴⁶ Ebben az esetben is több variáns fordul elő az inventáriumok soraiban, amelyek ugyanazt a fogalmat jelölik: Bogefél, Bogeffyl, Poge-Fejl.

⁴⁷ A korábbi elméleti szemléltetéshez hasonlóan megjegyzendő, hogy ez több tíz percre elegendő löfedezetet biztosíthatott a településnek vész esetén, függően az íjások számától. Zolnaynál meglehetősen magas értékkel találkozunk: eszerint egy kézi íjjal 36 lövést lehet leadni percenként. Zolnay 1971. 44. o.

⁴⁸ Vlaicu, et alii 2003. 245–246. o.

⁴⁹ Erre nyújthat példát Igor Graus munkája, melyben a XVI. századi besztercebányai lövészet kapcsán leírja, hogy fegyvereket minden háztartásban tartottak (védelmi célból), majd 1536-ban megtiltották a löfegyverek viselését. Graus 2004. 62. o.

A tűzfegyverek elterjedése a polgári városvédelemben

A technológiai csúcspontjukat elérő hideg távolráható fegyverek mellett a XV. század folyamán egyre jobban elterjedtek a tűzfegyverek, melyek városvédelmi alkalmazására megjelent az igény a polgárság részéről is. Ezt tanúsítja, hogy a nagyszebeni szabó céh 1478-ban 26 különböző tűzfegyverrel rendelkezett.⁵⁰ Párhuzamot jelent a kolozsvári szabó céh 1475. évi alaprendszabálya, melyben tűzfegyvereket említenek,⁵¹ valamint a városból való szücs céh egy 1479-ben kiállított oklevele, melyben a szücsmesterek azt a kérésüket fogalmazzák meg, hogy az általuk őrzött (Monostor utcai) tornyot minél jobban felszerelhesék hadi szerszámokkal, melyek között már tűzfegyvereket is említenek.⁵² A szebeni szabó céhre vonatkozó lajstromok alapján nyomon követhető a tűzfegyverek számának és arányának növekedése a többi harci eszközhöz képest. Eszerint a kézi tűzfegyverek már a XV. század utolsó harmadában a céh fegyvereinek többségét jelentették, arányuk folyamatosan emelkedett, míg nem a XVI. század második felére kizárólagossá vált a támadófegyverek között. A XVI. század második felé keltezett inventárium szerint a céh legényeire ekkor 64 főt számlált, amire 46 darab tüzesszék jutott.⁵³

<i>A szabócéh kezelésében lévő tűzfegyverek (turris sartorum, Schneiderturm/Schneider Zech)</i>		
év	tűzfegyverek száma (darab)	számarány (támadófegyvereken belül)
1478	25	57,77%
1481	30	57,69%
1492	36	50%
1493	29 ⁵⁴	70,73%*
XVI. sz. második fele	46	100%
1575	55	100%

⁵⁰ Reissenberger 1899. 325. o.

⁵¹ Jakab 1870. 250. o.

⁵² „...turrim in platea rapulorum sitam per eorum sollicitudines cum armis bellicis, defenciculis, balistis, bombardis, necnon aliorum armorum ingeniis diligentius appositis partim eorum expensis et laboribus muniendo et fulciendo decorarunt...” Jakab 1870. 245–246. o.

⁵³ Reissenberger 1899. 368. o.

⁵⁴ A forrás kiadásában a nem egyértelmű szövegrésznél 129 darab szerepel. Vlaicu, et alii 2003. 260–268. o. Az oklevélben 29 darab olvasható, amely szám a korábbi és a későbbi adatok tükrében is valószínűbb. Mindazonáltal az 1493. évi lajstrom alapján nem lehet meghatározni a szabó céh tűzfegyvereinek pontos számát, ugyanis az előbb tárgyalt szakállas puskák (Hacke puxen) mellett szerepelnek még kézi puskák is (Hant puxen), utóbbiak darabszám nélkül. Fölötte kis betűvel és áthúzva szerepel a minőségüket meghatározó „cros vnd clein” felirat. MNL OL DF 245 190.

<i>A nagyszebeni céhek tűzfegyvereinek száma és aránya a többi fegyverükhöz képest</i>		
év	tűzfegyverek száma (darab)	számarány (hadianyag nélkül)
1492/93. és 1508.évi összesítet	270	54,21%
1560	681	34,13%
1567	910	41,36
1575	452	66,96%
XVI. sz. második fele	355	100%

A XV–XVI. századi, hozzávetőlegesen nyolc évtizedet lefedő fegyverjegyzékek teljes anyagát és a tűzfegyverek arányát vizsgálva szembevetendő azok magas aránya. A XVI. század középső harmadában a szálfegyverek rendkívül nagy száma némileg befolyásolja a megoszlást, azonban így is több száz darab puska és ágyú állt a nagyszebeni céhek rendelkezésére. A darabszámok közti ingadozásból kifolyólag, illetve az 1492/93–1508. évi inventáriumok megfeleltethetősége miatt elképzelhető, hogy nem minden fegyverleltár nyújt teljes képet az akkori állományra vonatkozóan. Mindazonáltal a szebeni céhek iratai tükrözik a polgárság által ellátott városvédelem igényét a tűzfegyverek használatára, elterjedésére és számarányának növekedésére a XV. század végétől a XVI. század utolsó harmadáig terjedő időszakban.

Testvédelmi eszközök és pajzsok

A nagyszebeni céhek fegyverleltáraiban különböző vértzetek, vért elemek és páncélok is találhatóak. Ezeket elsőként az 1492/93 inventáriumban, illetve 1508-as kiegészítésében említik, összesen 45 darabot, ez a hadiszerek nélküli összes fegyverzet 14,57%-át tette ki. Az eltérő típusok között megkülönböztetnek sodronypáncélokot (Panczer), melyekből 9 volt a céheké, illetve lemeztvértjeik voltak (Harnisch/Harnasch), melyekből 17 darabot írtak össze. Utóbbiak alatt a korszaknak megfelelően a gótikus stílusú lemeztvérték értendők, melyeken belül teljes gyalogsági vért (gancz Harnasch von Fues auff), mellvért és hátvért (Hynttertayl und Vodertayl), valamint egy vassalap (eysren Huet)⁵⁵ is a városi céhek tulajdonában volt ekkor.⁵⁶ 14 darab sodronypáncélt és mellvértet vegyesen említenek. A helyenként magyar szóalakokat tartalmazó 1560. évi feljegyzésben 51 sisakot (Schyschad) rögzítettek,⁵⁷ majd hét évvel később két darabbal többet,⁵⁸ melyek ekkor csupán elenyésző hányadát jelentették az összes fegyvernek (2,56% és 6,04%). A korszakból utolsóként az 1575. évi inventárium említi testvédelmi eszközöket, immáron számottevő mértékben: 56 darab sodronypáncélt és 82 darab lemeztvértet,⁵⁹ amelyek együttesen a leltárban szereplő harci eszközök 20,44 %-át adták. Mivel az előző (datált) inventárium

⁵⁵ A típus leírása: *Töhl* 2009. 229–230. o.

⁵⁶ *Vlaicu, et alii* 2003. 245. o.

⁵⁷ *Reissenberger* 1899. 363–374. o.

⁵⁸ *Reissenberger* 899. 365–366. o.

⁵⁹ *Reissenberger* 1899. 370–372. o.

óta mindössze nyolc év telt el, így valószínű, hogy az utóbbi darabok a fentebb említett sisakokkal együttesen értelmezendők.

A városvédelemben kis szerepet jutott a pajzsoknak. Elsőként a szabó céh inventáriuma tesz említést három pajzsról 1481-ben (Schelt, Gross Tarts). Valószínűleg ezek közül kettő megfelelt az 1492–93-as fegyverjegyzék két darabjának (Seycz Tartschen), melyek az azonos céhnél voltak leltározva. Mindazonáltal több pajzsot nem tartalmaznak a XV–XVI. század fordulóján keletkezett kútfők. Ennek oka abban keresendő, hogy ezek a letámaszható,⁶⁰ gyalogsági állópajzsok⁶¹ elsősorban a mezei hadviselésben voltak használatosak,⁶² nem a falak védelmében: a pavesének is nevezett típus szolgáltatott fedezéket a lövészeknek, elsősorban hosszabb töltségi időt igénylő számszerijászkodnak.⁶³ Pajzsokat legközelebb hét évtizeddel később tartalmaznak a városi fegyverjegyzékek, azonban semmi bizonyíték nincs rá, hogy az ekkor megemlített pajzsok gyalogsági állópajzsok lennének, mivel a forrásban a puszta paysch szó szerepel csupán a mellette feltüntetett darabszámmal.⁶⁴ A XVI. század második felére a számszerijak fentebb írt harci alkalmazása már háttérbe szorult az egyre fejlődő nagy erejű kézi tűzfegyverek mögött, így könnyen elképzelhető, hogy egy másik típusról van szó: a tárcsapajzsról. A XIV. században megjelent eredetileg nehézlovassági használatra tervezett védőeszköz ekkorra a könnyűlovasságban széleskörűen használt pajzstípusnak számított és csupán a század végén kezdett veszíteni harcászati jelentőségéből.⁶⁵ A 133 darab pajzs tárcsapajzsként való azonosítását erősíti, hogy más könnyűlovassági fegyverek is szerepelnek a XVI. század közepi inventáriumokban: kopják, vas kopjahegyek, szablyák.

Hidegfegyverek

A távolra ható támadófegyverek mellett figyelemre méltó mennyiségű hidegfegyvert tároltak a nagyszebeni tornyokban. A szabó céh 1478. évi jegyzékében harci csépekről (Flegel) tettek említést.⁶⁶ Számuk megegyezik ugyanazon céh néhány évvel későbbi leltárában foglalt nyolc darab vasalt harci csépével. (Ysseren Flegel). Az 1492/93. évi feljegyzésekben a város iparos testületei összesen 27 darabot birtokoltak a fegyvertípusból. Harci csépekről ezen kívül csak az 1575. évi inventárium tesz említést, ekkor 20 darabot vettek számba. Nem kizárt, hogy ezek között a XV. századból maradt tárgyakat (azok egy részét) értették, azonban a közbeeső leltárak nem tartalmaznak ilyen fegyvereket.

Ebből az időszából különböző szálfegyvereket is magukban foglalnak a szebeni kútfők. A kézi lándzsák (Hand Spieß)⁶⁷ és alabárdok (Helembarten) XV. századból származó forrásokban még csekély arányt képviseltek, összesen 24, illetve 5 darabot jegyeztek fel. A következő század középső harmadából maradt inventáriumokban számarányuk jelentősen megnövekedett, 1560-ban az összes kézifegyver 62,60%-át tették ki, ami 1249

⁶⁰ Kalmár 1967. 151. o.

⁶¹ Boheim 1890 179–182. o. A német nyelv is a pajzstípus földre támasztását fejezi ki, tükörfordításban 'ülőpajzs'.

⁶² Kalmár 1967. 318. o.

⁶³ Kalmár 1967. 152. o.

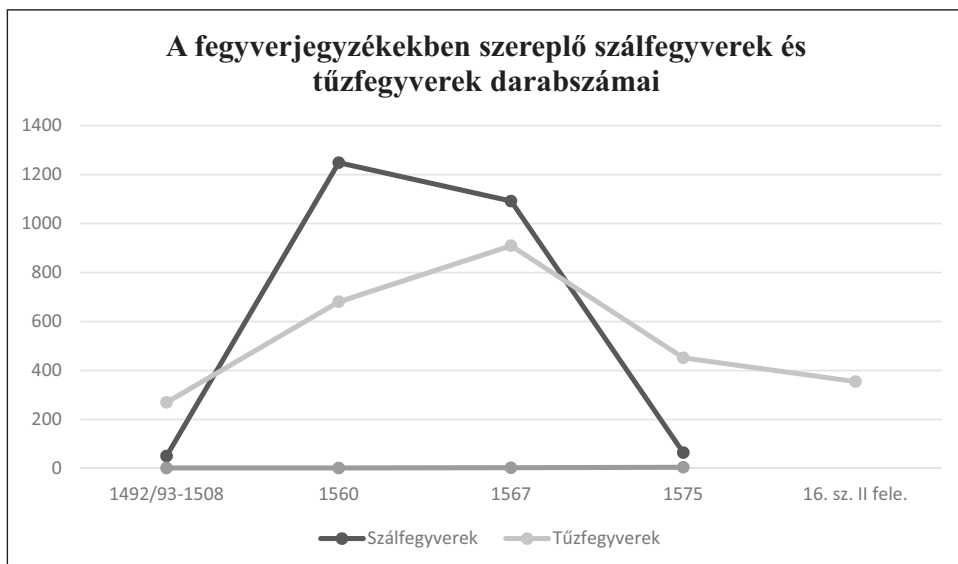
⁶⁴ Reissenberger 1899. 365. o.

⁶⁵ Kovács S. 2010. 263. o.

⁶⁶ Reissenberger 1899. 325. o.

⁶⁷ Az 1532. évi soproni mustra kapcsán a fogalmat Mollay Károly nyársként értelmezi. Mollay 1983. 18. o.

különböző típusú szálfegyvert jelölt: 400 darab kopját (Copia), 297 darab lándzsát (Wayss Spiss), 552 darab úgynevezett vadkanölő lándzsát (Bären-Spieß).⁶⁸ Ezen kívül írásba foglaltak 526 darab kopjacsúcsot (Copia Eyssem), illetve 425 darab hosszú lándzsához való vashegyet (Eyssen czu langen Spissen) is.⁶⁹ Hét évvel később a szálfegyverek a városban raktározott összes fegyverzet közel felét tették ki (49,63%). Ennek oka a korszakban az átalakuló hadviselésben keresendő. A XVI. században a tüzfegyverek térhódításával párhuzamosan a szálfegyverek alkalmazása a lövészek támogatása miatt került előtérbe. Figyelemre méltó, hogy ez a kombinált harcmodort – ahogy a hosszú szálfegyverek is – első sorban mezei harcászathoz alkalmazták. Jelentős mennyiségük, köztük a lovasági kopják és a fentebb említett tárcsapajzsok meglete arra enged következtetni, hogy a város nem csak a falakat védő gyalogsági harcra volt felkészülve, hanem mezei hadviselésre is, továbbá könnyűlovasságot is ki tudott állítani. Az 1575. évi fegyverjegyzékben a szálfegyverek számottevően kisebb mértékben reprezentáltak, mindössze 65 darabról tesznek említést.⁷⁰ Mivel 8 évvel korábban még 1092 darabot számoltak össze, így ebből messzemenő következtetések levonására nem nyílik lehetőség.

A szűrő- és/vagy vágó hidegfegyverek meglehetősen kis számban fordulnak elő a szebeni céhek fegyverei között. A bognárcéh 1508. évi lajstromában csak egyetlen kard szerepel (Schuert), míg az 1560. és 1567. évi összeírásokban 14 és 12 darab szablya (zabia) került említésre.⁷¹ Feltételezhető, hogy – hasonlóan az íjkhöz és törökhöz – ezek a fegyverek is a személyes tulajdon részét képviselték, így nem volt szükséges mennyiségi felhalmozásuk a városi céhek számára.

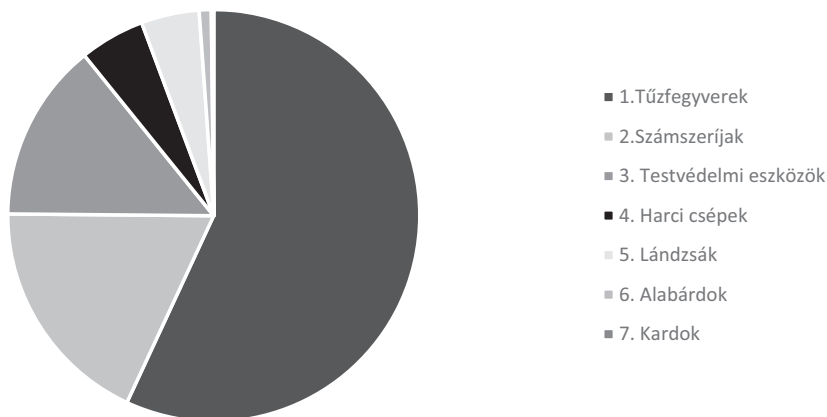
⁶⁸ *Reissenberger* 1899. 363–374. o.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ *Vlaicu, et alii.* 2003. 354–355. o.

⁷¹ *Reissenberger* 1899. 370–372. o.

Fegyverek típusok aránya a városvédelemben az 1492/94-1508. évi inventáriumok összesített adatai alapján
(A legnagyobb mennyiségtől a kisebb felé haladva)

Városi lövészesemények Nagyszébenben

A számadások tanulsága szerint a település polgárai nemcsak vész esetére halmozták fel a távolra ható fegyvereket, hanem rendszeres jelleggel tartottak olyan összejöveleket, ahol gyakorlatoztak is velük. Az oszmán fenyegetettség elleni felkészülés abban mutatkozik meg, hogy ezeket az eseményeket nem az egyes céhek vagy társadalmi csoportok szervezték, hanem maga a városvezetés intézkedett ezek felől. Lövészegyesületek, lövész céhek és lövésztestvériségek (Schützenbruderschaft)⁷² a középkori Magyar Királyság területén több helyen is alakultak, s rendre német párhuzamai voltak. A legkorábbiak a XV. század végén és a XVI. század elején alakultak,⁷³ Szepesváralján, Késmárkon,⁷⁴ valamint Lőcsén.⁷⁵ A soproni lövészceh szabályzata 1532-ből való, 1577-ben újították meg.⁷⁶ Ám a felvidéki lövészegyesületek fennmaradt rendszabályai mind későbbiek: a nyílt oklevél formátumú dokumentumok közül az 1582-ben keltezett iglói a legkorábbi, ezt követi az 1583-as és 1611-es késmárki, valamint az 1595-ös lőcsei, a legkésőbbi pedig az 1630-ban írt szepesváraljai.⁷⁷ A Besztercebányán zajlott lövészet emlékei a XVI. századtól ismertek.⁷⁸

⁷² Ennek tagjai, a lövésztestvérek csak helybeli polgárok lehettek kezdetben. *Bruckner* 1911. 153. o. A Bruderschaft szót Kerekes György céhként értelmezi. *Kerekes* 1913. 23. o. A vallási célú testvéreletekre (fraternitas), mint a céhszerveződés előzményeire: *Skorka* 2005. 118–119. o. Ő ezeket még nem tartja igazi céheknek.

⁷³ Gömöri János egy Szent Sebestyén-lövészársaságot valószínűsít Pozsonyban a XVI. század legelején. *Gömöri* 1977. 47. o.

⁷⁴ *Bruckner* 1911. 209. o.

⁷⁵ *Demkó* 1890. 86. o. A Spervogel említése alapján a városi „Schützen-bruderschafti” már 1516-ban létezett. *Demkó* 1897. 410. o.

⁷⁶ *Winkler* 1921. 8. o.

⁷⁷ *Bruckner* 1911. 209. o.

⁷⁸ *Graus* 2004. 62–63. o.

A XV. századra a megerősödött gazdasági szereppel rendelkező városi polgárság megszervezte saját életét: részt vállalt a védelmi feladatokban, amelyekhez rendszeres gyakorlatozásra volt szüksége, egyszersmind a nemesség pompás harci játékaiból kizárt polgárság létrehozta önmaga hasonló saját társas eseményeit.⁷⁹ Ezeket hamar hagyományok és szokások szőtték át: a versenyeken különböző versenyágak alakultak ki,⁸⁰ a legeredményesebb indulót lövészkirállyá (Tartschenmeister) választották. Mivel a városi lövészet történetének emlékei elsősorban a XVI–XVII. századból maradt ránk, mérvadó tanulsága van Nagyszében XV. századból való, szép számú – mindezidáig kevésbé ismert⁸¹ – emlékeinek.

Nagyszében város első lövészeseményének említése 1469-ből való, mikor a városvezetés elrendeli az íjászat gyakorlását a polgárok számára.⁸² Ekkor még a lövészet eszközei elsősorban a hideg lőfegyverek voltak, azonban a XV. század végétől egyre gyakrabban tűnnek fel a tűzfegyverekkel végzett lövészkalkuk is. A városvezetés által felügyelt íjjal vagy számszeríjjal történő lövészetekről és ezzel felfegyverzett lövészekről huszonkét alkalommal tesz említést a szebeni számadáskönyv 1497-ig, ebből huszonegy bejegyzés az 1494–1497 közötti évekre vonatkozik, és tizenhárom különböző alkalmat jelöl. A tűzfegyverekkel történő lövészetéről hét említés maradt fenn a tárgyalt időszakból, hat ízben azonban nem jegyezték le, hogy milyen eszközt használtak. Az íjász-, számszeríjász és puskás lövészesemények között két csoportot lehet elkülöníteni. Az elsőben nincs megjelölve a céllövészet jellege.⁸³ A második csoport két további kategóriára osztható: az egyikben célra lőnek (ad/pro tharschen/tarczan),⁸⁴ a másikban madárra (pro ave/ad avem).⁸⁵ Az utóbbi szokásra Segesvár 1522. évi számadásaiban is akad példa,⁸⁶ továbbá a felvidéki szász közösségeknél is kimutatható a kakaslövés formájában (Hahnschiessen), aminek német párhuzamai voltak.⁸⁷ Köthető még a szintén véres kimenetelű kakasviadalokhoz, melyet Vladianus látott Budán, s amit Bartholomeus Pannonius is megemlégett a XVI. század elején.⁸⁸ A kakaslövés szokása a XIV. században virágzott, melyhez kezdetben kézi íjat használtak, majd puskát, és rendre élő állatra lőttek.⁸⁹

⁷⁹ Bruckner 1911. 151. o.

⁸⁰ A céllövészet nevei: céltáblába való díjlövészet (tartschen, scheibenschiesse), madárlövészet (vogelschiesse), böklövészet (stechenschiesse) és a harcászati lövészet (hacken-, geschüttschiesse). Bruckner 1911. 162–163. o.

⁸¹ Mindössze két mondatban említ Kalmár János egy eseményt 1495-ből. Ezt a két vonatkozó művében megegyező formában közli, ebben az esetben is Bielz műve alapján. Kalmár 1964. 104. o.; Kalmár 1971. 139. o.

⁸² 1469. január. 6. „Item dem bogenschwēzen von der herren geheys. flor. auri. 1.” *Rechnungen* 20. o. Más értelmezési lehetőség szerint a forrásrészletben szereplő „Herr(en)”-szó utalhat a polgárok egy szűkebb csoportjára, a városi tanács tagjaira is. Szende 2006. 86. o.

⁸³ *Rechnungen*, 148., 179., 197., 253. o.

⁸⁴ *Rechnungen*, 224., 253. o. Ennek értelmét Kalmár János a festett huszár tárcsapajzsokkal azonosította, ellenben Bruckner Győző az eredetileg agyagból (ném. tätsch) – majd később fából – készített céltáblákkal felelteti meg. Bruckner 1911. 158. o.

⁸⁵ Kalmár János ebben ez esetben faragott madárszobrot vél. Kalmár 1964. 104. o.; Kalmár 1971. 139. o.

⁸⁶ „Sagitoribus balistarum pro ave sagitantibus iussu dominorum consulum. flor. 1. et asp. 30.” *Simon* 2011. 177. o.

⁸⁷ A német városokban kakukkra, kerecsenre, libára, galambra és papagájra lőttek, melyek közül több szimbolikus értelemmel bírt és a tavaszhoz kötött egy-egy gondolati elemet testesítette meg (színek, tojások stb.). Ezeket az eseményeket pünkösöd táján tartották. Bruckner 1911. 163. o.

⁸⁸ Kardos 1953. 143. o.

⁸⁹ Érdekesség, hogy ez a fiatal fiúk által művelt ítélkező játék jelenkorunkig fennmaradt, a Brassó megyei, magyar lakosságú Apácán. *Dömötör* 1964. 117. o.

Nagyszében városából az 1495-es és az 1497-ös évek forrásaiból összesen hat madárlövészetről értesülünk.⁹⁰ Az egyik bejegyzés azt is megadja, hogy egy alkalommal számszerűt használtak a lövészet során, így a korábban említett kézi íj és a puska mellett ez a fegyvertípus is kimutatható. További két esetben arra is találunk utalást, hogy a kakaslövésen fiatalok vettek részt,⁹¹ azonban ennek kizárólagossága nem igazolható. A kakaslövés a népi hagyományban általában ünnepekhez kötődik (például Farsang, Húsvét, Pünkösd), vagy olyan fontos eseményekhez, mint az esküvő, vagy az aratás.⁹² Ezzel szemben két alkalommal Nagyszébenben a madárlövés októberben zajlott a források szerint. Emellett értesülünk jutalomért zajlott lövészversenyekről is.⁹³ Egyéb lövő eseményeket nemcsak a fiatalok számára rendeztek, hanem az idősebbeknek is.⁹⁴ A céllövészetre külön fegyvereket használtak, valószínűleg a legpontosabb darabokat. Erre példa a Mathes Engel által 1502-ben a pozsonyi Szent Sebestyén társaságra hagyott czil armbst,⁹⁵ amelynek tűzfegyverbeli párhuzama a nagyszébeni bognár céh inventáriumában található czyl puchsen.⁹⁶ Talán ilyen tárgyra utal a kovács céh 1514. évi szabályzata is, amelyet – többek között – a testületbe való belépéskor ír elő a tagok számára.⁹⁷ Benkő Elek hívja fel a figyelmet arra, hogy az 1507. évi számadásokban már egy bizonyos lövész céhről (czechis sagittariis cum pixidibus) rendelkeznek, melynek gyakorlatára egy forintot rendeltek.⁹⁸ Ebből következik, hogy tevékenységüket nem önállósodott formában végezték, hanem továbbra is a városvezetés támogatásával és parancsa szerint. Ez tükröződik a lövész céhről szóló két évvel későbbi rendelkezésben is.⁹⁹

*Fennmaradt számszerűk és pajzsok a XV–XVI. századi nagyszébeni fegyverkészítő
kézműipar történetéből*

Tárgyi emlékek is köthetők a késő középkori nagyszébeni kézműipar történetéhez, ugyanis a (véltetően) helyi fegyverkészítők által előállított fegyverek számottevő mennyiségben maradtak fenn különböző gyűjteményekben. A nagyszébeni Brukenthal Múzeum gyűjteménye 25 számszerűt őriz, melyek eredetét a szakirodalom a városhoz kapcsolja.¹⁰⁰ A debreceni Déri Múzeumnak is két hasonló kivitelű számszerűja van, melyek a leltárkönyv szerint korábban a Brukenthal család birtokában voltak és Nagyszébenből érkeztek a gyűjteménybe.¹⁰¹

⁹⁰ Rechnungen, 197., 224., 253., 351. o.

⁹¹ Rechnungen, 197., 224. o.

⁹² Ujváry 1980. 178. o.

⁹³ Ujváry 1980. 197., 224. o. A „sagittario pro clenodio” értelmezés lehet jutalomért tartott lövészet. Veszprémy László írásbeli közlése. Bielz is így azonosítja. Bielz 1934. 37–39. o.

⁹⁴ Így 1494 májusában „Item sagittario balistarum seniori dominica post crucis. flor. 1”. Rechnungen, 178. o.

⁹⁵ Szende 2004. 209. o.

⁹⁶ Azaz céllövő puska. Vlaicu, et alii 2003. 245–246. o.

⁹⁷ „...vnd gutte pux zwm czyll” MNL OL DF 246 220.; Arhivele Naționale ale României, Sibiu Colecția de documente ale breslelor I. Documente de breaslă Nr. 33. A „pux” kifejezés tűzfegyverként történő értelmezése kapcsán lásd: Mollay 1982. 452–454. o.

⁹⁸ Benkő 2002. 127. o.; Rechnungen, 487. o.

⁹⁹ „...czechis, quae cum pixidibus iussae sunt sagittare flor. 1.” „Eisdem chehis... sagittarunt flor. 1”. Rechnungen, 543. o.

¹⁰⁰ Kalmár 1971. 139. o. Hegedűs János 24 darab számszerűjről tesz említést. Hegedűs 1998. 430. o.

¹⁰¹ Töll 1994. 123. o.

A Magyar Nemzeti Múzeum nyolc olyan késő középkori számszeríjat őriz, amelyek 1897-ben és 1899-ben vásárlás útján kerültek a gyűjteménybe, melyek az ezeket értékesítő kassai kereskedő elmondása szerint Nagyszebenből valók.¹⁰² Azonban ezeknek a daraboknak az erdélyi szász városokhoz köthető eredete kétséges.¹⁰³ A számszeríjak egy részét Magyar Nemzeti Múzeum régi leltárkönyve az 1897-ben „Kassan szerzett”-ként aposztrofálja, megjegyzésként hozzátéve: „állítólag Nagyszebenből valók”, később „kassai számszeríjjak”-ként utalva rá. Az 1899. évben a gyűjteménybe került darabok kapcsán a régi leltárkönyv az értéken és az eladó személyén túl megjegyzi, hogy a tárgyak „az 1897-ben vásároltakkal egy műhelyből valók, az adott felvilágosítás szerint Nagyszebenből”, azonban – vélhetően későbbi időpontban, más színnel írva – fontos további információkat jegyez meg: „Találták Kiszzebenben a Tanácsháza padlásán. Találta és a Múzeumba juttatta Mihalik József.” Utóbbi személy találkozása a nevezett tárgyakkal valószínű, hiszen 1896-ban megválasztották a kassai Felső-magyarországi Múzeum örének, valamint az ezeréves kiállítás munkáiban is részt vett, ahol a történelmi műkincsekkel rendezésében és feldolgozásán dolgozott.¹⁰⁴ Így a számszeríjak szebeni eredete inkább a felvidéki Kiszzebenre mutatnak, mint a dél-erdélyi Nagyszebenre.

A számszeríjakhoz hasonlóan a helyi iparosokhoz köthető pajzsok is jelentős számban maradtak meg a szebeni Brukenthal Múzeum gyűjteményében, a korszakból 47 darab pajzsot (pavese és huszártárcsa) őriz az intézmény, melyeket a helyi kézművesek készítményeiként tartanak számon.¹⁰⁵ A Nagyszebenben készült pajzsoknak azonban nem csak helybeli emlékei vannak, ugyanis a tiroli Ferdinand osztrák főherceg után maradt ambrasi gyűjtemény 1596-os leltárában hat olyan pajzsot említenek meg, amelyet a szebeni céhek készítettek.¹⁰⁶ Ez azonban nem a szebeni pajzsok nyugati irányú kereskedelmének példája, hanem egy egyedi eset, ugyanis tiroli Ferdinánd szenvedélyes fegyvergyűjtő volt, kiemelt figyelmet fordított az egzotikusnak számító huszárfegyverekre,¹⁰⁷ melyeknek szerves része a tárcsapajzs.

Összegzés

A nagyszebeni iparos céhek városvédelmi kötelezettsége révén a helyben készült fegyvereket tornyokba és raktárakba gyűjtötték, amelyekről időközönként összeíró leltárak készültek. Az inventáriumok értékét növeli, hogy általuk egy évszázad idejére betekintés nyerhető a város önvédelmébe. Nyomon követhető a tűzfegyverek használatának igénye és elterjedése polgári fegyverhasználatban, valamint a szállfegyverek szerepének megnövekedése a XVI. században. Mindazonáltal az utókorra maradt fegyverjegyzékek által

¹⁰² Nagy 1910. 423. o. Hasonlóságuk okán vélhetően egy helyről származnak. A tárgycsoport egy részének bemutatása: Zolnay 1971. 44–52. o. A Magyar Nemzeti Múzeum a számszeríjakat Szentimrey Dezsőtől, Jermy Kálmán örökösétől vásárolta. Pálosfalvi 2008. 310–311. o.; Kozák-Kigyóssy 2018. 100. o.

¹⁰³ Köszönettel tartozom Kovács S. Tibornak, a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Tárának tárgigazgató-helyettesének, aki ezen darabok eredetére felhívta a figyelmem és segítette az ott végzett munkám.

¹⁰⁴ Szinyei 1902. 2549. o. A múzeum fegyvergyűjteményét revízió alá vető Kalmár János, azonban a számszeríjakat leíró katonokon a származási hely rovatban Nagyszebenben jelölte meg.

¹⁰⁵ *□iplic* 2001. 55. o.

¹⁰⁶ Bielz 1933. 32–33. o. Jelenleg ezek a darabok az innsbrucki gyűjteményt magában foglaló bécsi Kunsthistorisches Museumban találhatóak.

¹⁰⁷ Gulyás 2010. 280–281. o.

adott kép korántsem teljes, a darabszámok közti ingadozásokból és esetenként az egyes típusok hiányából egyéb következtetések nem vonhatók le. A Nagyszébenben tárolt tűzfegyverek magas száma további információt jelent: tükrözi a helyi kézműipar, egyúttal a város gazdasági és katonai teljesítőképességét. Ezzel szembesült a XVI. században a katonaviselt humanista, Giovanandrea Gromo zsoldoskapitány is: „...akkora a tűzértség (a városban), hogy elég lenne akár három nagyobb seregnek is, mivel állandóan költenek rá.”¹⁰⁸ Bár a XV. század második felétől a XVI. század közepéig Nagyszébet nem érte oszmán támadás, 1536-ban azonban mégis elesett az I. Ferdinánd és Szapolyai János közti küzdelemben.¹⁰⁹ A vereség lehetséges okainak egyikét talán a tornyokban tárolt hadianyagban érdemes keresni: a XV. század végétől az inventáriumok rendre említést tesznek a lópor mellett a nyilvesszők és lövedékek mennyiségéről is, amelyek (önállóan) nem lehettek elegek egy elhúzódó ostrom megállítására, ugyanakkor egy-egy esetleges oszmán portyára készülve távol tudták volna tartani az ellenséget a falaktól. Ennek felel meg az a kép is, amit Verancsics Antal alkotott a szászok katonai képességéről a XVI. század derekán: „...gyalogsági fegyverzettel élnek, a falak közt a legerősebbek, a mezőn (mezei hadviselésében) könnyen meghátrálnak...”¹¹⁰ Az így kiállított városvédelemben jelentős szerep hárult a céhes polgárokra, így igény keletkezett a fegyverek használatának elsajátítására és gyakorlására is, amire a városvezetés rendszeres jelleggel költött. A lövészeten kezdetben íjat és számszeríjat használtak, amiket hamarosan felváltották a tűzfegyverek, egy új hadtörténeti korszakot jelezvén.

*Különböző típusú késő középkori számszeríj nyilvesszők ábrázolása.
Kályhacsempe Jan Filipec váradi és olmützi püspök, magyar és cseh kancellár címerével
(1486–1490) és sárgásvörösre égetett, mázatlan kerámia
(Budapest, Történeti Múzeum, Vármúzeum; MNL OL DL 66 607.
Függőpecsét – azonos címerrel)*

¹⁰⁸ Gromo 2000. 50. o. Ford. Tima Renáta.

¹⁰⁹ Köpeczi 1986. 415. o.; Reicherstorffer 1994. 119. o. Ford. Szabadi István.

¹¹⁰ „...pedestres exercent arma, intra muros fortissimi, in campo facile cedunt...” MHH Ser. II. 1857. 148. o. A szöveghelyet szintén említi: Köpeczi 1986. 340. o.

A Pavese (Setz Tarsche, azaz gyalogsági állópajzs) jellegzetes formája és díszítése.

A tárgy egykor a bécsi városi fegyvertárban volt.

(Őrzési helye: Karlsplatz Museum, Bécs. Inv. Nr. 126. 281 2. Hasonló darab.

Őrzési helye: Karlsplatz Museum, Bécs. Inv. Nr. 126. 105.)

Tűzfegyverekkel és számszerijjal végzett lövészet céltáblára és madárformára „Olaus Magnus Historia de Gentibus Septentrionalibus” című művéből (7. könyv, 15. fejezet, 1555.)

BIBLIOGRÁFIA

- Bartal* 1901. *Bartal Antal*: A magyarországi latinság szótára. Budapest, 1901.
- Benkő* 2002. *Benkő Elek*: Erdély középkori harangjai és bronz keresztelőmedencéi. Budapest, 2002.
- Bielz* 1933. *Julius Bielz*: Aus der Waffensammlung des Barons Brukenthalischen Museum 1. Die Hermannstädter Tartschen. *Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum*, 3. (1933) 32–34. o.
- Bielz* 1934. *Julius Bielz*.: Die Hermannstädter Armbrüste. (Mitteilungen aus dem Baron Bruckenthalischen Museum, Neue Folge 1.) Sibiu, 1934. 37–40. o.
- Boeheim* 1890. *Wendelin Boeheim*: Waffenkunde. Leipzig, 1890.
- Bruckner* 1911. *Bruckner Győző*: A szepesmegyei lövészcéhek élete. *Közlemények Szepes vármegye múltjából*, 3. (1911) 146–173. o.
- Dahinten* 1988. *Otto Dahinten*: Geschichte der Stadt Bistritz in Siebenbürgen. Köln–Wien, 1988.
- Demkó* 1897. *Demkó Kálmán*: Lőcse története I. Lőcse, 1897.
- Demkó* 1980. *Demkó Kálmán*: A felső-magyarországi városok életéről a XV–XVII. században. Budapest, 1890.
- Dömötör* 1964. *Dömötör Tekla*: Naptári ünnepek – népi színjátszás. Budapest, 1964.
- Entz* 1996. *Entz Géza*: Erdély építésze a XIV–XVI. században. Kolozsvár, 1996.
- Göllner* 1979. Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens. Hg. *Carl Göllner*. Bukarest, 1979.¹
- Gömöri* 1977. *Gömöri János*: Számszeríjhoz tartozó csontfaragványok. Adatok a számszeríj történetéhez a XV. századi Sopronban. *Soproni Szemle*, 31. (1977) 140–149. o.
- Graus* 2004. *Igor Graus*: A polgár szabadideje. Hogyan töltötték szabadidejüket Besztercebánya polgárai a 16. században? *Történelmi Szemle*, 46. (2004) 1–2 sz. 53–67. o.
- Gromo* 2000. *Giovanandrea Gromo*: Compendium di tutto il regno posseduto dal re Giovanni Transilvano et di tutte le cose notabili d'esso regno. Ford. *Tima Renáta*. In: Fejedelmek, forradalmak, vasutak. Szerk. *Takács Péter*. Debrecen, 2000. 34–175. o.
- Gulyás* 2010. *Gulyás Borbála*: Huszárok Prágában és Innsbruckban, törökök Dreszdában. In: Színlelés és Rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai. Szerk. *G. Etényi Nóra – Horn Ildikó*. Budapest, 2010. 273–290. o.
- Hegedűs* 1998. *Hegedűs János*: A középkori számszeríjak öves felhúzókészletei. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve (1997–1998). Debrecen, 1998.

- Jakab* 1870. *Jakab Elek*: Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez. Buda, 1870.
- Kalmár* 1964. *Kalmár János*: A középkori számszeríj. *Technikatörténeti Szemle*, 3. (1964) 97–122. o.
- Kalmár* 1967. *Kalmár János*: Hunyadi Mátyás bécsi hadseregének pajzsai. *Folia Archaeologica*, 18. (1967) 151–195. o.
- Kalmár* 1971. *Kalmár János*: Régi magyar fegyverek. Budapest, 1971.
- Kardos* 1953. *Kardos Tibor*: A magyar vígjáték kezdetei. Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára. Szerk. *Szabolcsi Bence*. Budapest, 1953. 133–167. o.
- Kerekes* 1913. *Kerekes György*: Kassa polgársága, ipara és kereskedelme a középkor végén. Budapest, 1913.
- Kovács S.* 2010. *Kovács S. Tibor*: Huszárfegyverek a 15–17. században. Budapest, 2010.
- Kozák-Kígyóssy* 2018. *Kozák-Kígyóssy Szabolcs László*: Céhek és városvédelem. Számszeríjak és kézi íjak a késő középkori Nagyszébenben. *Micae Mediaevales*, 7. (2018) 81–101. o.
- Köpeczi* 1986. Erdély története a kezdetektől 1606-ig. I. k. Főszerk. *Köpeczi Béla*. Budapest, 1986.
- MHH Ser. II. 1857. *Verancsics Antal* M. Kir. helytartó, esztergomi érsek össze munkái. I. k. Közli *Szalay László*. (Monumenta Hungariae Historica. Ser. II.) Pest, 1857.
- Mollay* 1982. *Mollay Károly*: Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig. Budapest, 1982.
- Mollay* 1983. *Mollay Károly*: Köszeg 1532. évi ostroma és Sopron. *Soproni Szemle*, 37. (1983) 3. sz. 193–236. o.
- Monica Vlaicu, et alii.* 2003. Quellen zur Geschichte der Stadt Hermannstadt. Bd. II. Handel und Gewerbe in Hermannstadt und in den Sieben Stühlen: 1224–1579. Hg. *Monica Vlaicu, et alii*. Sibiu, 2003.
- Müller – Gündisch* 1985. *Georg Eduard Müller – Konrad G. Gündisch*: Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität, 1141–1876. Köln–Wien, 1985.
- Nagy* 1910. *Nagy Géza*: Számszeríjak a Hunyadiak korából. *Archeológiai Értesítő*, 30. (1910) 421–426. o.
- P. Kovács* 2015. *P. Kovács Klára*: Trident és Erdély között. *Korunk*, 26. (2015) 9–16. o.
- Pálosfalvi* 2008. *Pálosfalvi Tamás*: Mátyás király hadserege. (A számszeríjakra vonatkozó részt szerezte *Kovács S. Tibor*.) In: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a király udvarban 1458–1490. Szerk. *Farbaky Péter*. Budapest, 2008. 310–311. o.

- Rechnungen Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt in der Sächsischen Nation. Mit Mitteln der Sächsischen Universität, hrsg. von Ausschuss des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. (Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus Sächsischen Archiven I. 1380–1516.) In Commission bei *Franz Michaelis*. Hermannstadt, 1890.
- Reichersdorffer* 1994. *Georg Reicherstorffer*: Erdély és Moldva leírása, 1550. Ford. *Szabadi István*. Debrecen, 1994.
- Reissenberger* 1899. *Ludwig Reissenberger*: Über die ehemaligen Befestigungen von Hermannstadt. *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 29. (1899)
- Schlözer* 1795. *August Ludwig von Schlözer*: Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Göttingen, 1795.
- Simon* 2011. *Simon Zsolt*: Die Schässburger Rechnung von 1522. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 35. (2011) 167–185. o.
- Simon* 2017. *Simon Zsolt*: Szebeni bérek a középkorban. Cluj-Napoca/Kolozsvár/Klausenburg–700. Szerk. *Lupescu Makó Mária et alii*. Kolozsvár, 2017. Tanulmánykötet kézírata. <http://real.mtak.hu/39821/1/Szebeni%20b%C3%A9rek%20cikk.pdf> (Az utolsó elérés időpontja: 2018. március 14.)
- Skorka* 2005. *Skorka Renáta*: A céhrendszer kibontakozása. In: A magyar kézművesipar története. Szerk. *Szulovszky János*. Budapest, 2005. 109–145. o.
- Szádeczky* 1913. *Szádeczky Lajos*: Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon. Budapest, 1913.
- Szende* 2000. *Szende Katalin*: A magyarországi középkori német nyelvű források kiadásának elvei és gyakorlata. *Fons*, 7. (2000) 49–62. o.
- Szende* 2004. *Szende Katalin*: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Budapest, 2004.
- Szende* 2006. *Szende Katalin*: Polgárnak lenni. A polgárjog megszerzésének elve és gyakorlata a késő-középkori Sopronban. In: *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv*, I. Budapest, 2006. 85–107. o.
- Szinnyei* 1902. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái VIII. Budapest, 1902.
- Temesváry* 1992. *Temesváry Ferenc*: Vadászfegyverek. Budapest, 1992.
- Țiplic* 1997. *Ioan Marian Țiplic*: Un statut din 1514 al breslei fierarilor din Sibiu. In: *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane din Sibiu*, 4. (1997) 259–263 o.
- Țiplic* 2001. *Ioan Marian Țiplic*: Breslele producătorilor de arme din Sibiu, Brașov și Cluj secolele XIV–XVI. Sibiu, 2001.
- Töll* 1993. *Töll László*: A számszeríjról. A Déri múzeum számszeríjai. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve (1992–1993). 111–163. o.

- Töll* 2009. *Töll László*: A harci vérték története. A nyugati-európai hadviselésben alkalmazott testvédelmi rendszerek fejlődéstörténete a 10. századtól a XVI. század első harmadáig. (Doktori értekezés kézírata, 2009.)
- Töll – Mészáros* 1993. *Töll László – Mészáros László*: Középkori számszeríjak számítógépes modellezése. „Múltunk jövője – az informatika és számítógép alkalmazásáról a régészetben és múzeumi munka egyéb területein” konferencián elhangzott előadás anyaga. Budapest, 1993. (Kézirat.)
- Ujváry* 1980. *Ujváry Zoltán*: Népszokás és népköltészet. In: A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 35. Debrecen, 1980.
- Veress* 1929. *Veress Endre*: Az erdélyi ipari céhek élete. Kolozsvár, 1929.
- Veszprémy* 1993. *Veszprémy László*: A ballista előfordulása Anonymusnál. A számszeríj használatának kezdetei Magyarországon. *Hadtörténeti Közlemények*, 106. (1993) 1. sz. 3–19. o.
- Veszprémy* 2008. *Veszprémy László*: Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztetek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Budapest, 2008.
- Williams* 2003. *Alan Williams*: The Knight and the Blast Furnace. Leiden, 2003.
- Winkler* 1921. *Winkler Elemér*: A soproni céhek története a 15–19. században. Sopron, 1921.
- Zimmermann* 1885. *Franz Zimmermann*: Die Nachbarschaften in Hermannstadt. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Stadtverfassung und Verwaltung in Siebenbürgen. (Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde 20.) Hermannstadt, 1885.
- Zolnay* 1971. *Zolnay László*: Vadászat a régi Magyarországon. Budapest, 1971.

Szabolcs László Kozák-Kígyóssy

THE WEAPONRY OF GUILDS IN HERMANNSTADT IN THE 15–16TH CENTURY

(Abstract)

By the time of the late middle ages Hermannstadt (Nagyszeben/Cibium/Sibiu) had significant economical power, in which the local crafts played an important part. In this era the flourishing town faced the threat of raids from the expanding Ottoman Empire. Walls were built and towers were erected: these objects housed the arms, armour and munition necessary for the the defense. Every guild had it's own tower, where stored their weapons. Several inventories remained from the years of 1478, 1492/93, 1508, 1560, 1567, 1575. and from the second part of the 16th century (without exact date). These lists – especially the quantities – of weapons and munition can be considered as objective sources, because the defenders had to rely on them and to know the accurate number their arms in case of a raid. From these documents the spread of firearms can be thraced from the late middle ages. The town ensured that the guild members can use their weapons properly:

in several entries from the account books the magistracy payed for the military trainings (shooting events). There is an example from the 15th century where they use bows for this purpose (bogenschutzen), but later firearms become common. In the inventory of the coach-maker guild in 1508 a target shooting gun (*czyl puchsen*) can be found. From 1507 and 1509 a target shooting guild *czehis sagittariis cum pixidibus*) appears.

Szabolcs László Kozák-Kígyóssy

SCHUTZ DER STADT DURCH ZÜNFTEN IN NAGYSZEBEN (HERMANNSTADT)
IM 15–16. JAHRHUNDERT

(Resümee)

Nagyszében (Hermannstadt) hatte im 15–16. Jahrhundert eine bedeutende wirtschaftliche Rolle inne, bei der dem lokalen Handwerk eine große Bedeutung zukam. Zu diesem Zeitpunkt waren bereits zahlreiche Zünfte in der Stadt bekannt. Auch der Großteil des Schutzes der Stadt war um diese Handwerkskörperschaften organisiert, weil die Zünfte verpflichtet waren, für die Türme entlang der Stadtmauern bzw. die Versorgung mit Kriegsmitteln und Waffen sowie die Lagerung des notwendigen Kriegsmaterials zu sorgen. Es sind mehrere Inventare erhalten geblieben, die die von den Zünften gelagerten Waffen beschreiben. Von diesen können mehrere als Ergänzungen voneinander verstanden werden: Aus dem Jahr 1478 und 1492/93, wobei das Inventar der Wagnerzunft, aufgezeichnet im Jahr 1508, mit dem Letzteren in Verbindung gebracht werden kann. Weitere bekannte Zusammenschreibungen stammen aus den Jahren 1560, 1567 und 1575 sowie aus der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts (ohne Datum). Diese bieten einen Einblick in das Instrumentarium der zivilen Selbstverteidigung einer Stadt, wobei die stärker werdende Präsenz der Feuerwaffen auffällig ist. Die Angaben der Inventare können als objektive Zahlen angesehen werden, weil ihre eigene Existenz von einem eventuellen Angriff abhing, das heißt, dass sie wissen mussten, in welcher Menge ihnen Waffen zur Verfügung stehen. Im Urkundenmaterial finden sich dementsprechend auch Korrekturen und Streichungen. In den Zusammenstellungen aus Hermannstadt gibt es auch Beispiele dafür, dass die Stadtführung Geld für Waffenübungen ausgab, dass in der Stadt auch eine Schießzunft tätig war, und das Inventar der Wagnerzunft aus dem Jahr 1508 macht sogar eine Erwähnung über ein Zielgewehr.

Szabolcs László Kozák-Kígyóssy

LE RÔLE DES CORPORATIONS DANS LA DÉFENSE DE LA VILLE DE NAGYSZEBEN
AUX 15ÈME ET 16ÈME SIÈCLES

(Résumé)

Aux 15ème et 16ème siècles, Nagyszében avait un rôle économique important auquel l'artisanat local a beaucoup contribué. À cette époque, la ville comptait déjà de nombreuses corporations. La défense de la ville fut organisée autour de ces corps de métiers qui devaient fournir les matériels de guerre aux tours des murailles encerclant la commune et également

assurer leur stockage. Plusieurs inventaires, dont certains sont complémentaires, furent conservés sur les armes stockées par les corporations. Ils datent de 1478, de 1492–1493 (lié à l'inventaire de 1508 de la corporation des charrons), de 1560, de 1567 et de 1575. Un autre (non daté) fut dressé dans la deuxième moitié du 16ème siècle. Ces inventaires donnent un aperçu des moyens de la protection civile de la ville parmi lesquels les armes à feu occupaient une place prépondérante. Les chiffres peuvent être considérés comme réels, car la ville devait absolument connaître la quantité d'armes disponibles : en cas d'attaque, c'était une question de vie ou de mort. De ce fait, on trouve aussi des ratures et des corrections dans ces documents. Les comptes de Nagyszeben indiquent notamment que la municipalité a financé des exercices de tir et qu'il existait une corporation de tireurs dans la ville. De même, l'inventaire de 1508 de la corporation des charrons fait mention d'un fusil de tir de précision.

Ласло Саболч Козак-Кидьёши

ГИЛЬДЕЙСКАЯ ОБОРОНА ГОРОДА СИБИУ В XV–XVI. ВЕКАХ

(Резюме)

В XV–XVI вв. г. Сибю пользовался значительной экономической ролью, в которой важная роль имела местная ремесленная промышленность. К этому времени в городе известно уже много гильдий ремесленников. Основа хребета обороны города организовалась вокруг этих ремесленных гильдий, поскольку гильдии были обязаны заботиться о башнях, которые окружали стены вокруг поселений, а также о требуемых средствах вооружения и о складировании необходимых военных материалов. Осталось несколько инвентарных списков, описывающих оружие, хранящееся в гильдиях, многое из которых можно интерпретировать как дополнения друг к другу: из 1478-ого, 1492/93-их годов, к этому последнему можно причислить инвентарь гильдии колесного ремесла, зарегистрированного в 1508-ом году, а далее также известны инвентари 1560-ого, 1567-ого, 1575-ого годов и один из второй половины XVI-ого века (в бездатированной форме). Эти списки дают представление об инструментах гражданской самообороны города, где бросается в глаза выдвижение на первый план огнестрельных оружий. Эти данные можно рассматривать как объективные числа, ведь собственная жизнь поселенцев зависла от возможного нападения, поэтому они вынуждены были точно знать количество оружия, которое было в их распоряжении. В сертифицированном материале согласно этому также можно найти исправления и вычеркивания. В отчетах г. Сибю имеются примеры тому, что городское управление тратило на учения с оружием, в городе работала также и оружейная гильдия стрелков, и даже, в инвентаре 1508-ого года упомянуто об одной оружейной стрельбе по целевым мишеням.

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA LEHETSÉGES AFRIKAI GYARMATA: RIO DE ORO*

A Habsburgok gyarmatosítási törekvései

A vezető európai államok már a XV–XVI. században megkezdték a gyarmatosítást. Bár a Habsburg család által irányított Spanyol Birodalom a folyamatban komoly szerepet játszott, a család másik ágához tartozó osztrák–cseh–magyar államalakulat ebben a versenyben jelentős hátránnyal kezdett, amit sohasem tudott ledolgozni.¹ Az akkori birodalom Földközi-tengerre és az óceánokra való kijutását nemcsak a Török Birodalom, de más európai államok sem nézték jó szemmel. A Habsburgbirodalom folyamatosan harcban állt a törökökkel, illetve európai ellenségeivel, ezért forrásait legtöbbször a „túlélésre” fordította. Ennek ellenére az 1700-as években a birodalom Savoyai Jenő herceg irányításával nekikezdett egy tudatos flottafejlesztésnek.² Az osztrák Habsburgok ugyanis rájöttek, hogy egyre kevésbé számíthatnak spanyol rokonaik tengeri támogatására, függőségük kiküszöbölése érdekében saját, állandó tengeri haderőt kellett létrehozniuk. 1707-ben megkezdődött a flottaépítés,³ az 1720-as években VI. Károly elkezdte fejleszteni a nápolyi flottát, Triesztben újabb hadihajókat építtetett,⁴ amelyeket Baia, Trieszt és Porto Ré (Kraljevica) kikötőkben állomásoztattak. Azonban a gyors fejlődést az állandósult pénzhiány miatt stagnálás, majd csökkenés követte, így 1733–34-ben a birodalom csak nyolc saját hadihajóval rendelkezett, ami nem volt ütőképese az akkori brit vagy francia hajóhadal szemben. Mivel az osztrák nemesség tagjai ellenérzéssel viseltettek a flottával szemben és nem akartak annak tisztjeiként szolgálni, a hajókat nem tudták megfelelő állománnyal ellátni, azokra főként nápolyi, olasz vagy más nemzetiségű (brit, horvát, német stb.) legénységet szerződtettek.⁵ 1735-ben a spanyol Bourbonok elfoglalták a Nápolyi Királyságot, majd egy éven belül elhalálozott az osztrák flottafejlesztési törekvések élén álló Savoyai Jenő herceg, így nem maradt az uralkodó házhoz közel álló, befolyásos személy, aki a programot továbbvitte volna. Az uralkodó nem költött a flottára, amely így hamarosan megszűnt.⁶

Az akadályoztatások ellenére az államalakulat több-kevesebb sikerrel mégis becsatlakozott a nemzetközi kereskedelem vérkeringésébe, a XVII. és a XIX. század között több kereskedelmi állomást is létesítettek a világ több pontján.

* A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj keretében készült.

¹ *Rady* 2017. 9–12. o.

² *Berenger* 2014. 45. o.

³ *Lund* 1999. 120–122. o.

⁴ *Krámlí* 1998. 426. o.

⁵ *Hochedlinger* 2015. 239. o.

⁶ *Krámlí* 1998. 426. o.

Az egyik sikeres vállalkozás az Ostend Társaság (Kaiserliche Ostender Kompanie) volt, amely Kelet-Indiában és Kínában tevékenykedett.⁷ A Habsburgok 1719-ben Triesztben megalapították az Osztrák Keleti Társaságot, amely azonban csak kevés eredményt hozott.⁸ Az uralmuk alatt álló belga (flamand) területekről viszont már 1717-ben két hajót küldtek Indiába, amelyek jelentős haszonnal tértek vissza.⁹ 1719-ben kereskedelmi koncessziókkal rendelkeztek a Gangesz deltájában található Banquibazart városában is,¹⁰ ahonnan jelentős mennyiségű teát,¹¹ selymet és gyapotot szereztek be.¹² Miután további üzleti lehetőségek nyíltak, az osztrákok 1722-ben ténylegesen is létrehozták az Ostend Társaságot, amely rendkívül gyors fejlődésen ment keresztül.¹³ A Társaság két gyarmatot alapított. Az egyik a délkeleti partvidéken található Coblom vagy Covelong néven ismert település, a brit Madras és a holland Sadras település között, a másik pedig a már említett Banquibazart (Bankipur vagy Banky-bazaar).¹⁴ A társaság olyan sikeres volt,¹⁵ hogy az addig egymással vetélkedő holland, brit és francia gyarmatosító társaságok összefogtak és közös támadást indítottak ellene.¹⁶ Embargót léptettek életbe a Társaság ellen, elfogták és elkobozták a hajóikat, megtiltották, hogy a Társaság hajóin angol és holland hajósok munkát vállalhassanak, hogy angol hajóépítő műhelyekből vásárolhassanak hajókat, vagy éppen Indiában lehetetlenítették el a Társaság kereskedőit.¹⁷ Ez oda vezetett, hogy a Habsburg uralkodó, VI. Károly 1727-ben megállapodott az európai tengeri hatalmakkal és felfüggesztette a társaság tevékenységét,¹⁸ majd 1731-ben a második Bécsi Egyezmény megkötésekor hivatalosan is felszámolta azt. Erre egyes vélekedések szerint azért kerülhetett sor, mivel a társaságot létrehozó és birtokló VI. Károly a szervezet megszüntetéséért cserébe kapta meg a britek, a franciák és a hollandok támogatását, hogy lánya, Mária Terézia – az akkori szokásjoggal ellentétben – örökölhesse a birodalmát.¹⁹ A társaság felszámolása ellenére a Bankipurban található kereskedelmi állomás még 1733-ban is létezett, amikor a közelben található Hugli város katonai kormányzója – a többi európai

⁷ Kratoska 2001. 288., 302. o.

⁸ Búr 2011. 86. o.

⁹ Hunter 1886. 373. o.

¹⁰ Ma: Icsapur, Kalkutta mellett.

¹¹ Chaudhuri 2006. 390–391. o.

¹² Turcsányi – Hegedűs – Bán 2016. 84–85. o.

¹³ Azt hogy az osztrák Habsburgok komolyan gondolták a gyarmatosításba való bekapcsolódást, jól mutatja, hogy VI. Károly az 1723 augusztusában az Ostend számára kiállított pátenslevélben magát Kelet- és Nyugat-India, a Kanári-szigetek és más területek királyának nevezte, illetve felhatalmazta a társaságot, hogy szabadon kereskedjenek Kelet- és Nyugat-Indiában, valamint az afrikai partokon. Milburn 1813. 409. o.

¹⁴ Hunter 1886. 373. o.

¹⁵ Az Ostend Társaság súlyát jól jelzi, hogy az 1725–26-ban az európai teaimport több mint a felét birtokolta. Dhondt 2015. 397–437. o.

¹⁶ Bár 1717. január 4-étől a britek, a franciák és a hollandok szövetséget kötöttek egymással, a kereskedelmi társaságaik rivalizálása megmaradt. – Chaudhuri 2006. 128. o.; Dhondt 2015. 397–437. o.

¹⁷ Singh 2006. 557–562. o.; Dhondt 2015. 397–437. o.

¹⁸ Milburn 1813. 410–411 o.

¹⁹ Az uralkodó 1713-ban fogadtatta el a leányági örökösödést biztosító Pragmatica Sanctiót, amely elméletileg biztosította Mária Terézia későbbi problémamentes uralkodását. Ennek ellenére 1741-ben az éppen csak hatalomra kerülő uralkodónőnek közel két évtizedig kellett háborúznia, hogy jogait biztosítsa más európai államokkal szemben. Ingraó 1994. 144–145. o. – Ezzel a vélekedéssel nem mindenki ért egyet. Frederik Dhondt történész szerint az örökösödési törvény csak egy kifogás volt, ugyanis a britek és a hollandok fontosabbnak tartották a spanyol–osztrák szövetség mindenáron történő megakadályozását, ugyanis abban az esetben az osztrákok anyagi bázisával egy olyan tengeri hatalom jöhetett volna létre, amely nemcsak felborította volna az akkori geopolitikai egyensúlyt, hanem amellyel a britek, hollandok, franciák még közösen sem bírtak

kereskedelmi társaság biztatására – támadást indított ellene. A kemény harcot követően a túlélők feladták a gyarmatot és elhagyták azt.²⁰

Ezt követően a birodalom jó ideig nem próbálkozott újabb tengerentúli hódításokkal. Változás az 1760-as években történt, amikor a Földközi-tengeren hajózó kereskedőhajók védelme érdekében újra csatahajókat állított fel, amelyek Porto Ré kikötőjében állomásoztak. A kis flotta vezetőjének egy francia származású máltai lovagot, Jean Charles Meaussé-t fogadták fel.²¹ Megerősítették Trieszt szabad kikötővárosát, ahol 1776-tól kezdve bármilyen nemzet kereskedhetett. A fellendülést látva az akkori uralkodó, Mária Terézia bátorította a tengerentúli kereskedelmet, főként az Indiai-óceánon, ahol 1763-ra több birodalmi kereskedőhajó tevékenykedett.²² A haszon annyira nagy volt, hogy 1775. június 5-én az uralkodónó létrehozta a Trieszt Kelet-Indiai Társaságot, amely 1785-ig működött.²³

Az újonnan létrehozott szervezet 1777. március 20-án az osztrák szolgálatban álló brit William Bolts vezetésével a mai Mozambik területén, Malabar-parton a Delagoa-öbölben két erődöt és kereskedelmi állomást épített.²⁴ Azonban a telepések jelenlétét a portugálok nem nézték jó szemmel és 1785-ben elűzték őket, a telepet pedig elpusztították.²⁵ Később a területről II. József hivatalosan is lemondott a portugálok javára, akik itt alapították meg a mai Angola fővárosát, Maputót.²⁶ A Társaság következő gyarmatosítási kísérlete 1778 áprilisában Nicobar (Fredrick-szigetek, Nagobarim) szigetén történt, ahol Bolts vezetésével szintén egy kisebb kereskedelmi állomást hoztak létre, miután azt az addigi dán fenntartók elhagyták.²⁷ Bár a gyarmat jelentős hasznot hozott,²⁸ a Birodalomtól való nagy távolság, az utánpótlás nehézsége és a vállalkozó kedvű telepések hiánya miatt a sziget

volna megbirkózni. Az Ostend felszámolásával így egy világméretű konfliktust akadályoztak meg a szövetségesek. Valószínűleg ezért igyekeztek később is az osztrák Habsburgok bármilyen gyarmatosítási törekvését megakadályozni, illetve azt, hogy komolyabb tengeri haderővel bírjanak. *Dhondt* 2015. 397–437. o.

²⁰ *Hunter* 1886. 374. o.

²¹ *Hochedlinger* 2015. 287. o.

²² *Ingrao* 1994. 214. o.

²³ A szervezet létrehozásában jelentős szerepet vállalt az Ostend Társaság egyik korábbi vezetője, Pierre de Proli fia, Charles de Proli, valamint Ritter von Borrekens és Dominick Nagels, akik az új társaság számára Angliában építették hajókat, amelyeket aztán európai kikötőkből (Ostend, Leghorn, Trieszt stb.) indítottak Kínába, Indiába, Brazíliába és Kelet-Afrikába. Azonban a társaság túl gyorsan kezdett növekedni, így nem volt elég ideje megerősödni, majd 1782–83-ban a túlköltekezés miatt csőd közeli állapotba került, amit alig élt túl. A társaságot csempészettel és különböző más „bűncelekményekkel” – például idegen zászló alatt való hajózás, különböző törvények kijátszása a profitnövelés érdekében – is megvádolták az indiai és kínai kereskedelmet kizárólag maguknak akaró britek. *Kratoska* 2001. 293., 304. o.; *Singh* 2006. 486–487. o.; *Mathmur* 1968. 276–278. o. Az uralkodónó tíz év időtartamra adott kereskedelmi jogosultságot a Társaságnak és felhatalmazta azt, hogy a nevében gyarmatot alapítsanak, kereskedjenek Kínában, Indiában és Afrikában, sőt engedélyt adott afrikai és madagaszkári rabszolgák Amerikába történő eladására is. *Milburn* 1813. 411 o.

²⁴ *Mathmur* 1968. 277. o.

²⁵ *Sauer* 2012. 13. o.

²⁶ *Milburn* 1813. 412. o.; *Newitt* 1995. 159. o.; *Barendse* 2009. 152. o.

²⁷ A dánok 1753-ban határozták el a szigetet elfoglalását, amit 1755-ben tettek meg, de az új gyarmatra (Nancowry) költöző kereskedők és telepések valamilyen lázban mind elpusztultak. Ezután a Dán Kelet Indiai Társaság misszionáriusokat (Moráviai Testvérek) hívott a gyarmatra a helyiek keresztény hitre térítésére. A dánok 1769-ben újra gyarmatot alapítottak a szigeteken, de 1771-re a misszionáriusok, az őket védő katonák és a telepések jelentős része ismét valamilyen betegségben életét vesztette. Ezek után a dánok kivonultak a szigetekről, de annak birtokjogáról nem mondtak le, a dán misszionáriusok 1783-ig maradtak. *Mathmur* 1968. 272–276. o.

²⁸ A korábbi portugál kísérletekkel szemben az osztrák kereskedők jelentős mennyiségű elefántcsontot vásároltak fel a területen és szállítottak az európai piacra. *Newitt* 1995. 159. o.

1783-ra elnéptelenedett.²⁹ Miután az osztrákok nem voltak képesek fenntartani jelenlétüket, a dánok visszafoglalták a korábban birtokolt területeket. Azt, hogy a Birodalom nem tett le a gyarmatosítási törekvésekről, jól mutatja, hogy 1858-ban és 1866-ban ismét próbálták megszerezni a Nicobar-szigeteket, sikertelenül.³⁰ A Társaság a Malabar-szigetek használati jogának megvásárlásáról is tárgyalt a Mysore-i szultánnal, sőt Kínában is sikeresen terjeszkedett.³¹ Az egyre eredményesebb tengeri kereskedelem, valamint az aktív osztrák hódítási kísérletek azonban felkeltették a gyarmatosítást korábban kezdő és azt hatékonyabban végző államok figyelmét, és ismét összefogtak az osztrákok ellen, akik képtelenek voltak kisméretű gyarmataikat védelmezni. Ezért II. József, aki egyébként is ellenszenvvel viseltetett a Társaság irányába, 1785-ben megszüntette a társaságot és összes gyarmati igényét feladta.³²

A Habsburg uralkodókat több esetben is keresték meg olyan „vállalkozó” személyek, akik a birodalom nevében gyarmatosítottak volna. Bár több olyan terv is született, amelyek akár rentábilisak is lehettek volna, ezekből az uralkodói támogatás hiányában végül semmi sem valósult meg. Az egyik érdekes, magyar vonatkozású megkeresés gróf Benyovszky Mórictól érkezett, aki 1783-ban azzal a kéréssel fordult II. Józsefhez, hogy engedélyezze számára egy madagaszkári gyarmat létrehozását. Azonban más esetekhez hasonlóan a gróf sem nyerte el az uralkodóház támogatását terve megvalósításához, így az csalódottan Angliába majd Amerikába utazott, hogy a tervének megvalósításához anyagi támogatást szerezzen. Bár képes volt expedíciót indítani a szigetre, ott alulmaradt a franciákkal vívott harcban, így a szigetet végül a franciák gyarmatosították.³³

A sikertelen gyarmatosítási kísérletek bukását főként az okozta, hogy bár Mária Terézia óvatos flottafejlesztésbe kezdett, fia, II. József nem folytatta azt. A birodalom alulmaradt a többi európai állammal szemben a gyarmatosítási versenyben. 1786-ban az államalakulatnak két hajója volt, és azt is osztrák szolgálatba állt brit kapitányok irányították. Ez a helyzet nem változott 1797-ig, amikor a campofornidói békekötés után a Velencei Köztársaság – és ami a korábbi büszke hajóhadából megmaradt – beolvadt a birodalomba.³⁴ A következő közel egy évszázadban bár több felfedezésben is részt vettek a birodalom polgárai, kormányzati támogatás hiányában az Afrika gyarmatosításáért folyó „versenyfutásban” nem vett részt a Birodalom.

²⁹ Mückler 2013.

³⁰ Turcsányi – Hegedűs – Bán 2016. 85. o.; Búr 2011. 87. o.

³¹ Vego 2013. 26. o.; Hallward 1920. 183–185. o.

³² Sauer 2012. 13. o.

³³ Teixeira 1966. 127–134. o.

³⁴ Hochedlinger 2015. 288. o.

Újabb gyarmatosítási törekvések, expedíciók

A XIX. század utolsó harmadában az Osztrák–Magyar Monarchia direkt gyarmatosításban nem vett részt, céljait tudományos expedícióként próbálta álcázni.³⁵ Expedíciót indítottak Borneó és Guadalcanal szigetén is,³⁶ ahol azonban az őslakosok fegyveres ellenállásán minden kísérlet meghiúsult.

Az osztrák kormányzat támogatásával indult Dél-Szudánban 1846-ban egy osztrák jezsuitákból álló misszió, melynek egyik feladata a francia befolyás csökkentése volt a régióban, illetve egyes osztrák körök szerettek volna gyarmatot létrehozni Kelet-Afrikában – Abesszínia, Etiópia és Darfur területe jött szóba –, amihez bázisként számoltak a katolikus misszióval. Olyannyira komolyan vették az esetleges gyarmat létrehozását, hogy még az évben a kormányzat Khartoumban egy konzuli beosztást rendszeresített, ahová 1850-ben a híres tudóst és felfedezőt, Johann Wilhelm von Müller bárót nevezték ki, aki Dél-Szudánban egy büntető telep létrehozását javasolta a koronának.³⁷ Őt alig egy év múlva Theodor von Heuglin váltotta, majd 1852-ben Constantin Reitz került a posztra, akinek feladatkörébe a kereskedelmi és diplomáciai kapcsolattartás mellett az esetleges gyarmatosítási lehetőségek felkutatása is beletartozott.³⁸ Ugyanakkor a Haditengerészet vezetői úgy gondolták, hogy a Szezei-csatorna megépítése jó lehetőséget nyújtana a kelet-ázsiai kereskedelem kiépítéséhez is, ezért vasútvonalat építettek Bécs és Trieszt között, sőt részesedést szereztek a Szezei csatornában is.³⁹ Felmerült, hogy a Nicobar-szigeteket ismét gyarmatosíthatnák, illetve Kínában szerezhethének egy kikötőt, amit kereskedelmi és elosztó központként használnának. Tudományos álcaként a Novara fregatt majd három

³⁵ Hogy mekkora volt a Birodalom érdeklődése az esetlegesen gyarmatosítható területek iránt, jól mutatja, hogy a kormányzat finanszírozta a híres osztrák utazó, Ida Pfeiffer 1851 és 1854 közötti útját is, melynek során a hölgy több olyan területet is felkeresett, mint Afrika, India, Kína és Óceánia több szigete, ahol jelentős időt töltött el. Azon kívül, hogy útikönyvet írt utazásairól, valószínűleg a Külügyminisztérium tisztviselői számára is fontos adatokat szolgáltatott. Több osztrák, cseh és magyar kutató tudományos tevékenységét, utazásait is finanszírozta a kormányzat a későbbi esetleges haszon reményében. *Mückler* 2013.

Hasonlóképpen az osztrák–magyar államalakulat több alkalommal nyújtott hittérítőknak, tudósoknak és más felfedezőknak támogatást, vélhetőleg nem csupa szívjóságból. Kevesen tudják, hogy Teleki Sámuel 1887/1888-as kelet-afrikai expedícióját is jelentős anyagi támogatásban részesítette a Monarchia, de adtak fegyvereket, sőt a Monarchia térképésztisztjeit is „elrejtették” több tudományos expedícióban. Ez pedig azt jelzi, hogy igenis volt érdeklődés a kormányzat részéről az újonnan felfedezendő területek iránt. Ezt a vélemlényt erősíti az osztrák flotta egyik admirálisának, Maximilian Daublebsky von Sternecknek az 1880-as évek közepén tett kijelentése is: „A különböző újságok teli vannak különféle nyilatkozatokkal, amelyek azt állítják, hogy Ausztria nem érdekelt a tengerentúli gyarmatok létrehozásában. Úgy gondolom, hogy ez elhamarkodott és megalapozatlan állítás, mivel ez nem lehetetlen (gyarmatok alapítása). Jövőre több tudós, kutató és kereskedő indul felfedező útra, amelynek eredményeként akár telepéseket is küldhetünk a tengerentúlra.” *Sauer* 2012. 8–9. o.

³⁶ A szigetre 1895-ben a Bécsi Tudományos Társaság Heinrich Freiherr Foulon de Norbeeck vezetésével szervezett egy expedíciót, melynek a tagjait a Monarchia „Albatros” nevű hadihajója szállította. Az expedíció nemesak tudományos céllal érkezett a csendes-óceáni szigetekre, de a Birodalom számára fontos nyersanyagok után (nikkel) is kutattak. A hajó 1896. augusztus 6-án érkezett meg Guadalcanal szigetére, ahol egy kisebb csoport felfedező útra indult. Az expedícióval szemben ellenségesen viselkedő bennszülöttek augusztus 10-én támadást indítottak, amely során öt osztrákot – köztük Foulon de Norbeecket – és egy helyi kísérőt meggyilkoltak. Az osztrákok a halottaikat hátrahagyva menekültek el a szigetről. Bár a holttesteket néhány nap múlva megpróbálták visszaszerezni, sohasem találták meg azokat. *Mückler* 2013.

³⁷ *Wendt* 2016.

³⁸ *Sauer* 2012. 14–15. o.

³⁹ *Cattaruzza* 2002. 180–182. o.; *Abulafia* 2011. 552–555. o.; *Nagy* 2003. 247. o.; *Sauer* 2012. 14. o.

éves kutatóútja (1857–1859) szolgált.⁴⁰ Végül az egész terv megbukott a vesztes 1859-es itáliai háború miatt, ezért az osztrákok kénytelenek voltak a csatornában meglévő részesedésüket átadni a briteknek, akik megszerezték a csatorna működtetését végző társaság többségi tulajdonjogát.

1857–58-ban Ferdinánd Miksa József főherceg, a későbbi I. Miksa mexikói császár vezetésével Triesztben felvetődött Szokotra szigetének megszerzése, de a piemonti háború miatt a terület megvásárlására szánt 100 ezer tallér nem állt rendelkezésre.⁴¹ A szigetet először a portugálok birtokolták, majd 1834-ben a Brit Kelet-Indiai Társaság szerezte meg, de a társaság 1874-es feloszlata után „senki földjévé” vált, és a Habsburgok ezt a köztes állapotot akarták kihasználni a terület gyarmatosítására. Az osztrákok próbálkozására azonban a britek 1886-ban az Ádeni Kormányzóság részének nyilvánították a szigetet.⁴²

Az osztrákok gyarmatosító törekvéseit nehezítette, hogy az 1860-as évekre a többi gyarmatosító állam már megszállta az afrikai és ázsiai partvidék legjobb kikötőhelyeit, amelyeket bázisként használva, váltakozó sebességgel kezdték a gyarmatbirodalmaik kiépítését. Bár a gyarmatosításról az osztrák-magyar államalakulat vezetői nem akartak lemondani,⁴³ a könnyebb ellenállás miatt inkább a balkáni államok „gyarmatosításával” próbálkoztak, mivel a Török Birodalom olyannyira meggyengült, hogy balkáni jelenléte szinte már formálisnak volt tekinthető és az egyre erősödő függetlenségi törekvésekkel egyre nehezebben birkóztak meg. A másik ok, amiért a Balkán irányába fordult a Monarchia külpolitikája, az a kiegyezés utáni magyar gazdasági fellendülés volt. A lehetséges export irányja egyértelműen a Balkán volt, ahol a kereskedelmi verseny korántsem volt olyan kiélezett, mint a világ más részein, illetve ahol már a magyar termékek ismeretek és keresettek voltak.

A Monarchia balkáni tevékenységét az 1878-as berlini kongresszus is támogatta,⁴⁴ így Bosznia–Hercegovina okkupációja után a Monarchia jelentős balkáni területeket is integ-

⁴⁰ A közel három évig tartó expedíció a Habsburg-birodalom haditengerészetének egyik legsikeresebb tevékenysége volt. A tudományos kutatásban olyan híres tudósok vettek részt, mint Bernhard von Wüllersdorf-Urbair (1816–1883) aki a velencei csillagászati állomás vezetője volt, Ferdinand von Hochstetter (1829–1884) geológus, Georg von Frauenfeld (1807–1873) zoológus, vagy a híres festő, Josef Selleny (1824–1875), aki az expedícióról készült könyv ábráit is készítette. Az, hogy nem csak tudományos céllal indult az expedíció, abból is látható, hogy a császári udvar delegálta Karl von Scherzert (1821–1903) is, aki a különböző kereskedelmi megállapodások megkötéséért, kereskedelmi lehetőségek felkutatásáért felelt. A Novara 1857. április 30-án hajózott ki Póla kikötőjéből. A három éves út alatt megfordult Madeira-szigetén, Rio de Janeiroban, Dél-Afrikában, Ceylon szigetén, Indiában (Madras), a Nikobar-szigeteken, Szingapúrban, Batáviában (Jakarta), Manilában, Hongkongban, Sanghajban, Ausztráliában, Új-Zélandon, illetve Óceániában is, ahol több szigetet is felkeresett. A rendkívül sikeres és nagy hírnevet szerző expedíció tagjai végül 1859. augusztus 26-án érkeztek vissza Triesztbe. *Mückler* 2013.; *Nagy* 2003. 157–173. o. Az osztrák gyarmatosítási törekvések egyik legelismertebb osztrák kutatója Walter Sauer is egyértelműen a Habsburgok gyarmatszerzési szándékával magyarázza az expedíciót. *Sauer* 2012. 14–15. o.

⁴¹ A sziget jelentőségére Wilhelm von Tegetthoff hívta fel a figyelmet, aki a krími háború (1853–1856) után azt a feladatot kapta, hogy a Vörös-tengeren és az Ádeni-öbölben keressen az osztrák kelet-ázsiai kereskedelmi, valamint a birodalom hadihajói számára megfelelő kikötőhelyeket, esetlegesen állandó bázist. Tegetthoff Theodor von Heuglin segítségével részletesen átkutatta és feltérképezte a területet, így jutott el Szokotra szigetére is, amelynek a megszerzésére Ő tett először javaslatot. Sőt, továbbmenvé azt javasolta a haditengerészet vezetőinek, hogy a szigetet bázisként használva kezdjenek gyarmatokat létrehozni az akkor még „szabad területek” számító Kelet-Afrikában. *Nagy* 2003. 47. o.

⁴² *Búr* 2011. 86–87. o.

⁴³ *Sauer* 2012. 5–23. o.

⁴⁴ *Solymos* 2014. 80–89. o.

ráló és egyben balkáni érdekeltségű nagyhatalommá vált.⁴⁵ A terület 1909-es annexiójával pedig a Balkánon megkerülhetetlenné vált az államalakulat, amelyet csak az Orosz Birodalom és szövetségesei voltak képesek korlátozni. Azonban a Monarchia belső etnikai és hatalmi struktúrái miatt nem volt képes újabb balkáni területeket megszerezni, a korábban megszerzett terület is több problémát generált, mint amennyi előnnyel járt.⁴⁶

A tengerentúli gyarmatosítások esélyét az is csökkentette, hogy ebben az időszakban az európai hatalmi egyensúlyban változás állt be, a Habsburgok a németekkel szemben alulmaradtak az európai hatalmi versenyben, így a Birodalom egyre inkább a túlélésre rendezkedett be. 1867-ben pedig kénytelenek voltak kiegyezni az addig gyarmati függésben tartott Magyarország vezetőivel. A magyar nemesség – a korábbi elnyomás miatt – gyanakodva tekintett a birodalmi gyarmatosítási törekvésekre, ezért azok háttérbe szorultak. Persze ennél többet nyomott a latba, hogy a Monarchia fejlettségben jelentősen lemaradt a britektől, a franciáktól és a németektől, amit anyagiak hiányában képtelen volt behozni. A sikeres gyarmati politikához pedig elengedhetetlen lett volna a korszerű, jól felszerelt haditengerészet, amellyel a Birodalom nem rendelkezett, illetve meglévő egységeit is csak korlátozottan volt képes fejleszteni.⁴⁷

Az Osztrák–Magyar Monarchia egyes vezetői úgy vélték, hogy nemcsak a Szezi-csatornán keresztül lehetne a távol-keleti területeket megközelíteni, hanem északról is. Úgy gondolták, hogy a sokak által keresett – de addig meg nem talált – északkeleti átjáró felfedezése jelentős mértékben lerövidíthette volna a távol-keleti vizek és Európa közötti távolságot. Ezért 1871–1874 között komoly állami támogatással⁴⁸ Johann Wilczek gróf vezetésével expedíciót indítottak az Északi-sarkon található lakatlan szigetesoporra, amelyet felfedezése után Ferenc József Földnek neveztek el, de hivatalosan a tulajdonjog sohasem lett a Monarchiáé, sőt az 1920-as évekig a senki földjének számított és csak utána értékelődött fel a terület, amit végül a Szovjetunió szerzett meg 1926-ban.⁴⁹

1873-ban egy újabb lehetőség került a kormányzat elé, ugyanis a Honkongban székelő Gustav von Oberbeck konzul a Borneó északi részén található területet (Sabah) tíz év időtartamra megszerezte. A báró egy kereskedelmi telep létrehozását tervezte, és ehhez a

⁴⁵ Scheer 2015. 419–4336. o.; Roberts 2013. 10–11., 70., 73. o.

⁴⁶ Vannak, akik úgy gondolják, hogy a Monarchia szerette volna megszerezni Albániát is egy magyar bárón, ifj. Nopcsa Ferencen keresztül, aki a bécsi titkosszolgálatnak is dolgozott Albániában és a helyi viszonyokat is igen jól ismerte, de végül a Monarchia az ország függetlenségét és nem egy magyar király által vezetett „bábállam” létrehozását támogatta. Elsie 2010. 90., 332–333. o. Nopcsa életrajzi írását angolul is megjelentették, ahol bővebben tárgyalja a Monarchia és a saját szerepét Albániában, illetve a Balkánon. Bővebben: Elsie 2014.

⁴⁷ Roberts 2013. 156–166. o.

⁴⁸ Bár a közvélemény az expedíció kezdő időpontjának 1872 júniusát tekinti, én az expedíció megindítását 1871-re teszem, mivel a „főexpedíció” előkészítéseként Karl Weyprecht és Julius Prayer már 1871-ben (Isbjörn expedíció) elutazott Novaja Zemljához, hogy a későbbi utazáshoz feltérképezzék a területet, illetve élelmiszerkészleteket hozzanak létre. Weyprecht-Altic 2013. 46. o. Bár hivatalosan az expedíciót a híres sarkkutató August Petermann javaslatára magánszemélyek indították, a Monarchia is jelentős összegeket biztosított, sőt a legénység tagjainak egy részét is a hadsereg, a hadiflotta biztosította, vagy ott szolgáltak több éven keresztül korábban. Weyprecht-Altic 2013. 45–60. o.; The Austro-Hungarian North Pole Expedition of 1872–74. Officiálnistránky: Komité Eduardarytře z Orlů, 24. 9. 2009 <http://www.eduard-ritter-von-orel.estranky.cz/clanky/clanky/the-austro-hungarian-north-pole-expedition-of-1872-74.html> (A letöltés időpontja: 2017. június 26.); Nagy 2003. 198., 204–233. o.

⁴⁹ Hogy mára mennyire fontossá vált a terület, jól jelzi, hogy az orosz haderő a Nagurszkoja katonai bázis és repülőteret épített a jelentős köolaj és földgáz mezőkhöz közel található szigetesoporton. Robinson 2017.

Monarchia vezetőinek a támogatását kérte. 1874-ben sikerült meggyőznie nemcsak a haditengerészet vezetőit, de a Monarchia külügyminiszterét, Gróf Andrássy Gyulát is, akik anyagilag is támogatták volna Sabah megvásárlását vagy tartós bérbevételét. Azonban ez a támogatás nem volt elegendő egy gyarmat létrehozásához, a haditengerészet pedig csak az alig 250 fős állománnyal rendelkező Erzherzog Friedrich hadihajót küldte a terület birtokba vételére.⁵⁰ Ezek után nem csoda, hogy ez a kísérlet is balul sült el. Oberbeck ekkor magánbefektetőket próbált keresni. Bár közös vállalkozásba kezdett Alfred Denttel, mégsem tudott elegendő anyagi forrást biztosítani grandiózus tervei megvalósításához, ezért a koncessziót tovább akarta értékesíteni. A területet először az olaszoknak szerette volna eladni, akik büntető telepet akartak itt létrehozni, de a megállapodást nem sikerült tető alá hozni. Végül 1880-ban üzlettársa, a brit Alfred Dent felvásárolta a cégben lévő részesedését.⁵¹

A következő, 1880-ban szervezésnek indult sarkvidéki expedíció Karl Weyprechtnek volt köszönhető.⁵² Az expedíció 1882–83-ben Jan Mayen szigetén zajlott le.⁵³ A Monarchia Pola nevű hadihajója, amely az expedíció tagjait szállította, 1882. április 2-án futott ki Pola (Pula) kikötőjéből. A hajó közel 200 tonna felszerelést szállított, amelyben az előre gyártott „elemekből” álló kutatóállomás is helyet kapott.⁵⁴ A hajó a Maria Musch öbölben kötött ki, és ott állították fel az állomást, amely 1883. augusztus 6-ig működött. Az osztrák–magyar expedíció tagjai voltak az elsők, akik részletesen feltérképezték a területet.⁵⁵ Bár a területnek nem volt birtokosa, a Monarchia mégsem jelentett be rá igényt, így az később a norvégok tulajdonába került.⁵⁶

Bár az Osztrák–Magyar Monarchia ténylegesen nem rendelkezett gyarmatokkal az 1884–1885-ös Berliini Konferenciára (Kongó Konferencia), mégis mint európai nagyhatalom kapott meghívót, ahol a gyarmatosításban érdekelt európai államok felosztották egymás közt a még „gazdátlan” vagy vitatott hovatartozású területeket.⁵⁷ Hogy a Monarchia vezetői még mindig nem tettek le a gyarmatosításról, jól mutat, hogy 1895–96-ban egy újabb expedíciót szerveztek a Salamon-szigetekre, ahol a Monarchia számára fontos

⁵⁰ Az osztrák Erzherzog Friedrich hadihajó 1874/76-ben Tobias von Österreich kapitány vezetése alatt egy földközeli útra indult. A kapitány utasításai egyértelműek voltak: képezze ki a hajón szolgáló tengerész-tisztjelölteket (a hajó ugyanis a tengerészet kiképzőhajójaként is szolgált), próbáljon gyarmatot létrehozni Borneó szigetén, illetve végezzen tudományos kutatásokat arról az eseményről, amikor a Vénusz átvonul a Nap előtt. Ez az esemény 1874. december 8-án Yokohamában következett be, amelyről a hajón lévők feljegyzéseket készítettek. A hajó 1875. június 7-én el is jutott Borneóra, azonban az dajakok megtámadták a partraszállókat, akik közül két tengerész életét vesztette, kettő pedig súlyosan megsebesült. A hajó ezek után elhagyta a szigetet. *Kopper* 2004. 175–210. o.

⁵¹ *Press* 2017. 52–78. o.

⁵² *Taylor* 1981. 370–376. o.

⁵³ *Barr – Lüdecke* 2010. 2–3., 8–18. o.

⁵⁴ Croats and the Polarexpedition of 1872 and Austrian Polar Expedition of 1882–1883. <http://www.croatia.org/crown/croatians/www.croatians.com/NORTH%20POLE%20AND%20CROATIANS.htm> (A letöltés időpontja: 2017. június 28.)

⁵⁵ *Mills* 2003. 333. o.; *Nagy* 2003. 233–242. o.

⁵⁶ *Barr – Lüdecke* 2010. 2–3., 36–39. o.

⁵⁷ The Berlin Conference General Act (1885). <http://21548675.weebly.com/berlin-conference-general-act-1885.html> (A letöltés időpontja: 2017. június 28.)

nyersanyagokat kerestek,⁵⁸ s az esetleges gyarmatosítás ismét felmerül.⁵⁹ Szóba került az is, hogy a Monarchia a Salamon-szigetek egy részét megvásárolná a spanyoloktól, de végül a Német Birodalom megelőzött bennünket.⁶⁰ A folyamatos gyarmatszerzés okán ebben az időszakban a távol-keleti vizeken a Monarchia haditengerészete – az államalakulat kereskedelmi érdekei miatt – igyekezett folyamatot jelenlétét fenntartani, kikötőket szerezni.⁶¹ Bár a Monarchia több gyarmati területet is megszerezhetett volna – például az Eduard Glaser által a Bibliából is ismert, a mai Jemenben felfedezett és a kormánynak gyarmatosításra felajánlott Ofir városát –, a kormányzat csak néhányal volt hajlandó érdemmel foglalkozni, de egy esetben sem tett tevőleges lépéseket. Ezek után nem csodálható, hogy több osztrák és magyar felfedező a szolgálatait és felfedezéseit más gyarmatosító országoknak – Németország, Nagy-Britannia, Franciaország, Portugália és Belgium – ajánlotta fel.⁶²

1899-ben Spanyol-Sahara megvásárlása került terítékre, azonban a spanyolok – akik a gyarmatot a Berlini Konferencia után szerezték meg – ekkor már nem voltak olyan szorult helyzetben az amerikaiakkal vívott vesztes háborújukat követően, ezért ez a terv is meghiúsult.

Végül a Monarchia Kínában szerzett gyarmatot, ugyanis az 1899–1901 között zajló bokszerláadás leverésére egy nyolc állam által alkotott szövetségi haderőt küldött, amelyben a Monarchia egy hadihajóval és egy tengerészgyalogos egységgel képviseltette magát.⁶³ A lázadás leverése után az európai országok koncessziókat szereztek Kínában.⁶⁴ A Monarchia először Sanghajban próbált területhez jutni, majd miután ez nem sikerült, 1902. június 20-án kapott egy 6 km² nagyságú területet Tiencsinben.⁶⁵ A kis „gyarmat”

⁵⁸ Az expedíció egyik támogatója a német Krupp cég ausztriai (Berndorf) szervezete volt, amely nikkel után kutatott a világ minden tájékán. *Sauer* 2012. 16. o.

⁵⁹ A szigetre 1895-ben a Bécsi Tudományos Társaság Heinrich Freiherr Foulon de Norbeeck vezetésével szervezett egy expedíciót, amelynek a tagjait a Monarchia Albatros nevű hadihajója szállította. Az expedíció nemcsak tudományos céllal érkezett a csendes-óceáni szigetekre, de a Birodalom számára fontos nyersanyagok után (nikkel) is kutattak. A hajó 1896. augusztus 06-án érkezett meg Guadalcanal szigetére, ahol egy kisebb csoport felfedező útra indult. Az expedícióval szemben ellenségesen viselkedő bennszülöttek augusztus 10-én támadást indítottak, amely során öt osztrákot – köztük Foulon de Norbeecket – és egy helyi kísérőt meggyilkoltak. Az osztrákok a halottaikat hátrahagyva menekültek el a szigetről. Bár a holttesteket néhány nap múlva megpróbálták visszaszerezni, sohasem találták meg azokat. *Mückler* 2013. valamint Az „ALBATROS” a Salamon-szigeteken. In: <http://mateinfo.hu/navy-albatros.htm> (A letöltés időpontja: 2017. június 26.) Magyarország későbbi kormányzója, Horthy Miklós is járt a szigeteken 1892-ben a Saida korvettel, és emlékirataiban leírta, hogy a terület iránt a Monarchia komolyan érdeklődött és geológiai kutatásokat végzett, sőt találtak nikkelt és aranyat, illetve azt nyilatkozta, hogy a Monarchia egyes szigeteket a saját birtokába szeretett volna venni. Ez azért érdekes és hihető állítás, mert Horthy az akkori uralkodó, Ferenc József segédtitjéjéknél ismerte az udvari erőviszonyokat, a különböző csoportosulásokat és azok mozgatórugóit. Horthy egyértelműen leírja, hogy Wilhelm von Tegetthof tengernagy, a hadiflotta parancsnoka volt a Monarchia számára gyarmatokat szerezni kívánó csoportosulás egyik vezető személye, valamint azt is, hogy több kormányzati pozícióban lévő személy is támogatta a Monarchia esetleges gyarmati törekvéseit. *Horthy*, 26–30. o. Horthy állítását megerősíti, hogy az osztrákok még közel egy évig folytatták a kutatóutat, sőt még egy újabb kutatóút tervét is bejelentették, ami ellen a Salamon-szigeteken gyarmatokkal rendelkező britek hivatalosan tiltakoztak, sőt az osztrákokat megfenyegették, hogy a brit HMS Rapid hadihajóját bevetik ellenük. A fegyveres összeütközést a britekkel a Monarchia nem kockáztatta, így újabb expedícióra végül nem került sor. *Lawrence* 2014. 173–176. o.

⁶⁰ *Búr* 2011. 87. o.

⁶¹ *Sondhaus* 1994. 137–142. o.

⁶² *Sauer* 2012. 10–11. o.

⁶³ *Józsa* 1966. 90–121. o.

⁶⁴ *Búr* 2011. 90–91. o.

⁶⁵ *Józsa* 1966. 128–132. o.

saját iskolával, templommal, börtönrel, konzulátussal rendelkezett, ahol a lakosság tagjaira nem a kínai, hanem a Monarchia törvényei vonatkoztak.⁶⁶ Ezáltal az osztrák–magyar államalakulat elérte, hogy bekerülhessen az európai gyarmatosító nemzetek sorába, mégha ez csak alig 15 évig tartott is.

A terület biztonságára egy 82 fős, haditengerészekből álló helyőrség ügyelt, akiket két évente váltottak le. A tengerészek munkáját 80 helyi, de az osztrákok által képzett kínai rendőr segítette.⁶⁷ Ez az erő azonban elégtelen volt a védelemhez. A kis gyarmat 1917-ig csendben vegetált, majd a Monarchiának hadat üzenő kínaiak elfoglalták, az ott lévőket internálták. A Monarchia szétesése után az utódállamok lemondtak a területről. Először Ausztria 1919. szeptember 10-én, majd 1920-ban Magyarország is.⁶⁸

Rio de Oro avagy a mai Nyugat-Szahara helyzete az 1890-es évek végén

1898-ban, miután a Kubáért vívott háborút a spanyolok elvesztették, több gyarmatukat kénytelenek voltak átengedni a győztes USA-nak, valamint többet áruba is bocsátottak, hogy a vesztes háború költségeit képesek legyenek kifizetni. Így kezdtek tárgyalásokba az Osztrák–Magyar Monarchiával az 1884-ben megszerzett afrikai gyarmatuk, Rio de Oro eladásáról. Szükséges megértenünk, hogy az egykor virágzó birodalom hogyan szerezte meg a mai Nyugat-Szahara területét, miért és hogyan kényszerült azt alig 14 év elteltével eladásra felkínálni.

A Napóleoni háborúk után a spanyol birodalom politikai vákuumba került, az addig egymással konszenzust kereső hatalmi csoportok egymás ellen fordultak, és az államot a működésképtelenség fenyegette, az ország gazdasági fejlődése megrekedt. Az 1870-es években azonban pozitív elmozdulás történt, ugyanis az új király, XII. Alfonz leváltatta az alkalmatlan állami vezetőket és olyan minisztereket bízott meg az ország vezetésével, akik nemcsak a bizalmát élvezték, de tehetségesek is voltak. Az új vezetés terve az volt, hogy visszaállítja Spanyolország korábbi nagyságát, de ez csak igen lassan haladt, és a király halálával a folyamat meg is akadt.

Az Új Birodalomnak is nevezett „késői” Spanyol Birodalom, amely 1826 és 1898 között állt fenn, még mindig jelentős gyarmatbirodalommal rendelkezett Amerikában, az afrikai kontinensen, valamint a csendes-óceáni területeken. Azonban ezek a gyarmatok (például Puerto-Rico, Kuba, a Fülöp-szigetek) kezdtek elszakadni a spanyol koronától.⁶⁹ A vesztes spanyolok Puerto-Ricót, a Fülöp-szigeteket és Guamot 20 millió dollárért kellett, hogy átengedjék az amerikaiaknak, míg csendes-óceáni szigeteiket a Német Birodalom vásárolta meg 1899-ben. Így a századfordulóra a spanyolok teljesen kiszorultak Amerikából és Ázsiából. Ezek után már csak néhány kisebb spanyol gyarmat maradt Afrikában, köztük az arany nélküli Rio de Oro.⁷⁰

⁶⁶ *Gotteland.*

⁶⁷ *Győri* 1935. 137–142. o.

⁶⁸ *Gotteland* 1972., valamint 1921. évi XXXIII. törvénycikk, IV. fejezet, IV. cím. Kína, Magyarország érdekei Európán kívül, <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7489> (A letöltés időpontja: 2017. június 27.)

⁶⁹ *Nunez* 2015. 195–196. o.

⁷⁰ Rio de Oro spanyolul azt jelenti, hogy „arany folyó”. Ugyanis a korai felfedezők úgy gondolták, hogy a területen található időszakos folyóban aranyat lehet találni. Ebben a reményességükben azonban csalódnuk kellett. Így a gyarmat nagyon sokáig csak fölösleges kiadást jelentett a spanyol korona számára.

Rio de Oro területét 1478 óta próbálták a spanyolok megszállni, de a helyiek ellenállása miatt csak időlegesen tudták fenntartani a jelenlétüket, illetve inkább a Kanári-szigetek megtartására és az ellenséges hatalmak távoltartására összpontosítottak. Bár a spanyolok 1877-ben és 1883-ban is küldtek expedíciót a területre, annak megszállására akkor még nem került sor. Később azonban a Kanári-szigetek védelmének biztosítása céljából elhatározták a Cap-Blanco és CapBojador közötti partvidék elfoglalását, amit 1884 decemberében be is jelentettek. A terület „értékét” jól jelzi, hogy a spanyolok tervezett akciója ellen senki sem tiltakozott, pedig az európai nagyhatalmak az 1800-as években egymással versengve igyekeztek minél több gyarmatot szerezni a fekete kontinensen. Azonban az erjét veszített Spanyolországnak még mindig volt egyfajta respektje, sőt a franciák örömmel fogadták a meggyengült spanyolokat Észak-Afrikában, mivel azok nem voltak képesek komolyan veszélyeztetni az érdekeiket, de a helyi törzsek ellen szövetségesként jól jöttek. A britek hasonló okokból úgy gondolták, hogy a spanyolokkal képesek lesznek egyensúlyozni az egyre erőteljesebbé váló észak-afrikai francia jelenlétet, amely már a britek gibraltári pozícióit veszélyeztette.⁷¹ Afrikában ekkor Ceuta, Melilla, a Kanári-szigetek, és az Egyenlítői Guinea – FernandoPoo/Bioko sziget és Rio Muni –tartoztak spanyol fennhatóság alá. A spanyolok 1860-ban szerezték meg Ifnit, amelyet korábban Santa Cruz de Mar Pequena néven már birtokoltak, és Dél-Marokkó egy részét.⁷² Mivel az afrikai kontinens nagy részét már megszállták más európai országok, a spanyolok minden lehetőséget megragadtak az észak-afrikai gyarmatosításra, amellyel úgy gondolták, újra pozícionálhatják magukat mint nagyhatalmat. 1876-ban ezért Francisco Coello ezredes vezetésével létrehozták a Madridi Földrajzi Társaságot (Sociedad Geografica de Madrid, SGM), amely a kormány számára biztosított információkat Észak-Afrikáról. Coello katonai mérnökként és térképészként maga is bejárta a terület nagy részét, sőt 1844-ben a franciákkal közösen Algériába vezetett expedíciót. Az SGM állami támogatással működött, és mint ilyen, több kutatóexpedíciót finanszírozott, tudományos konferenciákat szervezett, sőt, egy tudományos lapot, a *Revista de Geografia Colonial y Mercantilt* is kiadtak.⁷³ Egy évvel később megalapították az Asociación Espanolapara la Exploracion del Africa társaságot, amely a nyugat-afrikai partok által kínált gazdasági lehetőségeket – főleg a halászatot – kívánta kiaknázni.⁷⁴ A másik állami támogatással rendelkező szervezetet, a Spanyol-Afrikai Kereskedelmi Társaságot (Compania Comercial Hispano-Africana) 1884. március 30-án hozták létre.⁷⁵ A társaságban több olyan személy vett részt, akik az 1874-ben helyreállított királyságban a politikai vagy a gazdasági csúcsvezetésben foglaltak helyet. Tervük szerint a hatalmát veszített és már csak a maga birodalmi árnyékaként létező spanyol királyságnak új gyarmatokat kell alapítania, főleg a más európai országok által még el nem foglalt afrikai területeken. A tervet maga a király, XII. Alfonz is támogatta és 3000 pezetát adományozott a társaságnak, amely rövid időn belül 37 000 pezetát gyűjtött össze, ami két expedíció költségeit fedezte. Az expedíciók költségeihez jelentékenyen hozzájárult a Compania Transatlantica társaság és több egyéni befektető is, akik állami garan-

⁷¹ *San Martín* 19–20. o.

⁷² *Rezette* 1975. 54–55. o.

⁷³ *San Martín* 2010. 21. o.

⁷⁴ Ebben az időszakban a Kanári-szigetéről 30-50 hajóval közel ezer spanyol halász dolgozott a nyugat-szaharai partoknál.

⁷⁵ *Hodges* 1983. 33–36. o.

ciát kaptak Antonio Canovas del Castillo miniszterelnöktől befektetésük megtérülésére.⁷⁶ A miniszterelnök azért sietett mihamarabb megindítani az expedíciókat, hogy a Berliini Konferencián résztvevő országokat kész helyzet elé állítsa, kvázi szentesíttesse velük a már ekkorra elfoglalt új gyarmatok létét. Emellett a nyugat-szaharai partvidék elfoglalásával szerette volna a Kanári-szigeteket is megoltalmazni a franciáktól és a britektől, akik már korábban szemet vetettek a területre. Mivel a CapeBlanco és CapeBojador közötti terület más európai ország figyelmét nem keltette fel, a spanyolok gyarmatosítási törekvéseit az 1885. február 26-án megtartott berlini konferencia résztvevői egyhangúan elfogadták, bár a terület határainak véglegesítése csak 1912-ben fejeződött be.⁷⁷

A spanyolok egyik expedíciója Manuel Iradier, Amado Ossorio és Bernabe Jimenes vezetésével az egyenlítői Guinea területére, a másik pedig Emilio Bonelli Hernando vezetésével Nyugat-Szaharába indult. A kolónia alapításának tervét még a királyhű, konzervatív miniszterelnök, Canovas del Castillo hagyta jóvá, azonban időközben a kormány lemondott, így már csak az új kormány külügyminisztere adhatott utasítást a hadseregnek az eddig még meg nem szállt saharai partok elfoglalására. Az Emilio Bonelli Hernando kapitány által vezetett spanyol egység elfoglalta Dakhlát (Villa Cisneros), ahol felépítették a „La Factoria” erődöt, és postaszolgálatot állítottak fel. Az erődben ekkor még csak 25 katona teljesített szolgálatot egy kapitány parancsnoksága alatt, akit háromhonta váltottak le, amikor a Kanári-szigetéről küldött ellátmányt szállító hajó megérkezett. A spanyolok a partmentén több kisebb erődöt is építettek, amelyek egyben kereskedelmi állomásokként is működtek, ahonnan a spanyolok ellenőrizhették a Szenegálból a Mediterraneum felé tartó karavánutakat, biztosították a biztonságos kikötőket a spanyol halászoknak és a Guineába tartó kereskedelmi hajónak.⁷⁸

1886 júliusában egy arabul tökéletesen beszélő spanyol segítségével több olyan törzsi képviselőt sikerült találni, akik hajlandók voltak a spanyol fennhatóságot elismerő szerződés aláírására.⁷⁹ Annak ellenére, hogy a képviselők aláírták a szerződést, az általuk képviselt törzsek fegyvert fogtak a bevonuló csapatok ellen. A saharávi törzsek többször szerveztek felkelést a spanyol megszálló hatalom ellen, és 1887-ben, illetve 1892-ben is megtámadták Villa Cisneros erődjét, majd 1894-ben az öbölben horgonyzó Tres de Mayo és a Las Marias nevű hajókat gyújtották fel.⁸⁰ Az összes eredmény, amit a spanyolok elkönnyelhetek, mindössze egyetlen szerződés volt, amit a saharávi törzsek nevében OuldLaroussi, az ouled delim egyik törzsének vezetője írt alá. A törzsi vezető ugyanis rájött arra, hogy egyszerűbb a spanyolokkal kereskedni, mint harcolni, már csak azért is, mert azok az első években főként a kereskedelmi kapcsolatok kiépítésére törekedtek. Persze a szerződés betartását más törzsek már nem gondolták komolyan, így a csatározások folytatódtak.⁸¹

A szerződés eredményeként a spanyolok az ellenőrzésük alatt tartott körülbelül 80 négyzetkilométernyi nagyságú partvidéktől már jogszerűen tudták távol tartani a többi európai államot, illetve a Kanári-szigetek védelme erősödött. Azonban az új gyarmatból

⁷⁶ *San Martín* 2010. 21. o.

⁷⁷ *Thompson-Adloff* 1980. 104–105. o.

⁷⁸ *San Martín* 2010. 27. o.

⁷⁹ *Saxena* 1995. 11. o.

⁸⁰ *Hodges* 1983. 43–434. o.

⁸¹ *Rezette* 1975. 60. o.

tényleges haszon nem származott, a várakozásokkal ellentétben nem találtak aranyat a területen. A helyiekkel való folyamatos háborúskodás a kereskedelemnek sem kedvezett, annak ellenére, hogy több karaván útvonal is itt haladt át. Egyedül a Kanári-szigetéről érkező spanyol halászkok számára hozott realizálható hasznot a halban rendkívül gazdag partvidék. A spanyolok egyre inkább problémaként kezdték tekinteni a korábban kedvező lehetőségekkel kecsegtető gyarmatra.⁸²

Rio de Oro eladásának története

1898-ban a Kubáért vívott vesztes spanyol–amerikai háború után a spanyolok felajánlották Rio de Oro területét megvásárlásra az 1895-ben alapított Osztrák–Magyar Gyarmatosító Társaságnak (Österreich-ungarische Kolonial-Gesellschaft).⁸³ Az ötletet Leopold Koreff kezdeményezte, aki a spanyol gyarmatosító társaság elnökétől 1899 végén lejáró lehetőséget kapott az állomás bérlésére vagy átvételére. Először a Német Gyarmatosító Társasághoz,⁸⁴ majd az érdeklődés hiányában az Osztrák–Magyar Gyarmatosító Társasághoz fordult.⁸⁵ Bár itt nem új gyarmat létrehozásáról volt szó, hanem inkább egy privát cég által működtetett gyarmat/kereskedelmi állomás jogainak – egy másik hasonló, de jelentős állami támogatással bíró cég általi – megvásárlását jelentette. Az Osztrák–Magyar Gyarmatosító Társaság felvette a kapcsolatot a Kereskedelmi Minisztériummal, amely 1899. március 11-én arról tájékoztatta a közös Külügyminisztériumot, hogy az afrikai partvidéken, CapBojador és Cap Blanco közt található Rio de Oro területét birtokló madridi székhelyű gyarmatosító társaság bérleti szerződése az adott területre 1900 elején lejár. A spanyol vezetés külföldi társaságnak/társaságoknak kívánja a területet 30 vagy 90 évre átadni. Az információk alapján a közös Kereskedelmi Minisztérium szerint a terület bérbevétele a Monarchia számára több szem-

⁸² *Kolm* 283–298. o.

⁸³ Az Osztrák–Magyar Gyarmatosító Társaságot 1894-ben alapították, tagjai között több jelentős politikai befolyással rendelkező személy volt megtalálható, mint például Stanislaus Schanzer, Ernst Franz Weisl, Eduard Lippmann, Friedrich J. Bieber, Emeric Boyer von Berghof, vagy Jacques Jaeger. A Társaság adta ki az *Österreich-ungarische Kolonialzeitung*ot, melyben minden olyan kérdés megvitatásra került, mely a „gyarmatosítás kérdéseivel” összefüggésben állt: migráció, az osztrák-magyar haditengerészet státusza, kereskedelempolitikai kérdések, és természetesen konkrétan a tengeren túli területek megszerzésének kérdésköre is helyet kapott. A Társaság fennállása óta többször is megváltoztatta álláspontját központi kérdésekben, és ezzel mindig a fennálló politikai viszonyokhoz igazodott. Az alapítás idején a Társaság programját még a Monarchia gyarmatosító szándéka hívta életre. Ez az 1890-es évek végére változott meg: egyre inkább képbe került a kivándorlás, s ezzel egy időben egyre kevesebb jelentőséget kapott a gyarmatosítás. A változás pontos folyamata azonban a kevés rendelkezésre álló adat miatt alig megismerhető. A *Kolonialzeitung* egyik 1915-ös számában egy jubileumi írás jelent meg a Társaság történetéről, melyben röviden ismertetik, hogy a Gyarmatosító Társaságot 1894-ben a németek által alapított társaság mintájára hozták létre, s fő célja tengerentúli területek szerzése, a gazdaság élénkítése volt. A zátonyra futott Rio de Oro megszerzésére irányuló tervről úgy beszélnek a *Kolonialzeitung* szerzői, mint egy olyan lehetőségről, melynek a beteljesülése a világtörténelem folyásának egészen új medret adhatott volna. *Loidl* 2012 47–60. o.; *Tafta* 1994. 30. o.

⁸⁴ A Rio de Oro-i eseményekről készült jelentések és feljegyzések eredetileg a bécsi Haus-, Hof-, und Staatsarchivban találhatóak meg, Politisches Archiv XXXII (Marokko), Karton 13, Marokko I: Rio de oro 1899–1900 címmel, amelynek a mikrofilmmásolatai a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára mikrofilmtárában a X 1419 jelzetten (Magyar Országos Levéltár fondjainak és állagainak jegyzéke, III. k., 1996. jelzet) alatt találhatóak. Mivel minden jelentésnek külön száma van, a tanulmányomban azokra hivatkozom. HU_MNL_OL_W253_N_216.

⁸⁵ Koreff maga is aktívan részt vett a terület megszerzésére fókuszáló egyeztetésekben, de a kormányzati körök nem nézték jó szemmel a tevékenységét és végül kiszorították. HU_MNL_OL_W253_N_216.

pontból is hasznos lett volna, ezért javaslatot tett a Külügyminisztérium vezetésének, hogy az államalakulat madridi nagykövetsége és tangeri missziója szerezzen meg minél több információt az adott területről.⁸⁶ A Külügyminisztérium nem késlekedett és szinte azonnal megbízta a két említett szervezetet, hogy tudjanak meg minden információt a spanyolok döntésének hátteréről és Rio de Oróról. Értelemszerűen az 1800-as évek második felétől meginduló tudományos kutatások a kítűzött eredmények mellett egyfajta hírszerzést is folytattak, és jelentéseik nemcsak a haditengerészet, de a Monarchia más minisztériumai számára is megküldésre kerültek. Feltételezem, hogy a Kanári-szigeteken, illetve Nyugat-Afrikában megforduló hajóink a Rio de Oro-i területről is rendelkeztek bizonyos információkkal.⁸⁷ Ez valószínűleg nem volt elégséges így a Külügyminisztérium 1899. március 20-án a Spanyolországba akkreditált nagykövetét, Victor Dubsky grófot,⁸⁸ és a tangeri misszió vezetőjét, Gilbert von Hohenwart grófot további információk beszerzésére utasította. A két diplomata haladéktalanul megkezdte a több hónapon át tartó munkát.

Dubsky már április 17-én küldött jelentést, amelyhez a háttéranyagot a spanyolok biztosították. Ebből az derül ki, hogy a spanyolok maguk sem tartották az alig pár éve megszerzett gyarmatukat nyereségesnek, sőt úgy tűnt, teher számukra. A gyarmaton termelő tevékenység nem igazán folyt, a helyi kereskedelmi telep a kereskedelmen kívül halászáttal és halfeldolgozással foglalkozott. A kis létszámú helyőrséget havonta cserélték, az új állományt a Kanári-szigetokről küldött ellátó hajó szállította Rio de Oroba. Dubsky szerint a gyarmatot nyereségesessé lehetett volna tenni, de kérte, hogy adjanak neki több időt, hogy több és pontosabb információt gyűjtsön.⁸⁹ A spanyoloktól további részletek érkeztek. Jelezték, hogy a területet egy hajózási társaság, a Compania Transatlantica vette át, de nem kívánják azt tovább működtetni.⁹⁰ Ugyanebből a levélből derült ki, hogy a britek is érdeklődtek a terület iránt.⁹¹ Hohenwart április 20-án küldte meg az első jelentését, amelyben a területet felügyelő Compania Transatlantica tevékenységét, a területet és az ott működő kis létszámú kolóniát mutatta be. Tőle tudja meg a minisztérium, hogy

⁸⁶ HU_MNL_OL_W253_N_0004.

⁸⁷ Az alábbi expedíciókról tudunk, amelyek érintették a régiót: 1873–1875 között a Helgoland (Carl Schaffer fregattkapitány), 1884-ben Helgoland (August von Almstein fregattkapitány), 1885–1886 között Albatros (Arthur Müldner korvettkapitány), 1889–1890-ben Fasana (Rudolf Berghofer sorhajókapitány), 1892–1894-ben Miramar (Josef Wachtel von Elbenbrück sorhajókapitány), 1894–1895 Donau (Max Rottauscher von Malata fregattkapitány), valamint 1897–1898-ban Zrínyi (Constantin von Görtz fregattkapitány). Nagy 2003. 407–410. o.

⁸⁸ Viktor Dubsky von Trebomislyc (1834–1915).

⁸⁹ HU_MNL_OL_W253_N_0008.

⁹⁰ HU_MNL_OL_W253_N_0009.

⁹¹ HU_MNL_OL_W253_N_0011, HU_MNL_OL_W253_N_0025. – A britek komolyan érdeklődtek a terület iránt. Részen gazdasági okokból, részben pedig azért, hogy újtját állják a franciák nagymértékű észak-afrikai terjeszkedésének. Már 1764-ben a skót George Glas irányításával létrehozta egy kereskedelmi telepet Fuerteventura szigetével, átellenben a nyugat-szaharai partokon. Ezt azonban a spanyolok nem nézték jó szemmel és amikor Glas hajót vásárolni és tengerészeket toborozni érkezett a Kanári-szigetekre, a hatóságok letartóztatták és bebörtönözték, majd a Hilsborough (ma Tarfaya) névre keresztelt állomást felgyújtották. Bár a kereskedő egy évig tartó bebörtönöztetéséből az angol kormány közbenjárására kiszabadult, a kereskedelmi állomás még épségben maradt épületeit a nomádok addigra elpusztították. Besenyő 2012. 50–51. o. A britek több concessziós megállapodást is kötöttek néhány part menti törzssel, valamint Adraart uraló Mohammed el Iabbarral, de ezeket a spanyolok ellenállása miatt nem tudták sikerre vinni. MNL OL0016, 0017, 0018, 0019, 0020, 0021. Később a britek több expedíciót vezettek a területre, amely iránt maga Cecil Rhodes is érdeklődött, sőt tárgyalásokat is folytattak a spanyolokkal a terület esetleges megszerzéséről, ami azonban nem valósult meg. HU_MNL_OL_W253_N_0025, HU_MNL_OL_W253_N_0026, HU_MNL_OL_W253_N_0077.

a telepet működtető társaság éppen felszámolás alatt áll és a Compania Transatlantica csak a kormány kérésére vállalta el a gyarmat működtetését, amíg azt más társaság bérbe nem veszi.⁹²

Már az első jelentések szövegéből is látszott, hogy a két diplomata igen eltérően vélekedett a terv sikerességéről. Hohenwart nemcsak rendkívül agilisan kezdett az információk összegyűjtéséhez, de az ügyet magáévá tette, kifejezetten sürgette a spanyolokkal történő megegyezést. A pozitív hozzáállását jól tükrözi a levél, amit 1899. december 23-án írt bécsi feletteseinek, amelyben úgy fogalmazott, hogy „a nagyok asztaláról lehulló morzsákat sem fogom veszni hagyni.”⁹³ Dubsky nagykövet azonban nem osztotta lelkesedését, sőt, több esetben is a terv megalapozatlanságára, esetleges sikertelenségére hívta fel a döntéshozók figyelmét. Ez valószínűleg abból következett, hogy a két diplomata eltérő forrásokból igyekezett információkat szerezni, így értelemszerűen következtetései/véleményük több esetben eltérő volt. Dubsky főként a spanyol kormányzati szervektől, a diplomáciai testületek tagjaitól,⁹⁴ illetve a madridi sajtóorgánumokból szerezte értesüléseit, amelyek nem minden esetben támogatták a spanyol „gyarmatosítási” törekvéseket, legtöbbször éppen bírálták az országot, hogy ősi spanyol földet kíván kiárúsítani. Véleménye szerint a Monarchia által támogatott bérleti megállapodás megvalósulásának esélye minimális, a spanyolok pedig belpolitikai okok miatt nem fogják katonáikat kivonni Rio de Oróból, hisz az a terület feletti szuverenitásuk feladását jelentené. Dubsky a terület bérletéről megkérdezte a madridi német nagykövetet, aki jelezte, hogy országa elővásárlási jogokkal rendelkezik a spanyolok afrikai gyarmataira, de azt nem erősítette meg, hogy konkrétan érdekli-e őket Rio de Oro.⁹⁵ Tangeri állomáshelyén Hohenwart azonban nemcsak a diplomáciai körökben gyűjtötte az információit, hanem meglátogatta a spanyol és külföldi kereskedőket, a területen tevékenykedő misszionáriusokat, sőt, még a kanári-szigeteki halászsoktól is igen sok információt gyűjtött össze a partvidékről. Az információ forrásairól így fogalmazott a területről készített összefoglaló jelentésében: „E hó 5. 10. 12. és 13-án kiadott jelentéseim alapján engedtessek meg nekem, hogy Excellenciádnak melékeljek egy összeállítást minden ide esedékes adatról a spanyol birtokról, Rio de Oróról... Rio de Oroban csak a kanári szigeteki halászok örvendtek valami védelemnek a főváros részéről. Rio de Oro Spanyolországban ismeretlen, a kevés e területről megjelent írásos munka rendkívül hiányos. Legtöbbjük félig-meddig sem elegendő természettudományi részletességgel elkészített útleírás, megbízható adatokat ezekből nyerni szinte lehetetlen. A tengermélység-mérések ritkák és csak bizonyos pontokon zajlottak, a parton az állandó szintemelkedés nem keltette fel a spanyol hajózás érdeklődését... A kanári-szigeteki halá-

⁹² Hohenwart beszámolója szerint: „a spanyol kolónia a spanyol tengerészeti tüzérség 1 századosából, 1 hadnagyából, 1 altisztjéből, 2 tizedeséből, 27 katonájából, 1 orvosából, 1 műszerészből, 1 fűtőjéből, 5 alkalmazottjából, azaz összesen 40 emberből áll. A bennszülött kolónia 54–60 halászból áll, amely 12 családot alkot, illetve 7 szudáni négerből”. HU_MNL_OL_W253_N_0028, HU_MNL_OL_W253_N_0029.

⁹³ MNL_OL0142, valamint *Kolm* 283–298. o.

⁹⁴ Dubsky többek közt bizalmi kapcsolatot alakított ki a spanyol miniszterelnökkel, Francisco Silvelával, valamint többször osztott meg vele bizalmas információkat a madridi német követ Joseph Mariavon Radowitz is. HU_MNL_OL_W253_N_0023, HU_MNL_OL_W253_N_0129, HU_MNL_OL_W253_N_0138, HU_MNL_OL_W253_N_0139, HU_MNL_OL_W253_N_0148, HU_MNL_OL_W253_N_0170, HU_MNL_OL_W253_N_0182, HU_MNL_OL_W253_N_0070, HU_MNL_OL_W253_N_0136.

⁹⁵ A németek nem csak Rio de Oro, hanem a másik spanyol gyarmat – Fernando Poo – területével kapcsolatosan is elővásárlási joggal rendelkeztek. HU_MNL_OL_W253_N_0024.

szok adatai biztosítják tehát az egyedüli információs forrást a part és a terület adottságaira. A spanyol katonai misszió nincs abban a helyzetben, hogy bármiféle információt szolgáltatson a felügyelt kikötőktől (Tanger, Tetuan) távol fekvő területek viszonyairól. A marokkói ferences misszió van még abban a helyzetben, hogy relatív felvilágosításokat adjon, e lelkeszek segítőkészsége kiemelkedő, és bár nem támasztanak igényt a természettudományos megindokolásra, mégis köszönettel tartozunk nekik, hogy ők legalább lehetőség szerint ahhoz hozzájárulnak, hogy némi információhoz jussunk a területről.⁹⁶

Hohenwart véleménye szerint a spanyolokétól eltérő gyarmatosítási politikával a terület gyorsan felvirágozna, és jelentős hasznot hozhatna a Monarchiának.⁹⁷ Különösen jó lehetőséget látott a halászatban és az ehhez kapcsolódó tevékenységekben. Ezt a meglévő kikötők fejlesztésével, újak építésével, halfeldolgozó telep létrehozásával képzelte el. Az addig korlátozott kereskedelmet is fejleszteni kívánta.⁹⁸ Hohenwart szerint a Monarchia megjelenése mindenki számára előnyös lehetne, hiszen nem a „nagy gyarmatosító országok” kezébe kerülne a terület, akik mindenki mást kizárnának a terület hasznosításából, ellenben az osztrák–magyar védnökség alatt a kereskedelmi lehetőségek a kisebb országok – voltaképpen mindenki – számára hozzáférhetőek maradnának. Így a Monarchiának nem kéne a más európai hatalmak által még meg nem szállt marokkói kikötőkért versenyeznie, sőt, a délebbi területek gyarmatosításával a hátrányát be is hozhatná. Szerinte a spanyolok szívesen átengednék a számukra ráfizetéses területet, mivel Santa Cruz de Mar Pequenára (Ifni) birtokában egy számukra esetlegesen kedvezőtlen marokkói fordulat esetén is marad afrikai gyarmatuk. Hohenwart leginkább a britektől és a németektől tartott, azonban a terület iránt érdeklődő olaszokat⁹⁹ nem tekintette ellenfélnek, azokat maró kritikával illette: „Olaszország, amely a legképtelenebb ország a gyarmati politika üzésére, ami a megalomániát, szervezési hiányt és kalandvágyat illeti, Spanyolországgal azonos jellem, nem elhivatott valódi, civilizált politikát folytatni.”¹⁰⁰ Ugyancsak Hohenwart jelentéséből derül ki, hogy a területen réz, mangán és szulfát található nagyobb mennyiségben.¹⁰¹ Végül jelentését így összegezte: „Tény, hogy jelenleg a Cap Bajador és Cap Blanco a között található spanyol terület magában relatív csekélyebb értékkel bír, azonban helyzeténél fogva a gazdagon kiaknázható és az európai kereskedelemnek még nehezen elérhető belső területek... fémekben gazdag, termékeny talajt rejtjenek. A marokkói terület még akkor is nagy jelentőségű, ha az arksisi kikötőt a szultán megnyitja az angolok előtt... Rio de Oro jelentőségét nem veszítené el, hanem a környék centrumaként működhetne, a teljes kereskedelmet kelet és dél felé centralizálhatná. Ehhez szükséges lesz a

⁹⁶ HU_MNL_OL_W253_N_0028, HU_MNL_OL_W253_N_0029, HU_MNL_OL_W253_N_0030, HU_MNL_OL_W253_N_0035, HU_MNL_OL_W253_N_0036.

⁹⁷ Hohenwart így fogalmazott: „Rio de Orónak ma nincs értéke és csak terhet jelent az államnak (ti. Spanyolországnak), ha viszont lennének logisztikai lehetőségei, előnyös gyarmati tulajdonságok és egy céltudatos kormány, akkor rövid időn belül Rio de Oro is virágzó területté válna.” HU_MNL_OL_W253_N_0037

⁹⁸ „Mint említettem, ezen part halgazdagsága egészen rendkívüli, amely az egyedüli bevételi forrás a portugál és elsősorban spanyol halászok számára, akik az év hat hónapján keresztül kis vitorlásaikkal beutazzák e vizeket. A félsziget előnye, hogy számos olyan part menti hellyel rendelkezik, amelyeken a hajók kikötése nagyon egyszerű. A hivatalos spanyol térképeken ezek a pontok nincsenek jelölve. Mindenesetre a Rio de Oro félszigeten található kitérő kikötőhelyek, melyek az időjárás viszonyaitól szemben védelmet nyújtanak.” HU_MNL_OL_W253_N_0042, HU_MNL_OL_W253_N_0045.

⁹⁹ HU_MNL_OL_W253_N_0096, HU_MNL_OL_W253_N_0097.

¹⁰⁰ HU_MNL_OL_W253_N_0045.

¹⁰¹ HU_MNL_OL_W253_N_0051.

körültekintő, energikus, konzekvens, és nem túl sok költségeket okozó munka, ami ma Spanyolországtól nem várhatóel.¹⁰²

Az adatgyűjtés nagy részét a diplomaták 1899 júliusára befejezték, 29-én az általuk küldött jelentések beérkeztek a Külügyminisztériumba. Bár a minisztérium vezetése – az eltérő jelentések és vélemények miatt – megosztott volt a terv kivitelezhetőségét illetően, mégis felvették a kapcsolatot a többi minisztériummal, valamint az Osztrák–Magyar Gyarmatosító Társasággal, hogy hogyan szerezhetnék meg Rio de Orót. A társaság alelnöke Ernst Franz Weisl,¹⁰³ valamint a vele jó kapcsolatban lévő külügyminiszter, Agenor Goluchowsky gróf,¹⁰⁴ és néhány más külügyminisztériumi tisztviselő megkezdték a tárgyalásokat a gyarmatuktól akkor még minden áron szabadulni akaró spanyolokkal. A Monarchiának ugyanis mind kereskedelmi, mind katonai (haditengerészeti) szempontból hihetetlenül jó lehetőséget jelentett volna a gyarmaton található Villa Crisneros (Dakhla) kikötője, ahol az osztrák–magyar flotta hajói biztonságosan állomásozhattak volna.¹⁰⁵ A kikötőről és közvetlen környezetéről Hohenwart az alábbiakat jelentette a külügyminisztériumi vezetőknek: „A félsziget 37 km hosszú, 2-5 kilométer széles, felszíni magassága 6 méter. Az öböl területe 22 km hosszú, 5 km széles, 2/3-ig hajózható, 8–24 méter mély. A külső terület kikötésre alkalmatlan, a belső kitűnő. Az ár-árpály 3 mérföld/óra sebességű. Zátonyok: Caranero, Pequeno, és Gron Gelote. Zátonyban gazdag. Közepes tengerállásnál az öböl 10 km-en keresztül széles. Az öböl belsejében a Herne-szigetet a bennszülöttek El-Troknak nevezik. Rákokban gazdag, amelyeket Timbukuban, Ualatában és Bengramban aranyra, rabszolgákra és elefántcsontra cserélnek. A Rio de Oro-félsziget (a bennszülötteknél Dajala el Sahara) sík, csekély vegetációval rendelkezik.”¹⁰⁶

Ernst Franz Weisl, aki több éven át volt a gyarmatosító Társaság elnöke, elkötelezetten lobbizott a Rio de Oro-ügyben a gazdasági és a politikai élet prominenseinél, valamint a különböző minisztériumok bürokratáinál. Részt vett egy úgynevezett „elő-expedíción”,

¹⁰² HU_MNL_OL_W253_N_0054, HU_MNL_OL_W253_N_0055.

¹⁰³ Dr. Ernst Franz von Weisl (1857. 05. 03. – 1931. 06. 18.) Szülei Wolf és Amalie von Weisl, felesége Charlotte von Weisl, gyermekei Marianne, Wolfgang és Georg von Weisl. Udvari és bírósági ügyvéd, a hadbíráskodásról, hadi(büntető)jogról írt könyveket, melyek a mai napig alpműnek tekinthetők. A Nemzetközi Ügyvédi Szövetség és a Gyarmatosító Társaság elnöke volt. Személyesen vett részt a tangeri expedíción. A Cionista Egyesület központi tanácsának is tagja volt. 1904. május 3-án részt vett a Zsidó Gyarmatosító Egyesület megalapításában. *Ulrich* 2010. 229. o.; *Kristan* 1996. 35., 65., 79. o.; *Loidl* 2012. 57. o.

¹⁰⁴ Agenor Maria Adam, Goluchowski gróf, 1849. március 25-én született Skalában (ma Skálat, Ukrajna). Az apja Galícia kormányzója volt. Sokáig meghatározó szerepe volt az osztrák–magyar diplomáciai életben. Diplomataként jelen volt az 1897-es és 1903-as osztrák–orosz megegyezéseknél. Az 1905-ös Marokkói válság idején II. Vilmos a közvetítői szerepéért dicséretben részesítette. Azonban szembe került a magyarokkal, akik azzal gyanúsították, hogy támogatta, hogy a magyar ne legyen vezényleti nyelv a császári és királyi hadseregben, és ezzel egy időben Ferenc Ferdinánd pedig azzal gyanúsította, hogy túlságosan kiszolgálja a magyar érdekeket. 1921. március 28-án halt meg Lwow-ban (ma Lviv, Ukrajna). Goluchowski, Agenor, Count. In: *Encyclopædia Britannica*. Tom. 31. Ed. *Hugh Chisholm*. London & New York, é. n. 227–228. o.

¹⁰⁵ Ezt támasztotta alá a brit Albert Gybbon Spilsbury őrnagy is, aki 1897-ben egy expedíciót vezetett a területre, hogy felférje a britek gyarmatosítási lehetőségeit. Erről az útvjáról a *The Tourmaline Expedition* c. könyve részletesen beszámol. Véleménye szerint a spanyolok túlzottan veszélyesnek ítélték Afrika nyugati partjait, ezért gyarmatukat a Kanári-szigetektől irányították, és Rio de Oro volt az egyetlen kapcsolódási pontjuk a szárazfölddel. Az őrnagy Rio de Oro öblét maga is remek kikötőként jellemezte. *Spilsbury* 1906. 235–236. o.

¹⁰⁶ HU_MNL_OL_W253_N_0041.

amit Tangerban szerveztek meg.¹⁰⁷ Azonban a Monarchia tárgyalási pozícióját rontotta, hogy a britek,¹⁰⁸ a németek,¹⁰⁹ sőt a belgák¹¹⁰ is elkezdtek érdeklődni Rio de Oro iránt.

A spanyolok annyira komolyan gondolták a nemrégiben megszerzett szaharai területek eladását, hogy előkészítették az ehhez szükséges törvénymódosítást, s egy munkacsoport a terület bérbeadásával kapcsolatos feltételeket is kidolgozta.¹¹¹ A telepet üzemeltető spanyol cég – december 31-ig – egy konzorciumnak adta át a hasznosítási jogot, melynek a feladata az adásvétel lebonyolítása volt. A konzorcium vezetésével egy magyar származású parlamenti képviselőt, Juan Bautista Somogyot bízták meg,¹¹² aki a területet úgy kívánta értékesíteni, de inkább „bérbe adni” egy külföldi kereskedelmi társaságnak, hogy a spanyol korona fennhatósága megmaradjon a terület felett. Az erről szóló szándéknyilatkozatot a Monarchia külügyminisztériumának is megküldték, annak ellenére, hogy 1899 nyarán először a Német Gyarmatosító Társaságot keresték meg a terület átadásával kapcsolatban. Azonban a német társaság vezetője, Karl Liebert nem mutatott komoly érdeklődést a terület iránt és azt javasolta a spanyoloknak, hogy keressék meg az Osztrák–Magyar Gyarmati Társaságot.¹¹³ A Társaság azonnal „ráharapott” a számára kedvezőnek tűnő üzleti lehetőségekre, de a Külügyminisztérium sokkal óvatosabb volt, és a Társaság tagjait bevonva az esetleges új gyarmattal kapcsolatos költségvetési tervet készítették. A kalkulációk szerint a Monarchiának a terület birtokbavétele, a spanyolok által kialakított infrastruktúra megvásárlása megközelítőleg 150 000 forintba került volna és további 100 000 ezer forintba a kereskedelmi telep felfejlesztése, működtetése. A part menti vizek halbőségét látva az Osztrák–Magyar Gyarmatosító Társaság egy halfeldolgozó telep létrehozását, működtetését, esetleges bérbeadását tervezte.¹¹⁴ A kedvező gazdasági lehetőségekben bízva a Monarchia lassú és bürokratikus államgépezete is

¹⁰⁷ HU_MNL_OL_W253_N_0081, valamint *Loidl* 2012. 57. o.

¹⁰⁸ A britek Cunnigham Graham vezetésével egy kisebb – vadászati és felfedezői célúnak álcázott – expedíciót is küldtek a területre, amely a terület feltérképezésén, valamint a helyi törzsekkel való kapcsolatfelvételen kívül az esetlegesen megvásárolható földterületeket is számba vette. A britek folyamatosan figyelemmel kísérték a velük konkurens franciák tevékenységét a régióban, és a spanyolok esetleges kivonulása miatt mindenképp szerették volna megszerezni a területet, hogy a franciák észak-afrikai befolyását csökkentsék. HU_MNL_OL_W253_N_0065, HU_MNL_OL_W253_N_0066, HU_MNL_OL_W253_N_0067, HU_MNL_OL_W253_N_0068, HU_MNL_OL_W253_N_0077, HU_MNL_OL_W253_N_0086, HU_MNL_OL_W253_N_0127, HU_MNL_OL_W253_N_0128, HU_MNL_OL_W253_N_0129.

¹⁰⁹ HU_MNL_OL_W253_N_0070, HU_MNL_OL_W253_N_0071, HU_MNL_OL_W253_N_0072, HU_MNL_OL_W253_N_0073, HU_MNL_OL_W253_N_0074, HU_MNL_OL_W253_N_0136.

¹¹⁰ A belgák először önállóan, majd a németekkel közösen létrehozott konzorciumként próbálták Rio de Oro-t megszerezni. HU_MNL_OL_W253_N_0138, HU_MNL_OL_W253_N_0140, HU_MNL_OL_W253_N_0141, HU_MNL_OL_W253_N_0142.

¹¹¹ HU_MNL_OL_W253_N_0158, HU_MNL_OL_W253_N_0159, HU_MNL_OL_W253_N_0160, HU_MNL_OL_W253_N_0161.

¹¹² Juan Bautista Somogy, nagyapja Somogy Alajos spanyol katonai szolgálata és házassága révén már Spanyolországban, komáromi emigráns család leszármazottjaként született. Orvosi pályát választott, majd 1873 és 1883 között Murcia, Lérída, a Baleár-szigetek és Santander megye kormányzója lett. Más források szerint a Kanári-szigeteki választásokon is indult 1886-ban, talán így lehetett kötődése spanyol gyarmatügyekhez is. Őt bízták meg annak a konzorciumnak a vezetésével, amely a spanyol gyarmat, Rio de Oro hasznosítási jogát megkapta 1899-ben. Juan Bautista Somogy 1904. augusztus 8-án hunyt el a Madrid melletti El Escorialban. *Hoviosus* 2013.; HU_MNL_OL_W253_N_214.

¹¹³ Liebert nemcsak azt javasolta a spanyoloknak, hogy keressék meg a Monarchia képviselőit, de a spanyoloktól kapott dokumentumokat maga is eljuttatta az Osztrák–Magyar Gyarmati Társaságnak. HU_MNL_OL_W253_N_211.

¹¹⁴ HU_MNL_OL_W253_N_212, HU_MNL_OL_W253_N_213.

beindulni látszott. Az egyre nagyobb mennyiségben érkező információk ellenőrzésére és hitelesítésére létrehoztak egy vizsgáló bizottságot, bár az eredményt nem igazán hozott. De nemcsak az államigazgatás tagjai kezdtek lehetőséget látni a Rio de Oro-i üzletben, hanem különböző gazdasági körök is. Az Osztrák–Magyar Kereskedelmi Kamara maga is azon gondolkodott, hogy a korábban 250 ezer forintra becsült projekt pénzügyi alapját 300 ezer forintra emelve egy szindikátust hoznának létre.¹¹⁵ Azonban a kamara alelnökének véleménye szerint a biztos sikert legalább egymillió forint befektetése garantálta volna. Végül egy párizsi székhellyel működő nemzetközi társaság létrehozását tervezték, ami azonban meghiúsult.¹¹⁶

A jelentős profittal kecsegtető üzlet sikerességét gátolta, hogy a Monarchia csak a spanyol kormányzattal kívánt tárgyalni. Az anyagi ügyeket a gazdasági csoportosulásokra kívánta hagyni, akik között nem volt egyetértés, hogy kinek kellene tárgyalni a Juan Somogy által vezetett spanyol konzorciummal. Felmerült, hogy az Osztrák–Magyar Gyarmati Társaság vezesse az egyeztetéseket, de ezt a kormányzat nem támogatta a Társaság egyes vezetőinek kétes ügyei miatt. Inkább az osztrák–magyar kereskedelmi miniszter, báró Josef De Paoli¹¹⁷ vagy a sikeres osztrák üzletember, Arthur Krupp személye tűnt elfogadhatónak.¹¹⁸ A kereskedelmi miniszter azonban Agenor Goluchowsky külügyminiszter részvételét szorgalmazta, míg Krupp egy korábbi sikertelen szómáliai üzlet veszteségeire hivatkozva elutasította a felkérést. Úgy tűnt, hogy az alig megkezdett egyeztetések holtpontra jutottak, amikor 1899. december 2-án Agenor Goluchowsky a külügyi bizottságban egy beszédet tartott, amelyben kifejezte a kormányzat és a saját támogatását az ügygel kapcsolatosan. Ennek hatására még december 29-én dr. Ernst Franz Weisl bécsi ügyvéd¹¹⁹ vezetésével az Alsó-Ausztriai Iparegyesületben létrehozták az Export- és Kolonialiügyek osztályt. Bár a csoport alig 20 főt számlált, sokan úgy gondolták, hogy az osztrák gyarmatosítási törekvések anyagi bázisát képes lesz megteremteni a kiterjedt gazdasági kapcsolataival.¹²⁰ Ez azonban nem valósulhatott meg, mivel Weisl nem találta meg a közös hangot a külügy bürokrátaival, akik rövidesen ellehetlenítették tevékenységét.

Ugyancsak eredménytelenül zárult az a kezdeményezés is, hogy osztrák telepeseket költöztessenek ki a területre, ahol azok egy „nemzeti” kolóniát hoztak volna létre. A tervek szerint 60 000 telepest csábítottak volna ki a területre, akik felvirágoztatták volna a sivatagot. A kitelepülési program nyolcmillió forintos költségét az osztrák Lloyd társaságtól remélte megkapni a kormányzat, azonban a Társaság nem látta biztosítottnak a befektetendő összeg megtérülését, így elállt az üzleti lehetőségtől. Bár mind a kormányzati, mind pedig az üzleti körök komoly lehetőséget láttak a projektben, egyik csoportosulás sem volt hajlandó a saját pénzéből azt megkezdeni. Ezért a terület 20 000 forintos

¹¹⁵ Klein 1984. 271. o.

¹¹⁶ Érdekes, hogy az fel sem merült, hogy esetleg Bécsben vagy Budapesten hoztak volna létre egy kimondottan a Rio de Oro-i projekt megvalósítására egy gazdasági társaságot. Kérdés, ha ezt a lehetőséget felajánlják a magyar üzleti köröknek, akkor a magyar politikai és gazdasági körök ugyanúgy elutasították volna az osztrák „gyarmatosítási törekvéseket”, mint ahogy azt a Flottaépítési programmal tették.

¹¹⁷ HU_MNL_OL_W253_N_289.

¹¹⁸ HU_MNL_OL_W253_N_0194, HU_MNL_OL_W253_N_0195.

¹¹⁹ HU_MNL_OL_W253_N_216.

¹²⁰ HU_MNL_OL_W253_N_289.

bérelti díját 1899-ben senki sem fizette ki,¹²¹ sőt, az 1899 végére megbeszélt 50 000 forintos kauciót sem sikerült összegyűjteni, amely a tárgyalások folytatásának alapfeltétele volt.¹²² Ezen események tükrében a tárgyalások komolysága, a Monarchia tényleges részvételi szándéka a spanyolok előtt igencsak megkérdőjeleződött. Pedig ekkora már nemcsak Hohenwart, de az osztrák–magyar kormányzat több vezetője is úgy vélte, hogy Rio de Oro megszerzése az utolsó lehetősége a Monarchiának, hogy gyarmatot szerezzen.¹²³

A terv bukása

Végül már a spanyol gyarmat értékesítésével megbízott konzorcium próbált megbízható tárgyalófeleket, valamint a tervet anyagilag támogató csoportosulást keresni.¹²⁴ Nem sok sikerrel. A kormányzat a gazdasági csoportoktól várta a vállalkozás teljes fedezetét és megvalósítását, míg azok az egyértelmű kormányzati támogatás hiányában nem voltak hajlandók saját anyagi javaikat kockáztatni egy esetlegesen sikertelen üzletben.¹²⁵ Az érdektelenségen felbőszült konzorciumi tag, Leopold Koreff 1899 végén egy kemény hangvételű levélben tájékoztatta a külügyminisztert a közel egy éve tartó tárgyalások eredménytelenségéről, majd jelezte, hogy inkább a franciákkal és a németekkel kívánnak tárgyalásokat folytatni Rio de Oro bérbeadásáról, hacsak a Monarchia nem szánja el magát az üzlet megkötésére.¹²⁶ Ám a Monarchia részéről nem érkezett válasz.¹²⁷ Érthetetlennek tűnik, de a spanyolok még három hónapig vártak az osztrák–magyar vételi ajánlatra, addig mással nem folytattak tárgyalásokat.¹²⁸ Pedig mind a németek, a britek, a franciák, sőt még az olaszok is érdeklődtek a terület iránt. Mivel a spanyolok elsődlegesen a Monarchiát tekintették tárgyalófélnek, és nem kezdtek velük komolyabb tárgyalásokba, ezek az országok az afrikai kontinens más területein kezdtek terjeszkedni. Végül a várakozást elunva a spanyolok tárgyalásokat kezdtek a velük konkurens franciákkal, akik szívesen megszerezték volna Rio de Oro-t, hogy egy összefüggő gyarmatbirodalmat hozhassanak létre Észak-Afrikában.¹²⁹ Azonban Spanyolországban megváltozott a közhan-

¹²¹ HU_MNL_OL_W253_N_223, HU_MNL_OL_W253_N_224. A területet a spanyol koronától ugyanezért az összegért bérelte az időközben gazdasági csődbe került és felszámolt Compania Mercantil Hispano Africana, majd a Compania Transatlantica társaság is.

¹²² HU_MNL_OL_W253_N_213.

¹²³ HU_MNL_OL_W253_N_229, HU_MNL_OL_W253_N_230. Ezt a véleményt osztották Agenor külügyminiszter, Baron Di Pauli volt kereskedelmi miniszter és a Kereskedelmi Minisztérium akkori vezetője, Franz Stibral is. HU_MNL_OL_W253_N_289.

¹²⁴ Még az is felmerült, hogy a spanyolok a britekkel hoznának létre egy közös konzorciumot, de ez a franciák és a németek tiltakozása miatt meghiúsult. HU_MNL_OL_W253_N_0181, HU_MNL_OL_W253_N_0182, HU_MNL_OL_W253_N_0183.

¹²⁵ HU_MNL_OL_W253_N_233, HU_MNL_OL_W253_N_234.

¹²⁶ HU_MNL_OL_W253_N_235.

¹²⁷ Az osztrák–magyar kormányzati szervek tehetetlenségét ebben az ügyben maga Agenor Goluchowski is bírálta, aki a tárgyalásokkal kapcsolatosan az abban résztvevő kormányzati szereplőket „ügyetlenek és nemtörődömmek” nevezte. HU_MNL_OL_W253_N_289.

¹²⁸ HU_MNL_OL_W253_N_214.

¹²⁹ A terület gazdaságpolitikailag csábítóan helyezkedett el Afrika északnyugati partján, kínálkozott a Szudántól nyugatra elterülő hatalmas, kereskedelmileg még kiaknázatlan szaharai térség kereskedelmi központjának. A franciák majd harminc éve kacérkodtak egy kb. 2-3000 kilométerre becsült transz-szaharai vasútvonal Szudán és Timbuktu közötti tervével, de az a tervasztalon maradt. HU_MNL_OL_W253_N_249, HU_MNL_OL_W253_N_250, HU_MNL_OL_W253_N_251; *Starostina* 2010.

gulat, így a kormányzat már nem akarta a területeket mindenáron értékesíteni.¹³⁰ Az arra éhes franciáktól nem tudtak könnyen megszabadulni, akik bár Rio de Orót nem tudták megvenni a spanyoloktól, de rábírták őket, hogy a vitatott hovatarozású Cabo Blanco-félszigetet osszák fel egymás között, ami 1900. június 27-én Párizsban meg is történt.¹³¹ Ezek után a spanyolok végleg feladták a terület értékesítésével kapcsolatos terveiket, amelyet így az 1975-ös kivonulásukig megtartottak.

Konklúzió

A terv több okból is zátonyra futott: egyfelől azért, mert a közös Külügyminisztérium vezetői között nem volt egység abban, hogy az állam milyen módon és szinten vegyen részt az esetleges gyarmat megszerzésében és működtetésében, illetve felmerült, hogy a dualista birodalmat alkotó két állam közül Rio de Oro megszerzése inkább az osztrákok számára járna előnnyel, nem pedig a magyarok számára. Talán ezért történt az, hogy a magyar kormányzat a kezdetektől gyanakodva figyelte a tárgyalásokat és azt az osztrák flottabővítési szándékokkal egybekapcsolta.¹³²

Az esetleges gyarmat megvásárlásához szükséges összeg biztosítása sem volt egyértelmű, annak ellenére, hogy kifejezetten kis összegről lett volna szó. Az állam azt szerette volna, hogy a költségeket a „civil vállalkozók” állják, míg azok erőteljesebb állami szerepvállalást szorgalmaztak. Az ellenérdekelt felek vitái, a finanszírozási kérdések tisztázatlansága miatt végül olyan privát érdeklődők, mint Lichtenstein herceg, Di Pauli kereskedelmi miniszter, az acélgyáros Arthur Krupp, illetve jelentős „londoni osztrák körök” visszaléptek az egyébként kedvező hasznot ígérő vállalkozástól.¹³³

A terv legfőképp a megváltozott spanyol belpolitika miatt hiúsult meg. A vesztes kubai háború utáni letargiából ugyanis a spanyolok kezdtek magukhoz térni és a szegény helyét átvette a nemzeti büszkeség, melynek következtében a spanyoloknak semmiféle szándéka sem volt külföldi társaságoknak vagy államoknak az általuk birtokolt területekből akár egy morzsányit is átengedni.

¹³⁰ HU_MNL_OL_W253_N_0148.

¹³¹ The Geographer Office of the Geographer Bureau of Intelligence and Research: International Boundary Study No. 84 – July 30, 1968, Algeria – Western Sahara (Spanish Sahara) Boundary (Country Codes: AG-WI), <http://fall.fsulawrc.com/collection/LimitsinSeas/IBS084.pdf> (a letöltés időpontja: 2017. november 18.); CIA 1958., HU_MNL_OL_W253_N_0184, HU_MNL_OL_W253_N_0185, HU_MNL_OL_W253_N_0186, HU_MNL_OL_W253_N_0187, HU_MNL_OL_W253_N_0188, HU_MNL_OL_W253_N_0189, HU_MNL_OL_W253_N_0190, HU_MNL_OL_W253_N_0191.

¹³² *Sondhaus* 1994. 147–148. o.

¹³³ *Kolm* 2012.

BIBLIOGRÁFIA

- Abulafia* 2011. *David Abulafia: The Great Sea. A Human History of the Mediterranean.* Oxford, 2011.
- Altic* 2013. *Mira Altic: Austro–Hungarian Pole Expedition and Mapping of the Franz Joseph Land.* In: *Manfred Buchroithner, Nikolas Prechtel, Dirk Burghardt: Cartography from Pole to Pole: Selected Contributions to the XXVI th International Conference of the ICA.* Dresden, 2013.
- Barendse* 2009. *Rene Barendse: Arabian Seas 1700–1763.* Leiden–Boston, 2009.
- Barr–Lüdecke* 2010. *Susan Barr, Cornelia Lüdecke: The History of the International Polar Years (IPYs).* Berlin, 2010.
- Berenger* 2014. *Jean Berenger: The Habsburg Empire 1700–1918.* New York, 2014.
- Besenyő* 2012. *Besenyő János: A nyugat-szaharai válság egy magyar békefenntartó szemével.* Pécs, 2012.
- Búr* 2011. *Búr Gábor: Afrika-történeti tanulmányok. (Mundus Novus.)* Budapest, 2011.
- Cattaruzza* 2002. *Marina Cattaruzza: Population, Dynamics and Economic Change in Trieste and its Hinterland 1850–1914.* In: *Richard Lawton – W. Robert Lee: Population and Society in Western European Port Cities, C.1650–1939.* Liverpool, 2002. 180–182. o.
- Chaudhuri* 2006. *K. N. Chaudhuri: The Trading World of Asia and the English East India Company: 1660–1760.* Cambridge, 2006.
- CIA 1958. CIA: Spanish territorial boundaries in Northwest Africa, 1958. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP61-00391R000200240015-7.pdf> (A letöltés időpontja: 2017. november 18.)
- Dhondt* 2015. *Frederik Dhondt: Delenda est haec Carthago. The Ostend Company as a Problem of European Great Power Politics (1722–1727).* *Revue Belge de Philologie et d’Histoire Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, XCLIII (2015), No. 2. <https://biblio.ugent.be/publication/5708224/file/5708539.pdf> (A letöltés időpontja: 2017. június 17.)
- Elsie* 2010. *Robert Elsie: Historical Dictionary of Albania.* Plymouth, 2010.
- Elsie* 2014. *Robert Elsie: Traveler, Scholar, Political Adventurer. A Transylvanian Baron at the Birth of Albanian Independence. The Memoirs of Franz Nopcsa.* CEU Press, Budapest–New York, 2014.

- Gotteland* 1972. *Mathieu Gotteland*: The Consequences of World War One on the Austro-Hungarian Imperial Presence in China. https://www.academia.edu/19727979/The_Consequences_of_World_War_One_on_the_Austro-Hungarian_Imperial_Presence_in_China_authors_translation_fr_to_en_ (A letöltés időpontja: 2017. június 27.)
- Gotteland* *Mathieu Gotteland*: Citizenship in a Colonial Context. The Examples of Germany and Austria-Hungary in China. https://www.academia.edu/13156640/Citizenship_in_a_Colonial_Context_The_Examples_of_Germany_and_Austria-Hungary_in_China (A letöltés időpontja: 2017. június 26.)
- Győri* 1935. *Győri Lajos*: A császári és királyi haditengerészet békében és háborúban. Debrecen, 1935. http://mtdaportal.extra.hu/books/gyori_lajos_a_csaszari_es_kiralyi_haditenereszet.pdf (A letöltés időpontja: 2017. június 27.)
- Hallward* 1920. *Hallward N.*: William Bolts. A Dutch Adventurer Under John Company. Cambridge, 1920. <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.54087> (A letöltés időpontja: 2017. június 20.)
- Hochedlinger* 2015. *Michael Hochedlinger*: Austria's Wars of Emergence, 1683–1797. New York, 2015.
- Hodges* 1983. *Tony Hodges*: The Roots of a Desert War. Lawrence Hill, Westport, 1983.
- Horthy* 1953. *Horthy Miklós*: Emlékirataim. Buenos Aires, 1953. http://kapu.biz/kapu_files/file/2015/olv/horthy_emlekirataim.pdf (A letöltés időpontja: 2017. június 26.)
- Hovious* 2013. *Matthew Hovious*: A Somogy család – magyar gyökök nyomában a 19. századi Spanyolországban. Történelem portál. 2013. <http://tortenelemportal.hu/2013/01/a-somogy-csalad-magyar-gyokerek-nyomaban-a-19-szazadi-spanyolorszagban/> (A letöltés időpontja: 2017. július 10.)
- Hunter* 1886. *William Wilson Hunter*: The Indian Empire. Its People, History, and Products, Asian Educational Services, 1886. <https://archive.org/details/indianempireitsp00huntrich> (A letöltés időpontja: 2017. június 17.)
- Ingrao* 1994. *Charles W. Ingrao*: The Habsburg Monarchy, 1618–1815. Cambridge, 1994.
- Józsa* 1966. *Józsa Sándor*: Kína és az Osztrák–Magyar Monarchia. Budapest, 1966.
- Klein* 1984. *Fritz Klein*: Weltpolitische Ambitionen Österreich-Ungarns vor 1914. *Jahrbuch für Geschichte*, 29. (1984) 263–289. o.

- Kolm* *Evelyn Kolm*: „Die vomgroßen Tischeabfallenden Brosamen”. Kolonial- und Expansionsprojekte Österreich-Ungarns kurz vor dem Ersten Weltkrieg. (Begegnungen Schriftenreihe des Europa Institutes.) Budapest, Bd. 12. 283–298. o. <http://www.europainstitut.hu/index.php/17-begegnungen/403-begegnungen12kolm> (A letöltés időpontja: 2017. június 27.)
- Kopper* 2004. *Martin Kopper*: Austria’s Scientific Contribution to the Observation of the 1874 Transit of Venus. *ASTRONOMICAL HERITAGES: Astronomical Archives and Historic Transits of Venus Journal of Astronomical Data*, 10. (2004) No. 7. 175–210. o. http://articles.adsabs.harvard.edu/cgi-bin/get_file?pdfs/JAD../0010/2004JAD....10..175K.pdf (A letöltés időpontja: 2017. június 26.)
- Krámli* 1998. *Krámli Mihály*: A császári-királyi haditengerészet 1797–1866. *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998) <http://epa.oszk.hu/00000/00018/00005/pdf/kramli.pdf> (A letöltés időpontja: 2017. június 20.)
- Kratoska* 2001. *Paul H. Kratoska*: South East Asia, Colonial History: Imperialism before 1800. London and New York, 2001.
- Kristan* 1996. *Markus Kristan*: Oskar Marmorek: Architekt und Zionist, 1863–1909. Wien, 1996.
- Lawrence* 2014. *David Russell Lawrence*: The Naturalist and his „Beautiful Islands”. Charles Morris Woodford in the Western Pacific. Canberra, 2014.
- Loidl* 2012. *S. Loidl*: Kolonialpropaganda und -aktivitäten in Österreich-Ungarn 1885–1915. http://othes.univie.ac.at/23786/1/2012-05-06_9520330.pdf (A letöltés időpontja: 2017. július 10.)
- Lund* 1999. *Erik A. Lund*: War for the Every Day. Generals, Knowledge, and Warfare in Early Modern Europe, 1680–1740. Westport, 1999.
- Mathmur* 1968. *L. P. Mathmur*: History of the Andaman and Nicobar Island (1756–1966). Delhi, 1968.
- Milburn* 1813. *William Milburn*: Oriental Commerce. Containing a Geographical Description of the Principal Places in the East Indies, China, and Japan, with Their Produce, Manufactures, and Trade, Including the Coasting Or Country Trade from Port to Port; also the Rise and Progress of the Trade of the Various European Nations with the Eastern World, Particularly that of the English East India Company from the Discovery of the Passage Round the Cape of Good Hope to the Present Period: with an Account of the Company’s Establishments, Revenues, Debts, Assets, and C. at Home and Abroad. London, 1813.

- Mills* 2003. *William J. Mills*: Exploring Polar Frontiers. A Historical Encyclopedia. Tom. 1. ABC–CLIO, 2003.
- Mückler* 2013. *Hermann Mückler*: Science, Research and Adventure: Austrians in the Pacific Insights into an unusual and mostly unknown aspect of Austrian history. In: Proceedings of the 3rd Stephen Wurm Memorial Lecture, Canberra. Australian National University (ANU), 2013. <https://asiapacific.anu.edu.au/sites/default/files/research/austrpaz-engl-art-aus-nnn.pdf> (A letöltés időpontja: 2017. június 26.)
- Nagy* 2003. *Nagy Miklós Mihály*: Boldog békeidők haditengerészei. Budapest, 2003.
- Newitt* 1995. *Malyn Newitt*: A History of Mozambique. Hong Kong, 1995.
- Nunez* 2015. *Xose-Manoel Nunez*: “Nation-Building and Regional Integration. The Case of the Spanish Empire (1700–1914)”. In: Nationalizing Empires. Ed. *Alexei Miller & Stefan Berger*. Budapest–New York, 2015.
- Rady* 2017. *Martyn Rady*: The Habsburg Empire Oxford, 2017.
- Rezette* 1975. *Robert Rezette*: The Western Sahara and the Frontiers of Morocco. Paris, 1975.
- Roberts* 2013. *J. M. Roberts*: Europe 1880–1945. New York, 2013.
- Robinson* 2017. *Julian Robinson*: Russia unveils its new Arctic military base housing nuclear-ready warplanes and REINDEER-powered special forces as it seeks to claim the region’s huge oil and gas reserves. Dailymail, 18 April 2017. <http://www.dailymail.co.uk/news/article-43421072/Russia-unveils-new-Arctic-military-base.html> (A letöltés időpontja: 2017. június 26.)
- San Martín* 2010. *Pablo San Martín*: Western Sahara, The Refugee Nation. Wales, 2010.
- Sauer* 2012. *Walter Sauer*: Habsburg Colonial: Austria-Hungary’s Role in European Overseas expansion reconsidered. *Colonial Austria – Austria and the Overseas. Austrian Studies*, 20. (2012) 5–23. o.
- Saxena* 1995. *S. C. Saxena*: Western Sahara, no Alternative to Armed Struggle. Delhi, 1995.
- Scheer* 2015. *Tamara Scheer*: Kitűnő lehetőség nemzeti jelképek kialakítására? Az osztrák–magyar megszálló rendszer a Balkánon és az Adriai-tenger mentén az I. világháború idején. *Világtörténet*, 2015. 3. sz. 419–4336. o.
- Singh* 2006. *Abhay Kumar Singh*: Modern World System and Indian Proto-industrialization: Bengal 1650–1800., New Delhi, 2006.

- Solymos* 2014. *Solymos András*: A Monarchia haditengerészeti politikáját befolyásoló tényezők az I. világháborút megelőző időszakban. *Hadtudomány*, 24. (2014) 1. elektr. sz. / http://real.mtak.hu/18720/1/7_solymos_andras.pdf (A letöltés időpontja: 2017. június 26.)
- Sondhaus* 1994. *Lawrence Sondhaus*: The Naval Policy of Austria-Hungary, 1867–1918. Navalism, Industrial Development, and the Politics of Dualism. West Lafayette, 1994.
- Spilsbury* 1906. *A. Gibbon Spilsbury*: The Tourmaline Expedition – 1906. London, 1906.
- Starostina* 2010. *Natalia Starostina*: Ambiguous Modernity. Representations of French Colonial Railways in the Third Republic. Young Harris College, 2010. <http://hdl.handle.net/2027/spo.0642292.0038.012> (A letöltés időpontja: 2017. november 18.)
- Tafla* 1994. *Bairu Tafla*: Ethiopia and Austria: A History of Their Relations. Wiesbaden, 1994.
- Taylor* 1981. *A. C. J. Taylor*: First International Polar Year, 1882–83, *ARCTIC*, 34. (December 1981) No. 4 <http://pubs.aina.ucalgary.ca/arctic/arctic34-43-370.pdf> (A letöltés időpontja: 2017. június 26.)
- Teixeria* 1966. *FR. Manuel Teixeria*: Count Moric Benyovszky. A Hungarian Crusoe in Asia. *Asia Studies*, 1966. <http://asj.upd.edu.ph/media-box/archive/ASJ-04-01-1966/texeira-moric-benyovsky-04-01-66.pdf> (A letöltés időpontja: 2017. június 20.)
- Thompson – Adloff* 1980. *Virginia Thompson – Richard Adloff*: The Western Saharans, Background to Conflict. New Jersey, 1980.
- Turcsányi – Hegedűs – Bán* 2016. *Turcsányi Károly – Hegedűs Ernő – Bán Attila*: A nagyhatalmak tengeri hadviselése az elöltöltő fegyverek korában (1648–1866). III. rész. *Hadtudományi Szemle*, IX. (2016) 3. sz. http://uni-nke.hu/downloads/kutatas/folyoiratok/hadtudomanyi_szemle/szamok/2016/2016_3/16_3_hm_turcsanyi2.pdf (A letöltés időpontja: 2017. június 17.)
- Ulrich* 2010. *Jörg Ulrich*: Friedrich Loofsin Halle. Berlin, 2010.
- Vego* 2013. *Milan Vego*: Austro-Hungarian Naval Policy, 1904–1914. New York, 2013.
- Wendt* 2016. *Helge Wendt*: Central European Missionaries in Sudan. Geopolitics and Alternative Colonialism in Mid-Nineteenth Century Africa. http://temp.acadeuro.wroclaw.pl/wp-content/uploads/2016/09/Wendt.Wroclaw2016_Text_finale.pdf (A letöltés időpontja: 2017. június 21.)

János Besenyő

THE POSSIBLE AFRICAN COLONY OF THE AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE:
RIO DE ORO

(Abstract)

Most people believe that the Austro-Hungarian Empire played no role in African colonization, and it only extended its sphere of influence to the Balkans and later had some influence in China. The Empire did not activate itself even in the 1900s, when all European great powers did its best to get as much territories in Africa as possible. Austria-Hungary was left out in most debates about colonization, but the Conference of Vienna of 1814-15 was an exception, since the state played the role of the host. Based on all of this, it seems to be believable that the Dual Monarchy was simply not intrigued in colonization, although the activities of the explorers of the state who toured the Eastern part of Africa make the issue more transparent: for example, Sámuel Teleki, the Jesuit missionaries or Emil Holub also called the “Austrian Livingstone” who planned to send Austrian settlers to Africa. More and more, until now unpublished archival sources are explore that prove that Austria-Hungary made real steps in order to occupy territories in the black continent. Since they were unable to militarily carry out the mission, they tried to buy the area of Rio de Oro (the contemporary West Sahara) from Spain. However, the nearly two-year-long negotiations failed, and the Empire lost its last chance to get an African colony. The research paper introduces the colonization efforts, the way to, the procession and the failure of the negotiations.

János Besenyő

EINE MÖGLICHE AFRIKANISCHE KOLONIE DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN
MONARCHIE: RIO DE ORO

(Resümee)

Die meisten sind der Ansicht, dass die Österreichisch-Ungarische Monarchie keine Rolle in der afrikanischen Kolonisation spielte und lediglich Interessen in ihrer Interessenssphäre auf dem Balkan und später in China hatte. Nicht einmal in den 1900er Jahren wurde sie aktiv, als bereits alle europäischen Großmächte bestrebt waren, möglichst viele Gebiete in Afrika zu ergattern. Der Staatenverbund wurde in der Mehrheit der Fälle aus den Kolonisationsdiskussionen ausgelassen, mit Ausnahme der Wiener Konferenz des Jahres 1804/05, als er die Rolle des Gastgebers innehatte. Aufgrund dessen ist es glaubhaft, dass die Monarchie überhaupt nicht an den Kolonisationsbestrebungen interessiert war, doch das Bild wird ein wenig durch die Entdecker des Staatenverbundes nuanciert, die den östlichen Teil Afrikas bereist hatten. So wie zum Beispiel Sámuel Teleki, die in den Süd-Sudan entsandten Jesuiten-Missionare oder der auch als „österreichischer Livingstone“ bezeichnete Emil Holub, der vorhatte, Österreicher in Afrika anzusiedeln. Es kommen immer mehr, bislang unveröffentlichte Archivquellen zum Vorschein, die belegen, dass die Monarchie tatsächliche Schritte unternahm, um auf dem schwarzen Kontinent an Gebiete

zu kommen. Da sie dies aus militärischer Sicht nicht ausführen konnte, wollte sie das Gebiet von Rio de Oro (die heutige West-Sahara) von den Spaniern durch Kauf erwerben. Die beinahe zwei Jahre andauernden Verhandlungen scheiterten jedoch, sodass die Monarchie auch ihre letzte Chance verlor, an eine afrikanische Kolonie zu kommen. Der vorliegende Artikel stellt die Kolonisationsbestrebungen der Monarchie sowie den zu den Verhandlungen führenden Weg, den Verlauf und schließlich das Scheitern dieser vor.

JÁNOS BESENYŐ

RIO DE ORO, LA COLONIE AFRICAINE POTENTIELLE DE LA MONARCHIE
AUSTRO-HONGROISE

(Résumé)

Beaucoup pensent que la Monarchie austro-hongroise n'a joué aucun rôle dans la colonisation de l'Afrique et qu'elle n'avait des intérêts que dans sa sphère d'influence dans les Balkans et plus tard en Chine. Certes, la Monarchie n'était pas active dans les années 1900 non plus, alors que toutes les grandes puissances européennes cherchaient à conquérir le plus de territoires possibles en Afrique. Dans la plupart des cas, la Monarchie n'était pas associée aux discussions sur la colonisation à l'exception de la Conférence de Vienne de 1804–1805 qu'elle a accueillie sur son sol. Tout ceci laisse présumer que la Monarchie n'avait aucune ambition colonisatrice, mais ce constat est nuancé par l'activité des explorateurs de l'Autriche-Hongrie qui ont parcouru la partie orientale de l'Afrique, notamment Sámuel Teleki, les missionnaires jésuites envoyés dans le Sud du Soudan ou encore le « Livingstone autrichien » Emil Holub qui envisageait d'installer des colons autrichiens en Afrique. De plus en plus de sources d'archives inédites sont découvertes qui prouvent que la Monarchie a fait des démarches pour avoir une colonie sur le continent noir. Comme elle n'était pas en mesure de l'acquérir par la force, elle souhaitait acheter aux Espagnols le territoire de Rio de Oro (aujourd'hui Sahara occidental). Néanmoins, les négociations de près de deux ans se sont soldées par un échec et la Monarchie a perdu sa dernière chance d'accéder à une colonie africaine. Cette publication présente les ambitions colonisatrices de la Monarchie, ainsi que le contexte, le déroulement et l'échec des négociations.

Янош Бешенё

ВОЗМОЖНАЯ АФРИКАНСКАЯ КОЛОНИЯ АВСТРО-ВЕНГЕРСКОЙ МОНАРХИИ:
РИО-ДЕ-ОРО

(Резюме)

Большинство людей думает, что Австро-Венгерская Монархия не играла роль в африканской колонизации, она имела только единственную заинтересованность в балканской сфере, а затем в Китае. Даже в 1900-х годах Монархия не активизировалась, когда все великие державы Европы стремились к тому, чтобы как можно больше территорий завоевать в Африке. В большинстве случаев государственная формация была исключена из дискуссий связанных с колонизацией, за исключе-

нием Венской конференции 1804/05 г., на которой Монархия выполняла роль хозяина. Исходя из этого, может показаться, что Монархия совершенно не была заинтересована в колонизаторских стремлениях, хотя картина была более оттененной из-за того что первооткрыватели государственной формации объездили всю восточную часть Африки, такие например как Самуэль Телеки, посланные в Южный Судан миссионеры-иезуиты или Эмиль Голуб, часто называемый как «Австрийский Ливингстон», чьи планы включали переселение австрийских колонистов в Африку. Появляется все больше таких, до сих пор неопубликованных архивных источников, которые доказывают, что Монархия предприняла реальные шаги для приобретения территории на Черном континенте. Поскольку Монархия не смогла достичь этого военным путём, она хотела получить территорию путём покупки у испанцев Рио-де-Оро (сегодняшняя Западная Сахара). Однако переговоры длившиеся в течении почти двух лет закончились неудачей, поэтому Монархия потеряла свой последний шанс получить доступ к африканским колониям. В этой статье читатель может ознакомиться с колониальными стремлениями Монархии и также с путём, ведущим к этим переговорам, ходом переговоров и провалом переговоров.

KÖZLEMÉNYEK

SŐREGI ZOLTÁN

ADALÉKOK A MAGYAR LOVAS-TÜZÉRSÉG 1944–1945-ÖS HARCAIHOZ

A magyar lovashadosztály felállításának, lengyelországi és kelet-magyarországi harcainak áttekintése

A területi visszacsatolások, valamint az 1941-es év hadi tapasztalatai nyilvánvalóvá tették, hogy a gyorscsapatok szervezetében alapvető strukturális problémák vannak. Megmutatkozott, hogy az eltérő teljesítményű és menetsebességű csapatok nem alkalmazhatóak egy seregtesten belül. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a meglévő tüzerő elégtelen, azt fokozni kell, továbbá légvédelmi és páncélos támogatást is kell biztosítani. Nagy fennakadásokat okozott a harctevékenység folyamatosságában a vonalakulatok csekély menetsebessége, ezért a megvalósítandó célok között szerepelt a vonatrészek gépesítése is.

Ennek jegyében 1942-ben alapjaiban szervezték át a gépkocsizó és lovas csapatokat. Az átszervezés során többek között megszűnt az 1. huszárezred, a megmaradt három huszárezredet egy lovashadosztályban vonták össze, és azt igyekeztek a követelményeknek megfelelően felszerelni, valamint kiegészíteni.

A lovashadosztály területi elhelyezése az 1942. október elsején életbe lépett Szabolcs-hadrend szerint a következő volt:

Hadosztályparancsnokság (Nyíregyháza)

- 2. huszárezred-parancsnoksága (Szabadka)
- 2/I. huszárosztály (Szentes)
- 2/II. huszárosztály (Szabadka)
- 3. huszárezred-parancsnokság (Nagyvárad)
- 3/I. huszárosztály (Nagyvárad), kivéve 3/3. huszárszászad (Nagyszalonta)
- 3/II. huszárosztály (Munkács)
- 4. huszárezred (Nyíregyháza)
- 4/I. huszárosztály (Nyíregyháza)
- 4/II. huszárosztály (Nyíregyháza)
- 15. kerékpáros zászlóalj (Kiskunhalas)
- 1. lovas-harckocsi zászlóalj (Zenta)
- 3. felderítő zászlóalj (Szilágysomlyó)
- 1. lovastüzer-osztály (Nagyvárad)¹
- 3. gépvontatású tüzérosztály (Nyírbátor)
- 55. légvédelmi tüzérosztály (Szeged)

¹ Az ezredközvetlen huszárütegeket közvetlenül a frontra indulás előtt összevonták és megalakították belőlük a 2. lovas tüzérosztályt. Lásd: *Bene – Szabó* 2006. 28. o.

- 4. gépkocsizó utászsorozat és hadihíd-oszlop (Óbecse)
- 1. lovas-híradó század (Nyíregyháza)
- hadosztályvonat-parancsnokság (Szabadka).²

1944-ben a németek és szövetségeseik csapatai jelentős veszteségeket szenvedtek minden arcvonalon. A német vezetés minden eszközzel próbálta pótolni veszteségeit, ezért 1944. március 24-én Hans von Greiffenberg altábornagytól,³ a Budapestre kinevezett német katonai attasétól levél érkezett a honvéd főparancsnoksághoz, amelyben a mindaddig hadi alkalmazásra nem került 1. lovashadosztály mozgósítását kérték. A hadosztályt Horthy Miklós kormányzó, illetve a katonai felső vezetés mindaddig igyekezett az országhatáron belül tartva megóvni az arcvonalba kerüléstől azzal a céllal, hogy a háború végén (akár a németekkel való esetleges szembefordulás esetére) egy megbízható, korszerűen felszerelt és ütőképessé álljon a rendelkezésére.

A németek követelését azonban nem sikerült elhárítani, 1944 júniusában hosszas diplomáciai vitákat követően a lovashadosztály elindult a keleti frontra vitéz Vattay Antal altábornagy⁴ parancsnoksága alatt 1944. június 10. és 23. között, a Budapest–Érsekújvár–Zsolna–Oderberg–Kattowitz–Brest-Litovsk–Pinsk–Lunienec menetvonalon, a harctéren belorusz területen a német Közép Hadseregcsoport 2. hadseregének közvetlen alárendeltségébe helyezték.⁵

A hadosztály az igazi tűzkeresztségen július 3-án és 4-én esett át a kleck-timkowiczei ütközetben. A harcok sikeres támadására különösen érzékeny lovasság erős, páncélosokkal támogatott támadásokat hárított el és nagy veszteségeket szenvedett, de helytállásának köszönhetően a német vezetés stabilizálhatta a felborulással fenyegető arcvonalat. Ettől kezdve a részenként harcba vetett hadosztály a Bug vonalát biztosítva súlyos utóvédharcokat vívott, fedezve a visszavonuló német alakulatokat. Július 5–9. között a német I. lovas hadtest kötelékében harcolt a Baranowicétől délre eső térségben, majd július 10-én a lovashadosztály a német XXII. hadtest részeként, Pruzana környékén folytatott súlyos utóvédharcokat. A közel 2500 fős veszteséget szenvedett hadosztályt július 15-én a német 2. hadsereg kötelékébe tartozó magyar II. tartalékhadtest alárendeltségébe utalták, s a végsőkig leharcolt alakulatok vezetését július közepétől Schell Zoltán ezredes⁶ vette át, majd augusztus 1-jétől vitéz Ibrányi Mihály vezérőrnagyot⁷ nevezték ki parancsnokul. A július hónapban mindvégig nehéz harcokat vívó hadosztályt a német

² Dóry 2002. 1188. o

³ Hans von Greiffenberg gyalogsági tábornok (Trzebiatkowa, 1893. október 12.–Königstein im Taunus, 1951. június 30.), 1943. október 1.–1943. március 31. között Budapesten német katonai attaséként tevékenykedett.

⁴ Vattay Antal, vitéz (Sopron, 1891. augusztus 1.–Budapest, 1966. november 2.), altábornagy. A lovassági alakulatok utolsó átszervezése után 1942. október 1-jétől az 1. lovashadosztály parancsnoki teendőit látta el Nyíregyházán, majd 1944. június 12-étől a keleti hadszíntéren. 1944. július 18-ától a magyar II. tartalék hadtest parancsnokaként a Varsó környékére visszaszorult magyar megszálló seregeket irányította, majd augusztus 17-étől – mint főhadsegéd is – a Kormányzó Katonai Irodájának vezetését vette át. Német, nyilas, majd amerikai fogság után 1946. június 16-án tért haza. *Szakály* 2003. 364. o.

⁵ Szabó – Számvéber 2002. 77–78. o.

⁶ Schell Zoltán (Kassa, 1895. július 4.–Thalham bei St. Georgen, Ausztria, 1973. november 22.), ezredes. 1944. június 25-étől az 1. lovashadosztály lovas parancsnoka, július 16.–augusztus 1. között a hadosztály parancsnoki teendőit látta el. 1944. november 1-jétől az 1. huszárhadosztály parancsnokává nevezték ki.

⁷ Ibrányi Mihály vitéz, vajai és ibrányi (Debrecen, 1895. december 5.–Budapest, 1962. október 19.), altábornagy. 1944. augusztus 1-jéig a 25. gyaloghadosztály parancsnoka volt. A lovas (huszár) hadosztály élén 1944. november 15-éig állt, majd az V. hadtest parancsnoka lett. *Szakály* 2003. 152. o.

vezetés végül csak augusztus 3-ától kezdődően vonta ki fokozatosan az arcvonalból és újjászervezésre a kelet-poroszországi Ploehen városába küldte. Itt megtörtént a kötelékek rendezése, a fegyverzet részbeni pótlása. A lóállomány nagymértékű lecsökkenése miatt a századok egy részét gyalogos alakulatként szervezték újjá. A lovashadosztály csapatait augusztus 20-án irányították vissza az arcvonalba, ahol Varsótól keletre a német IV. SS-páncéloshadtest kötelékében voltak védelemben. Utolsó ütközetüket szeptember 16-án vívták, amikor határozott ellentámadással veszélyes szovjet betörést reteszelt el Karlowka és Wolomin körzetében.

A magyarországi hadi helyzet súlyosbodása miatt – különös tekintettel a román kiugráásra – a magyar és a német felső vezetés megegyezésének következtében szeptember 19-től a lovashadosztály csapatait fokozatosan kivonták az arcvonalból és vasúti úton Grozdikra szállították őket, ahonnan megkezdődött hazaszállításuk. Az idő közben huszárhadosztállyá átnevezett magasabbegység vasúti szállítással október elején érkezett Magyarországra, ahol a megérdemelt pihenő helyett szinte menetből vetették harcba őket. A Kiskunfélegyháza–Kecskemét–Nagykőrös körzetében történő kirakodás után az erősen lecsökkent harcértékű, általában 50%-osnak mondható csapatoknak az Alföld déli része felől visszavonuló magyar 3. hadsereg (parancsnok: Heszlényi József⁸ altábornagy) Tiszán történő átkelését kellett fedezniük. A Szentés városa környékén vívott kemény védelmi harcok tovább csökkentették a hadosztály harcértékét. Ezután Tiszaugnál, Tiszanagyfalunál, Alpárnál és Lakiteleknél vívtak halogató harcokat. Október 13-án a szovjet csapatok a kiugrási tárgyalások miatt leállították támadásukat, így a hadosztály csapatai lélegzetvételnyi pihenőhöz jutottak.

A balul sikerült kiugrási kísérlet után a huszárok tovább folytatták halogató harcaikat a Duna–Tisza közén, főképp Bugac, Sári és Kerekegyháza térségében. Különösen elkeseredett ütközet bontakozott ki november 2-án Bugyi községnél, ahol egy légitámadásnál a hadosztályparancsnok, Ibrányi Mihály altábornagy is megsebesült. Feladatát Schell Zoltán huszárezredes, a 2. huszárezred korábbi parancsnoka vette át.

Novemberben a huszáralakulatok – német és magyar csapatokkal együttműködve – a Csepel-sziget egész területén harcoltak. A védelemben lévő alakulatokat időnként pihent csapatokkal váltották fel és hátrébb vonták, így – e „körforgás” közepette – a magyar huszároknak is volt lehetőségük némi pihenésre.

A Csepel-szigeten állásban lévő huszáralakulatokat 1944. november 19-én nagyszabású ellenséges támadás érte. Taksony és Dömsöd között a szovjet 46. hadsereg főerői partot váltottak, és a leharcolt huszáralakulatok már nem tudták az előző napokhoz hasonlóan visszavetni a túlsó partra. A német Dél Hadseregcsoport parancsnoksága átlátta a helyzet komolyságát és igyekezett megerősíteni a sziget védelmét. Az ide irányított erők kevésnek bizonyultak; a szovjet 23. lövészadosztály és a 37. lövészhadtest csapatai november 25-ére befejezték az átkelést, kettévágták a sziget védelmét. A huszárhadosztály zöme a Duna jobb partjára vonult vissza, Lórév és Ercsi térségében végre-

⁸ Heszlényi József, vitéz (Igló, 1890. július 24.–Zwetl, 1945. június 2.), vezérezredes, 1944. szeptember 19.–1945. május 8. között a magyar 3. hadsereg parancsnoka (1944. november 1-jéig vezérőrnagyi rendfokozatban). *Szakály* 2003. 135. o.

hajtva a partváltást.⁹ Ezt követően a Margit-vonal¹⁰ keleti szektorában harcoltak, majd a Csallóközben végrehajtott feltöltést és átszervezést követően a Vértes hegység területén vívtak nehéz harcokat.

A hadosztály kisebbik része észak felé szorult, ahol ideiglenesen Csepelen és a környező településeken foglaltak állást, majd Budapestre vonták vissza őket. A kutatások jelen állása szerint az 1. huszárhadosztály következő alakulatairól tudjuk, hogy az ostromlott fővárosban rekedtek:

hadosztályparancsnokság I C (anyagi) osztálya

4. huszárezred zöme

2. huszárezred páncéltörő ágyús század

1. lovas tüzérosztály

2. lovas tüzérosztály

4. gépkocsizó utászszázad

I. önálló huszárosztály részei

55. légvédelmi tüzérosztály 3. gépágyús osztály

hadosztályvonat zöme.

A fenti alakulatok bekerítés (1944. december 26.) utáni történetéhez sajnos kevés adattal rendelkezünk. Az egykorú források (csapatnaplók, átiratok, egyéb iratváltások stb.) teljességgel hiányoznak, míg a felettes parancsnokságok, más csapattestek töredékes anyagai is alig tesznek említést az 1. huszárhadosztály egészéről, részeiről pedig szinte szót sem ejtenek. A rendelkezésre álló adatok szerint a huszárhadosztály fokozatosan felmorzsolódó alakulatai közül az ostrom utolsó időszakára – részben rendeltetésüknél és alkalmazásuk jellegénél fogva – mindössze a két lovas-tüzérosztály alkotott többé-kevésbé intakt alakulatot.

A két osztály történetét elsősorban visszaemlékezésekből lehetséges rekonstruálni. Helyenként ezek a források is csak hiányos, ellentmondásos vagy megbízhatatlan információkat közölnek az utókor számára, de más lehetőség gyakorlatilag nem lévén egyelőre – természetesen körültekintő forráskritikával – erre kell a kutatásnak hagyatkoznia. Az alábbi történetek hitelesítése, kiegészítése, vagy cáfolása így az utókor feladata lesz.

⁹ Ungváry é. n. 23. o

¹⁰ A német hadászati-hadművelti védelem legfontosabb, előre kiépített eleme a Kárpát-medencében. A 220 kilométer hosszú terepszakaszon, önálló támpontokból álló, három védőövet magába foglaló állásrendszer nyugati szektorát a Dráva (Gyékényes) és a Balaton (Balatonszentgyörgy), keleti szektorát a Balaton (Balatonvilágos), a Velencei-tó és Érd között építették ki.

Az I. „Bem József”¹¹ lovas-tüzérosztály¹²

A honvédség meglévő hét tüzérosztálya mellé 1929-ben a kormányzó korábbi szárnysegédje, vitéz Magasházy László¹³ parancsnoksága alatt felállították az elit alakulatként kezelt budapesti 1. lovas-tüzérosztályt. A lovasított tüzérségnek – amely nem tévesztendő össze a fogatolt tüzérséggel – komoly előzményei voltak az Osztrák–Magyar Monarchia haderejében (maga Magasházy is lovas-tüzéreként kezdte katonai pályafutását). Az I. világháború kitörésekor a közös hadsereg kilenc lovas tüzérosztállyal (Reitende Artilleriedivision) rendelkezett. Az osztályokat 1-jétől 11-ig számozták, a 3-as és a 8-as békeidőben nem létezett. Az osztályokat ugyanúgy 1905 M 8 cm-es tábori ágyúkkal látták el, mint a tábori tüzérezredek, de itt valamennyi kezelő lovasítva volt, ami jelentősen megnövelte az ütegek mozgékonyágát és manőverező képességét. A magyar királyi honvédség keretei között – a tüzer fegyvernem 1912-es megszervezését követően egy lovas-tüzérosztályt állítottak fel. A megalakuló 1. lovas-tüzérosztályt 15/35 M 7,5 cm-es hegyi ágyúkkal¹⁴ szerelték fel, amelyek ugyan lassabban mozgáltak és érték el a tűzkézsültséget a tábori tüzérség lövegeinél, mozgékonyáguk és kisebb súlyuk miatt mégis alkalmasabbak voltak a kísérő löveg szerepének betöltésére. Így – a későbbi szervezeti bővítés és korszerűsítés szándékával – megszervezték az osztályt, hogy az ugyancsak fejleszteni szándékozott lovasságnak mozgékony támogató lövegek álljanak rendelkezésére. Az 1. lovas-tüzérosztály továbbfejlesztésére a harmincas években számos elképzelés volt, több alkalommal is kísérletet tettek ezredde fejlesztésére, illetve ikreződésére, de végleges megoldás nem született. Az osztály részt vett Kárpátalja 1939-es visszacsatolásától kezdve a honvédség összes műveletében. Helyőrségét is többször változtatta, végül Észak-Erdély és a Székelyföld 1940-es visszatérése után Nagyváradra helyezték. 1941-ben innen vonultak a keleti harctérre, majd egyes tiszteket mozgósították a Donhoz vezényelt 2. hadsereg kötelékébe is.

A lovashadosztály mozgósítása alkalmával az osztályt 1944 májusától helyezték ki a Nagyvárad melletti Újpalotára,¹⁵ ezt követően az 1. lovashadosztályt kiszállító „Piroska” fedőnevű mozgás keretében vonultak el hadművelleti területre. Kivagonírozásukat köve-

¹¹ A Magyar Királyi Honvédség felső vezetése – több más intézkedés mellett – a testületi szellem fokozása céljából 1930. március 1-jétől a honvédség csapattestjei részére történelmi személyiségek neveit adományozta. Az osztály ekkor nyerte el a lengyel szabadsághős nevét. Ezzel együtt az alakulat kapcsolatot alakított ki az ugyancsak Bem Józsefről elnevezett varsói 1. nehéz tüzérezreddel (I. Dywizjon Artylerii Konnej).

¹² Az 1. lovas-tüzérosztály ütegeinek tagozódása: egy huszárüteg hét tisztból, 140 fő legénységből és 160 lóból állt, s négy huszárágyúval (15/35 M 7,5 cm-s hegyi ágyú) voltak felszerelve. Az üteg parancsnoki szakaszból, tüzlépcsőből, löszlerépcsőből és vonatból épült fel. A négy löveg egy-egy felszakaszt alkotott. Az üteg tüzeijét még növelte két-két géppuska, illetve golyószóró is. Az ezredközvetlen huszárütegeket közvetlenül a frontra indulás előtt összevonták és megalakították belőlük a 2. lovas tüzérosztályt. Érdekesség, hogy az 1. illetve a 2. lovas tüzérosztály eltérő fegyverzettel volt ellátva, a 2. osztály 8 cm-es 5/8 M lövegekkel rendelkezett. Lásd: *Bene – Szabó* 2006. 28. o.; *Zsebkönyv* 1939. 332. o.

¹³ Magasházy László vitéz, nemes (Sárkeresztúr, 1879. január 7.–Szentés, 1959. október 5.), vezérőrnagy. 1920–1929 között a kormányzó szárnysegédje, majd az 1. lovas tüzérosztály megalakító parancsnoka volt.

¹⁴ 7,5 cm űrméretű, L/15 csőhosszúságú, eredetileg Škoda gyártmányú könnyű hegyi ágyú, amelyet 1915 áprilisától állították rendszerbe az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregeiben. Az 1930-as évek első felére, még inkább az 1940-es évek idejére elavulttá vált. 1931-ben és 1935-ben is módosították ugyan a 15 M alaptípust, de ez csak a hordmóddal kapcsolatos modernizációt takarja, a löveg lövésszaki tulajdonságai nem változtak. Bővebben: *Hajdú – Sárhidai – Hegedűs – Frölich* 2015. 35–40. o.

¹⁵ Ma Palota, Romániában.

tően bekapcsolódtak a hadosztály harcaiba. Első súlyos veszteségeiket Kleck¹⁶ közelében szenvedték el, amikor 1944. július 3–4-én a szovjet harckocsik közelítámadása során valamennyi lövegük elveszett.¹⁷ Ezt követően az osztályt részben újrakegyezteték német lövegyanaggal, részben más feladattal bízták meg.

A súlyos veszteségekkel járó lengyelországi és alföldi harcokat követően osztozott a hadosztály alakulatainak sorsában és november elejére a Csepel-szigeten került állásba, ahol tüzével támogatta a huszárhadosztály partot védő alakulatait.

Itt az osztály már az eredeti lövegei helyett pótlásként kapott, német 1937 M 10, 5 cm-es könnyű táborigényű tarackokat használta. Ezeket az eredeti 15/35 M 7,5 cm-es hegyi ágyúkkal szemben hatos fogattal vontatták ugyan, de lényegesen hatékonyabb tüzérségi eszközök voltak. Az osztály harmadik ütege már csak három löveget kapott a németektől, így nem az érte el a hadrendben előírt felszereltséget és tüzerőt.¹⁸

Az osztály három ütege a Csepel-szigeten még egymáshoz közel, a csepeli HÉV-végállomásnál volt elhelyezve, majd együtt vonultak át Budára, a Budaörsi út környékére, ahol a német „Feldherrnhalle” páncélosadosztály I. tüzérosztályának alárendeltségében oltalmazták a Sváb-hegy környékén védekező 8. „Florian Geyer” SS-lovashadosztály állásait. Az osztály parancsnokául már Budapesten nevezték ki Ostorharits-Horváth Endre őrnagyot,¹⁹ aki karácsonyi szabadságát töltve rekedt a fővárosban. Az eredeti osztályparancsnok, Réczey István ezredes²⁰ rangidős tisztként átvette a parancsnokságot a fővárosban levő két lovas-tüzérosztály felett.²¹

Az osztály ütegei 1944. december elején Csepel déli szélén álltak tüzelőállásban, a Tökölre vezető út keleti oldalán, mozdonyállásaik a Szabadkikötő raktáraiban helyezkedtek el. Célterületként a sziget déli része volt megjelölve, amelyet már a szovjet csapatok tartottak birtokukban. Az itt töltött napokra így emlékszik vissza a 3. üteg egykori fogatos tisztje, dr. Patay Pál:²² „Viszonylag csendes napok voltak Csepelen. A szovjetek nem lőttek, mi sem. Szovjet repülő is csak néha jelent meg, de mire a légiriadó üvöltő szirénái megszólaltak, már régen elment. A légvédelem meg csak a levegőt lőtte körülöttük. Reggelenként, hogy a lovak lába el ne zsidbadjon az állásban, lovardát tartottam, gondos-

¹⁶ Ma Kleck, Belorussziában.

¹⁷ Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Központi Irattár (HIM KI) Simon Kálmán 62 725 sz. tiszti ogy., Zajtai Antal 83 829. sz. tiszti ogy., Bánó-Kacsokovics Zoltán 2429. sz. tiszti ogy.

¹⁸ Patay 2014. 146. o.

¹⁹ Ostorharits-Horváth Endre, nemes, felsőméríai (Kassa, 1908. június 6.–?), őrnagy. A Ludovika Akadémián 1930-ban avatták hadnaggyá. 1942. június 22.–1943. május 20. között a 13. táborigényű tüzérezred ütegparancsnokaként a keleti hadszíntéren harcolt. Második harctéri szolgálatára a 13. táborigényű tüzérosztály ütegparancsnokaként 1944. december 1-jétől került sor. A budapesti ostromgyűrűben az 1. lovas-tüzérosztály parancsnoki teendőit látta el. Bajtársai emlékezete szerint a kitörés során hősi halált halt.

²⁰ Réczey István, vitéz (Budapest, 1896. február 16.–Budapest, 1966. március 20.), ezredes. I. világháborús katonai szolgálatát az 5. honvéd táborigényű ezrednél töltötte. Az 1. lovas-tüzérosztály parancsnokaként 1944. június 15-én vonult el hadműveleti területre.

²¹ Szabó Lajos hadnagy (LA 1944. november 15.) adatközlése szerint a két osztály parancsnoki teendőit Ivády Béla látta el. – Ennek lehetőségét nyitva hagyjuk, de valószínűbb Réczey István ezredes parancsnok-sága. Szabó-beszélgetés.

²² Patay Pál, dr. (Budapest, 1914. december 8., -) tartalékos hadnagy. Kötelező katonai szolgálatra 1935. október 1-jén vonult be az 1. lovas-tüzérosztályhoz Budapestre. 1938–1939-ben, valamint 1940-ben a területi visszacsatolások alkalmával fegyvergyakorlatot teljesített. 1941-ben hadiszolgálatra hívták be, majd 1944. októberében az általános mozgósításkor bevonult alakulatának Hévízen állomásozó póttestéhez. Tiszti pótlásként került a fővárosban állomásozó 1. lovas-tüzérosztályhoz. Részt vett a fővárosi harcokban, február 8-án szovjet hadifogságba esett, az uzmányi hadifogolytáborból 1947. július 21-én tért vissza.

kodtam a lovak etetéséről, az emberek etetéséről, a tüzelőállásban és figyelőben levőkhöz is eljuttattam azt.”²³

Pár nap elteltével a lövegeket visszavonták a csepeli HÉV állomásának közelébe, a vízművek egyik telepére. Karácsonyig nem is volt jelentősebb mozgás, csupán zavarótűzet lóttak időről-időre. Karácsony közeledtével az ostromgyűrű egyre szorosabb lett a főváros körül, december 24-én a szovjet csapatok behatoltak a budai kerületekbe. Ekkor az osztály parancsot kapott arra, hogy keljen át a Dunán és vonuljon a budaörsi templomhoz, ahol további utasítás fogja várni. Az időközben árpáért a nagytétényi sertéshizlaldába küldött 8-10 szekér kivételével az üteg december 24-én kora délután megkezdte az átvonulást a Horthy- (ma: Petőfi-) hídon át Budaörs irányába. Az elmaradt szekerek csak este tudták őket követni, miután a Nagytétényből hozott árpát a Szabadkikötő raktárának padlójára szórták, hogy a hátramaradt felszerelésnek jusson hely.

A lovasüzéreknek nem sikerült elérnie a kitűzött célt, mivel a nap folyamán Budaörs szovjet kézre került. Így a balatoni műút elágazása után közvetlenül, az ott található gyümölcsösökben foglaltak tüzelőállást, a mozdonyállás pedig a Hamzsabégi úti autóbusszgarázsba települt. Másnap, december 25-én a lövegeket hátravonták a Tétényi útra, az Erzsébet Sósfürdő²⁴ mellé. Itt szenvedte el az osztály első veszteségét a főváros ostroma alatt, amikor a 3. üteg kötelékébe tartozó Krisán Sándor honvéd²⁵ gránátzilánktól elesett.

Ezekben a napokban a 3. üteg tisztjei közül többen is szemtanúi voltak Osztapenko százados balvégzetű küldetésének.²⁶ Az esemény helyszínének közelében tartózkodó lovasüzér tiszték egybehangzóan állították, hogy a szovjet parlamberter 1944. december 29-én saját alakulatainak tüzétől vesztette életét.²⁷

Közelebről meg nem határozható időpontban (december 30-án vagy 31-én) az osztály áttelepült a pesti oldalra, ahol a 3. üteg a Kerepesi úti lóversenypálya keleti felén, míg a 2. üteg a későbbi Népstadion területén foglalt tüzelőállást (az 1. ütegről nem állnak rendelkezésre adatok ebből az időszakból). A célterület nyugati irányban helyezkedett el, Gazdagrétet, Külső-Kelenföldet és Őrmezőt lőtték. A huszárokhoz hasonlóan a lovasüzérek is megpróbálták kímélni a magyar fővárost és annak lakóit a harcok pusztításaitól. Ezért, ha a löelemekből nyilvánvaló volt, hogy a tüzérségi tűz lakott területen fekszik, akkor a kiszabott lőszer mennyiséget nem lőtték ki a célterületre, illetőleg a Kissvábhegy beépítetlen tetejét lőtték azért, hogy ne veszélyeztessék feleslegesen a polgári lakosságot. Ha nem lóttak, akkor csak a jelentést küldték el a Döbrentei utca 16. szám alatt települt osztályparancsnokságnak.

1945. január 7-én a román 7. hadtest csapatai veszélyesen megközelítették a Lóversenyteret, ezért az osztály parancsot kapott a tüzelőállás elhagyására. Az esti órákban a 3. üteg áttelepült a Szemere, Markó, Honvéd és Klotild (ma Stollár Béla) utcák által hatá-

²³ Patay 2014. 186. o.

²⁴ A jelenlegi budapesti Szent Imre Kórház területén 1853-tól működő intézmény, amely a területén felfedezett keserűvíz-forrásokra alapozva működött. Az Ybl Miklós által tervezett pavilonok a II. világháborúban nem szenvedtek komoly károsodást, azonban a Tétényi úti kórház építése során épületeit fokozatosan lebontották őket.

²⁵ Patay 2014. 189. o. Személye a hivatalos veszteségi adatbázisokban nem szerepel.

²⁶ Ilja Afanaszjevics Osztapenko (Szumi kerület/Szumszkaja Oblaszty, 1904. ?– Budapest, 1944. december 29.), százados. A szovjet 316. lövészadosztály tisztjeként 1944. december 29-én megadásra felszólító ajánlatot kézbesített a bekerített főváros védőinek. Visszaújtja közben vitatott körülmények között vesztette életét.

²⁷ Patay 2014. 196. o.

rolt területre, a mai Honvéd térre. A tisztek a Klotild utca 16/a. míg a legénység a Klotild utca 16/c számú házban szállásolt be. A lovakat a Hold utcai vásárcsarnokban helyezték el. A célterület változatlanul nyugati irányban volt, az ütegparancsnok a Sas-hegyen helyezkedett el figyelőjében.²⁸ A 2. üteg a Szabadság téren, az Aulich utca torkolatánál, míg az 1. üteg a tér másik felén települt.²⁹ A Lipótvárosban az üteg közvetlenül ki volt téve a szovjet légi tevékenységnek, veszteségeket is szenvedtek a csatarepülők támadásától.

1945. január 13-án hajnali 04.30 körül a Klotild utca 16/c udvarán bekövetkezett lőszerrobbanás hatására beomlott a ház óvóhelye is. A lakókkal együtt számos tüzer is az épület romjai között rekedt. Magasházy Dénes főhadnagy,³⁰ ütegparancsnok úgy döntött, hogy megkísérlik kiásni a romok alatt rekedt bajtársaikat. Időközben parancs érkezett Ostorharits-Horváth őrnagytól, hogy az üteg települjön át Budára. A mentés érdekében Magasházy haladékat kért az áttelepülési parancs végrehajtására. A kért haladékat megkapta, és az üteg legénysége – a polgári lakossággal együtt – megkísérelte az óvóhelyen rekedtek kiásását. Káplán őrmester vezetésével egy tüzért, aki az óvóhely lépcsőjén rekedt, törött lábbal bár, de sikerült kimenteni. A többi tizenegy tüzer, aki a pincében tartózkodott, életét veszette.

A 3. üteg január 14-ről 15-re virradó éjszaka dr. Patay Pál fogatos tiszt vezetésével a Lánchídon keresztül vonult át a főváros budai oldalára. Az átvonulásról az egykori tartalékos hadnagy emlékirataiban így ír: „A hídhöz közeledve a mellékutcákból csak úgy dőlt az emberáradat. Civil és katona összekeveredve, minden rend nélkül. Lórólszálltan [!], gyalog mentünk, hogy jobban kikerülhessük a híd úttestének gránátok által átütött lyukait. A Duna fölött sűrű köd is volt, úgyhogy a koromsötét éjszakában tíz-tizenöt méterre is alig lehetett látni... A Krisztina térre a rövidebb úton, azaz a Várhegyet délről megkerülve akartam eljutni, míg a híd teljes szélességében hömpölygő tömeg a Fő utca felé tódult. Úgy látszik, az üteg menetoszlopa a néparadat közepette a ködben szétszakadt, mert csak a közvetlenül mögöttem haladó löveg követett a sötét éjszakában.”³¹

Az üteg végül sikeresen küzdötte magát át a budai utcákat elborító tömegen, és január 15-én este a Pálya utcában már hiánytalanul együtt voltak. A lövegek a Mészáros utca Déli pályaudvar melletti kiöblösödésnél kerültek tüzelőállásba (valószínűleg a mai gumiszervíz környékén), a lovakat és a legénységet a környező házakban helyezték el. Az elsőtiszti állás a Pálya utca 13-ba, a mozgókonyha a Pálya utca 5-be került, az osztálytörzs lovakkal együtt a Zöldfa vendéglőben, a Krisztina tér 9. szám alatt helyezkedett el. A 2. üteg a Naphegy téren és a környező házakban, míg az 1. üteg a Vár területén, a Dísz tér közelében, a sétányon foglalt tüzelőállást.³² Az üteg állománya a Szent György

²⁸ Patay 2014. 193. o.

²⁹ Szabó-beszélgetés.

³⁰ Magasházy Dénes nemes, vitéz (Budapest, 1918. április 15.–Budapest, 1983. július 26.) főhadnagy. A Ludovika Akadémián 1939-ben avatták hadnaggyá. 1943. augusztus 1-jétől az 1. lovas-tüzérsztály 3. ütegeinek parancsnoki feladatait látta el 1945. február 9-éig. Ütegeivel hadifogságba esett, ahonnan 1947. július 23-án tért haza. HIM KI Magasházy Dénes 58 351. sz. tiszti ogy.

³¹ Patay 2014. 201. o.

³² Szabó-beszélgetés.

téren, Habsburg József főherceg³³ palotájában³⁴, a Dísz tér 16. szám alatt (Hász István tábori püspök³⁵ házában), míg a lovak a Dísz tér 15. szám alatti posta helyiségeiben találtak menedéket.³⁶

Február 2-án a 2/4. lovas-ágyúsüteg állományába tartozó Forster Miklós hadnagy³⁷ átment a szovjet csapatokhoz, előkészíteni az arra hajlandóak átállását.³⁸ Valószínűleg ennek a tárgyalásnak volt az eredménye, hogy február 8-án egy ismeretlen összetételű, de vélhetően nagyrészt az osztály állományából verbuválódott csoport a Pálya u. 15. szám alól indulva³⁹ Zajtai Antal főhadnagy⁴⁰ irányításával átszökött a Déli pályaudvarhoz vezető vasúti síneken, ahol már várta őket egy magyarul beszélő szovjet összekötő tiszt. Az átjutókat a Királyhágó téri tiszti kórház előcsarnokába kísérték; többségük hadifogságba került.⁴¹ Az átálltak közül a kutatás jelen állása szerint mindössze Zajtai Antaltól és Lakatos Istvánról⁴² tudjuk, hogy részt vett a harcokban a szovjet csapatok oldalán.

Más adatok (Sike Ágoston⁴³ visszaemlékezése) szerint „Egysége [az 1. lovas-tüzérosztály] Pesten 3 helyen, s Budán egy helyen, a Naphegyen állította fel ütegeit. Budán a második üteg legénysége a Hegyalja út jobboldalában, földbe ásott pincében volt, a harmadik üteg maradványai pedig a Pálya utca egyik többszintes épületének a pincéjében.”⁴⁴

Sike szerint az átállást Gábrriel Pál hadapród őrmester⁴⁵ készítette elő, aki „legénységi kísérettel 1945. január–február fordulóján átment a szovjetekhez. Két nap után megjött

³³ Habsburg-Lotaringiai József Ágost főherceg, vitéz (Alcsút, 1872. augusztus 9.–Rain bei Straubing, NSZK, 1962. július 6.), osztrák főherceg, magyar királyi herceg, honvéd tábornagy, felsőházi tag.

³⁴ Az épület a Szent György tér nyugati, Krisztinavárosra néző oldalán, szemközt a Sándor-palotával állt. Az 1789-ben befejezett klasszicista Teleki-bérpalota 1892-ben került József Károly Lajos főherceg tulajdonába, akitől fia, József Ágost főherceg örökölte. Budapest ostroma idején súlyosan megsérült, 1968-ban lebontották, helyén az 1980-as években középkori rommezőt és terepszint alatti múzeumot alakítottak ki.

³⁵ Hász István dr. (Kisbér, 1884. december 22.–Einsiedeln, 1973. január 27.), lelkész, altábornagy. 1929. március 1-jétől a magyar királyi honvéd római katolikus lelkészi kar tényleges állományú tábori püspöke volt.

³⁶ *Szabó*-beszélgetés.

³⁷ Forster Miklós (?–?), hadnagy. A Ludovika Akadémián 1944. augusztus 20-án avatták tüzér hadnaggyá, ezt követően a 2. lovas-ágyúsüteg állományában szolgált. HIM KI Forster Miklós 20 630. sz. tiszti ogy.

³⁸ Uo. Forster hadnagy missziójának háttere, illetve az esetleges közvetítő személye nem ismert.

³⁹ Kislexikon 1987. 183. o.

⁴⁰ Zajtai (Gots) Antal (Zajta, 1916. szeptember 24. ?–1978. október 18.), főhadnagy. 1939-től az 1. lovas-tüzér osztály állományában szolgált. 1941-ben és 1944–1945-ben hadiszolgálatot teljesített. Miután az osztály Klecknél elveszette lövegeit, az 1. lovashadosztály hadművelési segéd tisztje mellett teljesített szolgálatot. november 7-én visszakерült ütegehez. Átállását követően a Vörös Hadsereg oldalán vett rész a budai harcokban, majd Nyáradón a megalakuló 1. honvéd tüzérezred 1. ütegeinek parancsnoki teendőit látta el. Később 1956-ig a Néphadsereg állományában szolgált. 1957-ben tartalékállományba helyezték, majd 1958-ban megfosztották rendfokozatától. 1947. január 11-én Budapest Bevételéért emlékérmét (За взятие Будапешта) adományozták részére. HIM KI Zajtai Antal 83 829 sz. tiszti ogy.

⁴¹ *Szabó*-beszélgetés.

⁴² Lakatos István (Szatmárnémeti, 1920. augusztus 14.–Budapest, 1993. március 17.), tartalékos zászlós. 1940. február 2-ától teljesített katonai szolgálatot. 1944-ben az 1. lovas-tüzérosztály fogatos tisztjeként (más adat szerint felderítő tisztként) vonult el a harctérre. Átállását követően részt vett a Vár birtokba vételében, valamint a kitörés felszámolásában. Ezt követően Nyáradón a megalakuló 1. honvéd tüzérezred szakaszparancsnoka volt. Később a Néphadsereg állományában szolgált. 1969–1974 között damaszkuszi katonai és légügyi attasé volt, majd 1975. december 16-án nyugállományba helyezték. 1947. január 11-én Budapest Bevételéért emlékérmét (За взятие Будапешта) adományozták részére. HIM KI Lakatos István 583. sz. tiszti ogy.

⁴³ Sike Ágoston (Szentdomonkos, 1920. június 10.–?), szakaszvezető, a 2. üteg állományába tartozott. 1944. november 3-án Bugyi községnél nyílt tüzelőállásban lévő könnyű tábori tarackjának közvetlen irányítású tüzével egy T–34 típusú szovjet harcocsit lött ki. *Számveber* 1998. 37. o.

⁴⁴ *Csiffáry*: Életutak-életrészek, 118. o.

⁴⁵ Személyéről további adat nem áll rendelkezésre.

Gábrriel Pál üzenete, amely az átállás módjára és lehetőségére vonatkozott. Budán a Pálya utcában, a harmadik üteg elhelyezési körlete tünt erre a legalkalmasabbnak, ugyanis itt egy németek által megszállt épület választotta el a tüzereket a szovjet Vörös Hadseregtől. A megállapodás szerint a rendelkezésükre álló fegyverzettel tűz alá vették a németek által elfoglalt házat, és az épületet felszabadítva közvetlen kapcsolatba kerültek a szovjetekkel. Ezt követően fegyveresen részt vettek a Déli pályaudvar környéki harcokban a szovjetek oldalán, s a németek hűvösvölgyi kitörése utáni tisztogató hadműveletekben.”⁴⁶ Sike az átálltak között megemlítette még Sas József hadapród őrmester, Tóth Endre őrmester, Volfer Mihály őrvezető, Bornyász Miklós őrvezető, Döme József honvéd nevét.⁴⁷ Az idézetben foglaltak magukban hordozzák közzétételük időpontjának stílusjegyeit, nagy vonalakban valószínűleg helytálló. Más forrás ugyancsak megerősíti, hogy útnak indulás előtt tűz alá vették a közeli német állásokat.⁴⁸ Annak ellenére, hogy Gábrriel Pál küldetése időben nagyjából egybeesik Forster Miklós átszökésével, egyikőjük sem említi a másikat. Gábrriel esetében „legénységi kíséretéről” van szó (tehát nem tisztéről), Forster hadnagy önéletrajzában nem említi, hogy bárki is ment volna vele. Valószínűsíthető, hogy két különálló akcióról van szó. Ugyanakkor Patay Pál emlékirataiban utal arra, hogy az átállás előtt, amikor ütegpáncsnoka összekötőként a Testnevelési Főiskolára küldte, már kapcsolatban lehetett ellenálló tisztekkel. Patay – utasítása szerint – egy „Németh nevű vezérkari századosnál” jelentkezett, aki valószínűleg Németh Dezső⁴⁹ volt. Figyelembe véve a körülményeket, nem zárható ki annak lehetősége, hogy Németh koordinálta az átszökéseket az arcvonalon.

A 3. üteg mintegy százhusz főnyi legénysége február 8-án reggel elvesztette parancsnokait, amikor Magasházy Dénes ütegpáncsnok és dr. Patay Pál fogatos tiszt a Testnevelési Főiskola épületében – a VI hadtest törzsével együtt – fogságba esett. Az üteg maradéka és lövegei a Pálya utcában kerültek fogságba február 8-11 között. Megadás előtt megmaradt felszerelésüket (64 darab nyereg, 45 darab 35M csuklós kötőfékkantár, 3 darab nyolcasfogat hámszerszám, 24 darab 39 M hatosfogó hámszerszám, 1 teodolit, 1 felderítő műszer, 1 szőgtávcső)⁵⁰ Magasházy a Pálya utca 7. pincéjében február 4-én elfalaztatta. Innen később a bevonuló szovjet csapatok, illetve a lakosság széthordta azokat. Megkönnyítette megadásukat, hogy a Pálya utcát szovjet csapatokkal vegyessen a magyar önkéntesek vették birtokukba. Az osztályparancsnok ugyan felszólította megmaradt tisztjeit a kitörésre, de a rendelkezésre álló ismeretek szerint csak segéd-tisztje, Szirmay Tamás főhadnagy⁵¹ követte, míg a többiek a fogságot választották (maga

⁴⁶ Csiffáry: Életutak-életsorsok, 118. o.

⁴⁷ Csiffáry: Életutak-életsorsok, 119. o.

⁴⁸ Kislexikon 1987. 183. o.

⁴⁹ Németh Dezső (Bethlen, 1913. június 30.–Budapest, 1949. október 24.), vezérkari százados. A katonai ellenállás tagja volt, 1944. november 20. és 1945. február 7. között az I. hadtest vezérkari tisztjeként tevékenykedett. Február 8-án a németek őrizetbe vették, de szovjet segítséggel kitörték, ezt követően részt vett a harcokban a szovjet csapatok oldalán. 1945. november 5-én jutalomból „A demokratikus Magyarország érdekében, a Honvédségen belül kifejtett tevékenység elismeréseként” léptetik elő alezredessé. Pályafutásával kapcsolatban lásd: *Tömösváry* 2013. 65–171. o.

⁵⁰ Hadtörténelmi Levéltár Igazoló Bizottság és volt Csendőroket Igazoló Bizottság jegyzékei 1945–1949. He–Má, 6813, Magasházy Dénes anyaga.

⁵¹ Szirmay Tamás (Debrecen, 1918. október 3.–Baja, 1945. március 2.), főhadnagy. Alantos tisztí tanfolyamot követően került hivatásos állományba az I. lovas-tüzérsztyálnál. A bajai hadifogolytáborban hunyt el. HIM KI Szirmay Tamás 45 143. sz. tisztí ogy.

Ostorharits-Horváth valószínűleg a kitörés során eltűnt). A fogságba esett tisztek zömét a Kiskunfélegyháza–Temesvár–Foksány útvonalon szállították a Szovjetunióba, ahonnan 1947–1948-ban tértek haza.

A 2. lovas-tüzérosztály

Adalékok az osztály történetéhez

Az eredetileg a huszárezredek mellé rendelt huszárütegeket 1944 áprilisában Nagyvárad mellett összevonták, hogy megalakítsák belőlük a 2. lovas-tüzérosztályt, melynek parancsnoka Darnay Arzén őrnagy⁵² lett, július 11-én történt sebesülése után Ivády Béla százados⁵³ vette át az osztály parancsnokságát, majd a magyarországi hadszíntéren 1944. október 1-jétől Valkó Károly őrnagyot⁵⁴ nevezték ki az üteg parancsnokául.

A három ütegből álló osztályt a rendelkezésre álló adatok szerint a keleti harctéren zömmel ütegenként alkalmazták, az egyes huszárezredek támogatására, a harc helyzet-től függően. A budapesti harcokra vonatkozóan az osztály egészét tekintve alig rendelkezünk adatokkal, de valószínű, hogy ütegei egészen a kitörésig harcoltak, végül a Déli pályaudvar környékén estek fogságba.

A Csepel-szigeti harcok idején az osztály alárendeltségébe helyezték az Ónody János főhadnagy⁵⁵ parancsnoksága alatt álló 1. lovas-ágyús pótüteget is, amely 1944 szeptemberében az 1. póthuszárezredhez volt beosztva. Az üteg a póthuszárezreddel vonult vissza egészen a Csepel-szigetig, ahol végül is a 2. lovas-tüzérosztály alárendeltségébe helyezték, 2/4. lovas-ágyús üteg néven.⁵⁶ Ezáltal a hadrendszerű előírások ellenére az osztálynak nem három, hanem négy ütege lett. Ráadásul a pótüteg eredetileg nem négy, hanem hat löveggel rendelkezett, mert amikor a szovjet és román csapatok a magyar 3. hadsereg üldözése közben magyar területre léptek a pótosztály egy további, két lövegből álló sza-

⁵² Darnay Arzén, nemes, szentmártoni (Sümege, 1907. augusztus 24.–Kansas City, USA, 1981. október ?), őrnagy. 1929-ben avatták tüzér főhadnaggyá, első alakulata a 2. honvéd tüzérosztály volt. 1932–1934. között Örkénytáborban a lovaglótanár és hajtóiskola hallgatója volt. 1936. május 1-jétől a budapesti 1. honvéd tüzérosztályhoz helyezték, majd 1939. január 23-tól Kecskeméten szolgált, mint az 1. lovas-tüzérosztály tisztje. 1941. október 1-jétől Szabadkán a 2. huszárüteg parancsnoki teendőit látta el. A 2. lovas-tüzérosztály 1. ütegeinek parancsnokaként 1944. június 17-én vonult el a harctérre. Július 11-én megsebesült, felépülését követően tartósan vezényelték a Ludovika Akadémia állományába, amellyel Németországba vonult el. HIM KI Darnay Arzén 13 840. sz. tiszti ogy.

⁵³ Ivády Béla nemes, ivádi (Budapest, 1916. március 20.–Budapest, 2016. november 11.), százados. A Ludovika Akadémián 1938-ban avatták tüzér hadnaggyá. A 2. lovas-tüzérosztály 1. ütegeinek parancsnokaként 1944. június 17-étől teljesített harctéri szolgálatot. Az eredeti osztályparancsnok, Darnay Arzén július 11-én történt sebesülése után az osztályparancsnoki teendőkkel bízták meg.

⁵⁴ Valkó Károly (Miskolc, 1907. november 4.–?), őrnagy. A Ludovika Akadémián 1929-ben avatták főhadnaggyá. A háború alatt a Lovagló- és Hajtótanárképző Iskola oktatója volt, 1944. október 1-jétől vette át hadi-beosztását. Az ostrom végén fogságba esett, ahonnan 1948. július 18-án tért haza. 1951–1953-ban kitlepítettek, később megfosztották rendfokozatától. 1990 után rendfokozatát helyreállították és posztumusz ezredessé nevezték ki. HIM KI Valkó Károly 81 418. sz. tiszti ogy.

⁵⁵ Ónody János (Kiskunhalas, 1914. október 12.–?), főhadnagy. 1944. szeptember 1-jén helyezték az 1. lovas-tüzérosztályhoz, ahol az 1. lovas-ágyús pótüteg parancsnokaként vett részt a dél-erdélyi harcokban. 1944. szeptember 17-én megsebesült, felépülése után november 1-jén tért vissza alakulatához, ahol a 2. lovas-tüzérosztály kötelékébe beosztott ütegeinek parancsnoki teendőit látta el. 1945. február 12-én esett szovjet hadifogságba, ahonnan 1947. július 22-én tért haza HIM KI Ónody János, 57 986 sz. tiszti ogy.

⁵⁶ HIM KI Forster Miklós 20 630. sz. tiszti ogy.

kaszt állított fel (parancsnok: Sennyey István hadnagy⁵⁷). Ez harcolt október 6–8. között a szentesi hídfő védelmében és attól kezdve osztozott a huszáradosztály sorsában, majd Budapest előterében a 2/4. üteg alárendeltségébe helyezték.

A szabadkai 2/1. lovas-ágyús üteg harcairól⁵⁸

A 2. huszárezred alárendeltségében álló üteg a szükséges mozgósítási és felszerelési feladatok elvégzése után Ivády Béla százados parancsnoksága alatt betagozódott a megalkuló 2. lovas-tüzérosztályba. A tűzkeresztségen 1944. július 3–4-én a klecki harcokban estek át. Az üteg a szovjet harckocsik átkarolásából az utolsó pillanatban csúszott ki, de két löveg és két lőszerkocsi az ellenség kezén maradt. Az üteg a megmaradt két löveggel támogatta Varsó alatt a 4. huszárezred harcait. Magyarországra való hazatérésüket követően Kecskeméten vagoníroztak ki, majd Bugacra vonultak, ahol rövid pihenőt kaptak, ami alatt az elhasználandó löveganyag karbantartását végezték.

Az üteg a hadosztály alakulataival vonult a Csepel-szigetre, ahol a szigetújfalui temető mellett foglaltak tüzelőállást (az ütegparancsnoki állás Ráckeve–Szigetszentmárton között települt). A két löveg zárótűzzel támogatta a már említett Angyali-sziget elleni támadást. November végén, a szovjet csapatok partváltásakor Ercsibe keltek át, közben Szigetújfalú területéről már szórványos gyalogsági tüzet kaptak. Az üteg Ercsiből fokozatosan vonult vissza, a karácsonyt a Kamaraerdőben töltötték, majd egészen a pesti Ferenc József (ma Belgrád) rakpartig vonultak vissza, az üteg célterülete a budai oldalon volt (hasonlóan az 1. lovas tüzérosztálynál leírtakhoz). A pesti oldal eleste után Budára a Lánchídon keresztül vonultak át. A Vérmező közelében (közelebből a Pauler utca és a Mikó utca sarkán) foglaltak tüzelőállást egy bazaltkockákból rakott barikád mögött, ekkor már csak egyetlen löveggel (a másik korábban csőrobbanás áldozata lett). Itt halt hősi halált az üteg állományából február első napjaiban Rakonczai Imre honvéd, irányzó, akit ideiglenesen a Krisztina téri templom kertjében hantoltak el.⁵⁹ A kitöréskor az üteg tisztjei egyhangúan a maradás mellett voksoltak. Február 12-én két ruszin katona egy „kozák” (!) tisztet kísért az ekkor már ütegparancsnokként tevékenykedő Steiner Istvánhoz, akivel megbeszélték a megadás részleteit. Az üteg a Pauler utca sarkán várta be a szovjeteket, ahonnan a tiszteket az Érd–Tétlenpuszta–Kiskunfélegyháza vonalon szállították az uzmányi tiszti fogolytáborba.

⁵⁷ Személyéről további adat nem áll rendelkezésre.

⁵⁸ Az üteg harcairól szóló adatok nagyrészt Steiner István továbbszolgáló zászlós (Csepel, 1919. december 27.–Budapest, 2013. július 28.) adatközléséből származnak. Steiner István 1940-ben vonult be az 1. huszárezred ütegéhez mint karpaszományos tüzér. Zászlóssá 1942. november 1-jén lépett elő. Később a szabadkai 2. huszárezred ütegéhez helyezték. 1944-ben a 2. lovas-tüzérosztály 1. ütegének első tisztjeként vonult el a keleti arcvonalra. Mindvégig az osztály kötelékében szolgált. 1945. február 11-én szovjet hadifogságba esett, ahonnan 1947. július 11-én tért haza.

⁵⁹ A hivatalos veszteségi adatbázisokban nem szerepel.

A nyíregyházi 2/3. lovas-ágyús üteg útja a budapesti bekerítettségig

Amikor a huszárezredek tüzerütegeiből felállították a 2. lovas-tüzérosztályt a nyíregyházi 4. huszárütegből az újonnan megalakult osztály 3. ütege lett (parancsnok: Rábay Pál százados⁶⁰). Az osztály ütegei eredetileg 7,5 cm-es 15/35 M hegyi ágyúkkal voltak felszerelve, amelyeket később 5/8 M 8 cm-es lövegekkel váltottak fel.

A hadrendben meghatározott létszámra feltöltött 3. üteg Kőröstarjánban rakodott ki, és egy hónapot töltöttek ott gyakorlatozással, amire szükség is volt az üteg „összekovácsolása” miatt. A gyakorlat során szenvedték el első veszteségüket is Hegyi János tüzér⁶¹ személyében, aki baleset következtében vesztette életét egy folyóátkelés közben.

Június 11-én az osztály és vele együtt az üteg útnak indult a frontra. A keleti front nehéz harcai után a magasabbegységükkel együtt értek Magyarországra október elején. A kecskeméti kirakodást követően a Tisza jobb partjára vonultak, ahonnan a tiszauji hídfő védelmét támogatták tüzükkel, majd Bugacnál, Lakiteleknél, Kunszentmiklósnál harcolva vonultak vissza Bugyi községig. A Bugyinnál a templom előtt védelembe vonult félészakasz megállította a szovjet harcokosi-támadást, amivel nagyban hozzájárultak a hadosztály ott védekező részeinek visszavonásához.

Ennél az akciónál sebesült meg az üteg első tisztje, Paravicini Isván főhadnagy⁶² is (felépülését követően 1944. december 5-én a 3. üteg parancsnokságával bízták meg). A bugyi templom előtt védelembe vonult félészakasz időlegesen megállította a szovjet harcokosi-támadást,⁶³ amivel nagyban hozzájárultak a hadosztály ott védekező részeinek visszavonásához. 1944. november 2-án itt végrehajtott fegyvertényükre Monspart Gábor⁶⁴ huszár őrnagy a 3/I. huszárosztály parancsnoka így emlékezett vissza: „Két harcokosit lőttek ki, de túl korán, amikor egy lovas-tüzérüteg nyílt tüzelőállást foglalva hősiesszen elkezdett tüzelni... Mindenesetre eredményes volt a tüzerek hősi helytállása, mert a déli irányú támadás megtorpant. Csodálatos látvány marad számomra ez a nyílt tüzelőállás-foglalás, mert kegyetlen erős tűzben azt úgy hajtották végre, hogy nincsen olyan békegyakorlat, ahol a legszigorúbb szemlélő meg ne dicsérte volna őket. Még az üteg irama – mert menetütemben vonultak fel – is menetütem volt”⁶⁵ – Ezt a harci cselekményt így látta belülről Hegedűs Ferenc tizedes, lövegvezető: „Én a löveggel közvetlenül a főút mellett egy udvaron foglaltam tüzelőállást. Az ágyút egy nagy trágyacsomó mellé állí-

⁶⁰ Rábay Pál (Békés–Gyula, 1911. augusztus. 12.–?), százados. A Ludovika Akadémián 1933-ban avatták tüzér hadnaggyá. 1938. május 1-jétől szolgált az 1. lovas-tüzér osztállynál. Alakulatával 1941. szeptember 1.–október 26. között hadiszolgálatot teljesített. 1942. október 1.–1944. október 15. között a 4. huszárüteg parancsnoki teendőit látta el, június 16-ától hadművelleti területen. HIM KI Rábay Pál 297/2912. sz. tiszti ogy.

⁶¹ A hivatalos veszteségi adatbázisokban nem szerepel.

⁶² Paravicini István nemes, caspanoi (Miskolc, 1921. szeptember 9.–Budapest, 2000. március 16.), főhadnagy. A Ludovika Akadémián 1942. június 18-án avatták hadnaggyá. Eredetileg a nyíregyházi 4. huszárüteg állományába tartozott. A keleti hadszíntérre 1944. június 17-én a 2. lovas tüzérosztály segédtisztjeként vonult el, később üteg első tiszti feladatokat látott el. 1945. február 2-án esett szovjet hadifogságba, ahonnan 1947. július 24-én tért haza. HIM KI Paravicini István 12 614. sz. tiszti ogy.

⁶³ A községet szovjet részről a 200. gárda-lövészetred 1. és 3. zászlóaljával megerősített 14. gárda-gépesített dandár vette birtokba. *Nevenkin* 2014. 243. o.

⁶⁴ Monspart Gábor (Zalaegerszeg, 1906. április 13.–Kaposvár, 1997. július 14.), őrnagy. 1934-től szolgált a 3. huszárezred állományában. 1944. június 13-án a 3/I. huszárosztály nehézfegyver századának parancsnokaként vonult el a harctérre, július 16-ától átvette az osztályparancsnoki teendőit, amelyet az ezred magyarországi harcainak befejezéséig látott el.

⁶⁵ *Monspart* 1992. 167. o.

tottuk, később ez lett a szerencsénk, de egyébként máshol nem is volt hely... A parancsnokom [Paravicini István főhadnagy] a ház tornácán állt, onnan adta a parancsot, hogy tüzeljek. Tüzelünk, de csak a torkollattüzet láttam, a harcocsit nem... Abban a pillanatban belőtt bennünket, de szerencsére a lövedék az említett trágyacsomóba csapódott, és besült, vagyis nem robbant.”⁶⁶

Említésre méltó Kovács András tizedes és Gondos Sándor tüzér helytállása is. Kitartásuknak köszönhetően sikerült megmenteni a szakasz két lövegét. Kovács tizedes három helyen sebesült meg, míg végül sikerült visszavonulniuk. Ezért Kovácsot Magyar Nagyvezüst Vitézségi Éremre, míg Gondost Magyar Kisezüst Vitézségi Éremre terjesztették fel.⁶⁷

Az üteg ezáltal Soroksárra, majd Pestszenterzsébetre vonult, majd kétnapi ott-tartózkodás után a Gubacsi-hídon át a Csepel-szigetre vonultak. Itt november 22-éig harcoltak, amely idő alatt az egész szigetet bejárták, a Kis-Duna túlsó partján tartózkodó szovjet csapatok mozgását és utánpótlását zavarták tüzükkel. Az üteg tüzelőállásban volt Szigetújfalun, Ráckeven és Szigetcsépen. A szovjet csapatok partváltásakor a hadosztály alakulataival együtt keltek át a Dunán Lórévnél, ahol azonnal visszafordították lövegeik csövéit és fedezték a hadosztály később átkelő részeit.⁶⁸

A Duna jobb partjáról az üteget az osztály többi részével együtt a főváros védelmére vezényelték. A 2. lovas-tüzérosztály végig harcolva vonult észak felé a Százhalombatta–Érd–Érdliget–Tárnok–Budaörs útvonalon. A nyíregyházi huszárüteg katonái valahol a budai hegyekben egy ízben még egy tizenöt sőre marhából álló csordát is befogtak. A két arcvonal között felbukkanó állatokat három katona a magyar vonalak mögé hajtotta. Ennek köszönhetően az üteg élelmezésének pótlása még hetek múlva is biztosítva volt.

Budapest bekerítése az üteget már a város szívében érte, karácsony előtt a Ferenc József- (ma Szabadság-) hídon átkelve a pesti rakparton foglaltak tüzelőállást. Az üteg az Erzsébet-híd és a Ferenc József híd között, a hajóállomás mellett állította fel lövegeit, a célterület Budaörs és a budai hegyek voltak.⁶⁹ Ebben a tüzelőállásban tartózkodtak egészen 1945. január 15-ig. A helyzet egyre rosszabbodott. Az ellátmány mennyisége csökkent, de ez a szákmányolt marháknak köszönhetően még nem okozott különösebb gondot. Húsukból még a környékbeli polgári lakosságnak is osztottak. A nagyobb problémát az ellenséges légi tevékenység és a víz fogyása jelentette, sőt időközben megjelent az állás-harcok kísérője, a tetű is.

A pesti hídfő január közepére egyre szűkebbre szorult. Január 15-én a szovjet csapatok már a Kálvin téren jártak. Ekkor az üteg parancsot kapott, hogy vonuljon át a budai oldalra. Erre Pest eleste előtt két nappal (1945. január 16-án) került sor, majd a Lánchídon átkelve a Vérmező Bors (ma Hajnóczy) utca felőli végén foglaltak állást. A legénység a Bors utca elejének lakóházaiban került elszállásolásra. Innen déli irányban tüzeltek, Csepel és Budaörs területére. A városi harc sajátosságai miatt a tüzéreknek számos alkalommal kellett részt venniük gyalogos küzdelemben is. Hegedűs Ferenc emlékei szerint „Itt már jobbára gyalogosként működött a tüzér. Utcai harcok folytak, az ellenséget óvatosan megközelítettük, majd támadást indítottunk ellenük. Az egyik este is egy ilyen vál-

⁶⁶ Hegedűs Ferenc tizedes lövegvezető (4. huszárezred, huszárüteg) visszaemlékezése. *Bene* 1994. 54. o.

⁶⁷ Kovács-beszélgetés.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ *Bene* 1994. 54. o.

lalkozásra indultunk tizenketten, de csak tízen jöttünk vissza, Laki Gábor főhadnagy⁷⁰ és Szabó szakaszvezető hősi halált haltak. Ezekben a napokban a János-hegyen fölfedeztünk egy gazdátlanul hagyott löveget. Ugyanolyan 8 cm-es ágyú volt, mint a miénk. A kezelőimmal ezt a löveget elhoztuk az üteghez. Teljesen ép volt, a műszerek is rajta. Ettől függetlenül először ki akartuk próbálni, hogy jó-e. A löveget betöltöttük, előtte azonban vagy jó 15 méterre ástunk egy fedezéket, majd hosszú elsütőzsinórral én magam sütöttem el az ágyút. Kifogástalanul működött, ettől kezdve az ütegnek öt ágyúja volt.”

Január végén az üteg áttelepült a Vérmező túlsó szélére, mert a szovjet csapatok veszélyesen megközelítették állásaikat. Erre az áttelepülésre Hegedűs Ferenc így emlékezett vissza: „Ezt már gyalog hajtottuk végre, ami egy napba került, hiszen lovakkal nem lehetett közlekedni. Ez a nap legalább száz feküdjből állt, az állandó becsapódások és a repülőlk miatt. Az én lövegem új tüzelőállása, a Póler [!] [pontosabban a Mikó út és a Pauler utca sarkán⁷¹] az utca végében volt. Innen már csak vagy hármat lőttünk. A Vérmező meg volt felezve, az egyik oldalon mi voltunk, a másikon az oroszok. Jól láttuk egymást. Az igazság az, hogy nekünk eredetileg fönn, a Várban kellett volna lennünk, de hála a tisztikarnak, úgy döntöttek, hogy mi ott fenn nem tudunk tüzelni, mert nincs megfelelő terep, ezért maradtunk a Vérmezőn. Még egy parancsot kaptunk, hogy a lövegeket vigyük a Krisztina körút sarkára. Veszélyes akció volt, mert az oroszok már nagyon közel voltak. Egy este sötétedés után egyenként vittük a lövegeket az új tüzelőállásba. Később kiderült, teljesen feleslegesen, mert innen már egyet sem lőttünk. Ekkor már szervezték a kitorést. Megérkezett az utolsó parancs is, hogy minden lövegező tegye harcképtelenné a lövegét. Életem legkeservesebb perceit éltem át ezen az estén. A lövegzárat kiszereztem és messze eldobtam, a lövegtávcsővet kivettem és összetörtem és közben sírtam... Másnap, 1945. február 12-én reggel 9 órakor ugyanitt orosz fogságba estünk.”⁷²

A 2. lovas-tüzérosztály 2. ütegeről (eredeti számozása szerint 3. huszárüteg) a vizsgált időszakban a kutatás jelenlegi állása szerint nem áll rendelkezésre részletes információ, de az ütegparancsnok Réczey István főhadnagy⁷³ rövid életrajza szerint ugyancsak a Pauler utcában estek fogságba. Ennek pontos dátuma nem ismert, de a másik két üteg fogságba kerülésének körülményei alapján valószínűsíthetjük, hogy ugyancsak a kitorést követően adták meg magukat. A két lovas-tüzérosztály állományát illetően olyan személyről, aki a kitorés során kijutott volna, nem állnak rendelkezésre adatok. A tüzérek közül többen átálltak, ők a megalakuló új honvédség csapatainak felállításában működtek közre, de – mint az elérhető okmánygyűjtők, valamint a fellelhető visszaemlékezések adatai mutatják – többségük szovjet hadifogságban fejezte be a háborút.

⁷⁰ Laki Gábor nemes, alistáli (1918. szeptember 18.–?), főhadnagy. A Ludovika Akadémián 1940-ben avatták hadnaggyá. 1943. augusztus 1-jétől az 1. lovas-tüzérosztály állományába tartozott, a keleti harctérre a 2. lovas-tüzérosztály kötelékében vonult el 1944. június 15-én mint ütegparancsnok. HIM KI Laky Gábor 58 148. sz. tiszti ogy. – Hősi halálát Patay Pál többször idézett művében megerősíti. A hivatalos veszteségi adatbázisokban nem szerepel, ugyanakkor mindenképpen figyelemre méltó – és valószínűsíti a hősi halál tényét –, hogy apja, Laky Dezső második házasságából született fiának 1947-ben második keresztnévként a Gábor nevet adta.

⁷¹ HIM KI Paravicini István 12 614. sz. tiszti ogy.

⁷² Bene 1994. 55. o.

⁷³ Réczey István, ifjabb, vitéz (Miskolc, 1922. október 10.–Budapest, 1975. március 18.), főhadnagy. A 3. huszárüteg első tisztje, majd ütegparancsnoka. A Ludovika Akadémián 1942. december 6-án avatták hadnaggyá, első alakulata az 1. lovas-tüzérosztály volt. 1943. március 1-jétől helyezték át a 3. huszárüteg állományába. Alakulatával 1944. június 16-ától teljesített hadiszolgálatot. A szovjet fogságból 1947 októberében tért haza. HIM KI Réczey István 6209. sz. tiszti ogy.

BIBLIOGRÁFIA

- Bene – Szabó* 2006. *Bene János – Szabó Péter: A magyar királyi honvéd huszár tisztikar 1938–1945.* Budapest, 2006.
- Bene* 1994. *Bene János: Az 1. huszárhadosztály emlékezete,* Nyíregyháza, 1994.
- Csiffáry: Életutak-életrsorsok* *Csiffáry Gergely: Életutak-életrsorsok Az antifasiszta fegyveres harc Heves megyei résztvevőinek életrajzgyűjteménye. (Tanulmányok Heves megye történetéből 8.)* Eger, 1985.
- Dőry* 2002. *Dőry Lajos: Fegyver nélkül a frontra. Hadtörténelmi Közlemények,* 115. (2002) 4. sz. 1188–1220. o.
- Hajdú – Sárhidai – Hegedűs – Frölich* 2015. *Hajdú Ferenc – Sárhidai Gyula – Hegedűs Ernő – Frölich Dávid: Lovassági ágyúval a harckocsik ellen. I. rész. Haditechnika,* 49. (2015) 6. sz.
- Kislexikon* 1987. A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom. Kislexikon. Főszerk. *Liptai Ervin.* Budapest, 1987.
- Kovács-beszélgetés* Kovács András tizedessel 2004. május 4-én készült interjú, hanganyaga a szerző birtokában.
- Monspart* 1992. *Monspart Gábor: A 3/I. huszárosztály története 1944–1945. Az első huszárhadosztály a második világháborúban. Harctéri naplók, visszaemlékezések 1944–1945.* Sárvár, 1992.
- Nevenkin* 2014. *Nevenkin, Kamen: Bécs még várhat.* Budapest, 2014.
- Patay* 2014. *Patay Pál: Az életet már megjártam. Emlékezem, Magyarországra és a XX. századra.* Budapest, 2014.
- Szabó – Számvéber* 2002. *Szabó Péter – Számvéber Norbert: A keleti hadszíntér és Magyarország 1941–1943.* Budapest, 2002.
- Szabó-beszélgetés* Szabó Lajossal 2017. április 21-én készült interjú, hanganyaga a szerző birtokában.
- Szakály* 2003. *Szakály Sándor: A magyar katonai felső vezetés 1938–1941. Lexikon és adattár.* Budapest, 2003.
- Számvéber* 1998. *Számvéber Norbert: Kilőtt harckocsiért termőföldet. (Ad Acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve 1998. Szerk. Lenkefi Ferenc. Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok.)* Budapest, 1998.
- Tömösváry*, 2013. *Tömösváry Zsigmond: Egy kevésbé ismert katonai attasé: Németh Dezső vezérkari ezredes. Rendvédelem-történeti füzetek,* 23. (2013) 31–34. sz.
- Ungváry* é. n. *Ungváry Krisztián: Budapest ostroma.* Budapest, é. n.
- Zsebkönyv* 1939. Magyar Katonai Zsebkönyv. Szerk. *Oszlányi Kornél.* Budapest, 1939.

Zoltán Sőregi

DATA TO THE FIGHTS OF THE HUNGARIAN HORSE ARTILLERY IN 1944–1945

(Abstract)

The 1st Horse Artillery Regiment was a quickly moving military unit attached to the Hungarian cavalry from its establishment of 1929. Therefore, they participated in all manoeuvres of the cavalry that counted as an elite military service from 1938, including its greatest operation of 1944 that meant the application of the 1st Mounted Division on the battlefield. The Regiment and the 2nd Horse Artillery Regiment formed from it participated in the battles of the division in the Eastern seat of war, and reaching Hungary they fought their last strives during the Siege of the surrounded Budapest. The research paper first and foremost focuses on their last fights in Budapest, and due to the severe lack of sources, it mainly relies on memories.

Zoltán Sőregi

BEITRÄGE ZU DEN KÄMPFEN DER UNGARISCHEN BERITTENEN ARTILLERIE
IN DEN JAHREN 1944–1945

(Resümee)

Die 1. berittene Artilleriedivision war ab ihrer Gründung im Jahr 1929 ein neben die ungarische Truppenkavallerie beordertes, schnell beweglicher Artillerieverband. Dementsprechend nahm sie neben der als elitäre Waffengattung geltenden Kavallerie ab dem Jahr 1938 an sämtlichen Kriegsoperationen dieser teil, so auch an der bis dato größten Operation im Jahr 1944, die die Anwendung der 1. berittenen Division auf dem Kampffeld bedeutete. Die Division sowie die aus dieser gebildete 2. berittene Artilleriedivision nahm an den Kämpfen der Division auf dem östlichen Kriegsschauplatz teil und focht schließlich – nach Ungarn kommend – ihre letzten Kämpfe im umzingelten Budapest. Die Studie konzentriert sich in erster Linie auf Letztere und überbrückt den verstärkten Mangel an Quellen in erster Linie mit Hilfe von Erinnerungen.

Zoltán Sőregi

CONTRIBUTIONS AUX COMBATS DE 1944–1945 DE L'ARTILLERIE HONGROISE
À CHEVAL

(Résumé)

Dès sa création en 1929, le 1er groupe d'artillerie à cheval était une unité d'artillerie rapide auprès de l'escadron hongrois de cavalerie. Ainsi, il a participé, à partir de 1938, à tous les mouvements de la cavalerie considérée comme une arme élite. En 1944, le groupe a également pris part à la plus grande opération lors de laquelle la 1ère division de cavalerie fut engagée sur le front. Le 1er groupe et le 2ème groupe d'artillerie à cheval, qui fut formé

à partir du premier, ont participé aux batailles de la division sur le théâtre oriental des opérations avant de retourner en Hongrie pour mener leurs ultimes combats dans Budapest encerclé. L'étude se focalise principalement sur ces derniers et surmonte le manque cruel de sources en s'appuyant avant tout sur des mémoires.

Золтан Шёреги

ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЕ ДАННЫЕ К СРАЖЕНИЯМ ВЕНГЕРСКОЙ КАВАЛЛЕРИЙСКОЙ
Артиллерии 1944–1945 ГГ.

(Резюме)

Начиная от формирования в 1929-ом году 1-ого каваллерийского артиллерийского отряда, была быстродвижущаяся артиллерийская часть, прикомандирована венгерскому каваллерийскому отряду. Согласно этому, с 1938-ого года, эта часть, считающаяся элитным видом оружия кавалерии, принимала участие во всех военных манёврах. Затем в 1944-ом году эта часть приняла участие в считаемой наиболее крупномасштабной операции, что означало фронтовое применение 1-го каваллерийского артиллерийского отряда. Этот отряд, и сформированный из него второй каваллерийский артиллерийский батальон приняли участие в боях этой дивизии на Восточном театре военных действий, после чего попав в Венгрию они вели свои окончательные бои за окруженный Будапешт. Эта работа фокусируется на этих последних боях преодолевая значительную нехватку источников опираясь в первую очередь на воспоминания.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

SERES ISTVÁN

UDVARHELYSZÉK KATONAI VESZTESÉGEI 1657–1661 KÖZÖTT

Az elmúlt években a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain két, addig nem ismert forrást közöltünk, amelyek jelentős számban tartalmaznak II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratában részt vett, fogságba került vagy elesett erdélyi, egészen pontosan Alsó-Fehér és Torda vármegyei nemeseket. Akkor megállapítottuk, hogy a rendelkezésünkre álló források alapján az egyes vármegyék, illetve székely székek akkori veszteségeiről nem készültek tételes, névszerinti kimutatások és eredetileg a bemutatott két összeírás is más célból készült, mivel a fejedelem a török által veszélyeztetett Borosjenő várának felmentése miatt rendelte el a fegyverfogható nemesség összeírását. Szerencsénkre Alsó-Fehér vármegye esetében azokat is külön számba vették, akik az előző évi szerencsétlen kimenetelű hadjárat miatt nem jelenhettek meg, Tordánál pedig egy-két raboskodó mellett, többnyire hiányos felszerelésük (ló, fegyver), vagy egészségi állapotuk miatt tartották fontosnak megemlíteni a már kiszabadultak korábbi katonai szerepét.¹ Ez utóbbi közleményünk bevezetőjében is utaltunk egy Udvarhelyszékből fennmaradt összeírásra, amit azonban terjedelmi okok miatt akkor még mellőznünk kellett.² Most ezen elmaradásunkat igyekszünk pótolni.

Barabás Domokos éppen Udvarhely megye levéltárában bukkant rá egy rendeletre, amelyben Barcsay Ákos – aki Rákóczi György azon vádja alól akarta magát tisztázni, hogy az ő fejedelemsége hozott romlást az országra – 1659. július 3-án Gyulafehérvárról meghagyta Udvarhelyszéknek, hogy faluról-falura, városról városra járva szorgalmasan kutassák ki, hogy I. Rákóczi György halála után hányan veszték el a harcokban – különösen a moldvai és havasalföldi „expeditiókban”, majd pedig a lengyelországi hadjáratban –, valamint tudják meg, hogy mennyi férfi, nő és gyermek esett áldozatul az elmúlt évek ellenséges betöréseinek. Ez utóbbinál az új fejedelem az elhurcoltak számára ugyanúgy kíváncsi volt, mint a „fegyver miatt” elveszettekre. Barcsay megparancsolta, hogy ezekről külön-külön hites jegyzékeket készítsenek és mihamarább juttassák el neki. Az okmányt megtaláló Barabás Domokos egyébként feltételezte, hogy ilyen parancsot a

¹ Seres István: Újabb források az 1657. évi lengyelországi hadjárat veszteséglistájához. *Hadtörténelmi Közlemények*, 123. (2010) 4. sz. (Tanulmányok Csákváry Ferenc tiszteletére.) 799–817. o.

² „Ismerünk még egy „Udvarhelyszékről Rabságra levőknek Regestuma az Faluknak számok szerint” kezdetű, datálatlan összeírást is, ez azonban – a címmel ellenétben – az 1657–1661. közötti hadjáratokban elesett, rabságba került, ill. eltűnt udvarhelyszéki férfilakosság teljes névlistáját – mintegy ezer (!) nevet – tartalmazza. Terjedelme és a most bemutatásra kerülő forrásainktól való eltérése miatt ismertetését egy önálló közlemény formájában kívánjuk az olvasóközönség elé tárni.” Uo. 601. o. 16. jegyz.

többi székely szék és a vármegyék is kaphattak.³ Mindezt mi is valószínűnek tartjuk, eddig viszont sem Erdélyből, sem pedig a partiumi vármegyéből nem került elő olyan adat – akár Barcsay felszólító levele, vagy az arra adott válasz, illetve tényleges kimutató – amely igazolná a feltételezést. Valószínűnek tartjuk ugyanakkor, hogy a gyorsan változó belpolitikai helyzet miatt végül nem is került sor a parancs végrehajtására. Itt feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy bár II. Rákóczi György hadjáratainak idejéből több székely lustra is rendelkezésünkre áll, s néhányat már a XX. század elején kiadtak, mindaddig egyetlen egy sem került elő, amelyik katonai (vagy polgári) veszteségeket tartalmazott volna.⁴ A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára általam már többször is idézett 1526 utáni gyűjteményében viszont éppen Udvarhelyszékről sikerült rábukkannunk egy „Udvarhelyszékről Rabságra levőknek Regestuma az Faluknak számok szerint” feliratú terjedelmes összeírásra, amely 76 településről több mint ezer székely nevét tartalmazza. Először úgy gondoltuk, hogy a rablista a Barcsay felhívására elkészített összeírással, illetve annak egy részével azonos, a szöveg tüzetes átolvasása alapján viszont kiderült, hogy az legalább két-három évvel későbből való és több év veszteségeit fogja át.

A terjedelmes összeírásban ugyanakkor csak ritkán írták oda az egyes személyek mellé, hogy rab, sőt a legtöbb helységeknél csak az első név mellett szerepel ez a kitétel, ami logikusnak is tűnhet, gondolván, hogy az összes utána következő falubelijére ugyanaz vonatkozik. Bár a legtöbb név mellett valóban a „rab”, illetve a „rabságra (maradt)” megjegyzés szerepel, többüknél azonban csak a puszta személynév, illetve a birtok aktuális tulajdonosa van megadva. Időnként viszont olyan bejegyzésekkel találkozunk, amelyek már inkább elesett katonákra vonatkoznak: „(oda) maradt”, „(el) veszett”, de a siklódi Gergely Ferenc és a szombatfalvi Dengelegi István neve mellé például azt írták, hogy „oda vagyon”, a dobófalvi Pál Lukácsról pedig egyenesen azt jegyezték fel, hogy meghalt!

A szűkös feljegyzések között azonban ritkán az egyes személyek rabságba kerülésére vagy elesésére vonatkozó konkrét utalásokkal is találkozhatunk. Ezek egészen pontosan hat helyre vagy eseményre vonatkoznak, és segítségükkel már viszonylag pontosan be tudjuk határolni az udvarhelyszékiek katonai veszteségeinek idejét: Bozza, Gyalu, Lengyelország, Moldva, Vaskapu, „Ali Pasa benn létele”, egy alkalommal pedig az Erdélyben fosztogató tatárokat említik.

Lengyelország és Moldva említése egyértelműen Rákóczi lengyelországi hadjáratára vonatkozik. A névsorban szereplők közül Zetelakáról ketten (egy Sándor és egy István keresztnevű személy), Farcásdról pedig 35-en (!) veszték oda Lengyelországban, a bikfalvai Lakodi András ott halt meg, a váraljai ifj. Marton János pedig „(oda) maradt”. Két zetelaki lakosról azt jegyezték fel, hogy Moldvában veszték el, őket ugyancsak a lengyelországi hadjárat veszteségeihez kell sorolnunk, mivel egyértelműen a visszavonuló erdélyi katonaság Moldvában történt lemészárlásakor halhattak meg. Így velük együtt

³ *Barabás Domokos*: A tatár rabok váltságdíja az 1657. sept. 2-iki szamosújvári partialis gyűlésen. *Századok*, 21. (1887) 427. o. 2. jegyz. Két év múlva ugyanő az okmányt is közölte: Oklevelek Erdély történetéhez Udvarhelymegye levéltárából [1615–1676]. *Történelmi Tár*, 12. (1889) 2. közlemény, 355. o.

⁴ *Szádeczky Béla*: Belső-Szolnokmegye 1662. évi lustrája. *Genealógiai Füzetek*, 6. (1908) 54–56. o.; *ifj. Biás István*: Kézdiszéki lustra 1659-ből. *Genealógiai Füzetek*, 8. (1910) 83–84. o.; *Sándor Imre*: Csíkszéki lustra 1658-ból. *Genealógiai Füzetek*, 9. (1911) 15–22, 47–53.; Lásd még Csáki Árpádnak a téma kutatástörténetéről írt összefoglalóját, ebben további, többek között 1658. évi lustrákról is említés történik. *Csáki Árpád*: Adatok a székely összeírások 1945 előtti kutatástörténetéhez. In: *Acta Siculica*, 2006. A Székely Nemzeti Múzeum és a Délkeleti Intézet Évkönyve. Szerk. *Boér Hunor*. Sepsiszentgyörgy, 2006. II. k. 303–311. o.

legalább 41 udvarhelyszékiről állíthatjuk, hogy az 1657. évi hadjárat során esetek el, s ez által az eddig ismert erdélyi veszteséglistát is jelentősen megnövelhetjük. Ez utóbbi Ivanics Mária állította össze, s a fogságba esés, a krími raboskodás és a szabadulás menetéről írt tanulmányához mellékelt adattárában – mely összesen 302 nevet tartalmaz – nyolc olyan személy szerepel, akik (véleményünk szerint) egyértelműen Udvarhelyszékről származtak.⁵ Ezek: Angyalosi István Kénosról, Bela András Szentpálról, Benkő János Kisbaconról, Elekes Ferenc Derzsről, Kovács Máté Udvarhelyszékről, Szabó István Pálfalváról, Székely András Székeldályáról, valamint Márton Deák Váraljáról.

A családnevek többnyire a most közölt összeírásban is előfordulnak, de keresztnév esetében már nem ilyen szerencsés a helyzet. Szentpálon például Bela György szerepel, de a felsorolás itt nem is teljes, mivel a lap alja hiányzik, így elképzelhető, hogy eredetileg Bela András neve is ott volt. A derzsiek között viszont egyáltalán nincsen Elekes Ferenc, és a családnévvel is egyedül csak Oklándon találkozunk. Udvarhelyről Kovács Mártont említenek a rabok között, Mátét nem, Kénosról pedig egyedül a rabságban levő Sándor Márton nevét jegyezték fel. Egy, a Vay család levéltárában fennmaradt rablistában szereplő „kis benzoni” Benkő Jánosról már annak kiadója, Deák Farkas is azt feltételezte, hogy az udvarhelyszéki Kisbaconról származott, Ivanicsnál is így van besorolva, és nekünk sincs okunk kételkedni döntésükben. Annál is inkább így érezzük, mivel a kisbaconi veszteséglistában ugyan Benkő János nem szerepel, de a helyi Benkő család három tagját – Bálint, Márton és Máté – is megnevezik. Természetesen a tévedést vagy elírást sem zárhatjuk ki, de elképzelhető, hogy János időközben megszabadult és az összeírás idején már otthon élt. A váraljai Márton Deák esetében rögtön a helyi Márton családra gondolunk, melynek három tagja is „(oda) maradt”, de ők valószínűleg elestek, ám névsorunk megemlíti Istvánt is, aki viszont raboskodhatott valahol. A helységből ugyan említenek még egy Andrást Deákot is, de ez sem tűnik elfogadhatónak. Mivel a „Deák” jelzőt mindig a keresztnévhez kapcsolva alkalmazták, a váraljaiak között pedig nincsen Márton, ez esetben sem adhatunk határozott választ. A krími félszigeten található Karaszubazar városában raboskodó pálfalvi Szabó István és a Tayhan faluban fogva tartott székelydályai Székely András esetében viszont egyértelmű az egyezés forrásunkkal: az előbbi itt is rabnak mondják, és fiai gazdálkodnak a földjén, az utóbbi férfiú pedig az összeírásunkban is rabként említett N. (Nagyobb, azaz: idősebb) Székely Andrással azonos.

Időrendben a fent említett váraljai Márton család Péter nevű tagja következik, akiről azt jegyezték fel, hogy „az Bozzában” maradt. Az eseményt viszonylag jól behatárolhatjuk, mivel 1658 augusztusában előbb a frissen kinevezett Mihnea havasalföldi vajda csapatai törtek be az erdélyi fejedelemség területére, miután 7-én elfoglalták a Bodza-szorost védő sáncot, 19-én pedig a krími tatárok jelentek meg ugyanitt. A Mikes Kelemen háromszéki főkapitány vezette – székelyekből, vármegyei nemesekből és népfelkelőkből álló – erdélyi katonaság hiába próbálta feltartóztatni őket, sőt, egyetlen harc során hat zászlót vesztek, s többek között Bakó István marosszéki kapitány is fogságba esett számos

⁵ *Ivanics Mária*: Rabszerzés és rabkiváltás a Krími Kánságban a 16–17. században (Az 1657. évi lengyelországi hadjáratban fogságba esett erdélyiek történetéhez). *Századok*, 141. (2007) 1483–1514. o. (Korábbi forrásközlésünkben Alsó-Fejér vármegyéből a név és szám nélkül említett, s többnyire fogságba esett nagyszabasi lovasokon kívül Alsó-Fehér vármegye Alsó járásából 237, Torda vármegyéből pedig további 17 fővel tudtuk kiegészíteni az 1657. évi veszteséglistát, s közülük legjobb esetben is csak 20-25 személy neve fordul elő a korábbi szakirodalomban.)

székely főemberrel együtt.⁶ Szalárdy János így írja le a tatárok betörését: „A tatár chám is azonban a megírt passával, vajdákkal s egynéhány ezer kozáksággal... az országra a Boza útján beütvén, rettenetes égetést, pusztítást, rablást, öldöklést tesznek vala.”⁷ Márton Péter kapcsán egyébként egy szomorú családi tragédia körvonalazódik ki, mivel a Márton család három fiát vesztette el a harcokban: Péter mellett az ifj. Márton János Lengyelországban, György pedig a Vaskapunál maradt oda!

A Teleki család levéltárában található egy rövid, alig hét bekezdésből álló feljegyzés, mely az erdélyi hadi eseményeket sorolja fel 1658. június 28. és szeptember 3. között. A papírlap hátoldalán *Az erdélyi tatár mikor rablott* összefoglaló cím szerepel, ennek ellenére mindössze az első mondat foglalkozik a tatár betöréssel, s eszerint arra már június 28-án sor került! Mivel az irat – tudunkkal – eddig ismeretlen volt a korszakkal foglalkozó szakirodalomban, érdekes szó szerint közölni:

„Anno 1658. Szent Iván havának⁸ 28. napján érkesz[tek] bé az tatárok Erdélybe (Szent Jakab hava⁹) 5. napján löt meg az harc Lippay kőszorosnál, Rákóczý György fejedelemnek az Budaý Vezérrel

6. napján Rákóczý fejedelem Aradot, török kastélt elígetete

12. napján Tót Váragyát, török kastélt elígetete Zaránd varmegyének vicze ispanya, Brádi Ferencz Rákóczi fejedelem akarattyából. Ugyan Zarándt vármegyének föld népivel, Kis Aszoný havának¹⁰ 26. és 27. napján az jeneiek magok Jenő városát meggyúttak, és mindt elégettek

30. napján az Fő Vezér Budai Vezérel együt Száz nyolczvan ezer törökkel megszállotta Jenő várát

Szent Mihály havának¹¹ 3. napján megatták Jenő várát az Fő Vezérnek.”¹²

A Vaskapu említése már nem okoz komolyabb gondot a kutatóknak, mivel egyértelműen Rákóczi 1659. november 22-i zajkányi vereségére vonatkozik; listánk alapján legalább tizennégy (Siklódról, Szentlélekről, Szombatfalváról és Váraljáról egy-egy, Zetelakáról kettő, Almásról pedig nyolc) férfi veszett el a harcok során vagy maradt halva a csatamezőn. Gyalu a fejedelem halálával végződő 1660. május 22-i szászfenesi csatára vonatkozik, itt a lengyelfalvai Orbán István és az ismeretlen helységbeli Bálint János veszték el.

Időben az utolsó adatunk Farcád helységgel kapcsolatos, ahonnan összesen 36 személyt raboltak el „Ali Pasa benn lételekor.” Mi ezt az eseményt a Nagyváradot elfoglaló Kösze Ali pasa szerdár 1661. július 28-i erdélyi betörésével azonosítjuk, amikor augusztus folyamán tatár csapataival Marosszékkal együtt Udvarhelyszéket is feldúlta.¹³ Nem kizárt, hogy ehhez az eseményhez köthető a szombatfalvi Gergely István fia esete, akit „az erdő-

⁶ B. Szabó János: II. Rákóczi György 1658. évi török háborúja. *Hadtörténelmi Közlemények*, 114. (2001) 2–3. sz. 249–250. o.

⁷ Szalárdy János siralmas magyar krónikája. S. a. r., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: *Szakály Ferenc*. Budapest, 1980. 437. o.

⁸ Június.

⁹ Július (A hónap neve nem szerepel az eredeti szövegben.)

¹⁰ Augusztus.

¹¹ Szeptember.

¹² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 663. Teleki család levéltára. Misc. 14.

¹³ A régebbi szakirodalomban Csengézáde Ali pasának tekintették az 1661. évi betörést, Kösze Ali szerdár szerepét Sudár Balázs tisztázta 2011-ben. (Minderre B. Szabó János hívta fel a figyelmemet.) *Sudár Balázs tanulmányát* lásd: A hódoltság pasák az oszmán belpolitika forgatagában (1657–1665). *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 3. sz. 888–910. o.

ről vitték el az tatárok”, annál is inkább, mivel Farcádót és a ma már Székelyudvarhelyhez tartozó Szombatfalvát alig néhány kilométer választja el egymástól.

Mindezek alapján egyértelmű, hogy a terjedelmes lista valójában az udvarhelyszéki férfilakosság 1657–1661 közötti veszteségeit tartalmazza, a lengyelországi hadjáratától kezdve Ali pasa erdélyi pusztításával bezárólag. Az okmány elején szereplő felirattal ellentétben azonban nem csupán a „raboskodók” neveit olvashatjuk itt: valójában a férfi lakosság teljes vesztesége (halottak, rabok) összeírásra került. Véleményünk szerint a felsoroltak jelentős része egyértelműen a lengyelországi (és moldvai) események során veszett oda, és egyet kell értenünk Barcsay Ákossal, aki 1658. december 13-án azt írta Háromszék tiszteinek, hogy „az elmúlt veszedelmes lengyelországi expedícióban a [székely] vitézlő rend nagyobb részint oda maradt.”¹⁴ Ugyanakkor az előző forráskiadványunkban szereplő Alsó-Fehér és Torda vármegyei kimutatások, Barcsai Ákos 1659. július 3-i utasítása, illetve a jelenlegi veszteséglista mind arra utalnak, hogy az adott időszakokban viszonylag sűrűn készülhettek hasonló összeírások Erdély és a Partium területén. A kevésbé és gyakran megfelelő segédletek nélkül nehezen kutatható hazai és határon túli levéltári, múzeumi állagokban minden bizonnyal a későbbiekben is elő fognak kerülni újabb hason jellegű források.

Néhány szót a kéziratról, és a szövegkiadás módjáról. Az irat 14 folio terjedelmű, ebből az utolsó lap üres. Jobb alsó sarkán sérült, így az egyes oldalakon váltakozó szinten a szöveg is hiányos. Ennek ellenére – a vezetéknevek kapcsán – több helyen is sikerült kiegészítenünk a csonka szöveget, ebben elsősorban az udvarhelyszéki hadköteles székelyek Homoródszentpálon 1635. november 18-án lezárt összeírása volt nagy hasznunkra.¹⁵ Éppen a kézirat sérült állapota miatt döntöttünk úgy, hogy a betűhív átírást követjük, s így talán a téma szakavatott kutatói, Udvarhelyszék helytörténetének és családjainak ismerői is segíthetnek a hiányos (szögletes zárójelben kipontozott) részek pótlásában.¹⁶ Az egyes helységek esetében lábjegyzetben megadtuk azok román nevét (ez utóbbiakat kurzíválva), s – amennyiben szükség volt rá – ma használatos magyar alakját is.

¹⁴ Székely Oklevéltár, VI. k. 1603–1698. Szerk. *Szádeczky Lajos*. Kolozsvár, 1897. 221. o.

¹⁵ A Kovács (Deák) Bálint által összeírt udvarhelyszéki hadköteles székelyek jegyzéke. Homoródszentpál, 1635. november 18. Székely Oklevéltár. Új sorozat, V. k. Székely népesség-összeírások 1635. Bevezetéssel és jegyzetekkel közlése: *Demény Lajos*. Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása, Kolozsvár, 1999. 198–355. o.

¹⁶ Itt szeretnék köszönetet mondani jelen forrásközlés lektorainak, B. Szabó Jánosnak és Mészáros Kálmánnak. Ugyancsak köszönettel tartozom B. Szabó János munkám során nyújtott hasznos tanácsaiért is. Köszönettel tartozom még Papp Sándornak, aki önzetlenül átengedte a kutatási anyagát.

FORRÁSKÖZLÉS

Udvarhelyszéki vesztéséglista, 1657–1661¹⁷

Udvarhelyszekről Rabsagra levőknek Regestuma az Faluknak számok szerint.

Sz. Lelek¹⁸

Czűr Máthe rabságra, az öröksége egj test vér attjafiaira maradot

Czűr Peter rab, eörökséget felesege bírja

Hajdo András rab, osztozatlan test vér attjafia bírja örökséget

Zöld János rab, egj test vér attjafianak leanja, Peter Tamásne ülkei bírja örökséget

Sándor János rab, Felesege, gjermeke bírja örökséget

Sándor Páll rab egj testvér attyafia bírja örökséget

Bartho Ferencz rab egi test vér öcze bírja örökséget

Bartho Peter rab Felesége, gjermeke bírja örökséget

János Miklos rab Fia bírja eörökséget

Gáll Peter rab egi test vér eöcze bírja örökséget

Gáll Márton rab egi test vér bätjának leanja bírja örökséget

Györgj Mihaly Imreh rab edes fia bírja örökséget

Gelerd István rab Felesege fia bírja örökséget

Biro Mihály rab egj test vér [...]nak Felesege es fia bírja eöröks[égét]

Polgár Peter rab egi test vér ne[...] bírja örökséget

Miklos Ferencz rab Felesége, Mikl[os] János fianak atta pénzen ugi m[*int*] vérnek örökséget

András János rab egj test vér a[*ttja*]fiara marat öröksége

Szente Mihály Vass Kapun[*ál*] [ve]szet, maga adosságában ell p[... ..]tak, maga test vér attjafia [...] Lukácz penzen recuperalta, [... *bir*]ja örökséget

Szente Peter rab test vér at[*tjafia*] bírja örökséget

Ambrus Peter [...] bírják [ö]rökséget

Nagj Mi[*haly*] [... ..] fia b[*irja*] ...]

Pakot [... ..] fia [...]

[*Personae* 22.]¹⁹

[*Szenttamás*]²⁰

[...]

Ferencz Jakab örökséget vér bírja

Czender Peter rab ver bírja örökséget

Personae 5.

¹⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, R 298. 1526 utáni gyűjtemény. Erdélyi iratok, 9. cs.

¹⁸ Szentlélek (*Bisericani*).

¹⁹ A lap alja a következő helység nevével és az ott szereplő első három lakossal kiszakadt, a számot a fentiek alapján pótoltam.

²⁰ Szenttamás (Székelyszenttamás; *Tămașu*) A helység neve kiszakadt, de az összeírás sorrendje, valamint a két meglévő vezetéknev alatt sikerült beazonosítani.

Gyepes²¹

László Andrásnak László Györgj birja örökséget
László János örökséget is László Györgj birja
Kisbened Istok Györgj rab Istok Gergelj birja örökséget
Benedek János örökséget léánja birja
Sotha (?) János örökséget maga fia birja
Miklos János örökséget birja Miklos Györgj
Nagjobbik Istok ennek léuén posteritási más ember adosságáért foglalta ell Ferenczi
Györgj Úr, ugi vagjon hogi magais ket forintal volt ados
Istok Ferencz rab jorzágát apia birja
Personae 8.

Atyha²²

Kús Mihály rab jorzágát az apia birja
Kovácz István rab jorzágát fiai birják
Bencző Páll rab, jorzágát fia birja
[K?]ús Gergeli rab, jorzágát leanya birja
[.]szlo István rab jorzága tutornal egy leankával
Mathe Bálint rab jorzágát az apia birja
Kús János rab jorzágát battja birja
[Cse?]resznjes Benedek rab jorzágát fiai birják
Personae 8.

Farkaslóka²³

[.]gi Bálint rab jorzágát fia birja
[.]i Andrásét eőcze birja
[.]i Mártonet Eőcze birja
[.]dús Istvánét fia birja
[.]dus Jánoset eőcze birja
[.] Já[nosét] [eő]cze bírja
[.] bírja
[.] bírja
[.]
[.]
[Personae ?]

Lengjelfalva²⁴

Peter Bálint jorzágát Felesege gyermeke birja
Biro Istvánét Biro Páll és Marton birjak
Orbán Balaset Orban Marton birja

²¹ Gyepes (*Ghipeș*).

²² Atyha (*Atia*).

²³ Farkaslóka (*Lupeni*).

²⁴ Lengyelfalva (Székelylengyelfalva; *Polonița*).

Benedek Janos fia rab jóságát Benedek Peterek birjak
BIRTHALAN Györgjét az eőcze Miháli birja jóságát
Nagj András Jánosét Felesege és fia birja
Nagj Istvuán rab annak fianak fia birja jóságát
Benedek Mattjasét fiai birják
Demeter Györgjet nennje birja
Czoma Györgjet apia es fia birja
Bartalis Martonet eőcze, Miháli birja
Nagj Bálint és Nagj Ferenczet Nagj Lőrincz és Nagj Jánosne birja
Nagj Ferenczenek egi reszet mostoha annia birja, más reszet Simo²⁵ Márton, 3mad reszet
Simo²⁶ Páll
Bálint Györgjet onokája birja
Simo Györgjet báttjai birják, Simo Páll és Márton
Török Istvánét fia és felesége birja
Biro Peteret báttja és eőcze birja
Czoma Istvánét nennje birja
Bándi Istvánét báttja és eőcze
Ambrus Ferencz az fia birja
Ambrus Imreh jóságát fiai birják
Orbán István Gyaluhoz maradot maga gjermeki birják
Personae 23.

Szent páll²⁷

Török István rab jóságát fia *birja*
Török Györgjet az eőczei Gergeli és István birják jóságát
Török Mikloset leanyi *birjak*
Bella Istvánét és Jánosét eőcze[...] bir[...]
Bela Györgjet [...]
Béczi Tamá[s... ..] ment
Török [...]
Magh G[...]
Vaju[...] G[...]
Ke[*nosi?* ...]
D[*emien?* ...]
[*Personae II.*]²⁸

[*Szentkirály*]²⁹

[...] Istvanet fiai birjak
Sipos Andrásét fia birja

²⁵ Simon.

²⁶ Simon.

²⁷ Szentpál (Homoródszentpál; *Sánpaul*).

²⁸ Az összesítés kiszakadt, de egyértelműen 11 főről lehetett szó.

²⁹ Szentkirály (Szekelyszentkirály; *Sáncrai*) A helységnév kiszakadt, azt a sorrend és a vezetéknevek beazonosítása alapján azonosítottam be.

Ferencz Jánoset battja birja
 Vekas Istvanet Tabald Tamás felesegere birja
 Telekfalvi Lukacset test vér atjafiai birjak
 Telekfalvi Tamaset leánja birja
 Fabján István test vér atjafia birja
 Tamás Gergeljet gjermekei birják
 Balás Tamaset fiai birják
 Peter Mihaljét Felesege es fia
 Peter Ferenczet fia birja
 Sipos Ferencznek semmi joszaga *nem* volt
 Kovacz Ferencz joszágat fiai birják
 Kovács Jánoset fia birja
 Bodo Pálet Felesege, fia birja
 Miklos Pálet fiai birják
 N. Fabján Istvanet fiai birják
 Vékás Pálet fiai birják
 Becze Balaset fiai birják
 János Antalet fia birja
 Laszlo Gyorgjet test vér attjafiai
 Bálint Janos Gyaluhoz veszet, joszágat <fia birja> test vér attjafia birja
Personae 20.

Abástfalva³⁰

Gáll Páll András rab joszágát Marton Ferencz birja, levelet is sokszor küldöt
 Gál Jakabet fia felesége birja
 Orbán Jánosét az leánya birja
 György Jánoset az leánya birja
 Györgj Janoset Györgj András felesége gjermeke birja
 Ferencz Györgjet <az joszágát> fia birja
 N Petenje Jánosét Petenje Ferencz és Pálék birják
 Petenje Istvanet fiai birják
 [K?] Petenje Janoset leánya birja
 Osvath Pálét Osvat Ferencz birja
 Mathe Peteret fia birja
Personae 10.

Dállya³¹

[...] rab

[...] ³²

Vass Boldisár r.

Berecz Györgj r.

³⁰ Abásfalva (*Aldea*).

³¹ Dálya (Székelydália; *Daia*).

³² A fenti töredékekkel együtt összesen 14 név hiányzik a végleges 29 főből.

László János r.
László Györgj r.
Bandi Gergeli r.
Bandi Mihali r.
Szabo István rab
Szabó János r.
Mate János rab
Dienes Ferencz r.
Dienes Balint r.
Bako János r.
Biro Janos r.
N. Szekeli Andras r.
Bako Balint r.
Mind ezeknek öröksegeket apiok, annjok es posteritások birják
Personae 29.

Oszfalva³³

Alard Jánosne rabságra eset volt, jószágot Alard János birja
Persona 1.

Bikafalva³⁴

Vajda Miháli rab örökseget nennjei birják
Mátthe Istvánét Balas János és Mátthe Györgj birják
Gergeli Istvánét az annia birja
Lakodi Gjörgyet leanja birja
Gergeli Ferenczet fia birja
Ferencz Mikloset fia birja
Mátthe Györgjet fia birja
Boldog Aszoni falvi Mate Györgjet fia birja
Biro Janoset fia birja
Bernád Miháljet leanja, N. Lakai Istvanne birja
Lakodi András Lengjel országban holt megh, jószágot leania birja
Lukács tamás rabsagra, az fia birja jószágot
Personae 12.

Enloka³⁵

Lőrinczi Boldisár rab örökseget *felesege* és fia Györgj birja
Márton Gergeliet egy test vér attjafia *birja*
Török Miháljet öcze és fiai *birják*
Bako Lőrinczet fia birja
Fülep Jánoset fia és felesége *birják*

³³ Ocfalva (*Ofeni*).

³⁴ Bikafalva (*Täuren*).

³⁵ Énlaka (*Inläceni*).

Fülep Andrásét fiai birják
 Demeter Miháljet test vér [...] birja
 Vass Demeter és Andrásét [...] atjokfia birja
 Bálint Istvánét fiai birják
 Sipos Andrásét fia birja
 Veszi Istvánét egi test vér atjafia tutorságra birja
 Veszi Mikloset Felesege birja
 Fülep Miháljet fia és Felesege birja
 Piroska Jánosét fia es felesége birja
 István Jánosét leánya birja
 Daniel Peteret fiai birják
 Demeter Boldisaret fia birja
 Demeter Gergeljet Felesege birja
 Kis Kelemen Peteret felesége birja
 Patakfalvi Györgjet fia birja
 Antal Istvanet test vér atjafia birja
 Kovács Istvanet fia birja
 Patakfalvi Tamásét fiai birják
 Kereszteli Jánosét eöczei birják
 Farczadi Jánosét fia birja
 Toth Jánosét felesége birja
 Miklos Janoset egi test vér atjafia birja
 Miklos Andrásét leánya birja
 Miklos Miháljet felesége birja
 Pálfi Istvánét fia és felesége birja
 Jakab Imrehet fia es felesége birja
 Darvas Peterét fiai birják
 Kis Vas Miháljet test vér atjafia birja
 Patakfalvi Istvánét egy test vér atjafia
 Sandor Ferencz, Miklos és Mihálj árvalet Kelemen István birja
 Vass Istvánét az báttja más atyafinak zalogra vetette
 Bálint Andrásét maga adósságáért Gálfi Christoph és Márton Miháljek foglaltak ell, fia
 maradot
 Bálint Mártonét maga adósságáért Márton Mihály foglalta ell, az fia tavol nezi (?)
 Daniell Miháljet maga adósságáert Galfi Christoph *uram* foglalta ell, az fia annak vissza
 hozasáért szolgália
 Daniell Balintet eöcze birja
 Personae 40.

Zetelaka³⁶
 Kovács Peter rabságra marat eörökseget felesége birja
 Boros Ferenczet eöcze birja
 Vikarius (!) Istvánét leánya birja

³⁶ Zetelaka (*Zetea*).

[...]ős Boldisaret az attja birja
[...] Sándoret az atya és Simo István birják
[...] Peteret adosságban foglaltak el
[...]Úczi (?) Vas Kapuhoz marat
[...] Boldisar Moldvában
[...] Sándor Lengyelországba
[...] Peter Vass Kapuhoz
[Vita]rius (?) Istvan Moldovaban
[...] Istvan Lengyelországban az [...]ja birja jóságát
Personae 12.

Miklos falva³⁷
Zolia Ferencz rabságra az attja ell atta jóságát
Nagi Györgj leánjára Máthé Györgj birja jóságát
Personae 2.

Várallia³⁸
Jánosi István rabságra, jóságát fiai birják
Boros Andrásrt az edes annia leánjával edgiút birja
Páll Peteret maga fiai birják
Kisb Márton János, Györgj és Péter egy test vérek voltak, János marat Lengyel országban, Györgj Vass Kapuhoz, Peter az Bozzaban, jóságokat egy test ver leánjok birják
Lakatos Peteret felesége s leánji
Bálint Peteret felesége és fia
Jakab Andrásset battja Jakab János
Andrási Istvan rabságra az attja birja jóságát
Nagi Peter Eöczere es báttjára
Márton Istvánét resz szerint felesége, resz szerint test vér atjafia
Ferenczi Istvánét test vér atjafia
Páll Istvánét fiai birják
Kelemen Istvánét az fia bírja
Andras Deakét vér atjafiai birják
Kisb Jánosi István jóságát adosságban foglaltak el
Incze Jánoset birja annja és huga
Karamán Janose marat leánjára
Piroska Istvánét birja annja és eöcsei
Farkas Jánoset birjak fiai es attja
Biro Györgjnek nem volt jósága
Gagy Mihaly rabságra, jósága Eteden volt, ot ki birja nem tudgiak
Kelemen Ferenczet vér atjafia birja
Personae 23.

³⁷ Miklósfalva (*Nicolești*).

³⁸ Váralja (*Firtosváralja, Firtușu*).

Oroszhegy³⁹

Török János rabságra jóságát vérek birják
 Emreh Györgj jóságát adosságban foglalta ell Daniel Istvan uram
 Bálint Péter Dániel Istvan uram jobb[...] birja ot négi forintos adoert
 Resi Mihaljet Resi Illyesne birja
 Mathe Istvánét Malnos (?) Páll [...]sagra birja
 Lászlo Mártonet [...] Albert Máthé
 K. Birthalan Mathejet test vér attjafia birja
 Thamas Istvánnak felet I[...], felet Daniel Istvan uram [...] versegere
 Miklos Jánoset Josa Gergeli az négi forintos adoert birja
 Ezeken kívül teöb benis vadnak rabsagra, kiknek jóságokot kinek attja, kinek battja,
 kinek eöcze birja
 Personae 9.

Dobofalva⁴⁰

Cziki Miháli rabságra maradványi az jóságaát zálagon attak Dienes Jánosnak
 Mihály Jánoset vére Agiagfalvi Zacharjas Miháli birja
 Varga Gergeljet felesége birja
 Pap Janoset felesége s gyermeke birja
 Alsó Dobofalvabol Simion Mikloset Simion Ferencz és Miháljek birják
 Ambrus Györgjet Ambrus Birthalan gyermeki birják
 Ambrus Birthalanet Felesége birja
 Boldisár Istvánét az fia Lukác
 Lőrincz Gergeljet vére Demeter Miháli Mikes uram jobb[ágya]. birja
 Vajda Márton fia rab maga az attja birja jóságát
 Simion Gergeljet Matisfalvi Barla Kata birja penze utan
 Dobai Tamás es Páll rabságra, jóságokot az Páll fia Györgj birja
 Nagi Dobai Györgjet fia András birja
 Dobai Miháljet Kovács Tamas birja Agiagfalvi Hegyi Györgjel
 Kovats Ferenczet az battja Tamas birja
 Simion Miháljet az attja
 Páll Lukác megh holt, felesége gyermeke rabságra, attjafiai birják jóságát
 Personae 18.

Etéd⁴¹

Samuel János rab, jósaga maradt az fiara, ki Mathe Miklosnak attja
 Péter Mártonet az fia birja
 Felseö Bálint János rab, jóságaát enlaki Szabo András birja versegere
 Koronkai Györgj rab jóságát az öcze birja
 Gedeö István rab, jóságát attjafiai birják
 Bodor István rab jóságát az apia s öcze birja

³⁹ Oroszhegy (*Delau*).

⁴⁰ Dobófalva (Székelydobó; *Dobeni*).

⁴¹ Etéd (*Atid*).

[...] Ferencz rab jóságát Királi Istvan [...]ástol váltotta magához
[...] Miháli rab, jóságát leánja birja
[...]z János rab, jóságát báttja s öcze birja
[...] Györgj rab jóságát leánja birja
[Birtha]lan Istvan rab az eöcze jo[szágat] Kovács Lukácznak atta
Herczeg Balas rab jóságát az huga birja
Királj János rab az jóságát fia birja
Herczeg Györgj rab jóságát fia birja
Herczeg Ferencz rab, jóságát leanja birja
Márton János rab jóságát fia birja
Adorján Peter rab jóságát fia birja
Birthalan Peter rab jóságát fia birja
Birthalan Márton rab, josz[ágát]. báttja birja
Ferenczi András rab jóság[át]. leánya birja
Jakab István rab joszagat eöcze birja
Also Bálint János rab jóságát leanja birja
Balint Páll rab jóságat martonosi Gálfi Ferencz foglalta ell adosságban
Birthalan Balas rab jóságát az apia birja fiaval edgiüt
Györgj Miklos rab, joszagát fia birja
Gágyi Páll rab jóságát fiai birják
Gágyi János rab, jóságát fiai birják
Gogyi Györgi rab jóságát fiai birják
K. Bako István rab jóságát az apia birja
Deak János rab jóságát attjafiai birják
Adorján János rab jóságát leánja birja
Dosa András rab jóságát fiai birják
Sebestyen János rab jóságát fia birja
Hodgiai Péter rab, jóságát leanja birja
Herczeg Márton rab joszagat fia birja
Katho (?) István rab jóságát fia birja
Sófálvi Miklos rab jóságát fia birja
Szabo János rab jóságát leánja birja
Török János rab, jóságát adósságban Szabo János s Miháli Deak foglaltak ell
Orban Lőrincz rab, joszagat az annja birja
Molnár István rab, jóságát az Eöcze birja
Personae 41.

F. Boldogh Aszony falva⁴²

Dersi Peter rab jóságát felesége birja
Oláh Peter rab, jóságát fia birja
Mathé Györgj rab, jóságát felesége, fiaval edgyüt birja
Peter Páll rab jóságát fia birja
Oláh Balás rab, jóságát Pálfi András uram birja zalagra
Personae 5.

⁴² Felső-Boldogasszonyfalva (Felsőboldogfalva; *Feliceni*).

Siklod⁴³

Molnar János rab jóságát fiai bírják
 Molnár Ambrus rab, jóságát fiai s leányai bírják
 Kelemen István rab, jóságát fia bírja
 Jánosi Györgj rab, jóságát fia bírja
 Kadár Máthe rab, jóságát fia bírja
 Kelemen János rab, jóságát fia bírja
 Kadár Bálint rab jóságát fia bírja
 Jánosi András rab jóságát [...]
 Horváth Györgj rab, jóságát [...] attjafiai bírják
 Pálfi István rab, jóságát [...] váltotta magához
 János Márton rab, az attja Vass Kapunal veszet, jóságat hugai bírják
 Bálint Márton rab, jóságát eőczei bírják
 Bálint István rab
 Egied István rab, jóságát leánya bírja
 Egyed György rab, jóságát fia bírja
 Benedek István rab, jóságát báltja s eőcze bírja
 Tamási Márton rab, jóságát az attja bírja
 Balás János rab, jóságát az attja bírja
 Tanko Péter rab, jóságát annja bírja
 Barabás András rab, jóságát leánya bírja
 Páll György rab, jóságát fia bírja
 Márton Máthé rab, jóságát leánya bírja
 Süles[...] Tamás rab, jóságát attya bírja
 Barabás Bálint rab, jóságát eőczei bírják
 János Mihály rab, jóságát Jánosi János vérségre bírja
 Nagy János György rab, jóságát leánya bírja
 Gergely Ferencz oda vagyon, jóságát Kornisné Aszonyom eő Nagysága bírja
 Sanio (?) Moyses rab, jóságát az annja bírja
 János Péter rab, kezességért ell foglalták jóságát, Csókfalvi István Deák bírja
 Personae 30.

Aruatfalva⁴⁴

Balás György rab, jóságát fia bírja
 Pribék György rab, jóságát felesége bírja
 Personae 2.

Küsmöd⁴⁵

Jakabfi Ferencz rab, felesége, gyermeke bírja jóságát
 Incze Jánosét az anyja bírja
 Tamási Mártonét felesége bírja

⁴³ Siklód (*Siclod*).

⁴⁴ Árvátfalva (*Arväteni*).

⁴⁵ Küsmöd (*Cuşmed*; ma: Etéd része).

Jakabfi Lőrinczét fiai bírják
Törös György rab, jószágá véget Szombatfalvi István és Bartalis János virragok (?)
Szabó Jánosét az felesége bírja
Kovácz Jánosét Barthos János bírja
Kelemenfi Jánosét az eöcze bírja
Gyepesi István jószágát fiai bírják
Tobroszlai (?) Istvánét eöcze bírja
Farkas János jószágának egy részét Gálfi Christoph *uram* bírja
László Jánosét is Gálfi Christoph *uram* foglalta ell
Bálint Domokosét az eöcze bírja
Bakó Balás jószágát fia bírja
Bálint Istvánét felesége bírja
Bakó Ferenczét fia bírja
[...] Jánosét az attja bírja
[...] Mihályét az attja bírja
[...] Istvánét fia bírja
[...] Istvánét fia bírja
[...] Jánosét az eöcze bírja
[...] Jánosét az annya bírja
[...] Istvánét az apja bírja
[...] Mihályét az annya bírja
[Personae 25]

Patakfalva⁴⁶

Keresteli Mihály rabságra maradot [...], jószágát eöcze bírja
Keresteli Gergely és Péterné jószágát Boros Jánosné testvér attyafia jussára Ferenczi
György *uram* bírja
Albert György jószágát maga gyermeke bírja
Bereczk (?) Balás jószágát maga gyermeke bírja
Dienes Tamás jószágát maga gyermeki bírják
Demeter Ferencz jószágát maga gyermeki bírják
Sós György rabságra, feleségéjé volt jószágá, az bírja
Balás Istvánét fia bírja
Kovácz Mártonét is gyermeki bírják
Personae 9.

Korond⁴⁷

Kovácz Mihály jószágát bírják Kovács Boldisár és Sigmond
Ambrus Ferenczét bírja Ambrus István és Márton
Ambrus Gergelyét bírja Ambrus Márton
Pap Dánielét bírja az maga fia
Súkei Jánosét bírja Súkei Mihály, Súkei István és György

⁴⁶ Patakfalva (*Váleni*; ma: Felsőboldogfalva része).

⁴⁷ Korond (*Corund*).

Máthé Jánosét bírja az fia
Molnos (?) Ferenczét bírja az fia
Benedek Miklósét az eöcze, János leányi bírják
Benedek Birthalan rabságra, az jószágát két nénnye atta ell Birthalan Péternek
Sanio (?) István jószágát fiai bírják
Barna Bálintét eöczei bírják
Personae 11.

Sófalva⁴⁸

Kis Katho Ferencz rabságra, jószágát huga bírja, Peti Istvánné
Jósa Istvánnak fia vagyon András, jószágát Hadnagy István bírja
Lucsak Jánosét leánya bírja
Ágoston Mártonét fia bírja
Ágoston Gergelyét leánya bírja
Fábián Bálintét Fábián Páll bírja
Győrfi Tamásét Győrfi János bírja
Joseph Deákét fia bírja
Katho Andrásét fia bírja
Personae 9.

H. Szent Márton⁴⁹

Felszegi János rabságra, jószágát [...]nia bírja
Felszegi István és Györgj
Páll János rabságra, K. Biro [...] az leanyatul vótte egy [...]
Bencze Benedek és Györgj örö[kségét] Baka Peter bírja
Dimien Andras es
Dimien Mihaly rabok, örö[kségét] gyermekei bírják
Balas Janos
Keresztes János
Keresztes Daniel
Keresztes Barthalis rabsagra vadnak
Felszegi Lukacz rab, felesége kezében vagyon öröksége
Biro Ferencz rabságra, örökséget felesége, gyermeke bírja
Personae 14.

Czehetfalva⁵⁰

Albert Mihály rabságra, örökségét fia bírja
Szabó Péter rabságra, örökségét eöcze bírja
Felseő Balás Mihály rab, örökségét fia bírja
Balás Mihály és Györgyét fia bírja
Máttjás Jánosét fia bírja

⁴⁸ Sófalva (Felsősófalva; *Ocna de Sus*).

⁴⁹ Homoródszentmárton (*Martinis*).

⁵⁰ Csehétfalva (*Cehetel*).

Mihály Istvánét fia bírja
Miklós Györgyét fia bírja
Csiszár János rabságra, örökségét felesége bírja
Imre Ferencz és András rabságra, örökségeket Imreh János bírja
János Istvánét az húga bírja
Marton Ferenczét fia bírja
Marton Péterét az anyja bírja
Ambrus Gergelyét az apja bírja
Gothard Péterét fia bírja
Gothard Andrásét fia bírja
Personae 17.

Udvarhelyi nemesség⁵¹
Péter János rabságra, örökségét fia s felesége bírja
Péter Mártonét is felesége bírja
Kovácz Péterét fia bírja
Kovácz Mártonét az húga bírja
Czik menteri (?) Mártonét az húga bírja
Eötves Mártonét fiai
Kis Barabás Jánosét leánya bírja
Czik mantori (?) Jánosét bírja az felesége
Kovácz Jánosét bírja fia
Barabás Mártonét bírják az atyafiai
Lakatos Jánosét bírja az anyja és eöcze
Nagy Márton jószágát bírja az fia és leánya
[...]ani Tamásét bírja Fogarasi Tamás [...] pénze után
[...]lms Péterét bírja az leánya
[...]tos Mihályét az felesége
[...]dia Gergelyét az felesége
[...] Istvánét az felesége
[...]i Györgyét az fia és felesége
[*Personae 19.*]⁵²

Agyagfalva⁵³
Matis Lukác rabságra, örökségét Matis Gergely bírja az négy forintos adójért
Czibre István rabságra, jószágát felesége bírja
Gazda János rabságra, az sógora, Miklósi János bírja az jószágát
Györfi Jánosét bírják az fiai
Hegyi Mihályét az fiai bírják
Köpeczi Jánosét az fia bírja
Barthalis Jakabét bírják az eöczei

⁵¹ Udvarhely (Székelyudvarhely; *Odorheiu Secuiesc*).

⁵² Az összesítés kiszakadt, de a nevekből, ill. azok töredékeiből egyértelműen ez a szám jön ki.

⁵³ Agyagfalva (*Lutița*).

Farkas Péterét az fia bírja
Varga Mihály rabságra, fia bírja jószágát
Gáspár Andrásét felesége bírja
Köpeczi Jánosét fia bírja
Csoma Máthéjét felesége bírja
Barthos Györgyét öcse bírja
Péter Jakabét húga s nénye bírja
Goro Mihályét leánya bírja
Egyed István rabságra, az attya ell. (?)
Egyed Andrásét az eőcse bírja
Barthalis Thamásét Barthalis Lőrincz bírja
Foris András jószágát az nénye bírja
Foris Istvánét az húga bírja
Telegdi Mihályét az fiai bírják
Kövecsi Györgyét az fia bírja
Kövecsi Pálét bírják Kövecsi János és Kövecsi Istvánné
Dersi Jánosét bírja az húga
Personae 24.

Decsfalva⁵⁴
Kis Ferencz rabságra, jószágát bírják az eőczei
Persona 1.

Uy falu⁵⁵
Kisseb Mihály János rabságra, Mihály János bírja az jószágát
Albert Ferencz rabságra, Albert György és János bírják jószágát
Lőrincz Balás rabságra, Kelemen András bírja az jószágot (?)
Benedek János rabságra, fia bírja jószágát
Gáspár András rabságra, Lőrincz János bírja jószágát
Varga György rabságra, Kelensi (?) Pálné bírja jószágát
Nagy Bene János rabságra, Siko (?) Tamás bírja jószágát
Bene Mihály rabságra, Bene Gergely bírja jószágát
Personae [8.]

Kanyád⁵⁶
Kónya János rabságra, *felesége egy testvér öcze bírja jószágát*
Elek Mihály rab, az *öröksége maradot két eőczeire*
Kónya Gergely Vass Kapu[...]
Personae 3.

⁵⁴ Décsfalva (*Dejuŋiu*).

⁵⁵ Újfalú (Homoródújfalú; *Satu Nou*).

⁵⁶ Kányád (*Ulieş*).

Bogárfalva⁵⁷

Engi Gergely rabságra, öröksége az eöczeire maradt

Engi Jánosé is az eöczeire

Szente Márton rab, az atya ell.

Szente Dániel jószágá feleségére maradt, az *után* adósságért ell foglalták

Máthé Bálinté eöczeire s annyára maradt

Bartha Jánosé fiára, feleségére

Engi Gergelyé fiára maradt

Personae 7.

Kis Kede⁵⁸

Bálint Mihály rabságra, jószágát Péter Deák bírja

Persona 1.

Vagás⁵⁹

Szabó István rabságra, az fiai bírják az örökséget

Kovácz György rabságra, az felesége bírja az örökséget

Kováts István rabságra, az eöcze bírja az jószágát

András Mihály rabságra, az felesége leányával bírja örökségét

Illyés Mihály, az húga bírja örökségét

Diós János rabságra, az fia bírja örökségét

Diós Mihályét az leánya bírja

Diós Istvánét az húga bírja

Vass Istvánét az anyja bírja

Kováts Tamásét az leánya bírja

Szabó János rabságra, az jószágát István Kap (?) bírja

Orbán Gergely rabságra, az felesége bírja

Ferencz Gergelyét az báttja bírja

Balás Jánosét az nényje bírja

Bartalius Györgyét Bartalius Balás bírja

Dienes Lőrinczét az báttya és eöcze bírja

Kovácz Jánosét Kovácz Lőrincz bírja

Kováts István rabságra, Kováts Lőrinczék bírják az jószágát

Nagy György rabságra, az jószágát Szász István és Dienes Mihályné bírják

Balás Gergely rabságra és Balás György, az jószágot pénze *után* bírja Antal Gergely

Péter Istvánét az fia bírja

Vágási János rabságra, vérek bírják az jószágot

Personae 22.

Keczed⁶⁰

[...] István rabságra, atya s eöcze [...] vagyon (?) jószágában

⁵⁷ Bogárfalva (*Bulgăreni*).

⁵⁸ Kiskede (*Chedia Mică*).

⁵⁹ Vágás (*Tăieture*).

⁶⁰ Kecset (*Păltiniș*).

[..] Gergely rab, fia bírja jószágát
[..] András rab, fia bírja jószágát
[..] András rab, eöcze bírja jószágát
[..] Márton rab, eöcze bírja jószágát
[..] Jndi Boldisár rab, fia bírja jószágát
[..] *András* rab, az annya bírhattya *jószágát*
Personae 7.

Malomfalva⁶¹

Bartha Péter rabságra maradot, Bartha Mihály bírja jószágát
Mihály Ferencz rab, Illyés Miklós bírja jószágát
Antal János rab, gyermeki bírják jószágát
Antal Tamás rab, eöcze bírja jószágát
Albert János rab, eöcze bírja jószágát
Cziszár János és István rab, gyermekek bírja jószágokat
Nagy András rab, fia bírja jószágát
Bartha Lőrincz rab, fia bírja jószágát
Lőrincz Balás, öröksége nem volt
Hegedüs Márton rab, leánya bírja jószágát
Szász Boldisár rab, fia bírja jószágát
Hadnagy Péter rab, az apja bírja jószágát
Vargyas Páll rab, báltja bírja jószágát
Kovácz Mihály rab, egy testvér attyafia gyermeki bírják jószágát
Sófalvi Mihály rab, Erdi (?) Farkas Máttjás bírja jószágát
Mihály András rab, Jakab Tamás jobbágya bírja jószágát
Jakab István rab, húga bírja jószágát
Personae 18.

Pálfalva⁶²

Szabó István rabságra, fiai bírják jószágát
Gyórfi Mihály rab, fiai bírják jószágát
Gyórfi István rab, fiai bírják jószágát
Demeter István jószágát fiai bírják
Mattjas Tamás jószágát eöcze bírja
Kis János jószágát eöcze bírja
Kis Tamás jószágát báltja s eöcze bírja
Gyórfi János jószágát fia bírja
Nagy Péterét mostoha annya és húga bírja
Szöcz Györgyét fia bírja
Szöcz Istvánét felesége és fia
Illyés Istvánét felesége és leánya
Pirka (?) Lőrincznek jószága nem volt

⁶¹ Malomfalva (Nyikómalomfalva; *Moräreni*).

⁶² Pálfalva (Székelypálfalva; *Päuleni*).

Jakab Tamás jószágát báltja fia bírja
Kis János jószágát fia bírja
Demeter Lőrincz felesége jószágáról ment volt ell
Barthalis Lőrincz jószágát húga [...]
Orbán András jószágát annya [...]
Szőcz Jánosét fia bírja
Kovácz Andrásét apja [...]
Kis Mihályét eöcze bírja
Szőcz Mihály jószágát [...] bírja
Personae 2[2].

Matisfalva⁶³

Palli János rabságra
Kozma István rabságra, jószágokat bírja Palli (Pallo?) Imreh az fiával
Páll Hegyi János rab, jószágát fia bírja
Personae 3.

Oklánd⁶⁴

Elekes Péter rab, jószágát Elekes Tamás bírja
Kovácz Mihály rab, Kovácz András és Bálint bírják jószágát
Pos Mihály rab, fia bírja jószágát
Nagy Bálint rab, Nagy Gergely bírja jószágát
Barra János rab, fia bírja jószágát
Barra András, ez is, a fiai bírják jószágát
Kovácz Páll rab, az atya bírja jószágát
Sanio (?) Lukác rab, attja bírja jószágát
Kovácz György rab, Kovácz Miklós bírja jószágát
Nagy Ferencz János rab, Nagy Ferencz bírja jószágát
Benkeő János rab, Benkeő Péter bírja jószágát
Dienes Páll rab, fiai bírják jószágát
Geréb Miklós rab, húgy bírja jószágát
Dienes Miklós rab, atya bírja jószágát
Benkeő György rab, húga bírja jószágát
Czombó Páll rab, eöcze bírja jószágát
Szolga János rabságra
Szolga György rabságra, atya bírja jó.
Szolga Benedek rab, fia bírja jószágát
Szolga Lőrincz rab, fiai bírják jószágát
Szolga András rabságra, Szolga János és Lukác bírják jószágát
Bone Mathe rab, báltja és húga bírja jószágát
Fűszös Ferenczét fia bírja
Kovácz Gergelyét fia és eöcze bírja

⁶³ Matisfalva (*Mätiseni*).

⁶⁴ Oklánd (Homoródoklánd; *Oceland*).

Kálmán Istvánét báltja és eöcze bírja
Dienes Péterét fia bírja
Personae 27.

Ege⁶⁵
Sándor Máttjás rabságra
Zágoni István
Zágoni Péter
Bandi András
Burjan Boldisár
[...] Jobos Ferencz
Cziszser (?) János
[...] István
[...] István
[...] Sigmond
[...] Páll
[...] István, mind rabságra marattak, jószágokat magok maradványi bírják
Personae 13.

Ilke⁶⁶
Péter Ferencz rabságra, jószágát fiai bírják
Kovácz Mihály rabságra, jószágát feleségére bizta
Sándor Mihály rabságra, jószágát vér atyafiai bírják
Gáll Páll rabságra, felesége bírja jószágát
András Márton rabságra, fia bírja jószágát
Simo Ferencz rab, felesége bírja jószágát
Mihály Márton rab, fia bírja jószágát
Kando Ferencz rab, maga adósságáért ell foglalták jószágát
Gáspár István rab, fiai bírják jószágát
Personae 9.

Ders⁶⁷
Páll Lőrincz rabságra, jószágát vér atyafia bírják
Veres László rabságra, felesége bírja jószágát
K. Páll János rabságra, nénnye bírja jószágát
Dersi Ferencz rabságra, vér atyafiaira marat jószága
Kecskés András rabságra, nénnyére marat jószága
Varga János rabságra, vér atyafiai bírják jószágát
Imreh Balás rabságra, vér atyafiai bírják jószágát
Dersi István rabságra, egy testvér atyafia bírja jószágát
Barlok Mihály, Tamás és István mind rabságra, egy testvér attyokfiára szállot jószága

⁶⁵ Ége (*Ighiu*).

⁶⁶ Ülke (*Ulcani*).

⁶⁷ Derzs (Székelyderzs; *Dârjiu*).

Kocz Máthé rabságra, egy testvér attyafia bírja jószágát
Czukur János rabságra, javait attyafiai osztották fell
Czükör György rabságra, egy testvér attyafiai bírják jószágát
Kanyaro István rabságra, jószágát Páll Mihály bírja
Fanczali Bálint rabságra, jószágában apja, anyja és eöcze
Kovácz György rabs., jószágában felesége, fia vagyon
Kovácz János jószágát felesége, leánya bírja
Konosi István rab, jószágát v[...] bírja
Szakacz János rabságra, jószágát felesége bírja
Dienes Péter rabságra, jószágát attyafiai bírják
Personae 21.

Bögöz⁶⁸

Fekete Christoph jószágát maga vér attyafiai bírják
Gáll Gergely jószágát maga gyermeke bírja
Benedek Jánosét vér attyafia bírja
Csútor Istvánét Csutor Benedek leányi bírják
Bodor Györgyét maga egy testvér attyafia bírja
Csont Tamásét felesége, fia bírja
Fekete Jánosét anyja leányával bírja
Éles Andrásét az közeleb való vár ell atta
Csomortán Mihályét maga felesége s fia bírja
Tóásó Gergelyét az kivel egy volt, az bírja
Fosztó Istvánét felesége s fia bírja
Bán Jánosét egy testvér attyafia bírja
Csiki Mihály másunnán szállot volt feleségére, azt az jószágot feleségének testvér attyafiai bírják
Personae 13.

Magyaros⁶⁹

Gáspár Ferencz rabságra, jószágát fia s leánya bírja
Miklósi Mihály, Miklósi Márton rabok, jószágokat Miklósi Páll bírja
Hegyi János rab, jószágát fia bírja
Hegyi Tamás rab, jószágát vérek bírják
Barabás Miklós rab, jószágát bátja bírja
Personae 5.

Bethlenfalva⁷⁰

Kovácz János örökségét bírja Páll János
Miklós Mártonét bírja Bálint István
Balási Mihály (!) bírja az Gáspár Györgyét

⁶⁸ Bögöz (*Mugeni*).

⁶⁹ Magyaros (Székelymagyaros; *Aluniș*).

⁷⁰ Bethlenfalva (Székelybethlenfalva; ma: Székelyudvarhely része).

Benedek Máttjásét bírja az leánya
Osváth Péter (!) bírja Nagy János
Nyoytodi (?) Miklósét bírja az fia
Osváth Miklósét az fia
Cziki Miklósét az fia
Kovácz Sándorét az fia
Kalaman Mártonét bírja Bálint István
Simion Miklósét Simion János
Personae 11.
Marefalva⁷¹
Veres Tamás jószágát Nagy János bírja
Nagy Istvánét Lukács János bírja
Kovácz Istvánét az fia
[...] Tamásét Töser (?) Péter
[...] Páll jószágát az húga
[...] Jánosét az apja
István Györgyét Szabó Mihály
Brassai (?) Ferenczét z anyja
Töser Andrásét az fia
Tiboldi (?) Mártonét Szopos János
György Tamásét az felesége
Pap Tamásnak öröksége nem volt
Barlok (?) Istvánnak sem volt
Personae 15.

Városfalva⁷²
Ferentz Gergely rabságra, jószágát attyafia bírja
Boldisár György rab, jószágát attyafiai bírják
Lőrincz István és Mihály rabok, jószágát attyafiai bírják
András Lőrincz rab, jószágát Szöcz Lőrincz bírja
Lenos (Lenes?) Bálint jószágát leányi bírják
Job András rabságra, jószágát feleségére bírta, azt most Zolia István, kisseb Biro Istók
bírják
Porkoláb Gergely és István rabságra, jószágokat Vass István, Czaka (?) Ferencz és Czoma
Ferencz bírják
Zoltán András rab, jószágát fia bírja
Personae 9.

Szombatfalva⁷³
Barabás Mihály rab, jószágát attyafiai bírják
Berzi (?) Páll feleségére bírt, most is az bírja

⁷¹ Méréfalva (*Satu Mare*).

⁷² Városfalva (*Orășeni*).

⁷³ Szombatfalva (*Sâmbătești*; ma: Székelyudvarhely része).

Gergely István fiát az erdőről vitték el az Tatárok, jószágát Szombatfalvi Uramék bírják

Cibre Tamás feleségére bírt, az el is atta

Lőrincz Tamás Vass Kapuhoz maradot, jószágát testvér atyafia bírja

Miklós János is ot veszét, jószágát Geréb uramék bírják

Bíró András rabságra, jószágát báttja bírja

Dengelegi István is oda vagyon, jószágát felesége atyafiai bírják

Personae 8.

Fenyed⁷⁴

Molnár András rabságra, örökségét felesége s fia bírja

N. Szemere Boldisár rab, némely részét jószágának maga maradványi, némely részét

Geréb Uramék bírják

Péter Ferencz rab, örökségét nénnye bírja

Ferencz Tamás rab, örökségét eöcze bírja

Dániel Ferencz rab, örökségét felesége, fia bírja

György István rab, örökségét eöcze bírja

Antal János rabságra, jószágát [...] bírják

Mihály Márton rab, örökségét felesége s fia bírja

Csorgo István rab, örökségét anyja és eöcze bírja

Nagy Albert rabságra, örökségét felesége bírja

Ambrus Márton rab, örökségét atyafiai bírják

Personae 11.

Korond⁷⁵

Barla Bálint rabságra, örökségét vérek bírják

Benedek Birthalan rabságra, nénnye bírja örökségét

Personae 2.

Almás⁷⁶

Barla György rabságra, örökségét felesége, leánya bírja

Szolga Ferenczét fia bírja

Ajtont (?) Istvánét fia bírja

Fabján Istvánét Bíró István uram bírja

Kenyeres Mihályét fia bírja

Czoka Péterét báttja bírja

Rigó Péterében az attya vagyon

Gothard Jánosét fiai bírják

Gábor Deák jószágát fiai bírják

Rigó Pálét fiai bírják

Máttjás Ferenczét Bíró István uram bírtattya jobbágyával

⁷⁴ Fenyéd (*Brădești*).

⁷⁵ Korond (*Corund*).

⁷⁶ Almás (Homoródalmás; *Merești*).

Albert Istvánét Boka Gergely bírja
Ajtona Lőrinczét öcze bírja
Barla Lőrinczét fia bírja
István Péterét leánya bírja
Emres Péterét apja bírja
Emres Istvánét fia bírja
Postalan (?) Péterét eöcze bírja
Balás Páll Mihályét atya bírja
Balás Páll Ferenczét fia bírja
Benczö Istvánét fia bírja
Czalla Mártonét fia bírja
Bodor Andrásét Bodur (?) Sándor ell atta
Gergely Andrásét fiai bírják
Barla Lőrinczét báttja bírja
Balás Ferenczét Balás Péter bírja
Balás Györgyét Dániel János bírja
Lőrincz Kelemenét apja bírja
Lőrincz Jánosét fia bírja
Miklós Mártonét atya bírja
Kovácz Andrásét eöczei bírják
Demeter Györgyét Bondor Sándor és Szász János bírják
Czike Györgyét báttja bírja
Czike Györgyét báttja bírja (!)
[...m]zö Péterét fia bírja
[...l]os (?) Istvánét fia bírja
[...l]y Jánosét felesége bírja
[...r] Ferenczét leánya bírja
Boka Istvánét Boka György ell vette feleségétől
Personae 39.

Vass Kapuhoz marattak
K. Csuka Mihály
N. Csuka Mihály
Tamás János
Benczö Mihály
Békés János
Márton István
Czike István
Kurde János
47. in *Universum*.

Beta⁷⁷

Szeles Tamás rabságra, vér attyafiai bírják örökségét
Persona 1.

⁷⁷ Béta (*Beta*; ma: Bögözhöz tartozik).

Kajdiczfalva⁷⁸

Tibúd János örökségét anyja bírja
Mihály Jánosét eöcze
Kovácz Péterét fia
Kovácz Mihályét fia
Balás Jánosét fia
Tibud Istvánét Tibud Tamás bírja
Tibad Péterét Tibád Tamás bírja
Ferencz Péterét apja bírja
Personae 8.

Fanczal⁷⁹

Miklós Péter rabságra, örökségét Miklós Gergely bírja
Fanczali Andrásét Fanczali Péter bírja
Personae 2.

Karacsonfalva⁸⁰

Boda János rabságra, öröksége felesége kezében vagyon
Gáspár János rab, örökségét atyafi bírja
Personae 2.

Musna⁸¹

Máté György rabságra, örökségét Máthé Emreh bírja
Gyerkő Andrásét Gyerko István bírja
Bán Györgyét fia bírja
Oláh Máthéjét Barthos Miklós
Keresztelly Jánosét az fia
Keresztely Györgyét felesége
Kovácz Jánosét felesége
Kovácz Balásét felesége
Langas (?) Tamásét az eöcze
Péter Jakabét az felesége
Mathe Jakabét az eöcze
Keresztelly Mihályét Török István [...]]
Keresztely Gergelyét is Török István
Nagy Istvánét az eöcze
Dienes Istvánét az anyja
Dienes Györgyét az fia
Bolia Ferenczét az fia
Rosar (Rosno?) Jánosét Rosar Péter

⁷⁸ Kadicsfalva (ma: Székelyudvarhely része).

⁷⁹ Fancsal (Székelyfancsal; *Făncel*).

⁸⁰ Karácsonfalva (Homoródkarácsonfalva; *Crăciunel*).

⁸¹ Muzsna (Székelymuzsna; *Mujna*).

Kocz Mihályét Kocz János
Kovats Ferenczét az fia
Barthos Jánosét az atya
Personae 21.

Sükö⁸²

Lajos István rabságra, apja, eöcze bírja az örökségét
Lajos Ferenczét eöcze bírja
Lajos Jánosét az fiai
Lajos Gergelyét az apja
Ferenczi Tamásét az apja
Boczi János vericalt (?) Kis Ferencz bírja örökségét
Boczi Pálét leánya bírja
Bodo Ferenczét vér attyafia bírja
Orbán Jánosét az fia
Kis Mihályét fia
Kovácz Györgyét leánya
Király Péterét leánya s felesége
Kis Jánosét fiai
Kis Mihályét fia
Simo Gergelyét fia
Lőrincz Andrásét vér attyafia
Kovácz Andrásét fia
Szász Andrásét Lőrincz István
Personae 18.

Benczed⁸³

Benczedi Páll rabságra, örökségét Benczedi Gergely bírja
Benczedi Istvánét Benczedi János
Nagy Tamásét maga leánya
Personae 3.

Lövete⁸⁴

Tamás András rabságra, fia bírja örökségét
Töcze Györgyét báttja bírja
Nagy Mártonét fiai bírják
Balás Mihályét felesége
Sós Mihályét fia
Péter Andrásét fia
Bálint Mihályét az báttja
Tamás Lőrinczét az fia

⁸² Sükö (*Cireşeni*).

⁸³ Bencéd (*Bentid*).

⁸⁴ Lövete (*Lueta*).

Sulye (?) Lőrinczét az fia
Török Mártonét az apja
Benedek (?) Jánosé puszta
Lázár Mártonét fia
Ferenczi Mártonét fia
Personae 13.
Bagy⁸⁵
Doka Péter rabságra, örökségét fia bírja
Ádám Jánosét atya bírja
Zalja Andrásét fia bírja
Lőrincz Györgyét fia
K. Török Jánosét leánya
Kenesi Jánosét leánya
Jó Ferenczét az fiai
Jó Mártonét atyafiai
Balási Lukácsét atyafia
Bencze Istvánét vér atyafia
Enoli (?) Jánosét atyafia
Dombi Péter felesége után bírt
Kovácz Jánosét vér atyafia
[...e Gergelyét vér atyafia
[...l]ja Pálét vér atyafiai
[...l]ia Istvánét leánya
Nagy Zolia Andrásét az atya
Zolia Mihályét Iránya
Ipo Gergelyét testvér atyafia
Balási Istvánét leánya
Demeter Márton felesége után bírt
Kis Péterét vér atyafi
Balásy Tamásét leánya
Benke Ferenczét vér atyafiai
Orbán Lőrinczét fia
Nagy Jánosét fia
Biducza (?) Bálint felesége után bírt
Boka Mihály is felesége után bírt
Personae 29.

Hodgja⁸⁶
Pálfi János rabságra, testvér atyafiai bírnak örökségét
Kis Benedekét is vér atyafiai bírnak
László Andrásét fiai bírnak
László Györgyét fia bírja

⁸⁵ Bágy (*Bädeni*).

⁸⁶ Hogya (*Hoghia*).

Cseh Jánosét leánya
Bedő Ferenczét Bedő Sándor
Ambrus Mihály: az fia
Jósa Mihály és István: vérek birják
Jósa András testvér attyafia
Bikafalvi Ferenczét leánya
Bikafalvi Gergelyét attyafia
Pálfi Istvánét fia
Péter Istvánét fia
Personae 13.

Farczád⁸⁷
Szász István rabságra, örökségét Albert János bírja
Gergely Andrásét maga leánya bírja
Gergely Istvánét Gergely Andrásné
Orbán Péterét fia
Kis Györgyét Lajos István *uram*
Kovácz Mihályét az fia
Pálfi Mártonét Miklós varga fia bírja
Nagy Ferenczét testvér attyafia
Lőrincz Mihályét apja
Sándor Györgyét Sándor Tamás
Kando Bálintét az annya
K. Jakab Bálintét az húga
László Györgyét az fia
Nagy Istvánét az eöcze
N. Sándor Jánosét Sándor Bálint
N. Jakab Bálintét fia
Kovácz Andrásét leánya
Sándor Jánosét apja
Lotár Andrásét fia
Lotár Istvánét Lotár János
Bálint Gergelyét az fia
Orbán Istvánét egy testvér attyafia
Jósa Istvánét eöczei
Lajos Boldisárét leánya
Lázár Jánosét az eöcze
Kobori Györgyét maga gyermeke
Imre Istvánét az fia
Miklós Jánosét mostoha annya
Szabó Lőrinczét eöcze
Bálint Andrásét mostoha annya
Jósa Györgyét fia

⁸⁷ Farcád (*Forjeni*).

Bálint Jánosét Bálint Ferencz és András
Albert Ferenczét eöczei
Personae 35.

Ezek mind Lengyelországban vesztek, ezen kívül Ali Passa ben lételekor sokakat rablot-
tak ell, úgy mint 36 Personakot.

Telekfalva⁸⁸

Bálint János rabságra, örökségét az atya és eöcze bírja
Rigó Pálét az nényne
Bokor Istvánét az fia
BIRTHALAN Mártonét az eöcze s báttja
Nagy Györgyét az eöcze
Nagy Mihályét az eöcze
Karáczon Istvánét az eöcze
Karáczon Ferenczét az eöcze
Benedek Mihályét Péter István
Balás Mártonét az fia
Balás Pálét Orbán Ferencz bírja
Enok Ferenczét Balás János
Szelyes Tamásét leánya
Burjan Ferenczét és Jánosét az leányok
Ambrus Györgyét BIRTHALAN András bírja
Personae 15.

Vargias⁸⁹

Sós István rabságra, örökségét az báttja és eöcze bírja
Tank (Tanko?) Péter és Adorján örökségeket az hűgok, és Csato Sámuel bírják
Sebe Márton rabságra, örökségét az attja bírja
Máthé Mártonét leánya bírja
Máthé Mihályét fiai bírják
Barabás Jakabét az leánya
Páll Balásét nényne és hűga
Dobai Péterét nényne bírja
Tamás Pálét az fia
Lakatos Györgyét Székel Demeter
Dienes Gergelyét az fiai
Sós Gergelyét Sós Mihály
Máthé Gergelyét az eöcsei
Imre Istvánét az fia
Tamás Györgyét Székel Péter
Marczely Andrásét Marczel Mihály
Balás Istvánét fia bírja

⁸⁸ Telekfalva (*Teleac*).

⁸⁹ Vargyas (*Várghiş*).

Kiseb Balás Istvánét az attya
Balás Gergelyét az báttja
[. .]ros Györgyét az fiai
[. .]logh Máttjásét az nénnye
[. .]jiga Mihályét az báttja
Szabó Andrásét Szabó Ferencz
Sós Gergelyét léánya
Farkas Gáspár rabságra, az Farkas Demeter jószágából (?)
Farkas Péterét Farkas János bírja
Sós Andrásét Sós György bírja
Personae 28.

Száll Dobos⁹⁰
Kisseb Ferencz György
Ferencz Mihály rabságra vadnak, jószágokat Marko Mihály bírja
Sólyom Péter rabságra
Gyerke András
Valadi György
Ferencz Gergely
Sugár István rabságra vadnak
Nagy Ferencz György rab, jószágát Nagyob Néhai Dániel Ferencz *uram* ell foglalta
Czeh János rab, jószágát Dániel István *uram* ell foglalta
Nagy János rab
Columban János rab, jószágát Dániel Jánosné *Aszonyom* ell vette
Kelemen Tamás rab
Miklós Gáspár rab, jószágát Nagyob Dániel Péter el foglalta
Kiss Demeter rab, jószágát Dániel István *uram* jobbágya bírja
Demeter Tamás rab
N. Demeter János rab
László Mihály rab, örökségét Demeter Mihály, Györgyék bírják
Nanasi (?) János rab, örökségét Valadi Péter bírja
Demeter Péter rab, jószágát Fülel Boda Ferenczné bírja
Personae 20.

Bibinczfalva⁹¹
Osvát Gergely rab, örökségét attyafia bírja
Osvát Mihályét attyafia, N. Osváth Mihály bírja
Osvát János rab, örökségét fia bírja
Osvát Mátéjét fiai bírják
Birtalan Gergelyét vér attyafi bírja
Birthalan Mihályét fia bírja
Osváth Benedekét fia

⁹⁰ Száldobos (Székelyszáldobos; *Doboşeni*).

⁹¹ Bibarcfalva (*Biborţeni*).

Osváth Mátéjét fia bírja
Gáll Andrásét fiai
Tokos Istvánét Benedek János bírja
Szép Istvánét Szép Mihály bírja
Barthalis Péterét az atya
Barthalis Istvánét leánya
Marko Jakabét az leánya
Marko Mátéjét vér atyafi
Personae 15.

Olósztelek⁹²
Borbut (?) Péter rabságra, örökségét báttja bírja
Sólyom Andrásét az eöcze
Marko Andrásét az fia
László Jánosét az felesége
Sólyom Ferenczét az fia
Sólyom Andrásét az húga Dániel Péter *uramnak* atta
Dudor Györgyét felesége bírja
Columban Lukácztét az fia bírja
Columban Mártonét az eöczei
Columban Pálét az leányai
Marton Györgyét Dániel András
Márton Gergelyét az húga
Marko Györgyét az fia
Keresztes Mártonét az felesége
Nagy Gergelyét az atya
Personae 15.

Kis Baczon⁹³
Benedek János rabságra, örökségét attyafia bírja
Boda Illyés rabságra, nénye bírja örökségét
Kovácz Mátéjét leánya bírja
Benedek Mátéjét fiai bírják
Benkő Bálintét fiai bírják
Benkő Mártonét az eöczei
Benkő Mátéjét az nénye
Benedek Balásét az eöczei
Boda Andrásét az nénye
Personae 9.

⁹² Olasztelek (*Tălișoara*).

⁹³ Kisbacon (*Bățanii Mici*).

Füle⁹⁴

Boda Lukácza rabságra, örökségét fiai bírják
Dobai Istvánét fiai bírják
Fosztó Imrehét leányai
Fosztó Istvánét fia
Csogh Mártonét fia
Dobai Györgyét leánya
Jakab Istvánét leánya
Bartha Jánosét öcze
Deák Istvánét leánya
Vincze Albertét húga
Bernád Tamásét leánya
Sánta Ferenczét húga
Boda Jánosét eöcze
Boda Istvánét öcze
[...]klos Mihályét felesége
[...] Jánosét eöcze
[...] János feleségére bírt, férhez menvén jobbágyhoz, Dániel István uram bírja
Personae 17.

Hermán⁹⁵

Deseő János rabságra, örökségét apja bírja
Imre Jánosét az fia bírja
Peteő Lukáczt az fia
Peteő Gergelyét leánya
Peteő Andrásét leánya
Peteő Ferenczét az annya
Peteő Mihályét az fia
Retei Mátéjét az fia
Antal Istvánét az eöcze
Damokos Bálintét az eöcze
Barabás Mihályét (?) az eöcze
Barabás Andrásét az eöcze
Personae 12.

Bardoczfalva⁹⁶

Szabó János rabságra, örökségét leánya bírja
Bocz Istvánét az atya bírja
Sugár Györgyét az fia
Sugár Mártonét az öcse
Kosta Ferenczét az fia

⁹⁴ Füle (Erdőfüle; *Filia*).

⁹⁵ Hermán (Magyarhermány; *Herculian*).

⁹⁶ Bardócfa (Bardóc; *Brădut*).

Jánosi Jánosét az nénye
Personae 6.

Telegdi Baczon⁹⁷

Molnár Daniel rabságra, az fia bírja örökségét
Máthé Jánosét az fia bírja
Illjes Györgyét vér attya fia bírja
Kom Pelar András rabságra, örökségének Tutora Benkő Bálint
Okos Mihálynak portioja Keresztes Pálnál
Boda Jakabét Barlok István bírja
Mihály Mátéjét fia bírja
Okos Ferenczét Benkő István
Kelemen Ferenczét felesége
Imre Györgyét Imre István
Imre Matéjét Imre István
Nagy Ferenczét leánya bírja
Baló Györgyét Tokos Bálintné
Tokos Istvánét leánya
Personae 14.

In Summa az Raboknak száma az felső Passusban facit Persones: 976.

Kenes⁹⁸

Sándor Márton rabságra, eöreökségét leánya bírja

Lokod⁹⁹

Sándor Bálint jószágát fia bírja
Sara Gergely jószágát eöcze bírja
Vas Ferencz jószágát eöcze bírja
Demeter Gergely jószágát fiai bírják
Sándor István jószágát leányi bírják
Ferenczi Páll jószágát húgai bírják

⁹⁷ Telegdibacon (a háromszéki Csinód- vagy Sepsibaconnal egyesülve: Nagybacon; *Băţanii Mari*).

⁹⁸ Kénos (*Chinuşu*).

⁹⁹ Lókod (*Locodeni*; ma: Homoródszentmárton társközsége).

István Seres

MILITARY LOSSES OF UDVARHELYSZÉK IN 1657–1661

(Abstract)

The Post-1526 Collection of the National Archives of Hungary contains documents which were originally collected by the National Museum in the 19th century, and after their transfer to the National Archives were not organised into other groups. Although the origin of the majority of the documents in this collection is unknown, the contents of many of them are especially valuable to the turning points of the history of Hungary.

This publication deals with the history of the Transylvanian army in 1657–1661: it presents the total military loss of Udvarhelyszék. This means about one thousand fallen or captured Székely men – a unique case from this period. The document's importance is not diminished by the fact that it was damaged earlier and thus it has missing parts and is sometimes hard to read. Although decrees about the making of similar lists had been known to historians earlier, but no evidence was hitherto found about their execution from the territory of Transylvania or Partium; and this fact gives this document special value.

István Seres

DIE MILITÄRISCHEN VERLUSTE VON UDVARHELYSZÉK ZWISCHEN 1657 UND 1661

(Resümee)

Die Sammlung nach 1526 des Landesarchivs des Ungarischen Nationalarchivs beinhaltet die im 19. Jahrhundert ursprünglich im Nationalmuseum gesammelten und später im Ungarischen Landesarchiv untergebrachten, jedoch nicht in andere Bestände eingereihten Schriften. Zwar kennen wir die Herkunft eines bedeutenden Teils der hier zu findenden Schriften nicht, aber aufgrund ihres Inhalts können viele Dokumente mit den bedeutenden Wendepunkten der ungarischen Nation in Verbindung gebracht werden.

Die vorliegende Mitteilung steht in Verbindung mit der Geschichte der Siebenbürgischen Armee zwischen 1657 und 1661: Sie beinhaltet die gesamten militärischen Verluste von Udvarhelyszék. Es geht hierbei um etwa Tausend gefallene oder in Gefangenschaft geratene Sekler, was hinsichtlich dieses Zeitabschnittes als einzigartig bezeichnet werden kann, auch wenn das Dokument früher beschädigt wurde und somit an einigen Stellen mangelhaft oder schwer lesbar ist. Eine weitere Besonderheit der Schrift ist, dass wir zwar auch früher Kenntnis von fürstlichen Befehlen über ein ähnliches Zusammenschreiben hatten, jedoch für die Durchführung solcher Befehle bislang weder aus Siebenbürgen noch aus dem Gebiet des Partium Beweise aufgetaucht sind.

István Seres

LES PERTES MILITAIRES D'UDVARHELYSZÉK ENTRE 1657 ET 1661

(Résumé)

Initialement, la collection d'après 1526 des Archives Nationales de Hongrie comprenait les documents collectés par le Musée National au 19ème siècle qui furent transférés plus tard aux Archives Nationales de Hongrie sans être classés dans d'autres fonds. Bien que l'origine de la plupart de ces documents reste inconnue, beaucoup d'entre eux sont liés aux différents tournants de notre histoire.

Cette publication traite de l'histoire de l'armée de Transylvanie entre 1657 et 1661 et comprend l'ensemble des pertes militaires d'Udvarhelyszék : près de mille Sicules sont tombés ou devenus prisonniers de guerre dans cette période. Ce document est unique pour l'époque et ce, malgré quelques détériorations qui le rendent incomplet ou difficile à lire par endroit. La particularité du document réside aussi dans le fait qu'en dépit de l'existence d'ordres princiers relatifs au recensement des pertes, aucune preuve concernant la réalisation des recensements ordonnés n'a été encore retrouvée en Transylvanie ou au Partium

Иштван Шереш

ВОЕННЫЕ ПОТЕРИИ Г. УДВАРХЕЙСЕК МЕЖДУ 1657–1661-ИМИ ГОДАМИ

(Резюме)

Сборник Национального Архива Венгерского Государственного Архива после 1526-ого года первоначально содержал документы собранные Национальным Музеем в XIX-ом веке, и позже перенесённые документы в Венгерский Национальный Архив, но не содержит никаких других документов распределённых в другие фонды. Хотя происхождение значительной части документов находящихся здесь не известно, но многие документы по их содержанию могут быть связаны с поворотами судьбы нашей нации.

Настоящая статья связана с историей Трансильванской армии между 1657 и 1661-ими годами: она содержит полную военную потерю г. Удвархейсека. Речь идёт о насчитываемом около тысячи погибших или попавших в вражеский плен секийцев (ранее трансильванцев), что является уникальным для этого периода. Несмотря на то это так, что документ был поврежден и поэтому является неполным или трудночитаемым в некоторых местах. Особенностью этого документа является и то, что мы и раньше знали о приказе князя об аналогичной переписи, но в связи с его исполнением до сих пор не всплыли доказательства ни с территории Трансильвании, ни из Партиума.

MŰHELY

NÓVÉ BÉLA

EMLÉKMŰ HELYETT – KÉRDÉSEK, GONDOLATOK RAINER M. JÁNOS ÚJABB KÖNYVÉRŐL

Az idei könyvfesztiválon adta közre az Osiris Kiadó és az Országos Széchényi Könyvtár Rainer M. János legújabb kutatásainak foglatatát: egy sokban rendhagyó, forrásfeltáró, forráselemző monográfiát a Ludovika Akadémián 1939. elején hadnaggyá avatott 160 honvédtiszt csoportos életút-követésével.¹ Azok, akik pár éve az 1956-os Intézet évkönyveiben olvasták munkája első közleményeit *Századosok*, majd *A vert sereg* címmel², már akkor remélték, hogy egy korszakhatárokon merészen átívelő, nagyobb léptékű, a múlt század szinte egészét átfogó folytatás sem várat sokáig magára, hiszen a téma fontos és eredeti, az elemző narratíva mélyreható és fegyelmezett, mely ritka és szerencsés együttállás méltán megér egy önálló monográfiát. A szerző öt éves nagy munkája nyomán, íme, most teljesült e várakozás. Még hozzá mondhatni, fényesen, a monográfus egy sor korábban publikált kötetéből³ már eddig is jól ismert kutatói, történetírói erényei legjavát nyújtva jó négyszáz oldalon, egy példásan „olvasóbarát” könyvben, mely számos izgalmas felfedezést tartogat civilnek, hadtörténésznek egyaránt: böngészni érdemes archív fényképeivel, iratmásolataival, statisztikai adatsoraival éppúgy, mint meggyőző érveivel és értékítéleteivel, vagy éppen forrás- és irodalomjegyzéke, hétszáznál is több jegyzete imponáló filológiai „hadrendjeivel”.

Rainer M. János kutatásainak célcsoportja több szempontból is sajátos a második világháború előtti utolsó béke(fél)évben, 1939. január 15-én avatott magyar honvédtisztek sorsmustrájára vállalkozva. Azokéra, akik valamennyien az első világháború éveiben születtek, a Ludovika előtt jórészt katonai al-, majd főreáliskolákba jártak, s akiket egy újabb világegés közeledtén, alig 21-22 évesen, a szokásosnál már fél évvel korábban felavattak, hogy mielőbb megkezdjék csapattiszti szolgálatukat. Közülük a második világháború végére minden harmadik harctéri sérülést szenvedett, minden negyedik elesett, s a többiek századosi rangban, egy vert sereg katonáiként élték meg 1945-öt, a harmincon még innen, hogy egy sor nyomasztó kényszer és retorzió által sújtva, e történelmi „nullpontról” kezdjék újra életüket. Kiváltképp nagy volt a veszteség a pilóták körében; az 1939-ben avatott 14 közül mindössze 6-an érték meg a háború végét. 40-en nyugati, 45-en szovjet hadifogságba estek. Pár évvel idősebb bajtársaikhoz – így az író, Ottlik Géza katonaiskolás társaihoz – képest aránylag kevesen maradtak Nyugaton végleg: 1945-ben a „századosok” közül 11 emigrált, 1956-ban további 12. Az itthon maradók s a nyugati és szov-

¹ *Rainer M. János: Századosok.* Osiris–OSZK, Budapest, 2018.

² *Rainer* 2014., 2015.

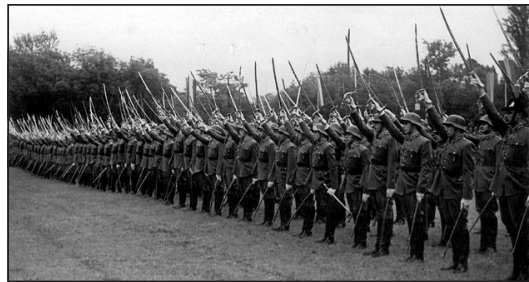
³ *Rainer* 1987., 1988., 1996., 1999., 2003., 2008., 2009., 2011., 2014., 2015., 2016.

jet hadifogságból hazatérők soraiból mindössze tízen szolgálhattak a Néphadseregben tovább. 1945 és 1948 között a 90 századosból a politikai felülvizsgálaton még 57-et igazoltak, további 16 „feddésel” ment át a vizsgán; de túlnyomó részüket a B-listázások s a rövid és kudarcos „próbaszolgálatok” után legkésőbb két-három év múltán elbocsátották vagy tartalékos állományba helyezték. A fennmaradt – jórészt belügyi – források szerint 1956-ban mindössze heten vettek részt aktívan a forradalomban. Ennek ellenére a passzív többségre is tömeges lefokozás várt, tartalékos tiszti rangját csak 12-nek hagyták meg. Többségüknek a folytatás sem hozott sok jót: a ’60-as, ’70-es években alacsony beosztású fizikai és irodai munkákon tengődtek családjaikkal, s az eredeti évfolyamnak csak kevesebb mint a fele maradt meg civilként szétszórva a kádári Magyarországon. A nyugdíjas kort, vagy bő egy évtized múltán a rendszerváltást és rehabilitálásukat, a korai halálozások miatt, ennél is kevesebben érték meg – jóllehet a monográfus sűrűn jelzi, hogy idő haladtán, a mához közelítve az életrajzi adatokban mind „bőségesebb az adathiány”.

Mindez a *Századosok* lapjain jórészt hadtörténeti és belügyi levéltári forrásokból adatolt (HIL, ÁBTL), kisebb részt személyes dokumentumok: naplók, levelek, interjúk és memoárok alapján. E posztumusz seregszemle sors-vázlataiból és gondos statisztikai elemzéseiből vagy másfél tucat stáción – és ugyanannyi fejezetben – át összességében egy korán megtört pályáivú, jobb sorsra érdemes hivatásos katona-nemzedék 1945 utáni tömeges stigmatizálása, státuszvesztése és szétszórása bontakozik ki, a szerző által ugyancsak értőn és behatóan vizsgált „szabályerősítő” kivételekkel. Pusztá felsorolásukkal már az egymást követő életrajzszakaszok, válaszutak fejezetcímei is beszédesek a könyvben: *Származás, családi háttér és szocializáció – Ludovika – Háborúban – Fogság, a vert sereg, 1945 – A státusz megőrzése: kísérletek és kudarok – Házasság: katonafelteségek – Célkereszt: századosok az állambiztonság irataiban – Háborús bűn és büntetés – Kémekek és szervezkedők – Szembenállók – Emigránsok – Beilleszkedés, pályáivék – A kollaboráció kísértése – A státusz (részleges) visszaszerzése – Rehabilitáció, rendszerváltás stb.*

Munkája korábban az 1956-os Intézet évkönyveiben közzétett első közléseiben Rainer rokonszenves rezerváltsággal még jórészt lábjegyzetekbe rejti, hogy kutatásai célcsoportjához nagyon is szoros szálakkal kötődik. Személyes involváltsága inkább csak fokról-fokra derül ki, így az, hogy apai ágon maga is három nemzedékre visszamenően hivatásos katonacsalád sarja. Dédapja: Johann Rainer alezredes negyvenévi katonáskodás után 1891-ben Bécsben a császártól nyert osztrák nemességet; nagyapja: Rainer-Micsinyei János, az első világháborúban csaknem három évig a fronton szolgált, utóbb Horthytól vitézi címet nyert, és 1925-ben ezredesként ment nyugdíjba; végül fájóan korán, alig hét évesen, elvesztett édesapja: Rainer-Micsinyei Vilmos, maga is az 1939-ben tisztté avatott „századosok” egyike volt. E mostani csoportos pályakép-rekonstrukció tehát egyben posztumusz elégtétel, kései *homage* is az apa emléke előtt, noha könyvét a szerző kezdő és végszavaival inkább édesanyjának ajánlja, az „emlékmű-állítást”, a hősi felstilizálást eleve elhárítva, mint amit nem gondol feladatának. Akárhogy is, munkája hitelét és „hozzáadott forrásértékét” nagyban növeli, hogy végül is engedte magát kiadójától meggyőzni: szabadítsa ki családtörténeti adalékait a lábjegyzetek fogságából, s emelje azokat dőlt betűkkel szedve méltó helyükre: a főszövegbe. Hogy mi mindent? Például apja zsebnóteszekbe rótt békebeli, majd harctéri naplójegyzeteit, párhuzamosan egy-egy fényképét, levelezőlapját, vagy korán megözvegyült, négy gyermekét egyedül nevelő édesanyja

emlékeit, netán saját kőbányai gyermekkorának korszakidéző mikrovilágát. Mindezen családi és személyes momentumot a monográfus korántsem öncélúan, hivatkozva idézi, éppen csak ott – fejezetvégeken vagy csoportos tanúságtételek részeként –, és annyit, ahol és amennyi egy-egy téma bemutatását teljesebbé teszi, legyen szó a „cőgeráj”-ról, az „aks”-okról, a házassági kaucióról, a frontharcokról, a nyugatra menekülésről, fogságról, hazatérésről, a „volt horthysta tisztekkel” szakmányban íratott önéletrajzokról, vagy a kollektív megbélyegzés és státuszvesztés 1945 utáni stációiról, a családi emlékezettel és az utódok sorsával bezáróan.

Ludovikás tisztavatás az 1930-as években⁴

A kutatás célcsoportja, módszertani és műfaji dilemmák

A kutatás célköre és tárgya: az 1939-ben avatott ludovikás tiszti évjárat sorsának elemző feltárása történésként – és mondhatni: életre szóló „házi feladatként” – a szerző számára, úgy tűnik, eleve adott és jól körülhatárolt volt. A preferált vizsgálati módszerek, szempontok körét s a prezentáció műfaját azonban teljes komplexitásukban csak „menet közben”, a többéves kutatómunka során sikerült összehangolnia, miként azt előszavában kifejti. Vegyük mindjárt, mint a szerző is teszi, a műfajválasztást, ami nyilvánvalóan érzékeny és szoros korrelációt mutat egyrészt a hozzáférhető forrásbázissal, másrészt az elemzés fő szempontjaival.

„Munkám célja – írja előszavában a szerző – kezdetben egyfajta kollektív életrajz, prozopográfia készítése volt, amely nem csupán életrajzi adattárat jelent, hanem erre építő történeti szociológiai elemzést is. Kérdés, hogy a századosok felfoghatók-e csoportként pusztán azért, mert életpályájuk egy fontos szakaszában a szó legszorosabb értelmében csoportként, úgyszólván egymás fizikai közelségében éltek. E három és fél évet követően ez a közelség már nem maradt fenn, de nagyon hasonló módon tevékenykedtek, és ez így is maradt, nagyjából harminc éves korukig. A közös tanulás, a hivatásos tiszti szolgálat és a háborút követő fogság idejében a századosoké kétségkívül csoport volt. Ettől kezdve sorsuk elágazott.”⁵

Való igaz, a modernitás korában – tartósan együtt élő életmódbeli, kulturális, vallási, stb. közösségek híján – csaknem lehetetlen minden műfaji kritériumnak maradéktalanul eleget tevő, „klasszikus” prozopográfíát írni. (Némi túlzással azt mondhatni, alig-

⁴ Forrás: <http://www.hungarianarmedforces.com/ludovika/> (Utolsó megtekintés: 2018. október 5.)

⁵ Rainer 2018. 9–10.o.

hanem az Iliász vagy Xenophón Anabaszisza volt az utolsó mintaszerű és hadtörténeti érdekű prozopográfia a trójai háború és a hellén zsoldos had perzsiai hadjáratának leírásaival.) 1956 utáni magyar légiótörténeti kutatásaim során – Rainer M. János e munkájával jórészt egyidőben, sokféle baráti, szakmai segítségét élvezve – magam is egy mára eltűnt, elfeledett hivatásos katona-nemzedék egyéni és csoportos választódait próbáltam feltárni hasonló dilemmákkal szembesülve mind a választandó műfajt, mind a forrásbázis hiányait illetően.⁶ Mégis, olykor a megőrzött, titkon továbbélő csoporttudat, vagy éppen séggyel a környezet ellenséges stigmái is képesek egy még annyira szétszórtot, egységei által többé nem vagy alig érintkező csoportot is hosszabb időn át mentálisan összetartani. Miként azt a „századosokról” szólva a monográfus is kiemeli:

„Ennek ellenére [t.i. hogy sorsuk később sokfelé ágazott] környezetük és a róluk szóló diskurzusok közös halmazként, bár egy nagyobb csoport részeként tekintett rájuk. Közös magatartásokat, meggyőződéseket, attitűdöket tulajdonítottak nekik az államhatalom egyes intézményei és az általuk felügyelt nyilvánosság. Ennek ugyan lehetett és volt is alapja, de az a homogenitás, amit a volt »horthysta tisztokról«, »ludovikásokról« vagy csak »volt katonákról« szóló beszélgetések feltételeztek, így nyilvánvalóan alaptalan. Ez mégis számos tekintetben meghatározta egyéni életpályájukat. Prozopográfiájuk alapját tehát egyrészt olyan társadalmi státusz és pozíció képezte, amely az életút viszonylag korai szakaszán megváltozott, illetve megszűnt, másrészt egy erősen irányított diskurzus egyik (bár domináló) szereplőjének róluk alkotott képze. Az adatok összegyűjtése közben gyakran éreztem, hogy valóban közös és teljes életrajz megírásához ez a kohézió nem biztos, hogy elegendő. De az is kitűnt, hogy számos helyzetben maguk a századosok is csoportként vagy csoport részeként tekintettek magukra – mint valamikori katonákra, tisztokra, háborús résztvevőkre, vesztesekre stb. Származásuk, neveltetésük, sajátos társadalmi helyük, annak változásai, az elszenvedett sérelmek mind alkalmat szolgáltatnak arra, hogy kollektívumként határozzák meg, vagy ehhez az imaginárius csoporthoz viszonyítsák magukat.”⁷

Mindezen kétségek, ellentmondások mérlegelésével a szerző arra jutott, hogy „szabályos prozopográfiai elemzés elkészítéséhez még több feltárt forrás elemzésére, valamint megfelelő kontrollcsoporttal való összehasonlítására lenne szükség”. Márpedig a hozzáférhető források köre a „századosok” esetében véges és máshonnan alig pótolható hiányokat mutat – mindezt a szerzőnél aligha tudhatta jobban bárki, aki „egyszemélyes teamként” több éves szorgos kutatómunkát fektetett e sokféle adathiány pótlásába. A monográfusnak a múlt idő hatalmával is rendre szembesülnie kellett: az 1939-ben végzett ludovikás évfjárt csaknem teljes kihalásával már kutatásai kezdetén, amikor 2013-ban a 160-ból már mindössze két hajdani „százados”: Fejes György és Kováts Andor élt. Az utóbbi 2017 tavaszán százévesen hunyt el, az 1949-ben Ausztráliába kivándorolt, s azóta saját közlése szerint „Magyarország közelében sem járt”. Fejessel viszont Rainernek levelezés útján még sikerült felvennie a kapcsolatot, s a nagyidős veterán kevéssel halála előtt még elküldte neki 66 gépelt oldalnyi magyarul, angolul írott memoárját, melyet könyve *Emigránsok* című fejezete végén a szerző aránylag bőven ismertet, kommentál. Ám az „utólagos forrás-szaporítás” másutt jól bevált eszköztárával: az archív irathiányokat pótló

⁶ Nóvé 2016.

⁷ Rainer 2018. 10. o.

személyes közlésekkel, kérdőívezéssel, interjúzással, memoáíratással a kutató már csak módjával élhetett, főként a néhai tisztek túlélő utódainak körében. 33 „százados” 55 felnőtt gyermekét sikerült felkutatnia, arra kérve őket, hogy idézzék fel szüleik emlékét és beszéljenek saját életük alakulásáról is. E kérésre 13 egykori katonacsalád 17 felnőtt gyermeke válaszolt, közülük a kutató 9-cel érdemi interjút is készített, melyek tanulságait munkája végén összegzi *Mi marad egy emberből* címmel. Ezekre és egy másik fontos forráscsoportra: az OSZK 1956-os Intézet Oral History Archívuma és a Történeti Interjúk Tára nyolc „századosal” 1989 és 2001 között készített életút-interjúira még érdemes külön is kitérni.

Ami a kontrollcsoportokat illeti, kérdés, hogy ez esetben vajon mifélek jöhetnek – jöhettek volna számba? Civilekői? Netán más tiszti évfjاراتoké? Szinkron vagy diakron életkori közösségek? Eltérő társadalmi osztályok, rétegek hasonló korú és nagyságú cso-

Tiszti esküvő, 1944 nyarán, a „századosok” egy csoportjával⁸

⁸ Forrás: Rainer M. János családi fénykép-gyűjteménye.

portjai? Pusztán elméleti hipotézisként: netán az orosz frontot szintén megjárt, jórészt egyívású parasztkatonák, munkaszolgálatosok? Pontos forrásreferenciák híján mindezt csak találgatni lehet, ám az adathiány sok évtized múltán ezek körében is alighanem hasonló vagy még nagyobb gátat szabhat az érdemi kutatásoknak.

Magam több szempontból is lehetséges kontrollcsoportot vélek felfedezni Ottlik Géza egykori kőszegi, pasaréti katonaiskolás növendék-társaiban, akik Rainer M. János „századosai” előtt éppen öt évvel hagyták el a Ludovika padjait és gyakorlóterét. Kevésbé ismert, újabban feltárt adatokról lévén szó, talán mégér ez is itt egy rövid kitérőt.

Posztumusz seregszemle – beszédes hiányokkal

Újabb életrajzi kutatások megerősítik, hogy az egykori kőszegi, pasaréti hadapródok, majd a Ludovikán 1934-ben végzett tiszték nemzedéki köteléke már-már sorsszerűen eltéphetetlen maradt egy életen át, sőt, a túlélő társak emlékezetében még annál is tovább. Ottlik nemrég elhunyt kiváló monográfusa, Szegedy-Maszák Mihály irodalomtörténész az 1980-as években gyakran felkereste az író, többek közt arról faggatva, van-e kapcsolata kadétiskolás kulcsregényei – a *Továbbélők* (1948), az *Iskola a határon* (1959) és a *Buda* (1993) – szereplőivel, s ha igen, mit tud róluk, miként alakult a sorsuk. Jó okkal tette, hiszen „Bébé”-n, az írói alteregón kívül addig csupán Ottlik két egykori növendéktársa kilétére derült fény a fikción is átütő markáns karakterjegyeik és életrajzi adataik nyomán: „Medve Gábor” alakjában Örley Istvánéra, a nagyreményű íróbarátra, aki 1945 elején egy légítámadásban veszítette életét, míg „Szeredy Daniéban” Sándor Károlyéra, akiből hivatásos katona lett, s a háborút túlélve Amerikába ment, ahonnan Ottlikkal, Bár többé nem találkoztak, egészen 70-es évekbeli haláláig sűrűn levelezett. Rajtuk kívül a regényhősök más „hús-vér” modelljét még az egykori irodalmi élet bennfentesei sem ismerték, mivel Ottlik makacsul kitért minden ez irányú kíváncsiskodás elől, sőt, a *Továbbélők* és az *Iskola* közt eltelt viharos évtizedben a regénybeli nevek, életrajzi momentumok jó részét is követhetetlenül átírta. Nem túlzás azt mondani, hogy sok évtizeden át afféle konspirált véd- és dacszövetségben maradt ifjúkori (baj)társaival, féltve őrizve egyrészt saját írói szabadságát és műhelytitkait, másrészt a többiek inkognitóját az avatatlan ’civiliek’ árgus tekintete elől. A nála jóval fiatalabb, munkáit nagyra tartó irodalomtudóst ugyan élete végén sok mindenbe beavatta, ám valahányszor ez a téma került szóba, Attila úti lakásáról rendre sétálni hívta vendégét a Tabánba vagy a Vérmezőre, mivel szentül hitte, hogy a lakását lehallgatják. Mitől tartott e nagy író, és vajon jogosan-e? „Ottlik politikai okok miatt nem beszélt iskolatársaíróiról – erősíti meg Szegedy-Maszák –, hiszen nem mindegyik volt kimondottan baloldali, sőt...” Arra büszkék voltak ugyan, hogy nyilas vagy háborús bűnös egy sem akadt köztük – ahogy kommunista vagy „társutas” se sok az itthon maradtak, vagy pláne a nyugati emigránsok közt. E veterán kör kései beavatottjaként minden esetre nincs okunk kételkedni az irodalomtudós szavaiban: „Egykori katonaiskolai barátságait [Ottlik] élete végéig ápolta, tengerentúlra távozott társaival mindvégig levelezett. 1990. május 25-én még tizenkét aláírással küldtek neki üdvözetletet a hatvanadik érettségi találkozóról azok, akik közös élményeik megörökítőjeként tartották számon.”⁹

⁹ Szegedy-Maszák 2102. 178. o.

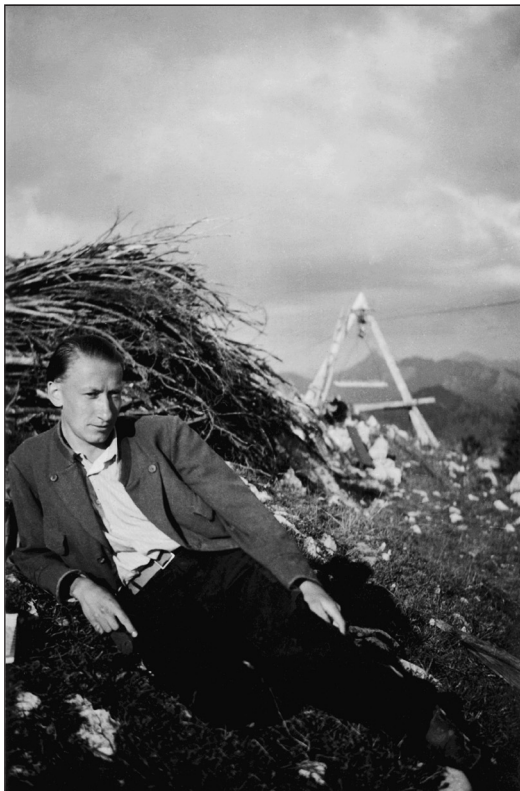
Ottlik Géza katonaiskolai növendék, Siklós, 1926 nyara¹⁰

Méltó baráti gesztus valóban a rendszerváltás évadján – alig pár hónappal az író halála előtt. Ám Ottlikék, az 1912-ben születettek nemzedéki mustrája nem annyira a pályavég felől érdekes, sokkal inkább „menet közben”, a XX. század nagy sorsfordulóit sorra véve. Az, hogy életútjuk ma már „időarányosan” is jól követhető, a véletlenek cinkos összjátékán túl, főként egy fiatal író, Inkei Bence makacs ügybuzgalmának köszönhető, aki néhány éve egy sor izgalmas új adalékot tett közzé az Origo portálján. Eszerint majd „minden(ki) megvan”, legalábbis a budai főreálban végzett 59 fős évfolyamból a '70-es évek közepéig – a volt hadapródok friss nyugdíjas koráig – mondhatni, teljes a névsor. (Csak, hogy követhető legyen: ez volt a Bocskai István M. Kir. Reáliskolai Nevelőintézet, ahol 14 évesen a kőszegi „alreál”, azaz a Hunyadi Mátyás M. Kir. Nevelőintézet évfolyamának mintegy fele folytatta tanulmányait,¹¹ míg a másik fele egy, a pasarétihez hasonló, pécsi tanintézetbe került, melyet szintén a trianoni béke hadilétszám-korlátozásai miatt kellett „reálgimnáziumnak” álcázni, bár valójában katonai középiskola volt.) Inkei adatközléseinek kiváltképp beavatott forrása az a '70-es évek derekán egy volt „bocskais” osztálytárs, Kovách Elemér által készített név- és címlista, melynek tanúsága szerint az 1930-ban érettségizett 59 fős évfolyamból ekkor már 17 társuk elhunyt, 11 ismeretlen helyen, 18 itthon, 13 pedig külföldön élt – az Egyesült Államokban, Kanadában, Franciaországban, az NSZK-ban, s egy-egy közülük Venezuelában és Romániában.

¹⁰ Forrás: Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest. (Utolsó megtekintés: 2018. 10. 05.)

¹¹ Ottlik maga is felfedi, hogy kik kerültek át Kőszegről a Bocskaiba az *Iskola...* szereplői közül. Eszerint a csaknem teljes lista, a regényhősök „fedőneiveivel”: Both, Medve, Szeredy, Colalto, Bónis, Drágh, a két Laczkovics, Zsoldos, Czako, Inkey, Szerafini, Borsa, Jaks, Zámencsik és talán néhány kimaradt, kevésbé jelentős szereplő még. A többiek jórészt a pécsi főreálban tanultak tovább.

És itt, ha mégoly röviden is, érdemes felidézni e sokszorosan megtizedelt, két világ-háború közötti hadapród-, majd tisztnevezdek – a náluk öt évvel ifjabb „századosoké-hoz” hasonló, bár esetenként markánsan eltérő – választójait. Mint Ottlik a *Budában* írja, a végzett „bocskaysok” közül mindössze négyen *nem* folytatták a Ludovikán: Örley, ő maga és további két társuk még, köztük a hányatott sorsú, kiváló építész: Mistéth Endre.¹² Okkal gyanítható hát, hogy a többiek (55 fő) valamennyien, vagy egy-két kivételt leszámítva, elvégezték a hadiakadémiát, öt-hat év múltán már háborús időkben szolgáltak: előbb a visszacsatolt országrészekben, majd a keleti fronton és a Kárpátokon innen, hogy a háború végére soraikból kerüljön ki a 13 végleg Nyugatra ment és a 17 elhunyt – azaz az 1934-ben tisztté avatottak több mint fele. Inkei néhányuk későbbi sorsát külön is feltárta, közülük, mint írja: „hármán katonai repülőbalesetben veszítették életüket: Barkóczy István 1937-ben, Bender Lajos 1938-ban, az öttusázóként remeklő Kalándy Tasziló 1940-ben szenvedett végzetes balesetet. Fábry Zoltán huszárszázadosként túlélte a Don-kanyart, őt az ÁVO tartóztatta le, majd 1951-ben kivégezték, »hazaárulás« vádjával. Elképzelhető,

hogy Fekete Pál hadifogságban halt meg 1947-ben Máramarosszigeten, Szörényi (Reischl) Emil autóbalesetben 1944-ben, Szakonyi István pedig nem kizárt, hogy azonos vitéz Szakonyi István emigráns rovásírás-kutatóval (1911–1974). A legértelmetlenebb halál Orosz Imre századosé, aki a Honvédelmi Minisztérium által küldött megfigyelőként elkísért egy salgótarjáni leventecsapatot, amely önként nekivágott, hogy megmássza az akkor »Horthy-csúcs«-nak nevezett Nagy-Pietrosz hegyet a Keleti-Kárpátokban és ott kirakja a kormányzó fényképét, ám egy kivételével valamennyiüket lavina ölte meg 1944 telén. Az ismeretlen helyen tartózkodó tizenegy ember közül sajnos egyiknek sem akadtunk a nyomára.”¹³

„Mundér és civil között”.
Rainer-Micsinyei Vilmos,
*Niederachau, 1946*¹⁴

¹² „Az építész Bónis Ferin [azaz Mistéth Endrén] kívül, a hülye Zámencsik Bélát nem számítva, csak mi ketten voltunk civilek az egykori évfolyamunkból, Medve meg én.” *Ottlik*: Buda, 13. o.

¹³ *Inkei* 2012.

¹⁴ Forrás: Rainer M. János családi fénykép-gyűjteménye.

Mutatis mutandis: státuszváltások, önrevíziók

Rainer M. János az Ottlik-nemzedék életrajz-kutatóinál majd' háromszor nagyobb mintával dolgozik, módszere szikárabb, fő forrásai a tiszti okmánygyűjtők és a belügyi archívum dossziéi, ám a sorskövetések, egyéni életstratégiák, a csoportidentitás és a történet-szociológiai háttérkoronként változó mintáinak elemző részletrajzával sem marad adós. Ellenkezőleg: ahol csak kellő forrásbázison teheti, láthatóan ezekről van a legtöbb érdemi mondandója, ahogy erre vall könyvének tartalmi, műfaji önbesorolása is:

„Ami következik, kollektív életrajz, társadalomtörténeti mikrovizsgálat, mely adalékokat szolgáltat egy sajátos társadalmi képlet: a két világháború közötti magyar keresztény középosztályi státuszelvesztéséhez, a megőrzés, később az új körülményekhez alkalmazkodó visszaszerzés kísérleteihez. Műfaj és érvényesség szempontjából egyaránt határon túláltható, egyes személyek esettanulmány-szerű, modális biográfiája és a valódi kollektív életrajz, illetve a viszonylagos számú életrajzi adatra támaszkodó társadalomtörténeti elemzés és a történeti-szociografikus esszé között.”¹⁵

Rainer kezdettől azt is világossá teszi, hogy munkája jórészt nélkülözi a hadtörténet primér vizsgálati szempontjait és módszertanát, s a „századosok” lehetőleg teljes életútját feltárandó hadikronikával vagy hadszervezeti dokumentációval csak annyiban szolgálhat, amennyi szorosan hozzátartozik a választott célcsoport közös ifjúkorának elemző követéséhez: katonaiskolás növendékként, a hadi akadémián, majd aktív honvédtisztként, békében, háborúban. Nyilvánvaló, hogy az életút e korai, intenzív szakaszának – mely többségüknél 10-től 25-30 éves korukig tartott – rendkívüli súlya volt, s a hadsereghez kötődő élményvilág, annak sors- és jellemformáló ereje egész életükre kihatott. A monográfus ugyanakkor nagyban támaszkodik egy sor érdemes hadtörténész, Deák István, Hajdu Tibor, Szakály Sándor, Rada Tibor, Szabó Péter, újabban Ungváry Krisztián, Varga Éva Mária, Závodi Szilvia és mások a Monarchia és a Horthy-éra katonai elitjéről, tisztikaráról írott korszakösszegző vagy tematikus publikációira,¹⁶ csakúgy, mint a tiszti memoárírók legjobb hagyományára.¹⁷ Közülük is kiváltképp azon művekre hivatkozik, melyeknek fontos hadtörténeti adalékaikon túl egyben társadalom- és mentalitástörténeti relevanciájuk, történet-szociológiai tanulságuk is van, s ezáltal mélyebb betekintést engednek a magyar tisztikar katona-családok nemzedékein átörökített hagyományai, korporatív önazonosságtudatába, valós vagy „tulajdonított” középosztályi státuszába.

A könyv egyik kiemelt vizsgálati fókuszja valójában épp a középosztályi státuszvesztés, azaz a túlélő, szovjet és nyugati hadifogságból hazatért hivatásos tisztikar 1945 utáni kollektív felszámolása, majd megannyi kényszerpálya, hivatás-, életmód- és identitásváltás nyomán az elvesztett státusz részbeni visszaszerzése a kései kádári konszolidációra egy makacs és szerencsés kisebbség által: sikeres mérnökként, egyetemi tanárként, üzemi és vállalati középvezetőként stb. A szerző csoportos pályakép-rekonstrukciójának időkeretét ugyan meghaladja, ám azért tegyük fel a kérdést: Vajon nem hasonló tömeges státuszvesztés, nyomor és küzdelmes – nagyrészt civil – újrakezdés volt-e jó időn át az osz-

¹⁵ Rainer 2018 10. o.

¹⁶ Deák 1993.; Hajdu 1989., 1999.; Szakály 1987., 2002., 2003.; Rada 1998–2001.; Szabó 2001.; Ungváry 2004., 2014., 2015.; Varga 2010.; Závodi 2012.

¹⁷ Bárczy 1981.; Felkai 1979.; Kádár 1978.; Király 1986.; Perjés 1997.; Lám 1998.

tályrésze minden hivatásos katona-nemzedéknek vesztett háborúk – például 1849 után, vagy, ha másért nem, a hadilétszám-korlátozások miatt még 1918 vagy Trianon után is? Egyenlőségjelet kollektív megpróbáltatások közé aligha tehetünk, mivel az 1945 utáni idegen megszállás és politikai üldöztetés mindenképp súlyosbító tényezőnek számít – még akár a tisztikart ért 1849 utáni megtorlásokhoz és repressziókhöz képest is. Ezzel együtt a hivatásos tisztek jelentős státusz- és presztízsvesztése, úgy tűnik, már csak azért is elkerülhetetlen, mert minden háborús vereséget mély gazdasági és szociális válság követ, gyakran tömeges vagyon- és állásvesztéssel, menekült-áradattal és inflációval stb.

Ami a könyv által behatóan vizsgált „középosztályi státuszt” illeti, ennek definícióját és történet-szociológiai ismérveit sem árt alapos revízió alá venni, mint azt a szerző is teszi a releváns szakirodalom – Weis István, Gyáni Gábor, Kövér György, Valuch Tibor és Tomka Béla és mások munkáinak¹⁸ – alapos áttekintésével. Nyilvánvaló, hogy a középosztályba tartozni más jelentett a Monarchia idején, mást a Horthy-érában és megint mást a kádári konszolidáció aránylag kései szakaszában. Ezen belül is nehéz összevetni eltérő stációit a mindenkori magyar tisztikar polgárosodásának, amiről értelemszerűen legfeljebb 1945-ig beszélhetünk, hiszen onnantól ez a folyamat drámaian megszakad, illetve látenszen és felemásan egész más, civil szerepekben folytatódik tovább.

A magyar tisztikar homogén, már-már kasztszerű zártságát és folyamatos rekrutációját a Horthy-érában egyrészt a családi hivatásrendi hagyomány, másrészt a keresztény középosztályi eredet biztosította. (*Nota bene* a ’keresztény’, azaz ’nem zsidó’ származás merőben új feltétel volt a monarchiabeli szelekcióhoz képest,¹⁹ ahogy az elbukott 1918-as, 1919-es forradalmak után a tisztikar „politikai megbízhatósága” is fontos szűrési szempont lett.) Ugyanazok a származási ismérvek tehát, melyek az 1945-ös újabb háborús összeomlás, s egyben drámai korszak- és rendszerváltás után eleve megbélyegezték, majd igazoló eljárások, B-listázások, balvégű „próba-szolgálatok” és konstruált katonai perek sorával 1948–1950-re úgyszólván testületileg kizárták a hadsereg aktív állományából a mintegy 18 000 fős „horthysta tisztikar” egészét – néhány, a szerző által is gondosan feltárt „továbbszolgáló” tiszt karrier szabályerősítő kivételével.

Am lássuk forrásközelből, mennyiben érvényesült a Horthy-érában ez a két fő rekrutációs szempont: a középosztályi eredet és a fegyveres állami vagy hazaszolgálat családi hagyománya. Nyilván abból kell kiindulni, amivel minden alapos korszakösszegző szakmunka is számol, hogy a reguláris hadsereg, kivált a jó ideig limitált létszámú M. Kir. Honvédség tisztikara, eleve konzervatív, lehetőleg változatlan önreprodukcióra törekvő, már-már kasztszerű testület, amely sokban makacsul őrzi az előző korszak tradícióit, szelekciójában, képzési rendjében, szoros hierarchiájában és életvitelében egyaránt. Amint azt Rainer M. János jól követhető, gondos statisztikai elemzések során kimutatja, a Ludovikán 1939 elején avatott tisztek több mint egyharmada – szám szerint 60 fő – katonacsaládba született, apja honvédtiszt, rendőr vagy csendőr lévén. (A szerző apja, mint már szó esett róla, szintén sikeres, ezredesi rangot elért katonaelődök fia, unokája volt.) Ráadásul, emeli ki a szerző: „A kisgyermekkor végén, 10-11 évesen még többen tartoztak a katonák »családjába«: 118 későbbi százados katonai közép- (al-, majd főreal-) iskolába

¹⁸ Weis 1930.; Gyáni – Kövér 1998.; Valuch 2001.; Tomka 2003.

¹⁹ A „századosok” 160 fős évfolyamában csupán egyetlen „negyed-zsidó” eredetű akadt fenn a kötelező származás-igazolások során, aki vélhetően ezért is maradt ki egy soros előléptetésből.

járt, és ott is érettségizett.”²⁰ A Ludovikára a korszak egészén át sokszoros volt a túljelentkezés, bejutni az elvárt kiváló katonaiskolai előmenetelen, érettségin túl is elkelt a „magas helyről” jött ajánlás, protekció, netán egy vármegyei ösztöndíj, vagy a katonaözvegyek fiainak fenntartott felvételi kedvezmény. Am a jelentkezőknél a vagyoni, jövedelmi cenzust már korántsem vették ilyen szigorúan, ahogyan utóbb az előírt házassági kaució meglétét sem, mint azt a tiszti iratgyűjtők fennmaradt mentesítő kérvényei és igazolásai tanúsítják. (A „századosok” csaknem fele, 77 fő még 1945 előtt házasodott, ám ehhez 45 esetben úgy nyert engedélyt, hogy az előírt tiszti óvadéktőke meglétét nem tudta igazolni!) Egy, a családfő társadalmi státusza szerinti 1938-as vagyon- és jövedelem kimutatás azt jelzi, hogy a „századosok” (ekkor még csupán a Ludovika végzős évfolyamának zászlósai) alig 8 százaléka tartozott az elitbe, a „középosztályi közép” derékhadát épp a fele (50%) tette ki, ugyanakkor feltűnően magas volt az alsó középosztálybeliek részaránya is (38%). Az összkép később tovább romlott a tisztképzés két-háromszorosára duzzasztott háborús évjáratánál, az alsóközéposztályból és a vagyontalan, alkalmazotti családokból érkező fiúk szaporodásával. A hivatásos katonai pályát a Horthy-érában tehát nem kis részt anyagi kényszerek és a középosztályi státusz megőrzésének ígérete tette oly sokak számára vonzóvá: az ingyenes képzéstől, ellátmánytól, a köztisztviselőit akár háromszorosan meghaladó tiszti fizetéseken át a családi kedvezményekig és a korai nyugdíjazásig.

Emlékkultusz és amnézia: érzelmi, erkölcsi dilemmák

Itt sajnos nincs tér e gondolat- és adat-gazdag munka minden fontos tanulságára, sokszínű forrásaira és személyes adalékaira kitérni, ám a portrévázlatok és esettanulmányok mesteri narratívája még mindenképp említést kíván. Rainer M. János szakmai erényei: az elmélyült forráskutatás, az imponálóan alapos dokumentáció, a releváns szakirodalom széleskörű ismerete és eredeti adaptálása nyilván sokak számára ismertek, elismertek. Arról viszont csak kevés szó esik, hogy félezernyi eddigi publikációjával²¹ az érdemes szerző napjaink egyik legjobb tollú – „billentyűzetű” – hazai történétírója, a társadalomtudományi értekező próza markánsan eredeti hangú, már-már szépirodalmi igényességű megújítója. Mindez a személyes sorsokat elszórt életrajzi adatok, oral-history és memoár-források alapján megidéző, értő és empatikus elbeszélésmódján érődik a leginkább, ahogy a „Méltóságot mindenkinek!” elvén tud szólni holtakról és voltakról, tartózkodóan, kellő tény- és embertisztelettel, noha szavaiban, szöfűzésében gyakran ott bujkál a humor, a fanyar irónia is, baráti beszélgetés közben éppúgy, mint nyilvános megszólaláskor. A formalításokat és tekintélyelvű gesztusokat kínosan kerüli, hivatalos alkalmakkor is mindenkor önmagát adja, „civil” tud maradni. (Három nemzedéknyi hivatásos katona elődeihez képest ez már-már kihívó családi devianciának hat!) Valójában épp ez az, ami munkáit hitelesíti, hogy élőben és olvasva ugyanaz a töprengő, kissé rekedtes, szelíden érvelő hang szól hozzánk, időnként el-elhallgatva, hogy aztán annál nagyobb nyomatékkal rukkoljon elő egy kurta „tézismondattal”, aminek súlyát, igazságtartalmát nehezen lehet vitatni.

²⁰ Rainer 2014. 157. o.

²¹ Lásd Fábian Máté bibliográfiáját az Eszterházy Károly Egyetem Rainer M. János 60. születésnapjára tavaly megjelent tisztelegő tanulmány-gyűjteményében: *Fábian 2017*.

Így mondja el a „századosok” történetét is, életút-vázlataikat sűrűn megszakítva, majd egy-egy újabb válaszátnál folytatva, hogy egy sokat próbált nemzedék minél teljesebb sors-repertoárja kerekedjék ki belőle. – Már csak ezért is hasznos lett volna, ha névmutató is készül e sokszereplős kötethez, hogy segítsen navigálni a gyakori előre- és hátrautalások között. Itt kíván szót egy másik szerkesztésbeli hiányosság is, hogy a szöveggondozás bizony lehetett volna méltóbb és alaposabb e sok szerzői műgonddal, nyelvi invencióval megírt kötethez, hiszen egy ekkora szövegtest óhatatlanul megnöveli a hibák gyakoriságát, és nincs „nyomdakész szerzői kézirat”. Arról pedig, hogy Rainer elbeszélői hangja, a fentiek ellenére mennyire nem „egyszólamú” mégsem, méltó bizonyosság a könyv epilógusnak szánt záró fejezete *Mi marad egy emberből?* címmel. Ez valódi stílbravúrként legalább három markánsan eltérő hangütésben voltaképp ugyanarról szól: az emlékméltetés és emlékvetés érzelmű, erkölcsi dilemmáiról, immár a mindenkori utódnemzedékek kihívásaként. Az első részben az utódok nélkül 1983-ban elhunyt Récesy Ottmár százados hagyatékának kukába ürítését megörökítő 2006-os egyetemi vizsgafilm-etűd²² torokszorító leírását kapjuk, feszes, kommentárok nélküli, már-már dokumentarista jelenetek sorában, ahogy az új honfoglalók egy lakáseladás nyomán – vélhetően Récesy özvegyének elhunytja után – vidám poénok közepette kímélet nélkül az enyészetnek adják át az általuk nem ismert néhai katonatiszt összes holmiját, köztük valódi „kincseket” is: otthoni életképeit és külföldi nyaralásait megörökítő amatőr fotós és filmes felvételeit, melyek egykori létezését immár csak ez a rövidfilm tanúsítja, amire a történész kutató is véletlenül akadt a világhálón. A folytatásban Rainer a „századosok” utódaival készített interjúk változatos tanulságait összegzi, lendületesen, sok oldalon át, a néha meglepő, máskor kiszámítható emlékmintázatokot értőn egybevetve, s a lábjegyzetekben az egyes motívumokat, témákat Margit nővére és saját emlékeivel is kontrasztálva. Végül az utolsó két oldal szövege teljesen kurzívra vált, jelezvén, hogy a szerző innentől visszaveszi a fő narratívát és könyvét a maga – illetve nővére és édesanyja – szavaival kívánja lezárni. Ez pedig, újabb hangváltással a vallomásos próza legjobb mintáit idézve arról szól, hogy – a „szegénység szegényén” túl – érte-e diszkrimináció a volt katonacs család tagjait a kádári évtizedekben. A válasz rávall a finom distinkciók mesterére: „majdnem”... Pályakezdőként 1981-ben a Fővárosi Levéltár segédlevéltárosi állására jelentkezve a szerző ugyanis kihagyta önéletrajzából ekkor már 16 éve halott apjának katonatiszti múltját, amit leendő főnöke, egy túlbuzgó osztályvezető, a felvételi bizottság előtt gonoszul számon kért rajta, kínos percek okozva. Végül Ságvári Ágnes nagyvonalú döntésére felvették mégis, ám éveket töltött a Bazilika pinceraktáiraiban, mire rájött, honnan derült fény a már rég nem bolygatott családi titokra: anyja igazoló bizottsági aktájának (Nyugatról visszatértek) egy 1946-os kérdőíves válaszából, amelynek lapját gondatlan kezek fordítva és a szélein kissé kilógva tettek vissza.

*

A századosok többsége, köztük a szerző édesapja, mostanra lenne épp száz éves. Mondhatni, duplán is „századosok” lettek – legalábbis túlélő emlékezetükben. Még akkor is, ha 160 fős egykori évfolyamukból mára senki sem él már, hiszen a könyv születése közben az utolsó két ismert veterán is eltávozott társai után. Ám él, és bizonyosan fog jó ideig még e kivételesen gazdagon reflektált, kényszerű adathiányaival is tel-

²² Reisz 2007.

jes élményt nyújtó múltfeltáró mestermunka, küzdelmes sorsuk és tetteik méltó foglalata. „Kérdéseket tettem fel – zárja könyvét a szerző –, és remélhetőleg legalább egy részükre megfontolásra érdemes válaszokat javasoltam. Mert az emlékmű végleges és halott, a kérdések és a gondolkodás hordozta emlékezet viszont változik, és él.” – Hát éljen csak sokáig – a 60 éves szerzővel, s még számos ezután írandó, hasonlóan „meggondoltató” munkájával együtt!

BIBLIOGRÁFIA

- Bárczy* 1981. *Bárczy János*: Zuhanóugrás. Budapest, 1981.
- Deák* 1993. *Deák István*: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918. Budapest, 1993.
- Fábián* 2017. *Fábián Máté*: Rainer M. János publikációs listája 1982–2017. In: RMJ 60. Tanulmányok a hatvanéves Rainer M. János tiszteletére. Szerk. *Fábián Máté – Romsics Ignác*. Eger, 2017. 215–247. o.
- Felkai* 1979. *Felkai Dénes*: Mozgalmas élet. Budapest 1979.
- Gyáni – Kövér* 1998. *Gyáni Gábor – Kövér György*: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest, 1998.
- Hajdu* 1989. A magyar katonatiszt 1848–1945. Szerk. *Hajdu Tibor*. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 5.) Budapest, 1989.
- Hajdu* 1999. *Hajdu Tibor*: Tisztikar, középosztály 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei. Budapest, 1999.
- Inkei* 2012. *Inkei Bence*: Itt az egyik legnagyobb magyar regény titkos folytatása. *Origo*, 2012. 05. 27. <http://www.origo.hu/kultura/20120525-ottlik-geza-iskola-a-hataron-szereploinek-tovabbi-sorsa.html> (Utolsó megtekintés: 2018. október 2.)
- Kádár* 1978. *Kádár Gyula*: A Ludovikától Sopronkőhidáig. 1–2. k. Budapest, 1978.
- Király* 1986. *Király Béla*: Honvédségből Néphadsereg. Személyes visszaemlékezések 1944–1956. Párizs–New Brunswick, 1986.
- Lám* 1998. *Lám Béla*: Emlékképek gyertyafényben. 12 év háborúban és békében 1943–1954. Budapest, 1998.
- Nóvé* 2016. *Nóvé Béla*: Patria nostra. '56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban. Budapest, 2016. (Lásd még a szerző azonos című és azonos témájú dokumentumfilmjét: Dunatáj Alapítvány, 2016. 93')
- Okváth* 2001. Katonai perek 1945–1958. Szerk. *Okváth Imre*. Budapest, 2001.
- Ottlik* 1948. *Ottlik Géza*: Továbbélők (1948). Pécs, 1999.
- Ottlik* 1959. *Ottlik Géza*: Iskola a határon. Budapest, 1959.

- Ottlik* 1993. *Ottlik Géza*: Buda. Budapest, 1993.
- Perjés* 1997. *Perjés Géza*: A brjanszki erdők alján. Harctéri élményeim 1942 augusztusától 1943 októberéig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1997. 3. sz. 570–638. o.
- Rada* 1998–2001. *Rada Tibor*: A Magyar Királyi Ludovika Akadémia és testvér-intézetek összefoglaló története 1830–1945. 1–2. k. Calgary–Budapest, 1998–2011.
- Rainer* 1987. *Rainer M. János*: Adatok a magyar forradalmat követő megtorlásokhoz. *Szamizdat Beszélő*, 1987/1. sz. 43–66. o.
- Rainer* 1988. *Rainer M. János*: Tetemrehívás 1958–1988. Paris. Budapest, 1988.
- Rainer* 1996. *Rainer M. János*: Nagy Imre. Politikai életrajz. 1. k. Budapest, 1996.
- Rainer* 1999. *Rainer M. János*: Nagy Imre. Politikai életrajz. 2. k. Budapest, 1996.
- Rainer* 2003. *Rainer M. János*: Ötvenhat után. Budapest, 2003.
- Rainer* 2008. *Rainer M. János*: Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei. Budapest, 2008.
- Rainer* 2009. *Rainer M. János*: 1989: a csodák éve Magyarországon és Kelet-Európában. Budapest, 2009.
- Rainer* 2011. *Rainer M. János*: Bevezetés a kádárizmusba. Budapest, 2011.
- Rainer* 2014. *Rainer M. János*: Századosok. Adatok a középosztály második világháború utáni státuszvesztésének történetéhez. In: Búvópatakok – mélyfúrások: magyar jobboldal – 1945 után. Szerk. *Rainer M. János*. (1956-os Intézet Évkönyv, XX.) Budapest, 2014. 151–183. o.
- Rainer* 2015. *Rainer M. János*: A vert sereg – századosok 1945-ben. In: Magyarok 1945-ben: Évkönyv 2015. Szerk. *Rainer M. János*. (1956-os Intézet Évkönyv, XXI.) Budapest, 2015. 195–218. o.
- Rainer* 2016. *Rainer M. János*: Az 1956-os forradalom. Budapest, 2016.
- Rainer* 2018. *Rainer M. János*: Századosok. Budapest, 2018.
- Reisz* 2007. Jót és semmit. Rendezte *Reisz Gábor*. Színház- és Filmművészeti Egyetem, Budapest, 2007. <https://vimeo.com/33828243> (A letöltés időpontja: 2018. szeptember 26.)
- Szabó* 2001. *Szabó Péter*: Don-kanyar. A magyar királyi 2. honvédhadsereg története. 1942–1943. Budapest, 2001.
- Szakály* 1987. *Szakály Sándor*: A magyar katonai elit. Budapest, 1987.
- Szakály* 2002. *Szakály Sándor*: Honvédség és tisztikar 1919–1947. Budapest, 2002.

- Szakály* 2003. *Szakály Sándor: Kik voltak, honnan jöttek? Katonákról, történelemről, önmagunkról. 1. Cikkek, interjúk, dokumentumok. Budapest 2003.*
- Szegedy-Maszák* 2012. *Szegedy-Maszák Mihály: Ottlik Géza. (Digitális Irodalmi Akadémia ©Petőfi Irodalmi Múzeum.) Budapest, 2012. 178. o.*
- Tomka*2009. *Tomka Béla: Európa társadalomtörténete a 20. században. Budapest, 2009.*
- Ungváry* 2004. *Ungváry Krisztián:A magyar honvédség a 2. világháborúban. Budapest, 2004.*
- Ungváry* 2014. *Ungváry Krisztián: Tettesek vagy áldozatok? Feltáratlan fejezetek a XX. század történelméből. Budapest,2014.*
- Ungváry* 2015. *Ungváry Krisztián: Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban 1941–1944. Esemény – elbeszélés – utóélet. Budapest, 2015.*
- Valuch* 2001. *Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Budapest, 2001.*
- Varga* 2010. *Varga Éva Mária: Magyarok szovjet hadifogságban 1941–1956. Az oroszországi levéltári források tükrében. Budapest, 2010.*
- Weis*1930. *Weis István: A mai magyar társadalom. Budapest, 1930.*
- Závodi* 2012. *Závodi Szilvia: Életmód, életkörülmények és mentalitás a magyar katonatiszt-családoknál a 20. század első felében. Kézirat, doktori (PhD) disszertáció. Budapest, 2012.*

Béla Nóvé

INSTEAD OF A MONUMENT – QUESTIONS AND THOUGHTS ABOUT THE NEW BOOK OF JÁNOS RAINER M.

(Abstract)

The new book by János Rainer M. Századosok [Captains] follows the diversified career full of adversities of the 160 military officers graduating as lieutenants in the beginning of 1939 at the Ludovika Military Academy. The work filled with the best of the professional virtues of the prominent author introduces several new explorations to both civil and military historians: with its archival images, personal sources, statistical datasets, persuasive arguments and grounded judgements, it makes the reader to re-examine the reasons and subjective experiences of the repetitive and dramatic loss of status of the Hungarian middle class of the 20th century.

Béla Nóvé

ANSTELLE EINES DENKMALS – FRAGEN UND GEDANKEN. ÜBER DAS NEUE BUCH
VON JÁNOS RAINER M.

(Resümee)

Das neueste Buch von János Rainer M. mit dem Titel *Századosok* [Hauptmänner] verfolgt den weit verzweigten, beschwerlichen Lebensweg der 160 Honved-Offiziere, die Anfang 1939 an der Ludovika-Akademie zum Leutnant geweiht wurden. Die Arbeit des namhaften Autors, in der seine besten Eigenschaften im Bereich Forschung und Historiografie zum Vorschein kommen, birgt zahlreiche neue Entdeckungen für Zivilpersonen und Militärgeschichtler: Archibilder, persönliche Quellen, statistische Datensätze sowie überzeugende Argumente und Werturteile. Letztere machen es erforderlich, die immer wieder wiederholten Gründe für die dramatischen Statusverluste der ungarischen Mittelklasse im vergangenen Jahrhundert und den Kreis der diesbezüglichen subjektiven Erfahrungen aus vielerlei Hinsicht zu überprüfen.

Béla Nóvé

À LA PLACE D'UN MONUMENT – QUESTIONS ET RÉFLEXIONS AU SUJET
DU DERNIER LIVRE DE JÁNOS RAINER M.

(Résumé)

Le dernier livre de János Rainer M. intitulé *Századosok* (Capitaines) présente le parcours mouvementé des 160 officiers promus lieutenants début 1939 à l'Académie militaire Ludovika. Aussi remarquable que les travaux précédents de cet auteur, chercheur et historiographe éminent, cet ouvrage réserve de nombreuses découvertes tant aux civils qu'aux historiens militaires. Les photos d'archives, les sources personnelles et les données statistiques, ainsi que les arguments et jugements de valeur convaincants de l'auteur nous incitent à repenser le vécu et les causes du déclin dramatique de la classe moyenne hongroise du siècle passé.

Бела Новэ

ВМЕСТО МЕМОРИАЛА – ВОПРОСЫ, МЫСЛИ. НОВАЯ КНИГА ЯНОША М. РАЙНЕРА

(Резюме)

Самая новая книга Яноша М. Райнера, под названием *Századosok* [Капитаны], прослеживает многоразветвленный, беспокойный жизненный путь 160-и рядовых офицеров, возведенных в ранг лейтенантов в Академии Людовика в начале 1939-ого года. Работа перечисляет самую ценную часть достоинств великолепного автора исследователя, военного историка, в ней много новых открытий для граждан, для военно-историка: архивные картины, личные источники и ряд статистических данных, а также убедительные аргументы и суждения, которые во многих случаях заставляют пересмотреть причины повторных поражений драматического статуса венгерского среднего класса прошлого века и его субъективный круг впечатлений.

SZEMLE

A HATÁRVÉDELEM ÉVSZÁZADAI SZÉKELYFÖLDÖN

Csíkszék és a Gyimesek vidéke

*(Szerk. és a jegyzékeket összeállította Nagy József. Szépvíz Egyesület, Csíkszereda, 2018. 406 o.
ISBN 978-973-0-26949-9)*

Tartalmas, rendkívül igényes, nagyon szép kivitelű, több mint 350 tételes, színes képmellékletekkel ellátott, térképekkel, gazdagon illusztrált, tartalmát tekintve színvonalas tanulmánykötet jelent meg a katonáskodó székely társadalom múltjáról a szerzőknek, a kötetet szerkesztő Nagy Józsefnek, a Szépvíz kiadónak és a csíkszeredai Alutus Nyomdának köszönhetően.

A szerkesztői bevezetőből (amely románul és angolul is olvasható) kiderül a tanulmánykötet szerzői gárdájának célkitűzése: a könyv feladata, hogy végigkövesse Székelyföld eddig feltárt hadtörténetét az Árpád-kortól egészen a második világháború végéig, hangsúlyt helyezve a különböző korok székely hadszervezeteinek bemutatására, a székelyek speciális hadviselési kultúrájának elemzésére az eddig megszületett részmunkák alapján – kiindulópontot szolgáltatva egy majdani nagyívű, Székelyföld hadtörténetének egészét feltáró szintézishez. A kötet hét szakmai fejezetből áll, valamint rendhagyó módon a történeti örökség megóvásáról, ápolásáról, kulturális vetületeiről és ezek turizmus területén való felhasználásáról szóló fejezetből Horváth Alpár tollából. A mostani ismertetés a hadtörténeti-szakmai vonatkozásokra terjed ki.

Ladó Árpád Gellért nyitó tanulmánya a kezdetektől, a XI. századtól egészen a mohácsi csatavesztésig (1526) foglalja össze a középkori székely hadszervezet történetét. Az írásos kútfők szegényessége miatt a kutatás a régészeti és művészettörténeti emlékekre, tárgyi forrásokra (freskómaradványok, kódexrészletek, fegyverleletek, kályhacsempék, épületszobrászati elemek, az épített örökség maradványai mint menedékvárak, templomvárak, megerősített udvarházak régészeti leletei) támaszkodik. Utóbbiak tehát nem kiegészítik a kutatást, hanem jobb híján ezekkel kell beérnie a történésznek. Ez a magyarázata többek között annak, hogy még olyan alapvető kérdéseket sem lehet megnyugtatóan tisztázni, mint az, hogy a székelység eredetileg egy elsődlegesen a határvédelemmel megbízott népesség volt-e vagy eleve kiváltságokkal rendelkező, s ennek keretében vagy fejében katonáskodási feladatokat is ellátó társadalmi réteg. Az Árpád-kortól már bizomyosan elővéd és portyázó feladatokat láttak el. A legbiztosabb információkkal a székely társadalmon belüli átalakulása: rétegződés, hármas tagozódás (főnépek, lófők, közszekelyek) időszakából, a XV. századból rendelkezünk, de ebből csak mozaikos kép alakítható ki a konkrét harcselekményekről. Annyi mindenesetre tisztázott, hogy a székely haderőnek a középkor vége felé alapvetően elővéd szerepe volt a Magyar Királyság hadseregében. Ami pedig a harcmodort illeti: a sztyeppei könnyűlovas harcmodor maradványai mutatathatók ki a nyugati harcmodor mellett a székely határőröknél. Viseletük, fegyverzetük minden korban a harctéri igényeknek megfelelően módosult, s az Erdélyi Fejedelemség

kialakulásának idejére, a kora újkorra a könnyűfegyverzetű katonaság formájában állapodott meg.

Szintén a középkorról szól Botár István régész tanulmánya, melyet a kutató a Szépvíz környéki templomok és kápolnák ásatási eredményeinek alapján készített. Ezek a régészeti emlékek az egykori Csíkszentmiklós középkori egyházmegye területén találhatóak, egy olyan területen, ahol a XII. században már a keleti határ felügyeletével foglalkozó népesség falvai sorakoztak. Azonban határvédő várak és az ezek között húzódó védelmi vonalról eddig nem kerültek elő leletek. A domborzati viszonyok egyértelműen a hágók, átjárók, utak védelmét alakították ki. Ezért kiemelt szerepe van a falvak területén lévő vagy azokhoz köthető templomoknak, például Csíkszentmiklósnak, vagy a borzsovai kápolnának, illetve annak középkori, kőből épített udvarházának, a széphavasi Szent László kápolnának, amit a régészek részletesen feltártak, s nem kevésbé azoknak a fegyvermaradványoknak is, melyeket ezen építészeti leletek feltárásakor találtak a kutatók (például a szépvízi lándzsacsúcs) az ásatásokon.

Egészen más jellemzi a téma kutatását a kora újkorban. B. Szabó János *A székelyek szerepe Erdélyben a mohácsi csatától a Habsburg uralom megszilárdulásáig (1526–1709)* című tanulmányában kiadott források – elsősorban az *Erdélyi Országgyűlési Emlékekben* megjelentetett kútfők –, valamint legnagyobb részt a korra vonatkozó, Erdély történetét tárgyaló, politikátörténeti szakirodalom alapján készítette el összefoglalóját. Végigvezeti az olvasót azon a történeti folyamaton, ahogyan a székelyek a mohácsi csatát követő trónviszályokban betöltött meghatározó katonai szerepüktől eljutottak odáig, hogy a Habsburg uralom alatt szinte magától felszámolódott katonai szerepvállalásuk, miután hadviselési kötelezettségük a Rákóczi-szabadságharc után megszűnt.

A székely haderő létszáma a legóvatosabb becslések szerint 1526-ot követően húszezer fő volt, s miután Szapolyai János – aki előzőleg, még erdélyi vajdaként, lázadásai ellen több ízben erélyesen fellépett – királlyá választása után egyrészt határozottságot, másrészt kompromisszumkészséget mutatott, valamint felvállalta Hunyadi Mátyás és Ulászló központosító politikáját. Ezért a székely „natio” kollektív szabadságuk és kiváltságaik tiszteletben tartásáért pártjára állt. A Szapolyai-dinasztia az ezt követő két és fél évtizedben katonai erejükre nagyban támaszkodott, azonban sorozatosan megsértette kiváltságaikat, mert nem mondhatott le adóztatásukról. A Habsburgok, kihasználva ezt a korszakban permanensen jelen lévő ellentmondást, illetve az ebből adódó feszültséget, több ízben is megosztották a székely haderő egységét: egy részük például 1562-ben a nyílt lázadásig jutott. Megváltoztak a székelység katonai feladatai is. Politikai belviszályokban voltak szereplők, ugyanakkor korábbi határőr szerepük Erdély geostratégiai helyzetének megváltozása miatt fokozatosan csökkent: az Oszmán fennhatóság következtében egyfajta belső határrá vált Erdély határvidéke, továbbá Erdély a Habsburg Birodalommal került szomszédságba, melynek következtében a partiumi részen egy váraakra alapozott új határvédelmi rendszer épült ki. Ez a szituáció a székely társadalom átalakulásához vezetett: kiváltságaik felszámolása után túlnyomó részük eladományozható fejedelmi jobbággá vált, a jobbágyságra érvényes adókötelezettséggel és kollektív jogaik elvesztésével, megmaradván katonai kötelezettségük is, míg a nemesekként kezelt primorok a fejedelem katonai szolgálatában gyakorlatilag a magyarországi közép- és kisbirtokos nemesekhez hasonló státusba kerültek.

A XVI. század második felétől a XVII. század közepéig egyfajta új szerep jutott a székely katonaságnak: nem elsősorban a határok védelme, hanem a szomszédos vajdaságok – Moldva, Havasalföld – instabil katonai-politikai helyzete miatt volt rájuk szükség. Első ízben Báthory István uralkodása alatt rendelték ki az erdélyi hadakat 1574-ben szultáni parancsra Moldvába, hogy elűzzék a szultán ellen lázadó Ioan cel Cumplit vajdát. Ezzel egyidejűleg a két fejedelemség udvarában komoly szerep jutott az erdélyi zsoldosoknak, kiknek jórésze szintén a székely haderőből verbuválódott. A különböző hadseregekben harcoló székely kontingensek létszámát ebben az időszakban is csak becsülni lehet, mint ahogyan az erdélyi székely hadseregét is, mert a hadakozókról csak részleges összeírások maradtak fenn, melyekről B. Szabó János az 1569–1685 közötti időszakra vonatkozóan egyébként remek összefoglaló táblázatot közölt (152. o.)

Adódik a kérdés: vajon változott-e a székely hadszervezet, haderő mértéke, minősége a politikai-katonai stabilitást biztosító Erdélyi Fejedelemség fénykorában – Bethlen Gábor uralkodástól Apafi Mihály trónra kerüléséig? A pontosabb adminisztráció miatt a forrásadottságok kedvezőbbek, ezért nem nehéz a kérdést megválaszolni. Bethlen Gábor uralkodása elején, 1614-ben nagyszabású összeírást rendelték el Székelyföldön, melynek szakirodalmi feldolgozása (Demény Lajos, Tüdösné S. Kinga jóvoltából) megtörtént. A felmérés alapján megállapítható, hogy megkezdődött a korábbi folyamat visszafordítása: a jobbágy sorba jutott székelyek nagy számban kerültek vissza hadi szolgálatba – a jobbágy székelység 15%-a ekkor már hadi szolgálatba újra bevonult családokat jelentett. I. Rákóczy György folytatta Bethlen hagyományait – nemcsak a katonaság pontos nyilvántartását illetően. Vigyázott arra, hogy a székely haderő létszáma megmaradjon, sőt, a Rákóczyak idején az intenzív hadi események miatt az egyéni kiváltságolások is folytatódtak – ekkor vált tömeges jelenséggé, hogy a székely családok nagy számban emelkedtek a lófölk vagy a darabontok rendjébe. II. Rákóczy György uralkodása (1648–1657) idején 1655-ben volt a legmagasabb a kiváltságolások száma.

Az 1657. évi lengyel hadjárat és az 1658. évi török–tatár háború nagy pusztulást hozott a székelyekre, mégis a fejedelmi politika következtében ők tartottak ki Rákóczy mellett Erdélyben a legtovább, halála pillanatáig. Barcsay rövid fejedelemsége után (1658–1660) a török támogatását élvező Apafit Csíkszék vonakodott elismerni, ami által a székelység végleg szembekerült az Oszmán Birodalommal, aminek katasztrofális következményei voltak: 1657 és 1661 között a hadakozó székely lakosság körülbelül egyharmada veszett oda a harcokban.

Az Apafi-korban a székely haderő egy részét a török betörések miatt szülőföldjüktől távoli határvárakba, például Husztra vagy Szamosújvárra rendelték. A korszak végének sorozatos magyarországi hadjárataiban jelentős számban vettek részt, mintegy 7000 fős létszámban, s Thököly színrelépéséig e haderő nagyjából fele folyamatosan a határon túl kényszerült hadban szolgálni. Thököly Imre hadseregében aztán gyakorlatilag a teljes székely haderőt megtaláljuk. Amikor Kara Musztafa 1683-ban az európai vazallus államok seregét bevonva Bécs ostromára készült, 6000 fős erdélyi hadsereg is csatlakozott hozzá, melynek legnagyobb részét a székelyek adták. Azonban annak ellenére, hogy az oszmán had utóvédjeként viszonylag zavartalanul tudtak Buda alá visszavonulni, mégis odaveszett a had mintegy fele a járványok miatt. Ettől kezdve mutatható ki, hogy a székely elit egyre kevésbé a katonai pályán kereste előrejutásának lehetőségét. Az Apafi-korban gyakorlatilag ismét megszűnt a székelyek adómentessége, nehezedett a katonás-

codó rétegek sorsa. Az permanens hadakozás miatt is folyamatosan romlott mind társadalmi, mind anyagi szempontból a helyzetük: tartalékaik kimerültek, a katonaköteles családokban nagyon megnőtt a hadképtelen rokkantak, az árvák száma.

E folyamatok következtében annak, hogy a székelység II. Rákóczi Ferenc fejedelem oldalán részt vett annak szabadságharcában, mind politikai, mind társadalmi, mind egzisztenciális-szociális okai voltak. 1690 után a hagyományos székely berendezkedést szétzilálta az új közigazgatási és adórendszer, továbbá erősen elvált a gazdagodni képes elit a székely társadalom többi rétegétől. Amikor Rákóczi 1704 kora őszén összeíratta az erdélyi hadakat, a 20 ezer fős katonaságnak már csak mintegy ötödét tette ki a székely had. A folyamatos hadakozás közben a kuruc állam vezetői megpróbálkoztak a regularizálással. A folyamat 1708-ra érte el Székelyföldet: ekkorra pro forma Háromszék már egy külön kuruc ezredet alkotott, Aranyos- és Marosszék pedig közösen alkotott egy ezredet (Udvarhelyszék nem alkotott tényleges ezredet.) Végül is az elhúzódó háborúban csak azok a területek tartottak ki végig a kuruc állam oldalán, amelyek megmaradtak annak fennhatósága alatt, így 1708-ban Csík-, Gyergyó- és Kászsorszék I. Lipótra esküdött föl.

B. Szabó János tanulmányában a következőkben arról olvashatunk, hogy a székely hadsereg milyen elvek, taktika, politikai koncepciók szerint és körülmények között teljesítette eredeti feladatát, a határvédelmet, majd a tanulmányt a katonaság korabeli felszerelésének, fegyverzetének bemutatása zárja.

A kötetből kimaradt a székely társadalom katonai szerepvállalásának, társadalmának bemutatása Habsburg birodalmi keretek között a XVIII. század nagyobbik felében. A csíkszéki határőrvidék 1764–1851 közti történetét Csikány Tamás foglalta össze, aki azonban felvállalta tanulmánya bevezetőjében a Katonai Határőrvidék kialakulásának, fejlődésének bemutatását egészen a középkor végétől, valamint összefoglalta a székely hadak XVIII. századi szerepvállalását. Ennek lényege, hogy a határőrezredeket serezzredeké alakították át s 1769-ben 73. és 74. sorszámmal betagolták Habsburg birodalmi hadseregbe Erdélyi 1. és 2. székely határőr gyalogezred elnevezéssel, melynek folyamatát Csikány Tamás részletesen tárja elénk. Az erre az időszakra jellemző jó forrásadottságoknak köszönhetően többek között szép összefoglaló táblázatot készített az 1. székely határőr gyalogezred őrhelyeinek és őrségeinek 1774. évi megoszlásáról, a határok védelmében kifejtett katonai szerepvállalásukról – bár feladataik közé nem csak a határvédelem tartozott (részvétel európai háborúkban is, idegen hadszíntereken, például a bajor örökösödési háborúban).

Kitüntetett szerepet kapott a tanulmányban az a szerepvállalás, amely az orosz–török háború következtében a Habsburg politikát is hadakozásra sarkallta az Oszmán/Török Birodalom ellen. Az erdélyi hadtest részeként az 5000 főt számláló székely határőrezredek a Dnyepertől egészen az Adriai-tengerig terjedő, szinte irreálisan hosszú, kordonyszerű vonal Déli-Kárpátokon át húzódó, a Piricska-hágótól a Vulkan-szorosig terjedő szakaszán sorakoztatták fel azzal a fő stratégiai céllal, hogy a Habsburg hadsereg elfoglalja Belgrádot, majd Boszniát, s az oroszokkal együtt Vidint. Ebben a háborúban a székely határőrezredek szerencsés módon Erdélyt és közvetlen hazájukat, Székelyföldet védhették. A székelyek számára intenzív harcokat eredményező háború végül alapvetően teljesítette „küldetését”, 1789-ben elfoglalta a birodalmi hadsereg Bukarestet és Belgrádot is.

De a Poroszország irányából jelentkező katonai fenyegetés miatt 1790 szeptemberében fegyverszünetet, majd békét kötöttek a felek (szisztovói béke).

A székely határőr ezredeket 1789-ben új sorszámmal látták el (14–15. határőr gyalogezred és 11. huszárezred), s nagyot változtattak ruházatukon, felszerelésükön. Ez az az időszak, amikor már nagyon részletes kimutatások állnak rendelkezésre mind a szervezetet, mind a létszámokat illetően, de nagyságrendileg nem változott a korábbi időkhöz képest a katonai szolgálatot teljesítők száma (összesen kb. 4000 fő). A napóleoni háborúk idején idegen hadszíntereken harcoltak, majd békés időszak következett a határőrvidéken, ami 1848-ig tartott. Ebben az időszakban ugyanakkor parázsló társadalmi feszültség alakult ki a katonacsaládok és a provincialisták, azaz a zsellér- vagy jobbágycsaládok között. Csikány Tamás részletesen bemutatja a székely társadalom feladatait, tagozódását, törvénykezését – ami szintén kettős volt –, de kitér olyan kérdésekre is, mint a termelés, vagy az oktatásügy. A rendszer sok szempontból – történelmi örökséget hordozva – ellentmondásos volt, amin a reformkori országgyűlések sem tudtak változtatni.

Az 1848–49-es szabadságharcban elsőként a '48 nyarán kibontakozó szerb felkelés megfékezésében vett részt a székely katonaság alkalmilag összeállított, hiányos kontingense a független, felelős magyar kormány oldalán. A szabadságharc folyamán nem sikerült a teljes székelységet aktivizálni, aminek egyik oka az volt, hogy míg Erdélyből kivonták e csapatokat, az otthon maradtakat folyamatosan fenyegették a román, szász felkelők. A román felkelés megindulása (1848. október eleje) sarkallta aktivitásra, illetve ezzel egyidejűleg önszerveződésre, így szervezeti átalakulásra az addig otthon maradt ezredeket (is), s az agyagfalvi gyűlésen elhatározták a határőr rendszer megszüntetését és a honvéd alakulatokhoz történő bevonulást, az idősebbek nemzetőrséghez való csatlakozását. Ennek következtében megindulhatott egy székely haderő szervezése Sombori Sándor ezredes főparancsnokságával. Feladatuk az volt, hogy megakadályozzák Székelyföld elszigetelését a császári csapatok által, valamint megfékezzék a román és szász felkelőket. A rosszul szervezett és vezetett, gyengén felszerelt ezred november 5-én Marosvásárhelyen megsemmisítő vereséget szenvedett, ezt követően Háromszék kivételével a székek sorban behódoltak. A következő, aki Székelyföld haderejének megszervezésével próbálkozott, Bem tábornok volt. Azonban csak töredékükre számíthatott (három újjászervezett csíki zászlóaljra, a háromszékiek és a székely huszárezred három századára Gál Sándor ezredes főparancsnoksága alatt). Erdély felszabadítása után Bem újjászervezte az erdélyi hadtestet, s a volt határőr zászlóaljok a szabadságharcban a továbbiakban bőven kivették részüket: a Kárpátok szorosait védték az orosz–osztrák támadással szemben 1849 nyarán.

A szabadságharc leverése után birodalmi kereteken belül, a korábbi szabályok szerint visszaállították az előző szervezeti egységet. A tisztek és altisztek túlnyomó része hiányzott, sokan közülük meghaltak, megsebesültek, emigrációba kényszerültek, illetve a megtorlásoknak estek áldozatul. Az altiszteket birodalmi serezekhez osztották be, szolgálatukat távol hazájuktól kellett teljesíteniük.

A székely határőr-intézményt az 1851. január 22-én kelt császári leirattal oszlatták fel, a két székely gyalogezredet sorgyalogezreddé szervezték – az 1866. évi osztrák–porosz háborúban már a serezek kötelékében harcoltak a katonák a königrätzi csatában.

Gottfried Barna a dualizmus, majd az első világháború időszakának székely határőrizet-, határvédelem-történetét – illetve a háború hadieseményeinek egy részét – foglalta össze mintegy ötven oldalon. Tanulmányában a különböző, határfelügyelettel meg-

bízott katonai szervek történetét és feladataikat tekinti át. Írásának tanulsága, hogy a határőrizetet Székelyföld vonatkozásában is kizárólag összbirodalmi keretek között képzelték el, illetve valósították meg. Ebben az időszakban már régen nem beszélhetünk önálló székely hadszervezetről, a Monarchia hadkiegészítési rendszere ugyanis a birodalom minden területére kiterjedt. A háború kitörésekor Székelyföldre is jellemző volt, ami a birodalom többi részére: a székelyföldi kiegészítésű ezredek (gyalog- és huszárezredek, tábori ágyús ezredek) a legkülönfélébb hadszínterekre lettek rendelve. Ebben a helyzetben érte Székelyföldet a román hadüzenet 1916-ban: székely katonák gyakorlatilag nem tartózkodtak szülőföldjükön, azt idegen haderővel, birodalmi német seregekkel és a Monarchia számtalan területéről érkezett katonákkal kellett megvédeni, akik sorai-ban elvértve, nagyon kis létszámban voltak a szülőföldjükért küzdő székelyek.

1918 után a székelység kisebbségi létben élt Nagy József szavaival: „a katonáskodás emlékezetével” 1940 őszéig. Észak-Erdély visszakerülése után gyakorlatilag azonnal megkezdődött a határvédelem újjászervezése az újkori székely határőrvidék modern keretek közti visszaállításának igényével. Ez nemcsak egy katonai szervezet felállítását jelentette, hanem mindez – tekintettel a székelység zsákszerű területi elhelyezkedésére – egyfajta nemzeti, korporatív összefogás, ideológia alapján, a nemzeti társadalompolitika jegyében egy új, korszerű társadalmi berendezkedés kialakítását is jelentette volna. Korántsem feltárt még a folyamat minden mozzanata, Illésfalvi Péter és Nagy József a székely határvadászok, határőrök közül Szépvíz és a Gyimesek területének katonai szervezettörténetét és a második világháború alatti történetét írta meg. A szervezettörténeten kívül bepillantást kapunk a helyőrségi élet mindennapjaiba, a kiképzés eseményeibe, melyek epizódjait interjúkból, visszaemlékezésekből (Kánya Illés, Both József) ismerhetjük meg. A kiválasztott terület, illetve az ott működő 32. határvadász-zászlóalj történetét áttekintve, az alatt a négy év alatt, amíg az alakulat fennállt, számtalan határincidents történt. Ami pedig a hadszervezés és a társadalmi bázis és ezen belül a társadalmi viszonyok kohéziójának kérdését illeti, a székely határőr-zászlóalj járásokként, századaik községeként, sőt szakaszaik falvanként lettek kialakítva. A parancsnoki beosztásokba kezdettől tapasztalt, az első világháborúban harcedzett, idősebb katonák kerültek, akiknek zöme értelmiségi volt, a tiszthelyettesek pedig főleg a földművesek, iparosok, kereskedők köréből kerültek ki. Mivel a katonai teljesítmény volt a meghatározó, ezért gyakran vagyonos katonák kerültek beosztottként vagyontalan tisztek alárendeltségébe. A létszám zászlóaljanként kb. 900-1100 fő volt. Az alosztályokat mindenhol a helyi parancsnokok szervezték meg, s a továbbképzés tanfolyamok keretén belül zajlott – az önszerveződés modern kori, működőképes példáját szolgáltatva. A kötet 283. oldalán a székely határőr-zászlóalj területi elhelyezkedéséről egy kiváló, szemléletes térkép ad összefoglalót. A szervezőelvet életképességét, a szervezőmunka hatékonyságát mutatja, hogy amikor 1942 júniusában Kállay Miklós miniszterelnök megsejmelte székelyföldi körútján a csíkszeredai alakulatokat, a látottakkal meg volt elégedve. Amivel több probléma akadt, az a sajátos Székely Határőrség beillesztése a Honvédség hadrendjébe. A székely férfilakosság katonai igénybevétele ugyanis ebben a rendszerben aránytalanul nagyobb volt, mint az ország többi területén. A helyi kiképzés idején megoldatlan volt az élelmezés, mert a székely határőrök csak mozgósításkor kaptak honvédségi élelmezést, máskor a sajátjukkal kellett beérniük. Megoldatlan volt eleinte egészségügyi ellátásuk, amit 1943 tavaszára sikerült „orvosolni”.

1943. október 1-jétől jelentős szervezeti változtatásokat vezettek be a m. kir. Honvédségnél, amelyek a 9. székely határvadász-dandárt is érintették: a megnövekedett létszám és alakulatszámok miatt új, hatékonyabb, közbülső vezetési szinteket kellett kialakítani. Ezért a dandár alárendeltségében megszervezték a 65., 67. és 70. székely határvadász-csoport-parancsnokságokat. Ennek részletes bemutatása következik a kötetben, térképre vetítve (a 292. oldalon lévő, a m. kir. Honvédség 1943. évi észak-erdélyi elhelyezkedéséről készült vázlat megérdemelt volna minimum egy teljes oldalt, sőt kettőt, hogy ne nagytóval kelljen tanulmányozni).

A békeidőszakhoz képest alapjaiban változott meg a helyzet, amikor a második világháború eseményei miatt már az első világháború után születettek tömegeinek kellett a hadseregbe vonulniuk. A négy székely vármegye területén 12 sorozóbizottság működött, s a több mint 20 000 főből több mint 17 000-et találtak alkalmasnak a katonai szolgálatra. Lesújtó eredményeket hozott az orvosi vizsgálat: a levettek fizikai állapota gyenge volt az általános alultápláltság miatt. Ennek ellenére arányaiban ugyanannyi katonát soroztak be, mint az ország többi területén. Érdekes adalékokat tudunk meg a továbbiakban a bevonulatról, az újoncok kiképzéséről, ismételten kortársi visszaemlékezések alapján.

A tanulmány következő fejezete a 701. határvadászcsoport 1944. tavaszi mozgósítását írja le nagy részletességgel egyrészt levéltári forrásokra alapozva, másrészt a száraz adat-narratívát színesítve ismételt kortársi emlékek felidézésével. A szerzők az alapos feltárás eredményeként megállapítják: 1944-re a székelyföldi társadalom a nehéz gazdasági helyzet ellenére létrehozott egy hadszervezetet, melynek mentén a társadalom átszervezésének folyamata is megkezdődött – egy jobboldali-konzervatív ideológia szellemében, alapvetően a katonai hadvezetés által befolyásolt módon. Azt a kérdést, hogy ez mennyire volt korszerű, társadalmi szempontból előremutató jelenség, a szerzők nem teszik föl, mert egy elmaradott társadalmi struktúrát nem lehet három-négy év alatt megváltoztatni. Katonailag azonban mindenképpen sikeres és hatékony volt ez a szervezőelv és -erő, hiszen a szűkös anyagi körülmények közepette a székelyek határvédelmi ereje messze meghaladta azt, ami elvárható lett volna.

A tanulmány a Gyimesek és Felcsík térségében zajló 1944. évi hadi eseményekkel zárul. A székely határőr-zászlóaljokat '44 júliusában mozgósították, s a katonák a mezőgazdasági munkáikat félbehagyva vonultak be alakulataikhoz. A szerzők a harcokat, hadműveleteket szemléletes térképekkel tették értelmezhetővé (a 310., 312., 315., 320., 325. oldalon kiválóak a térképek, de a 328. oldal felső térképe sajnos ismét parányira sikeredett). A háborúban a székely határőr-zászlóaljaknak ugyan a többihez képest minimális vesztesége volt a székelyföldi harcokban, de a visszavonuló katonák közül sokan veszítették életüket, nyugati és szovjet fogságba kerültek, ahonnan a túlélők zöme 1946-ban, a többiek majd 1948-ban térhettek csak haza.

A kötet használatát, a téma további megismerését Székelyföld hadtörténetét tárgyaló, a tanulmányok hivatkozásaiban nem szereplő, további, fontosabb munkákat tartalmazó, kitűnő, korszakokra osztott válogatott irodalomjegyzék és a személynévmutató szolgálja, majd a szerzői gárdát bemutató összefoglalás zárja.

Kincses Katalin Mária

KAROL OLEJNIK

WŁADYSŁAW III WARNEŃCZYK

(*Várnai Ulászló I.-ként magyar, III.-ként lengyel király. Wydawnictwo Archiwum Państwowego „Dokument” w Szczecinie, Szczecin, 1996. 328 o. ISBN 83-86992-10-7*)

Az ezredforduló éveiben több olyan lengyel munka jelent meg, amely a középkori lengyel–magyar kapcsolatokkal foglalkozott, s kiérdemelte (volna) a korszakkal foglalkozó hazai kutatók figyelmét. Elsősorban a Jagelló Egyetem professzorának, Stanisław A. Srokának a munkáit kell kiemelni, amelyek közül legfontosabbak a *Z dziejów stosunków polsko–węgierskich w późnym Średniowieczu* (A késő középkori lengyel–magyar kapcsolatok történetéből. Krakkó, 1995), *Historia Węgier do 1526 roku* (Magyarország története 1526-ig. Krakkó, 2000), *Polacy na Węgrzech za panowania Zygmunta Luksemburskiego 1387–1437* (Lengyelek Magyarországon Luxemburgi Zsigmond uralkodása idején 1387–1437. Krakkó, 2001). A kiváló lengyel történész – alapos magyar nyelvismerete révén – már nem cseh és szlovák munkák alapján közelíti meg a korszak magyar történetét. Krzysztof Baczkowskit is jellemzi magyar nyelvtudása, mint ezt a *Walka o Węgry w latach 1490–1492. Z dziejów rywalizacji habsbursko–jagiellońskiej w basenie środkowego Dunaju* (A Közép-Duna medencében folyó Habsburg–Jagelló trónviszály történetéből 1490–1492. Krakkó, 1995) című munkája bizonyítja.

Míg Baczkowski egy fontos részletkérdést taglal rendkívül alaposan, Karol Olejnik, a poznańi Adam Mickiewicz Egyetem és a Szczecini Egyetem történészprofesszora a magyar sorszámozás szerinti I., a lengyel szerinti III. (Várnai) Ulászló lengyel király életét, működését és tragikus halálát dolgozza fel monográfiájában. Alaposságának, megbízhatóságának értékéből mit se von le, hogy munkájához – nyilván nyelvismeret híján – nem használja fel a magyar szakirodalmat, amely egyébként rendkívül szerény. Szellemi sorvezetőül a magyar történelem legalaposabb ismerőjének, Jan Dąbrowski krakkói professzornak *Władysław I Jagiellończyk na Węgrzech (1440–1444) (Jagelló I. Ulászló Magyarországon)* című 1922-ben megjelent monográfiája szolgál. Ennek egyes eseményeit bővíti ki Jan Długosz XV. századi lengyel krónikáinak és az itáliai származású Filip Kallimach Ulászlóról szóló több kiadást megért munkájának (*Historia de Rege Vladislao*) vonatkozó részeivel – más lengyel, latin és francia nyelvű munkákkal együtt.

Kallimach, aki az V. Pál pápa elleni merényletkísérletben való részvétel miatt kénytelen volt a Lengyel Királyságba szököni, Szanoki Gergely (Grzegorz z Sanoka) lembergi érsek vidéki birtokán lett menedékre 1470 után. Így természetes, hogy egyik munkája róla szól. Ennek jelentősége abban rejlik, hogy Szanoki Gergely udvari káplánként elkísérte Ulászlót Budára, ahol barátságot kötött Zaradnai (Vitéz) Jánossal, s olyannyira elválaszthatatlanul szolgálta a királyt, hogy a várnai csatátéren kis híján sorsában is osztozott. Kallimach másik művét Zbigniew Oleśnicki krakkói püspöknek, a kor lengyel „szürke eminenciásának” szentelte, aki egyik legfőbb támogatója volt a magyar koronát 1440 elején Krakkóban felajánló népes magyar követségnek. A krakkói királyválasztás előkészülete idején született meg Habsburg Albert özvegyének fia, akit a visegrádi kincstárból ellopott Szent Koronával május 15-én V. László néven Székesfehérváron királlyá koronáztak. Így I. Ulászló fejére július 17-én csak Szent István ereklyetartója kerülhetett Székesfehérváron. A két koronázás már a kirobbant polgárháború idején történt.

A szerző könyvének I. fejezetében – *Jagelló (III.) Ulászló az ifjú trónörökös* – ismerteti, a bonyodalmat, amelyeket a törvényes utód megszületése okozott. Anyját, Zofia Holstanyszkát, Jagelló (II.) Ulászló negyedik feleségét ugyanis, aki negyven (vagy ötven?) évvel volt fiatalabb uránál, hűtlenséggel vádolták – akárcsak egy időben Luxemburgi Zsigmond hitvesét, Cillei Borbálát. A lengyel király halálhíre 1434-ben Zbigniew Oleśnickit a bázeli zsinatra menet közben érte el. Azonnal visszafordult, s megnyerte a (Poznań környéki) nagy-lengyelországi nemeseket, hogy koronázzák lengyel királylyá a tíz éves Ulászlót, akinek (a Krakkó környéki) Kis-Lengyelországban jelentős ellenzéke volt. Törekvése sikerrel zárult: 1434-ben Szent Jakab napján a még gyermek Ulászló fejére korona került. A szertartáson a litván nagyfejedelem és István havasalföldi vajda is részt vettek. A továbbra is akadékoskodó lengyel ellenzékkal 1437-ben fegyverrel kellett Ulászlónak leszámolni. Bonyodalmat okozott Cillei Borbála is, aki 1437 őszén megérezve férje közeli halálát, azt sugallta, hogy hajlandó volna férjhez menni a tőle harmincnégy évvel fiatalabb lengyel királyhoz. A mendemondának Zsigmond hitelt adott, s feleségét őrizet alatt tartotta. Tény, hogy Borbála később Lengyelországba kerülve, a Szandomir vidékén birtokot kapott. A csehek Zsigmond halálakor bejelentették, hogy Ulászlót látnák szívesen a prágai trónon, aki azonban – Oleśnicki püspök rábeszélésére – öccsét javasolta cseh királynak. A kiobbant háborúból Habsburg Albert került ki győztesen: ő lett a cseh király is, amit vereségként könyveltek el Krakkóban.

A monográfia *Szent István koronájának fényei és árnyai* című II. fejezetében a szerző részletesen ismerteti, milyen nehézségek legyőzésével tudta Ulászló a magyar trónt elfoglalni. A krakkói kincstár támogatásával a terjeszkedő oszmán-török hódítók által fenyegetett ország déli határainak védelmére küldött lengyel csapatokat éveken át az I. Ulászló királlyal szembeszegülő Erzsébet-pártiak, többek között a huszitáival Észak-Magyarországra magát befészkelő Jan Giskra (Jan Jiškra z Brandýsa), az egykori bencés papból lett kiváló zsoldosvezér ellen kellett bevetni. Vagyis az oszmán-török hadak ellen irányított lengyel erők nem jutottak el a célterületig, hanem az ország különböző pontjain zajló polgárháborúban értelmetlenül szétforgácsolódtak, felmorzsolódtak. Mindez – a király tartós távollététől kisérvé – elégedetlenséget váltott ki a lengyel rendekből.

Nemcsak a lengyelek követelték a belső béke helyreállítását, hanem IV. Jenő pápa is. 1442 májusában érkezett Budára – Erzsébettel és az Utószülött Lászlót gyámságába fogadó III. Frigyes német-római királlyal folytatott tárgyalásai után – egy iszlám-ellenes keresztes-hadjárat szervezése céljából Giuliano Cesarini pápai legátus. A hadjárat előfeltétele az volt, hogy a szembenálló felek megegyezzenek. Az egyezséget 1442. december 14-én írták alá Győrben, ahol az ifjú király és az özvegy királyné először találkoztak személyesen. A szerződés szerint az észak- és nyugat-magyarországi várak és városok Erzsébet kezén maradtak volna, de kizárólag magyar helyőrséggel, s mind a királynak, mind a királynőnek bejárásuk lehetett e helységekre. A béke zálogaként Erzsébet idősebbik lánya, Habsburg Anna ment volna feleségül Ulászlóhoz, akinek gyermektelen halála esetén Utószülött László örökölte volna a trónt. Mivel néhány nap múlva Erzsébet elhalálozott, III. Frigyes és Giskra harcias álláspontja miatt az ellentétek kiújultak, de már nem öltöttek a korábbiakhoz hasonló méreteket.

A kötet III. fejezetének címe: *Európa utolsó keresztes-lovagja*. A keresztes had nem európai összefogás eredményeként jött létre, mint erre IV. Jenő pápa és diplomatái törekedtek. A sereg többségét magyarok alkották, akiket jelentős szerb erők is támogattak.

A pápai legátus, Giuliano Cesarini bíboros nagy energiával (és pénzzel is) ösztökölte Hunyadi Jánost serege megszervezésére, amely 1443. július második felében kezdte meg a délre vonulást. A hadjáratot Hunyadi és Ulászló októberben indították meg. Noha célját nem érte el, mivel az időközben átdobott szultáni had és kemény tél megakadályozta Drinápoly felszabadítását, a Hunyadi és I. Ulászló vezette keresztény had a visszavonulás során sem szenvedett vereséget. A Hunyadi János iránt nagy tisztelettel viseltető Karol Olejnik – Długoszra és Kallimachra is hivatkozva – kiemeli a lengyel király vitézségét: nem kímélte magát az ütközetekben, aminek bizonyítéka, hogy mellében több nyilat is kapott, de szerencsére egyik se ütötte át a vértjét.

A lengyel szerző hat pontban foglalja össze Hunyadi és Ulászló téli hadjáratának eredményességét. A hatodik pontban azt emeli ki, hogy „az 1443-as hadjárat bebizonyította, hogy noha a keresztény-hadjáratok kora lejárt, a megosztottság és viszály által jellemezhető keresztény Európa időnként mégis képes volt az együttműködésre”.

A hadjárat sikerét beszédesen bizonyítja, hogy az európai hadszíntéren első ízben kért oly kedvező feltételekkel szultán a békét, mint ezt II. Murád 1444-ben tette. Minden jel arra mutat, hogy komolyan gondolta a keresztény sereg visszavonulása során Ulászlónak tett békeajánlatát. Még a tavasz folyamán felajánlotta apósának, Brankovics Györgynek, hogy a béke-közvetítés fejében visszaadja neki Szerbiát és fogságban lévő fiait. A szerb fejedelem azzal kívánta a béke ügyének megnyerni Hunyadi Jánost, hogy ígéretet tett: siker esetén átadja neki magyarországi birtokait. Az ígéret valóság lett: a nyár folyamán a Brankovics-birtokok nagy része átment Hunyadi tulajdonába. Olejnik felteszi a kérdést: tudott-e Ulászló a háta mögött folyó praktikákról? Ő áprilisban esküvel kötelezte el magát a budai országgyűlés határozatának, miszerint folytatni kell a háborút az oszmán-törökök ellen. Ennek legfőbb támogatója Giuliano Cesarini bíboros volt az újabb keresztény-hadjáratot hirdető IV. Jenő pápával együtt.

A várnai katasztrófához vezető újabb hadjáratról külön alfejezet foglalkozik. Ennek bevezetője a Szegeden (Nagyváradon) megkötött, majd a király által megszegett béke. A szerző ennek lefolyására is részletesen kitér. Utal arra is, hogy az Ulászló magyarországi uralkodásával elégedetlen lengyelek körében milyen visszatetszést keltett az, hogy noha a király „a szentostyára” tett esküvel is megerősítette, hogy a békét megtartja, azt mégis megszegte. Pedig a szultán, tudva, hogy Ulászló a háborús párt befolyása alatt áll, rendkívül kedvező békét ajánlott, amely a stratégiaileg fontos területek átengedésén és 100 000 arany értékű kártérítésen túl tíz évre szólt volna.

A király szeptember 22-én kelt át Orsovánál a Dunán. Hadserege 16 000 főt számlált, vagyis ereje fele volt annak, mint amivel a „hosszú hadjáratban” részt vett. Legütőképesebb része a közvetlen Hunyadi parancsnoksága alatt álló 2000 főt számláló nehézlovasság és 2000 fős cseh gyalogság volt, amely a rendelkezésére álló 2000 szekérből – az évtizedes hagyományoknak megfelelően – várat tudott formálni. Elmaradtak a szerbek, s viszszerint országát a jövőre biztosítani akaró Brankovics György nem engedte át területén Szkander bég Hunyadihoz csatlakozni akaró albán csapatait. Csak II. Vlad Dracul havasalföldi fejedelem fiai jelentek meg október közepén 4000 emberrel Nikápolynál, hogy erősítsék a keresztény hadat. A királyi haderő láttán csalódásuknak adtak kifejezést: „A szultánt nagyobb kíséret követi, ha vadászni megy.”

Cesarini Sumenben vette annak hírért a 22 hajóból álló keresztény flotta főparancsnokától, Condolmieri bíborostól, hogy a szultán úrrá lett az ázsiai lázadáson és átkelt

Európába. Vagyis a Boszporusz és a Dardanellák lezárását vállaló velencei és genovai flotta ezúttal is csődöt mondott, akárcsak a segítségét ígérő bizánci császár, III. Paleolog János. Mi több, a genovaiak bárkáikkal a szultán átkelését segítették abban a tudatban, hogy birodalmának területén számukra továbbra is biztosítva lesz a szabad kereskedelem. November 6-án a hágókon és a hegyszorosokban megjelentek a II. Murád seregének előőrsei, s ez azt is jelentette, hogy a hadjárat dél felé nem folytatható. A keresztény had csak keletnek, Várna felé tudott vonulni. 50-55 000 fős hadseregével a szultán is arra tartott. November 10-én itt került sor a döntő csatára.

A súlyos vereséget szenvedett keresztény sereg mintegy ötezer halottat veszített, köztük számos magas egyházi és világi méltóságot betöltő magyar főurat. Olejnik nagy figyelmet szentel a lengyel hősi halottaknak: többek között a Tarnowski-fivéreket, Spytko Jarosławskit, a lembergi sztarosztát, a Galambócnál 1428-ban elesett híres lengyel lovag, Zawisza Czarny egyik fiát és Dresław Włostowskit, a kameński sztarosztát gyászolhaták a Lengyel Királyságban. Az oszmán-török hadsereg vesztesége is nagy volt, állítólag húszezer fő. Olyannyira, hogy egy török krónika szerint a szultán megjegyezte: „ilyen áron nem szívesen nyerne még egy csatát”.

A lengyel történész kiemeli, hogy a lelkes, de meggondolatlan ifjú királyt felelősség terheli a vereséért. Csekély kíséretével éppen akkor indított rohamot a janicsár-centrum ellen Hunyadinak a balszárnyon aratott sikerén fellelkesedve, amikor a magyar vezér lovasságát rendezte, hogy koncentrált támadásával a janicsárokat szétverve a döntést kicsikarja.

Karol Olejnik könyvének utolsó fejezetcíme egyben a jelzett téma összefoglalása is: *A Várnai Ulászló halálát követő legenda*. Legendája a szomorú végű lengyel–magyar királynak (és a második lengyel–magyar perszonáluniónak) elsősorban a balkáni népek körében támadt, de beleivódott a lengyel irodalomba is. A szultán a foglyoktól szerzett bizonyosságot arról, hogy a lándzsára tűzött fej valóban Ulászló királyé...

Szenzációként az utóbbi negyedszázadban történelmi esszék születtek arról, hogy Ulászló nem halt meg Várnánál, hanem portugál lovagként egy hegyomlás áldozata lett. Ebből következően Petőfi Szibériában bolyongó árnya áttetszik Ulászló királyén, akinek barguzini sírja Portugáliában található. Mintha a hegyomlás által okozott halál szebb volna a csatatérinél...

Kovács István

LAURENT JALABERT

CHARLES V DE LORRAINE OU LA QUÊTE DE L'ÉTAT (1643–1690)

(Metz, Éditions des Paraiges, 2017. 580 o. ISBN 9782375-350546)

Lotaringiai V. Károly herceg személye szorosan összefonódik a kora újkori magyar történelem történetével, elsősorban Buda visszavétele (1686) és a Magyar Királyság török hódoltság alóli visszavívásában játszott császári fővezéri szerepe miatt. A budai Várnegyedben számos felirat, emlékhely őrzi a nevét és Benczúr Gyula híres millenniumi történelmi festményén (*Budavár visszavétele*, 1896) pedig magyar történelmi hősként ábrázolja a művész. Ugyanakkor e neves történelmi személyiség életének beható kuta-

tása sokáig a magyar és egyetemes történetírás régi adóssága maradt. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy korának több hasonló európai történelmi egyéniségéhez, Károly herceg a nemzeti történetírások mostohagyermekévé vált. Noha a neves lotaringiai hercegi címet viselte, soha nem uralkodott saját hazájában, s ezért a „hercegség nélküli herceg”-nek is nevezték. Emiatt még a hiteles életrajzhoz szükséges történeti források teljes körű feldolgozása sem történt meg egészen az utóbbi időkig. Paul Wentzke 1943-ban és Hans Urbanski 1983-ban megjelent biográfiái óta gyakorlatilag a legutóbbi évekig nem jelent meg tudományos életrajzi munka e fontos, ám vitatott jelentőségű történelmi személyről.¹ 2017-ben szinte egy időben két egymást kiegészítő tudományos publikáció is megjelent, amelyek segítségével számos új információ látott napvilágot V. Lotaringiai Károly életével kapcsolatban. Az első kötet – amelyet most az olvasó szíves figyelmébe szeretnék ajánlani – Laurent Jalabert *Charles V de Lorraine ou la quête de l'État (1643–1690)* című munkája volt, amely a nehéz sorsú lotaringiai herceg öröksége visszaszerzéséért folytatott küzdelmein keresztül mutatja be az életét.²

Laurent Jalabert fiatal lotaringiai történész, aki már több évtizede elmélyült kutatásokat végzett a Német-római Szent Birodalom kora újkori történetével kapcsolatban, kétértelműen egyike a téma legjobb franciaországi szakértőinek. Számára a lotaringiai történelem kutatása nem egyfajta helytörténeti, vagy regionális történeti dimenziókban jelentett kihívást, hanem széles európai perspektívákból kiindulva a nemzetközi kapcsolatok története, a vallási együttélés kutatása és korszerű hadtörténet irányába vezette el a szerző kutatásait. Laurent Jalabert új könyve – amely nagyjából megegyezik a 2016-ban megvédett habilitációs disszertációja szövegével – egészen új szempontok alapján vizsgálja V. Lotaringiai Károly herceg életét és tevékenységét. A mű nem a herceg számtalan hadjárata eseményeibe belebonyolódva mutatja be a nagyszabású hadvezért, hanem egy félresiklott pályájú uralkodó politikai és diplomáciai törekvéseit igyekszik felvázolni. A szerzőnek a kutatásaihoz jelentős mennyiségű forrást sikerült feldolgoznia. A Lotaringiai Károlyra vonatkozó kéziratos hagyatékot különböző európai levéltárakban őrzik. A források legtekintélyesebb része a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban (Lothringisches Hausarchiv), illetve a Kriegsarchivban (főként az Alte Feldakten, Türkenkrieg 1683–1688 és Hofkriegsrat gyűjteményekben) található. A szerző abban a szerencsés helyzetben volt, hogy e fontos bécsi forrásanyag másolatait a nagyobb lotaringiai levéltárakban is tanulmányozhatta. Ezen kívül rendelkezésére állt a forrásanyag másik fontos része is, amely ma Franciaországban található. A lotaringiai hercegség levéltára a Francia Külügyminisztérium levéltárában (Correspondance Politique Lorraine, Mémoires et Documents Lorraine) kutatható. Szintén itt találhatóak a fontosabb politikai és hadi eseményeket francia szempontból bemutató fontos források is (Correspondance Politique Allemagne, Autriche, Bavière, France, Lorraine, Turquie stb.). A témára vonatkozólag

¹ Hans Urbanski: Karl von Lothringen: Österreichs Türken sieger. Amalthea-Verlag, Wien, 1983.; Paul Wentzke: Feldherr des Kaisers: Leben und Taten Herzog Karls V. von Lothringen. Leipzig, 1943.

² A másik kötet pedig e sorok szerzőjének forráskiadása volt, amely a herceg magyarországi hadjáratainak irodalmi értékű krónikája segítségével rekonstruálta a hadvezér életrajzát. Lásd: Journal des campagnes de Charles de Lorraine. Szerk. Tóth Ferenc. (Bibliothèque de l'étude de l'Europe centrale N° 20.) Honoré Champion, Paris, 2017. Lásd ehhez Polgár Balázs recenzióját. Polgár Balázs: Ferenc Tóth: Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine (Lotaringiai V. Károly herceg hadjáratainak naplója.) Paris, 2017. *Hadtörténelmi Közlemények*, 132. (2018) 2. sz. 468–471. o.

szintén gazdag levéltári forrásgyűjteménnyel rendelkezik a francia nemzeti könyvtár kéziratára (Bibliothèque Nationale de France, section des manuscrits). A francia központi levéltári forrásokat még kiegészítik a Lotaringiában található kéziratgyűjtemények, amelyek közül a legfontosabbakat az Archives départementales de Meurthe-et-Moselle, a Musée Lorrain, a Bibliothèque Municipale de Nancy és a Bibliothèque Municipale de Metz intézményekben őrzik. E gazdag forrásanyagban található információkat a szerzőnek szerencsés módon sikerült ötvözni e nemrég megjelent érdekes munkában.

A könyv bevezetőjében a szerző röviden összefoglalja a téma historiográfiai előzményeit, kutatásai célkitűzéseit, forrásait és módszereit. Itt kiemeli, hogy a herceg hadjáratainak bemutatása helyett elsősorban azokat a törekvéseket szeretné ismertetni, amelyek révén a hercegségeitől megfosztott uralkodó ilyekezett azokat visszaszerezni és fontos európai tényezővé válni.

Az első fejezetet alkotó általános történeti bevezetőben igyekszik a szerző felvázolni a bonyolult korabeli lotaringiai viszonyokat. Amint ismeretes, a XVII. század Lotaringia történetében zűrzavarok és az uralkodói hatalom látványos gyengülésének időszaka volt. E balszerencsés évszázad 1624-ben egy örökösödési válsággal kezdődött, amikor II. Henrik Lotaringia és Bar hercege fiú utód nélkül hunyt el. Halála előtt nem sokkal leányát, Nicole-t annak unokatestvéréhez, Vaudémont Károlyhoz adta feleségül, aki így az utódja lett. Ugyanekkor a helyzetet bonyolította II. René herceg előkerült testamentuma, amely szerint a hercegi korona csak férfiágon volt örökölhető. Ennek következtében a jogos örökös Vaudémont Ferenc, Károly apja lett, aki azonnal lemondott fia javára, így ettől fogva egyedül kezdett uralkodni IV. Károly néven. A herceg veszekedő és kiszámíthatatlan természete, valamint a császárhoz fűződő szoros kapcsolata hamar kiváltotta a francia király haragját, aki csapataival 1633-ban megszállta Lotaringiát. IV. Károly ekkor lemondott a hercegi címről testvére javára és a harmincéves háború alatt császári szolgálatban harcolt. 1641-ben – Saint-Germain-en-Laye-i béke következtében – sikerült visszaszerezni a birtokait, azzal a feltétellel, hogy elfogadja a francia király protektorátusát és lemond a császárral való szövetségről. Nem sokkal később újra harcba szállt Franciaország ellen, amely egészen a háború végéig tartott. Később, a Fronde időszaka alatt ismét háborút indított és 1652-ben már majdnem Párizst fenyegette a csapataival. A Fronde bukása után letartóztatták és a toledói Alcazarban őrizték, ahonnan csak 1659-ben szabadult, de a birtokait csak az 1661-es vincennes-i békével szerezte vissza. Háborúzó természete miatt XIV. Lajos később, 1670-ben ismét elfoglalta a hercegséget, amely egészen a ryswicki békéig (1697) francia kézen maradt. IV. Károly 1675-ben bekövetkezett halálakor a hercegi titulust unokaöccse, Lotaringiai Károly-Lipót-Miklós-Sixtus örökölte, aki V. Károly néven vált ismertté.

A második és harmadik fejezetben kerül sor a herceg ifjú éveinek bemutatására. Lotaringiai V. Károly Nicolas-François de Vaudémont és Claude de Lorraine gyermeke volt. Szülei 1634-ben Itáliába, majd onnan Bécsbe menekültek. Mivel Lotaringia ekkor francia megszállás alatt állt, a fiatal Károly a bécsi udvarban nevelkedett, ahol I. Lipót egy későbbi uralkodóhoz méltó neveltetésben részesítette. Ezt követően apjával a párizsi udvarba távozott, és néhány évet ott töltöttek. Nem sokkal halála előtt, IV. Károly herceg egy szerződést kötött XIV. Lajos királlyal – az 1662. február 6-i úgynevezett montmartre-i szerződést –, amelyben a területeit a francia királynak adta át haláláig megőrizve névleg a hercegi címet. Megharagudva a nagybátyjára és a francia királyra, Lotaringiai

Károly másnap elhagyta Párizst és néhány birtokai megszerzésére irányuló meghiúsult kísérlet után a császár szolgálatába állt. Az éppen akkor kirobbanó új török háború (1663–1664) nagyszerű lehetőséget nyújtott az akkor huszonegy éves herceg számára, hogy őseihez méltó módon megmutathassa harci képességeit a hitetlenek elleni küzdelemben. Így vett részt az ifjú herceg például a híres szentgotthárdi csatában (1664. augusztus 1.). Az már a következő fejezetből derül ki, hogy a montmartre-i szerződés milyen reakciókat váltott ki a lotaringiai nemesség körében, amely jelentős számban lépett a kismemizett herceg szolgálatába. E fordulópont utáni európai diplomáciai események igen érzékletesen és jól dokumentált módon logikusan mutatják be, hogy hogyan sodródott a herceg pályája egyre erősebben és visszafordíthatatlanul a császár szolgálata irányába.

Az ötödik fejezet összefoglaló képet nyújt a fiatal herceg azon próbálkozásairól, amelyek révén igyekezett európai uralkodói címet szerezni. Először a két lengyel királyválasztáson való megmérettetéséről esik szó. A szerző elsősorban a témával kapcsolatos óriási francia nyelvű levéltári anyagot és a gazdag német és francia nyelvű szakirodalmat használta fel ehhez. Talán itt a lengyel történészek munkáit is szívesen látta volna az olvasó. Ezt követően ismerkedhetünk meg a lotaringiai örökösödés rendkívül szerteágazó és bonyolult problémáival, amelyek az európai nagyhatalmak szinte valamennyi korabeli konfliktusában előtérbe kerültek. Végül is a francia seregek hollandiai háborúban aratott győzelmei és IV. Károly herceg szerencsétlen politikája következtében utódjának a hercegségek elfogadható módon való öröklésére irányuló esélyei minimálisra csökkentek. A hatodik fejezet egyik fontos érdemének tekinthetjük Lotaringia és a Német-római Szent Birodalom összetett kapcsolatrendszerét megvilágító elemzést, amelyek révén sokkal jobban meg lehet érteni az európai nemzetközi kapcsolatokat V. Károly herceg „trónra lépésének” idején. A franciák által elfoglalt Lotaringiát érintő nemzetközi tárgyalások leírása jóval részletesebb információkat nyújt e kérdésről, mint az e témáról írt korábbi monográfiák. A háborús események e témakörbe ágyazva való bemutatása szintén segíti e komplex kérdéskör megértését. Jól látható ezek alapján, hogy a hollandiai háború során a franciák sikerét hozó hadműveletek alakulása hogyan hatott a tárgyalások menetére, amelyek során a lotaringiai kérdés egy idő után egyszerűen a békekötést nehezítő „akadályá” változott. A szerző szintén jól ábrázolja azt a folyamatot, amely révén a herceg véglegesen a Habsburg Monarchia mellé sorakozott fel XIV. Lajos ellenében. Ennek egyik igen fontos stádiumaként értelmezhető a császár nővérével, Eleonóra-Máriával, a lengyel király özvegyével kötött házassága és a tiroli kormányzói cím elnyerése, amelyeket a következő fejezet tárgyal részletesebben.

Amint ezt már korábban megjegyeztem, V. Lotaringiai Károly korábbi életrajzaival ellentétben ebben a munkában a hadvezéri tevékenységét mellékesen tárgyalja a szerző. A kötet fő témájára fókuszálva és az ezirányú kutatások iránti tiszteletből a szerző nem foglalkozik részletesen a herceg közép-európai hadjáratainak történetével. Ugyanakkor érdekes új források alapján mutat rá például az ifjú herceg szentgotthárdi tűzkeresztségének kevésbé ismert részleteire. Az 1680-as évek hadjáratainak vázlatos bemutatása során is számos újonnan felfedezett forrás alapján a magyar kutatók számára is élvezetes olvasmányt nyújt, amelyben legfeljebb a személy- és helyneveink pontatlan helyesírásának szépséghibáit róhatnánk fel az anyanyelvünket nem beszélő szerzőnek. A neves hadvezér portréját a kortársak véleményén keresztül – néha azokkal vitatkozva – és számos levéltári forrás segítségével mutatja be. Ez az elemzés talán a könyv egyik legérde-

kesebb, leginkább gondolatébresztő részének is tekinthető. Ezt legfeljebb egy-két továbbival lehetne kiegészíteni. Például érdemes lett volna kicsit részletesebben bemutatni Raimondo Montecuccoli katonai gondolkodásának hatását a hercegre, akit nemcsak legjobb tanítványának és utódjának tartott a nagy itáliai hadvezér, hanem a legértékesebb kézíratait is a rendelkezésére bocsátotta. A kötet utolsó fejezetében a herceg emlékezet-történeti hagyatékáról esik szó. A herceg emléke a kereszténység hőseként élt tovább és ezzel óriási hatással volt a dinasztíája európai elismertetésére, amelynek a gyümölcsei a pfälzi háborút lezáró ryswicki békével (1697) érnek majd be, és ekkor kerül majd sor a herceg fiának, Lipótnak a lotaringiai hercegi trónra való visszahelyezésére. A különféle irodalmi, történeti, művészeti ábrázolások mellett olyan történelmi emlékhelyek kialakulásának is tanúi lehetünk, mint például a Nancy-ban található Notre-Dame de Bonsecours templom, amelynek magyar vonatkozásaira már e sorok szerzője is felhívta a figyelmet. Itt jegyeznék meg, hogy e kötet maga is részévé vált e gazdag emlékeztörténeti hagyaték-nak, hiszen az impresszum alapján azt is megtudhatjuk, hogy éppen 2017. szeptember 12-én, vagyis Bécs második török ostroma felmentésének évfordulóján jelent meg. Összegzésül megállapítható, hogy e remek munka – az apróbb hibái és hiányosságai ellenére – kiválóan alkalmas arra, hogy az V. Lotaringiai Károly herceg életével és tevékenységével foglalkozó magyar és közép-európai történészek kutatásait kiegészítve segítsen újra felfedezni e fontos európai jelentőségű történelmi személyiséget.

Tóth Ferenc

MÁSZÁROS KÁLMÁN – SERES ISTVÁN – TÖRÖK PÉTER

A FEJEDELEM SZOLGÁLATÁBAN

Életrajzi és családtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból

*(Szerk. Kovács Eleonóra – Mészáros Kálmán. Tarsoly Kiadó, Budapest, 2018. 220 o.
ISBN 978-615-5858-00-0)*

Mészáros Kálmán és kollégáinak tanulmánykötete a szerzők Rákóczi-szabadságharc-hoz kapcsolódó, a tematikát tekintve elsősorban a mozgalom katonai középvezetőinek pályafutásához, életrajzához kötődő, a közelmúltban megjelent, újragondolt, kiegészített, javított írásait tartalmazza, melyekkel a vajai múzeumigazgató, Molnár Sándor munkássága előtt tisztelgnek. Kovács Ágnes készített hozzá ajánlást, melyben rámutat a kötet olvasmányosságára, arra, hogy nincsenek lezárt kérdések az intenzíven kutatott történeti korszakokban sem, a szándékra, hogy a szerzőket többek között a nemzeti közösségtudat megőrzéséhez való hozzájárulás motiválta, miközben átüt munkáikon az elv és a módszer: a szigorú forráskritika megóvja a történelmet a személyiségeket heroizáló nézetektől. Ezzel a nagyon okos és sommás megfogalmazással in medias res a kötet egyik legfőbb tanulságánál vagyunk. A könyv több tanulmánya foglalkozik ugyanis a Rákóczi-szabadságharc kutatásának minduntalan kiütőköző speciális problémájával: a tudományos kutatást is át- meg átszövő Rákóczi-kultusz nehéz örökségével. – A kötet ugyanakkor nemcsak életrajzi gyűjtemény, illetve életrajzi adatokat közreadó munka, melynek alaptónusát mégiscsak a hadtörténeti vonatkozások adják meg, hanem rendhagyó módon

a szabadságharc szélesebb közönség előtt ismeretlen nőalakjaival is foglalkozik, a Rákóczi-kutatásban gyakorlatilag elsőként.

A munka remekül használható, egyrészt annak mellékletei, azaz a Bibliográfia miatt, amely tartalmazza a tanulmányok elkészítéséhez felhasznált valamennyi levéltári, kéziratirattári forrást, folyóiratot, periodikát, kézikönyvet, lexikont, szótárt, sorozatot, kiadott forrást, szakirodalmat. Valamint itt kell kiemelni a kötet rendkívüli szakmai igényességét, a kifogástalan szerkesztői munkát is, s visszafogott, de értékes képanyagot.

A tucatnyi tanulmány legnagyobb részét Mészáros Kálmán jegyzi, helyet kapott Török Péter Szemere Lászlóról szóló összefoglalója is és Seres István két közleménye (egyik Mészáros Kálmánnal közösen). Érdemes volt a tanulmányokat együtt megjelentetni, hiszen egy kötet, ha jók a szempontok, az eredetileg önálló írásokat egybeszerkesztve új minőségre emeli azokat tartalmát. Ily módon egy olyan, a katonai-hivatalnoki közlépréteget bemutató kézikönyvet kaptunk, amely átfogó módon, azonos elemzési szempontok alapján tárja föl e réteg szerepét a szabadságharcban.

Az első tanulmány, amely II. Rákóczi Ferenc fejedelem születésének körülményeit (a születés időpontja, helye) tisztázza, módszertanilag mindjárt példaértékű írásmű: számba vesz és ütköztet minden olyan forrást, adatot, véleményt, vélekedést, ami a teljes Rákóczi-kutatás során fellelhető volt, a kortársak által lejegyzett adatoktól kezdve egészen a legutóbbi időkben is olvasható momentumokig. Sőt, huszárosan a kortársi párhuzamok apóropóján mindjárt Bercsényi Miklós és Károlyi Sándor születési körülményeit is feltárja. Az írás egyben hozzájárulás és vélemény a Thaly Kálmán-féle Rákóczi-kutatásról (annak eszközeiről és szemléletéről), sőt annak kritikájáról is. S végül, de nem utolsósorban rendkívül korrekt vizsgálatot végez a szülőhely, a megerősített Borsi kastély korabeli szerepéről, állapotáról, s cáfolja a – módszeres kutatások híján – téves találgatásokat, miszerint I. Rákóczi Ferenc és édesanyja, Zrínyi Ilona kényszerűségből és csupán rövid időre, ad-hoc választott helyszínt: a család tudatos és kézenfekvő döntésének eredménye volt az ebben az időszakban egyik legelőkelőbbnek minősülő rezidenciát kiválasztani.

A következő írás a Csajághy János volt kuruc brigadéros bécsi, 1711. június 15-ei, több mint egy órán át tartó királynéi audienciájáról fennmaradt dokumentumokat adja közre egy nagyon fontos bevezetővel. A kihallgatás a szatmári béke történetének jelképes epizódjaként vonult be a történetírásba – köszönhetően elsősorban a korabeli császári propagandának, valamint annak, hogy a pestis-vesztégyár miatt az audiencia időpontja a békeokmány ratifikált, nyomtatott példányainak elterjedése utánra halasztódott. Az eset tanulsága a feltárt források szerint, hogy a *békekötés* megvalósításának *sikere* a kuruc követekben megerősödött.

Csajághy Jánosnál, illetve halálának körülményeinél maradván, a következő tanulmány hangsúlyosan tér ki Thaly Kálmán történetírói módszereire, illetve arra, hogy a főleg Thalynak köszönhető, forrásokkal nem igazolható megállapítások, szemléletmód minduntalan kiütközik a hibás adatok továbbgörgetése miatt. Csajághy alakja azonban nemcsak az ifjú Thaly kialakulatlan módszerei, romantikus alkata, legendagyártása által, hanem Jókai Mórnak köszönhetően is regényes figurává vált (*Szeretve mind a vérpadig* című regényében). Számos, a brigadéros alakjához, konkrétan pedig halálához köthető valótlanúságot a minden alapot nélkülöző mérgezési história tetőzi be, miszerint a bécsi udvarban III. Károly spanyol „mérgekeverő udvaroncái” törtek életére. A források tanulsága ezzel ellentétben viszont az, hogy Csajághy a vele familiáris jellegű, szoros kapcsó-

latban álló Eszterházy Dániel peresznyei kastélyában betegedett meg, s hunyt el, de előtte állapota még megengedte neki, hogy átgondoltan, a kor szokásai szerint végrendelkezzen (lásd végrendeletét a tanulmány függelékében).

A következő írásban Mészáros Kálmán Földváry László nógrádi várkapitány kalandosnak minősített pályáivét rajzolja meg. A sok hiányzó információ miatt mozaikos életrajz a kor háborús viszonyaihoz képest is rendhagyó sorsot tár elénk. Nem azért, mert a védelmi potenciállal nem rendelkező nógrádi vár, melynek kapitánya volt, különleges harcászati szerephez jutott volna a bizonyos mértékű helyreállítási munkálatok jóvoltából – mint ahogyan azt forrásokkal a szerző meggyőzően bizonyítja –, hanem azért, mert részt vett nemcsak a fejedelem szabadságharcában, előzőleg pedig Thököly mozgalmaiban és az 1697-es felkelésben, illetve török fogságba esett és gályarabságra jutott ebben az időszakban, ahonnan nem tudni milyen körülmények között megrökkanna, de vissza tudott térni.

A sor Hancsok Ádám főstrámsztemsterrel folytatódik, illetve családjának történetével. A jövőben folytatható tanulmány függelékében a kuruc katonáról eddig fellelt források is közlésre kerülnek (12 dokumentum). Ennek kapcsán kell megemlíteni a kötet újabb érdekét: a tanulmányokat a legtöbb esetben (mindenhol, ahol ez indokolt) forrásközlő függelék egészíti ki. Úgy vélem, ez a leghatékonyabb módja annak, hogy a további pontatlanságoknak, félremagyarázásoknak elejét vehessük. A másik módszer pedig, ami a korrekt tudományos kutatást eredményezi, hogy a hiányzó mozaikokat ne ötletekkel, sugalmazásokkal, találgatásokkal, majd ezek tényként való közlésével tárja a történetés az olvasók elé, hanem hagyja meg a sokszor hézagos, széttöredezett képet, jelezve a forrásadottságok sokszor hiányos, szegényes voltát. Ez az a tanulság, amit a Rákóczi-kor kutatói különösen szem előtt kell, hogy tartsanak – hiszen ez a kötet bebizonyítja, hogy ily módon is lehet érdekes, olvasmányos, színes, „regényes”, de korrekt képet festeni a korszakról.

Seres István tanulmánya, amely II. Rákóczi Ferenc egyik román kapitánya, Fekete Vaszil részletes életútját, szerepét tárja elénk, szintén rendelkezik az előbb ismertetett erényekkel. A fellelhető források alapján (melyek közül a legfontosabbak szintén közlésre kerülnek a tanulmány függelékében) egy nagyon részletes, ugyanakkor izgalmas karrier, illetve életút bontakozik ki. Fekete Vaszil Cserei Mihály krónikájának is fontos alakja, ám életét, sőt valódi kilétét – Mojszén László kapitány személyében – a krónika-forrásokon kívül a korabeli levelezés alapján lehetett feltárni. A kuruc kor egyik jellegzetes alakját ismerhetjük meg személyében, aki az erdélyi kuruc hadak román kisenemesi katonáját testesítette meg, egyszerű származású közkatonából híres-hírhedt szabadcsapat vezérré válva.

Szemere László hajdúvárosi főkapitány tevékenységét a Rákóczi-szabadságharc idején Török Péter írta meg. Az adatokban gazdag tanulmány a Zemplén megyei birtokos nemes pályafutását a kezdetektől rekonstruálja, aki 1703-ban az elsők között csatlakozott a felkelőkhöz. Korán, még 1704-ben brigadérossá nevezték ki, de egészen 1710-ig nem tudott előbbre lépni a ranglétrán. Szerény katonai eredményei, szakértelme akadályozták ebben, nem utolsósorban gyengekezűsége, ami tetteiből kiviláglik.

Mészáros Kálmán következő írása egy forrásközlemény, melyben ifjú Kemény János két levelét teszi közzé, már a kor nőalakjaihoz közelít, hiszen a levelek központi alakja édesanyja, Teleki Anna. Ezt követi a Bogát-Randvány nembeli Rákóczi család nemesi ágának történetéhez kapcsolódó archontológiai adatokat tartalmazó közlés, melyben a sort Rákóczi Borbálával folytatja, aki csicserei Orosz Pál kuruc generális felesége volt,

s nem mellesleg a fejedelemmel közös szépapától és szépanyától származott. Az írás a továbbiakban a két kuruc főhadnagy, Rákóczi Pál és János alakjával foglalkozik.

További két kuruc tábornok felesége, Nagyszegi Gáborné Uray Éva és Berthóti Istvánné Váradi Erzsébet következnek, szintén Mészáros Kálmán jóvoltából. Nagyszegi Gábor legendás alak volt kortársai szemében: egyfajta „erdélyi Vak Bottyán”. A feleség ürügyén magáról a tábornokról is részletes információkat tudhatunk meg a tanulmányból, de a hangsúly a Földváry család levéltárából előkerült források miatt az asszonyon van, akinek földbirtokai révén a tábornok nemesemberként élhetett: zálogbirtokot váltott meg, birtokcserét bonyolított, jobbágyokat szegődtetett. Katonai pályája és házassága a kor viszonyai között igen látványos társadalmi pozícionyeréshez juttatta. Berthóti István brigadéros, érsekújvári vicegenerális feleségéről a fejedelem is megemlékezett egyik levelében, akinek sorsa nem kevésbé volt kalandos, mint a kor harcait megjárt katonatiszteké: a Berthóti 1709-ben bekövetkezett halála utáni két év alatt újabb két férj következett a kuruc katonai elitből – 1710-ben Kálmánczay Imréhez, majd 1711-ben egy utószülött kislánnyal a karján Palásthy Ferenchez ment feleségül. A tartósnak bizonyult utolsó házasságból aztán még öt gyermeke született.

Bár nem tartoznak a kuruc katonai elithez, de egy tanulmányt a források tanulsága szerint igencsak megérdemelték a kuruc kor „kutyaszemélyisége” is Mészáros Kálmán szerint. Roland és társainak történetét a recenzens e helyen most nem fedi fel, de mindenképpen felhívja a figyelmet arra, hogy életszerű, szórakoztató formában a korabeli hétköznapi élet is kiválóan megragadható, ha az tárgyyszerű, korrekt forrásfeltáró munkára épül.

A kuruc tábornokok és brigadérosok nyughelyeit számba vevő kiváló írás gyakorlatilag egy sajnos jórészt csak virtuális és nem valós sírkatasztert foglal magában, hiszen a nyughelyek legnagyobb része az évszázadok során megsemmisültek. Mészáros Kálmán is azon kutatók közé tartozik, akiket nemcsak a tudományos kutatás, hanem választott korszaka hagyományainak valós információkon nyugvó ápolása motivál, hiszen, mint írja: „Bevallott célunk... az emlékhelyek feltárása és az évfordulós megemlékezésekre irányuló figyelem felkeltése, a hagyományápolás segítése, végső soron a nemzeti és közösségi tudat erősítése...” (144. o.). A szabadságharc legfőbb vezetői közül a bujdosásban elhunyt fejedelem és társainak sírhelyei után már a XIX. század végén megindult a nyomozás, ami egyben a Rákóczi-kultusz egyik alappillére jelent. Mészáros Kálmán ennek a folyamatát vázolja, párhuzamosan a nyughelyekre vonatkozó történeti feltárással.

A tanulmányok sorát Mészáros Kálmán és Seres István közös írása zárja, melyben az úgynevezett kassai aranykincs kapcsán előkerült aranylánc történetét vizsgálja. A több mint két méter hosszú, majd 60 dekagramm tömegű kitüntetésre vonatkozó levéltári forrásokat gyűjtötte egybe a két szerző. A lánc adományozása a korban nem volt egyedi, a Thököly-felkelés után megnövekedik a katonai hőstetteket elismerő lánc adományozását rögzítő források száma. Kapott ilyet többek között Petneházy Dávid, akit Kassa 1685. októberi feladásáért honorált I. Lipót. Bottyán János, a későbbi neves kuruc generális is kapott Lipóttól egyet még esztergomi kapitányként a török elleni küzdelmekben tanúsított vitézségeért. Élt az adományozás lehetőségével I. József is, aki Ocskay Lászlót tüntette ki, de kaptak ilyet olyan, a szabadságharcban mindvégig kitartó, annak befejezése után pedig a császári hadseregben szolgálatot vállaló katonatisztek is, mint például Csajághy János brigadéros. Nemcsak a függetlenségi mozgalom „utóregései” a Rákóczi-

emigrációnak köszönhetően, hanem az abban résztvevők ellen sikeresen fellépők uralkodói kegylánc elnyerési gyakorlata is továbbélt a XVIII. század első felében, melynek leglátványosabb esete a Péro-lázadás leverésében érdemeket szerzettek kitüntetése.

Kincses Katalin Mária

JEAN-PIERRE BOIS

L'ABBÉ DE SAINT-PIERRE. ENTRE CLASSICISME ET LUMIÈRES

(Champ Vallon, Paris, 2017. 361 o. ISBN 979-1026705116)

A neves francia hadtörténész, Jean-Pierre Bois a Nantes-i Egyetem professor emeritusa,¹ legújabb könyvét az európai békegondolat egyik leghíresebb kora újkori gondolkodójának Saint-Pierre apátnak szentelte. Az európai egység eszméje apostolának is tartott, igen gyakran idézett, de csak nagyon felületesen ismert szerző életéről ez az első tudományos igényű összefoglaló jellegű munka. Elgondolkodtató, hogy miért kellett ilyen sokáig várni az olvasóknak, hogy kézbe vehessék ennek a rejtélyes életű szerzőnek a pályafutását leíró munkát? Erre a költőinek is tekinthető kérdésre a könyvet figyelmesen átolvasva számos konkrét választ lehetne megfogalmazni. Egyfelől Saint-Pierre apát esetében a kutatás akadályát nem a források hiánya, hanem azok elképesztő bősége okozta. A szerző valóságos grafomán alkat volt és óriási saját kezű és másolatban fennmaradt kéziratmennyiséget hagyott maga után, amelyről a kötet bibliográfiájában is meggyőződhetünk. A szerző kézíratainak jelentős részét elsősorban normandiai levéltárakban (Archives départementales de la Manche, Archives départementales du Calvados és az Archives départementales de la Seine-Maritime) és a neves párizsi Bibliothèque nationale de France könyvtár kéziratárában (Mémoires de l'abbé de Saint Pierre) őrzik, más részeket számos további francia (például Bibliothèque municipale de Rouen) vagy külföldi könyvtárban és archívumban lehet megtalálni. Óriásira becsülhető a szerző kiterjedt levelezése is, amelynek a tudományos igényű feldolgozása jobbra még várat magára. További nehézséget okoz Saint-Pierre abbé nehezen olvasható kézírása és különlegesen száraz stílusa, amelyet életrajzírója az ókori sztoikus filozófusokéhoz hasonlított. A megfelelő kritikai kiadás híján ebben a tengernyi kéziratanyagban a kutatók eddig elsősorban résztanulmányokkal járultak hozzá Saint-Pierre apát életművének megismertetéséhez és szintézisre csak kevesen vállalkoztak.

Bois professor egyik néhány éve megjelent munkájában, béke eszméjének és a békekötéseknek szentelt kötetében (La Paix, Paris–Perrin, 2012.) már részletesen kifejtette az e témáról vallott nézeteit. Röviden összefoglalva, a békét a történelem állandó elemének, a háborúk tulajdonképpeni céljának tekinti, amely hosszú folyamat eredményeképpen alakult ki az európai földrészen. Kezdetben a békekötést nehezítette az a tény, hogy azt az uralkodók személyes ügyüknek tekintették. A békerendszerek másik problémás jellemzője a területi jellegű ügyek sokasága volt, hiszen az uralkodók elsődleges célja hatal-

¹ Lásd ehhez egy korábban vele készített interjút: *Tóth Ferenc*: „A hadsereg szociális nézőpontú tanulmányozásától a hadművészet története felé.” Bemutatjuk Jean-Pierre Bois hadtörténészt, a Nantes-i Egyetem professzorát, *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. (2006) 4. sz. 995–1011. o.

muk növelése volt, ami persze újabb és újabb konfliktusok kialakulását eredményezte. A kora újkorban lassan alakult ki a békeszerződések rendszere, szerkezete, ezen belül pedig a békekongresszusok intézménye, amely a békekötés legfőbb színterévé és szervezetévé vált. A kongresszusok résztvevői nem katonák voltak, hanem diplomaták, olyan egyházi emberek és tudósok, akik személyes érintkezése alakította ki a béketárgyalások intézményes formáit, módszereit, közös nyelvét (kezdetben a latint), valamint a személyes érintkezés szabályait. Kialakult az államok és nemzetek közötti érintkezés jogi rendszere, a *ius gentium*, amely a kora újkorban felváltotta az addigi, az uralkodók magánügyeként kezelt nemzetközi érintkezés rendszerét. Az országok közötti béke megteremtésének és megtartásának lehetőségére idővel változó elképzelések születtek. Az első modell szerint egy jelentős európai uralkodó volt hivatott arra, hogy a békét garantálja. A kérdés, hogy ki is legyen ez az uralkodó, persze problémát jelentett. A XVI. században a pápa nem rendelkezett jelentős hadsereggel, valamint a reformáció után már egész Európára érvényes tekintéllyel sem. A Habsburgok (V. Károly) ugyan ekkor még birtokolták hatalmas birodalmukat, de végül éppen ez a birodalom bizonyult kezelhetetlenül nagynak, és főként ez vezetett annak kettéosztásához, ami gyakorlatilag az „univerzális monarchia” elképzelésének a végét is jelentette. A véres harmincéves háború pedig végleg eltüntette az európai hegemoniát megvalósító hatalom képét. Az ezt követő második modell a területi egyensúly elvére épített. A vesztfáliai béke (1648) után Európa nagyhatalmai – Franciaország, Spanyolország és a Habsburg Birodalom, majd az utrechti béke (1713) után Anglia is – közötti kényes egyensúly biztosította az európai békét. Az európai államok történetében először fordult elő, hogy közös tárgyalások – békekongresszus – útján igyekeztek rendezni vitás kérdéseiket. A tárgyalások legfontosabb eszköze a területcseré lett (például Elzász), amelyet nemcsak az uralkodók, hanem az érintett területen élők is elfogadtak. A nagy államrendszerek létrejöttével az államérdek került előtérbe. Az 1668–1748-as időszakban az európai egyensúly átalakult. A vesztfáliai béke rendszere közösen elfogadott alap lett és a határok megszilárdultak, a területek cseréje helyett inkább az erődök váltak az alku tárgyává. A XVIII. század második felében felbomlott ez az egyensúly, majd a francia forradalmi és napóleoni háborúk utáni bécsi kongresszussal (1815) megjelent a harmadik modell, amely a nemzetek közötti együttműködésre építve képzelte el az európai béke megteremtését és megtartását. Ebben a folyamatban fontos állomást képviselt az utrechti békekongresszus (1713), amelynek egyik résztvevőjeként és az örökbéke tervezetének eredeti gondolkodójaként vált híressé a könyv főhőse Charles-Irénée Castel de Saint-Pierre (1658–1743).

A két korszak határmezsgyéjén élt Saint-Pierre apát pályája a normadiai végekről indult, ahol a Cherbourg melletti Saint-Pierre-Église faluban látta meg a napvilágot. A hadtörténet iránt rendkívül fogékony Jean-Pierre Bois kiválóan ábrázolja a családi hátterét, amelyhez számos neves francia katona is tartozott. Anyai ágon a kiterjedt Bellefonds családhoz tartozott, így rokonságba került nemcsak neves Bernardin Gigaut de Bellefonds marsallal (1630–1694), hanem XIV. Lajos másik neves hadvezérével, Claude Louis Hector de Villars-ral is. Saint-Pierre apát gyermekéveiről keveset tudhatunk, viszont az életrajz annál részletesebb korrajzot nyújt a XVII. századi normandiai vidéki életéről, amelyben nevelkedett. Jezsuita neveltetésének köszönhetően széleskörű műveltségre tett szert és a katonai pályára egészségi okok miatt alkalmatlan fiatalember az egyházi pályát választotta. 1681-ben több fiatal normandiai barátjával, későbbi tudóstársaival közösen Párizsba költözött,

ahol a Quartier Latin egyik szimbolikus utcájában, a rue Saint Jacques-on rendezkedett be. Itt hamarosan ismertté vált a kor befolyásos mecénásainak szalonjaiban és bekapcsolódott a szellemi élet központjának számító Francia Akadémia munkájába és hamarosan, 1695-ben akadémikusnak választják. A fiatal akadémikus így gyorsan bekapcsolódott a párizsi tudományos társasági életbe, amelynek következtében ismertté és elismertté vált. Pályája elején különösen sokat köszönhetett, barátainak: Pierre Varignon (1654–1722) matematikusnak, René-Aubert Vertot (1655–1735) történésznek és főleg Bernard Le Bovier de Fontenelle (1657–1757) írónak, akik a Francia Akadémia befolyásos tagjai közé tartoztak. A francia metropoliszban Saint-Pierre apát megismerkedett a kor legfontosabb szellemi irányzataival és aktívan részt vett azok zajos vitáiban, mint például a janzenisták és jezsuiták közötti, vagy a Régiek és Modernek között zajló szellemi küzdelmekben.

Ebben a szellemi pezsgésben kezdett el foglalkozni – jóval az utrechti békekonferencia előtt – az örökbéke gondolatával. Amint a könyv szerzője is bemutatja, Saint-Pierre apát jól ismerte a gondolat európai előzményeit, amelyek közül Maximilien de Béthune (1560–1641), Sully hercege által írt, sokáig IV. Henrik királynak tulajdonított egységes Európa-tervezetet szokták kiemelni. Ugyanakkor nem szabad elfeledkezni – mutat rá Jean-Pierre Bois – a korban virágzó politikai, jogi, közgazdasági és történeti irodalom mellett az utópia rendkívül népszerű műfajára, amelynek kiváló képviselője volt például Leibnitz és William Penn. A kötet rámutat Saint-Pierre apát örökbéke tervezete (*Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe*. Utrecht, 1713.) különféle változatainak különbségeire, a szerző gondolkodásának fejlődésére és különösen a kor neves gondolkodóival való levelezésének hatásaira. Polignac bíboros titkáraként vett részt a spanyol örökösödési háborút lezáró utrechti békekonferencián, és az itt szerzett élményei hatására publikálta a tervezetét, amelyet többször is kijavított, átírt és több változatban is megjelentetett. A munka változatos visszhangját bemutatva a szerző nagy hangsúlyt fektet a Leibnitzel folytatott levelezés hatásának tárgyalására. A mű filológiai alaposággal tárgyalt korabeli recepcióján túl Jean-Pierre Bois könyve kiválóan rámutat annak legmodernebb gondolataira, amelyek révén egészen korunkig az Európai Unió egyik legtokéletesebb előképének számít.

A szerző egyedi munkái és módszerei alapján nehezen sorolható be a kor két nagy szellemi áramlatához – a klasszicizmushoz és a felvilágosodáshoz – ezért is találó a könyv alcíme. XIV. Lajos halála (1715) után udvari papként szolgált a régenscsaládnál, és igyekezett az új francia kormányzatot megnyerni reformjainak. Rendkívül széles körű publicisztikájával, hatalmas műveltségével kétségkívül jelentős hírnevet szerzett magának, és továbbra is részt vett a fontosabb akadémiai vitákban. A Régiek és Modernek egyik vitája során a korábbi francia kormányzatra vonatkozó túlzott kritikája miatt 1718-ban kizárták a Francia Akadémiából. Ezt követően új utakat keresve Pierre Joseph Alary megalapítja a Club de l'Entresol nevű reformkört, amely később a francia felvilágosodás korai képviselőinek kedvelt találkozóhelyévé vált. Ebben a think-tank-ben tartott megbeszélések és viták hatására születtek később Saint-Pierre abbé leghíresebb értekezései, köztük az örökbéke tervezetének „újtöltött” változatai. Egyéb politikai, filozófiai, történelmi, közgazdasági tervezetei mellett született változatos munkáiban számos radikális egyházi reformgondolatot – mint például a katolikus világi papok cölibátusának eltörlése – is megfogalmazott. Élete végén megismerkedett az ifjú Jean-Jacques Rousseau-val, akire jelentős hatást gyakorolt személyisége és munkássága. Saint-Pierre apát életének és munkásságának bemu-

tatása után, a szerző egy külön fejezetben megemlékezett műveinek a XVIII. századtól egészen napjainkig tartó hatásáról.

Az igényes stílusban elkészített kötet gazdag bibliográfiával és jegyzetapparátussal rendelkezik. A pontos személynévmutató segítségével a kötet hasznos kézikönyv lehet a történészek, egyetemisták és a korszak iránt érdeklődő olvasók számára is. A kötet sikerét jelzi, hogy a közelmúltban elnyerte a Francia Akadémia rangos életrajzi különdíját (prix de la Biographie).

Tóth Ferenc

KOVÁCS ISTVÁN

„ÉRDEK ÉS SZERETET”

Lengyel visszaemlékezések a szabadságharcra 1848–1849

(Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2016. 526 o. ISBN 978-615-5465-76-5)

Újabb könyvvel jelentkezett az 1848–49. évi magyar szabadságharc történetének „lengyel szakos” kutatója, Kovács István. Ez szinte már megszokottnak mondható, hiszen 2014-ben ugyanő József Bem tábornokról adott ki egy új biográfiát, majd 2015-ben *Honvédek, hírszerzők, légionisták* címmel, az elmúlt harminc év kutatási eredményeit összegző, minden eddiginél részletesebb életrajzi lexikon került ki műhelyéből.¹ Ezúttal a kutatásai során fellelt, eddig kiadatlan, öt korabeli visszaemlékezés kéziratát rendezte sajtó alá, és emellé válogatott másik hat, valamilyen formában ugyan már általa megjelentetett, de kevésbé ismert memoárt. Összesen tehát tizenegy lengyel szabadsághős visszaemlékezését olvashatjuk a kötetben. Ezek közül kiemelkedik Zygmunt Miłkowski több mint száz oldalas, a lengyel légió magyarországi tevékenységét összefoglaló emlékirata.

A szerző – saját megfogalmazása szerint – egy „memoár-antológia” formájában adja közre a több évtizedes kutatásai során összegyűjtött kéziratokat. Természetesen gondot fordít a szöveg megértését segítő magyarázó lábjegyzetekre, valamint a kötet elején elhelyezett bevezető tanulmány (*Az emlékiratok keletkezésének történelmi háttere*) is segíti az olvasót a memoárok megértésében. Ebben Kovács alaposan felvázolja az emlékiratok keletkezésének történelmi hátterét. Sorra veszi a korabeli lengyelség alapvető problémáit, bemutatja a megszüntetett lengyel állam újbóli feltámasztásának reményével síkra szálló hazafiak törekvéseit. Különösen érdekes az Osztrák Császársághoz tartozó Galícia 1830 és 1848 közötti történetének összefoglalása, mivel e témáról kevés magyar nyelven elérhető ismeretünk van. A szerző bemutatja az 1830–31-es lengyel szabadságharcot követő évek galíciai szervezkedéseit, az 1846. évi „Grande Peur” időszakát, amikor a császári adminisztráció hathatós közreműködésével a helyi parasztság a lengyel nemesség ellen fordult és vérbe fojtotta a tervezett lengyel nemzeti felkelést.

A bevezető tanulmány után sorra olvashatjuk a memoárokat, amelyek többsége egy-egy nagyobb munka a szabadságharcra foglalkozó, a szerző által kiválasztott és

¹ *Kovács István: Bem tábornok. Az örök remények hőse. Budapest, 2014.; Honvédek, hírszerzők, légionisták. A szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikona 1848–1849. Szerk. Kovács István. Budapest, 2015.*

magyarrá fordított részlete. A visszaemlékezések szerzői a legkülönbözőbb társadalmi csoportok képviselői, életkoruk és származási helyük is többnyire eltérő. A közös bennük az, hogy 1848–49 folyamán valamilyen formában mindannyian bekapcsolódtak a magyar szabadságharcba. Erről a mindnyájuk életében jelentős eseményről vetették papírra gondolataikat. Soraik nemcsak a hadi eseményekről, de a tábori életről, a korabeli viszonyokról, a magyarokról alkotott véleményükről, és a lengyel légióknak a szabadságharcban betöltött – általuk látott – szerepéről is beszámolnak. A szerzők nagy többsége a Galíciában megalakult nemzeti gárdák soraiból érkezett Magyarországra, és állt be a honvédsereg mellett alakult lengyel csapatok valamelyikébe. Elbeszéléseik szinte az egész szabadságharc történetére kiterjednek, sőt még a törökországi emigráció vonatkozásában is megtudhatunk részleteket. A szövegeket közreadó szerző minden esetben bemutatja az éppen soron következő visszaemlékezés alkotóját, értékeli munkásságát, és az éppen közölt memoár forrásértékét. A szövegek mellett gondosan válogatott képanyag teszi még átélhetőbbé a leírtakat.

Elsőként Stanisław Bykowski visszaemlékezése (*Feljegyzések a sokali nemzeti gárda létrejöttéről és feloszlásáról 1848-ban*) kapott helyet a kötetben, amely a többiétől eltérően nem a magyarországi eseményekről szól, hanem Galícia 1848-as történéseit világítja meg közelebbről. Ezáltal bepillantást kaphatunk a galíciai nemzeti gárdák szervezésének körülményeibe, és azokba az eseményekbe, melyek végül a gárdák feloszlásához vezettek. A szerző megemlékezik a leMBERGI harcokról, valamint a magyar huszárok hazaindulásáról is.

A következő memoár, *A 2. ulánuszred főhadnagyának visszaemlékezése a magyar szabadságharcra* címmel olvasható, Jan Aleksander Fredro tollából. A szerző – ahogy mások is – a leMBERGI nemzeti gárda kötelékében kezdte szolgálatát, annak feloszlása után Magyarországra indult, ahol lengyel dzsidásként vett részt a szabadságharcban. Emlékirata sajnos a II. világháború idején megsemmisült, de egy részlete Divéky Adorján kézírásos másolatában fennmaradt. Ezt közli Kovács István a kötetben. A visszaemlékezés a leMBERGI felkeléstől a Magyarországra érkezésig, és az első itt töltött hetekig követi nyomon a később kitűnő drámaíróvá lett szerző élményeit.

Zygmunt Miłkowski *A bölcsőtől egy életen át* címmel közölt memoár részlete a szerző egész magyarországi pályafutását bemutatja. Hősünk nem a szomszéd tartományból, hanem Kijevből indulva Galícián keresztül érkezett Magyarországra, hogy beálljon a lengyel légióba. Emlékezése ismerteti a légió megalakításának körülményeit, majd harcait egészen az ország elhagyásáig. Igen érzékletes leírást ad Arad ostromáról 1848–49 telén. A városban egy szerb házban szállásolták el, ahol volt alkalma megismerkedni a magyarországi nemzetiségi réteg politikai nézőpontjával is, és a kezdeti bizalmatlanság után végül jó viszonyt ápolt vendéglátóival. Miután a légiót beosztották Damjanich északra vonuló seregébe, Miłkowski a folyamatos beszállások során a magyar parasztság életét is megismerte. Hősünk ír a márciusi, majd áprilisi harcokról, a tavaszi hadjárat eseményeiről, amikor kétszer is lábbelijét elvesztve, meztláb kellett helyt állnia a csatatéren. Buda ostroma után a légiót Miskolcra vezényelték, ahol újjászervezték és létszámát feltöltötték. Miłkowskit tisztté léptették elő, új felszerelést, ruházatot vásárolhatott magának. A nyári hadjárat a déli hadsereg kötelékébe vezette, amellyel részt vett az utolsó csatákban. Temesvár után a légióval menekült ki Törökországba. A visszaemlékezés kitűnően mutatja be a lengyel légió tevékenységét alulnézetből, egy gyalogos altiszt, majd

tiszt szemszögéből. Rendkívül érzékletesen írja le a háború mindennapjait, mind a harcok tekintetében, mind pedig a tábori élet időszakában.

Kazimierz Bielański *Emlékirata* egy alig 18 éves tipikus galíciai lengyel nemes ifjú 1846-os és 1848–49-es élményeiről szól, azokról az eseményekről, melyeket hazájában, valamint Magyarországon és az Oszmán Birodalomban tapasztalt. A több mint 400 oldalas, eddig kiadatlan Bielański-visszaemlékezésből Kovács István azt a két részt közli, melyek az említett időszakról szólnak. A szerző igen részletes és hátborzongató leírást ad az 1846-os galíciai lengyel felkelést vérbe fojtó, a kormány képviselői által felszított parasztlázadásról és annak következményeiről. 1848-ban nemzetörnek állt, majd a lengyel nemzeti gárdák feloszlátása után Magyarországon kívánta tovább folytatni a harcot. Ott volt a lengyel „gyalogos” dzsidások bárcai hőstetténél, majd a tokaji ütközetben. Nem ír az összes ütközetről, melyben részt vett, és nem mindig taglalja időrendben élményeit, de rengeteg apró adalékot szolgáltat a szabadságharc eseményeihez, illetve az akkori mindennapok megismeréséhez. Beszámol a temesvári csatáról, illetve vidini, majd sumlai élményeiről is.

Jacenty Grabowiecki *Emlékeim az emigrációból* című elbeszélése szintén egy nagyobb memoár részlete, melyben egy már tapasztalt tüzértiszt meséli el magyarországi élményeit. Ő is Galíciából érkezett Magyarországra 1848 októberében. A lengyel légió szolgálatába állva előbb gyalogos, majd tüzértisztként harcolt. Emlékezése 1849. ápriliséig követi az eseményeket. Legértékesebb része a légió szervezésének körülményeivel és első harcaival foglalkozik.

Teofil Łapiński, egy fiatal tüzértiszt emlékei *Egy lengyel számkivetett, volt honvédtiszt visszaemlékezéseiből* címmel olvashatók a kötetben. Az írás érdekes adalékokat közöl József Bem szerepéről, a Kassa környékén szerveződő magyar csapatok tüzéségének szervezéséről, és az 1848. december 11-i budaméri ütközetről. „Feltehetően 1871-ben írott emlékiratának adalékai árnyalhatják 1848 novemberének és december első harmadának bártfai, eperjesi és kassai eseményeit, hozzájárulnak a hadszíntér első ütközetének alaposabb megismeréséhez” – értékeli az írást Kovács István.

A dzsidásoknál szolgáló Roman Gaşiorowski visszaemlékezés-füzére két eseményről számol be részletesen: az 1848. decemberi bárcai összecsapásról és az 1849. augusztus 9-i temesvári csatáról. Rendkívül lebilincselő írásaiban a bajtársiasság és a hősiesség szép példáit villantja föl.

A következő emlékiró, Władysław Bentkowski szintén tüzértisztként harcolt a magyar szabadságharcban. Emlékezése a szőregi és a temesvári csatáról, valamint a Teregovai-hágó védelméről szól. Bentkowski a porosz hadsereg tisztje volt 1848 júniusáig, amikor kilépett a szolgálatból és 1849 áprilisában Magyarországra szökött, hogy részt vegyen a szabadságharcban. Egy lovasütegben szolgált, melynek később a parancsnoka lett. Orsovánál az utolsók között kelt át Szerbiába.

Władysław Rucki és Edmund Ślaski memoárjai számolnak be a magyar szabadságharcban működő másik lengyel légióról, amely Erdélyben alakult. Előbbinél is olvashatunk csataleírást, a Beszterce, illetve Borgóprund környéki harcokról, valamint mindketten beszámolnak az észak-erdélyi hadsereg utolsó hónapjairól és a bánffyhungyadi ütközetről. Rucki írásában a zsidói fegyverletétel is megelevenedik.

Végezetül Julian Burchard franciából fordított visszaemlékezését olvashatjuk, melyben egy magyarországi (eperjesi) lengyel–magyar familia tagja meséli el törökországi

élményeit (*Az 1848–49-es magyar és lengyel emigránsok Törökországban*). A Dembiński mellett segédtisztként szolgált honvédszázados érdekes jellemrajzokat közöl tábornokáról, a másik lengyel fővezérről, Bemről, és a politikus Kossuthról. A kötet egészére jellemző, hogy a lengyel szerzők általában a lengyel légió vitézségét emelik ki, a lengyel parancsnokok rátermettségét hangsúlyozzák. Dembiński például egy sikeres és tehetséges hadvezér képét ölti magára, nyoma sincs a magyar történetírásban konszenzusos megítélésének, tudniillik, hogy hibát hibára halmozva működött a szabadságharc során. A visszaemlékezésekben általában a lengyel katonák állják meg jobban a helyüket, egyértelmű a szerzők véleménye: a szabadságharc sikerei jórészt a hős lengyeleknek köszönhetők. Természetesen, ha ilyenkor némi forráskritikával olvassuk a szövegeket, az nem veszi el semmit a lengyel katonák hősiességéből. A 11 memoár után a munkát egy ilyen jellegű kötetnél a szinte elengedhetetlen *Személynévmutató* zárja.

Összességében elmondható, hogy ha kézbe vesszük a kötetet, egy újabb, jól megszerkesztett lengyel légió történetet kapunk, csak ezúttal alulnézetből, a főszereplők szavaival elmesélve. Kovács István jó érzékkel fedezte fel és válogatta össze az emlékiratokat, melyek összességükben lefedik a magyarországi és az erdélyi lengyel légió magyar szabadságharcbeli tevékenységét. Nem egy összecsapásról (pl. bárcai hőstett, temesvári csata) több, más-más nézőpontból rögzített forrást olvashatunk. Ez hozzásegíti a hadtörténetészeket egy-egy ütközet pontosabb rekonstrukciójához, de az életmódtörténeteszek, néprajzkutatók is találhatnak fontos adalékokat a XIX. századi társadalomtörténetet vizsgáló kutatásaikhoz. Az egész kötetnyi idegen nyelvű (lengyel, francia) szöveg magyarra fordításáért pedig csak megemelhetjük kalapunkat a sajtó alá rendező előtt.

A kötet jó szívvel ajánlható a korszakkal foglalkozó kutatók mellett az egyetemi oktatóknak, hallgatóknak, valamint középiskolai történelemtanároknak és tanulóknak egyaránt.

Solymosi József

CSONKARÉTI KÁROLY

EMLÉKEK NÉLKÜL NEMZETNEK HÍRE CSAK ÁRNYÉK – FÉNYKÉPEK A CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI HADITENGERÉSZET ÉLETÉBŐL

(Kornétás Kiadó, Budapest, 2017. 175 o. ISBN 978 615 5058 85 1)

„Még senki sem írta meg a császári és királyi haditengerészet fél évszázados történetét, Magyarországhoz fűződő kapcsolatát. E haderőnem létezése, úgy tűnik kihullott a magyarság emlékezetéből” – írja Csonkaréti Károly hajózástörténész legújabb könyve előszavában. Egykori flottánk teljes, átfogó históriája valóban várat még magára, bár részeredmények már születtek e téren. Többek között a jelen munka szerzőjének tollából, akinek eddigi életműve szinte maradéktalan összefoglalója a császári és királyi haditengerészet, illetve a magyar királyi folyamórség históriájának. Az utóbbi haderőnemnél Csonkaréti Károly is szolgált a háború alatt, így történész volta mellett személyesen is kötődik tárgyához.

A kötet címéül szolgáló Vörösmarty idézet nem téved. Nemzeti emlékezetünkben valóban hiányzik a flotta történetének számbavétele. Pedig haditengerészetünk és az általa oltalmazott, világviszonylatban is jelentős osztrák–magyar kereskedelmi hajózás múlt-

jának feltárása, emlékének méltó megőrzése sokban gazdagíthatná önismeretünket, javítaná önbecsülésünket. Ha legkisebb úszó egységeit is számba vesszük, a Monarchia polgári és kereskedelmi tengerészetének ezernyi hajója szelte a tengereket, s oltalmazásukra sorrendben Európa ötödik, a világon nyolcadik jól képzett hadiflottája szolgált. Ehhez képest történelmünknek ez a nem elhanyagolható szelete szinte nyomtalanul eltűnt a köztudatból. Többek között ezért is érdemes számon tartanunk egykori hadihajózásunkat, mert a Nagy Háború első harcban megsemmisült hajója az osztrák–magyar haditengerészet Zenta nevű cirkálója volt. A hatalmas túlerő ellen becsülettel küzdő cirkálóról korábban szintén e könyv szerzője emlékezett meg egy külön kötetben. Az sem elhanyagolható tény, hogy egyetlen hadihajónk sem adta meg magát soha az ellenségnek, s a flotta az egész háború alatt maradéktalanul ellátta feladatát, a Monarchia tengerpartjának védelmét, és az Adria fölötti ellenőrzést.

Csonkaréti Károly számtalan, tengerészetünknek emléket állító munkája után most egy könnyen forgatható, inkább figyelemfelhívó kötettel adózott ennek a megörökítésre érdemes témának.

A könyv első fejezete főleg a haditengerészet két vonatkozásával foglalkozik. Röviden szól a régmúlt történeti háttéréről, és bővebben foglalkozik az újkori hadihajózásnak a Monarchiához és ezen belül a magyar államhoz fűződő viszonyával. A történeti vizszoatekintésben azt olvashatjuk, hogy 1918-ban lobogóját végleg bevonó hadiflottánk története II. József uralkodása óta tekinthető folyamatosnak. Ez tény, bár valójában sokkal régebbre visszanyúló eseménysorral van dolgunk. A „Kalapos király” a későbbi állandó haditengerészet magjaként 1786-ban vezényelt két kisebb méretű hadihajót a földközi-tengeri hajóforgalmat veszélyeztető kalózok ellen az Adriára. Nem kizárt, hogy ennek a szerény tengeri erőnek hazai emléke az a Magyar Nemzeti Múzeum fegyvertárában található két kisméretű hajóágyú, melyekhez a Monarchia felbomlását követő osztozkodáskor jutottunk. A szerző XVIII. századi kezdetekről szóló megállapítását azzal egészíthetjük ki, hogy amint azt másutt ő is megírta, már Árpád-házi uralkodóink is tartottak időnként tengeri erőt az Adrián. Hosszabb-rövidebb szünetekkel állomásozik azóta a Magyar Királyság nevében is tengeri erő ezeken a vizeken.

A XVIII. század végétől tartó történeti áttekintés érdekes kérdése a hadiflotta és hátsországának viszonya. Bevezetőjében is főleg ezzel az összetett problémával foglalkozik a könyv. A teljes haderőre is igaz, hogy a kettős Monarchia államaihoz való viszonya számos ellentmondást hordozott magában. A haditengerészet esetében ez a kapcsolat még bonyolultabb volt, mivel Ausztria, majd a Monarchia a napóleoni háborúkból örökölt tengerpartja ellenére tipikusan szárazföldi hatalom maradt. Még az sem volt sokáig egyértelmű, hogy ezt a hosszú tengerpartot egyáltalán meg kell védeni. Ez a tudat mindvégig rányomta bélyegét a flotta fejlesztésére és fenntartására fordított erőforrások nagyságára. A szemléleti problémákra jó példa a kötetben idézett beadvány szövege, melyet a Birodalom legsikeresebb tengerésze, az olaszok és dánok, két hajós nemzet ellen is sikert arató tengernagy, Wilhelm von Tegetthoff intézett a dualista állam hadi költségvetésével foglalkozó osztrák és magyar delegációkhoz. „Hogy minden partvidék védhető legyen a nyílt tengerről és minden támadót távol lehessen tartani, ahhoz a megóvandó területtel arányos flotta szükséges. Hajóhad nélkül a Monarchia már eleve lemond partvidékéről, tenger mellékéről. A part ugyanis szárazföldi csapatokkal nem védhető, mivel a meglévő parti erődök az új páncélhajókkal szemben már nem képesek helytállni...” A szárazföldi

szemléletű katonai vezetéssel szembeni szélmalomharcban felörlődött, s ezért fiatalon, 43 évesen elhunyt tengernagy gondolatai a későbbi jelentősebb flottaépítési program ellenére sem veszítettek időszerűségükből. Idővel mégis létrejövő modern haditengerészetünket két, iránta elkötelezett főherceg, Ferenc József öccse, a Mexikóban tragikus véget ért Miksa, illetve Ferenc Ferdinánd támogatása ellenére mindvég inkább szükséges rossznak, mint a nagyhatalmi állás velejárójának tekintette a Monarchia vezetése. Bár a kötetnek a Monarchia utolsó évtizedeiből való fotói egy nemzetközi mércével is impozáns haditengerészeti képét mutatják, ez az ellentmondás mindvégig éreztetta hatását. A történelmi ország területén ugyan több mint tíz tengernagy nyugszik, s a velencei Arsenal utolsó osztrák parancsnoka is magyar ember, martonosi Gyújtó Károly ellentengernagy volt, hazánk különösen tartózkodóan viszonyult a hadihajózáshoz. Amint itt is olvashatjuk, bár a Monarchia magyar fele a kiegyezés után egyre nagyobb részt vállalt a tengeri haderő fenntartásának pénzügyi terheiből és magyarok is növekvő számban szolgáltak a hajókon, haditengerészetünk mindig mostohagyerek volt a hazai közvélemény számára. Ezen az sem változtatott érdemben, hogy az utolsó flottaparancsnok és vezérkari főnöke, nagybányai Horthy Miklós altengernagy és norwalli Konek Emil altengernagy magyar volt. Csonkaréti Károly könyve most a magyarok lassú haditengerészeti térnyerésének folyamatát is adatokkal alátámasztva tárja az olvasó elé.

A történelmi összefoglalásként szolgáló előszó sorra veszi a haditengerészet kiegyezés után, lényegében a háború végéig érvényes közjogi helyzetét, a haderő, s ezen belül a flotta létszámát és kiegészítését, illetve a haditengerészet fejlesztésének terveit. A kiegyezéssel megszületett, a közös ügyekről szóló 1867. XII. törvénycikk alapján a könyv leírja, hogy a közös ügyeknek számító kül-, pénz-, és hadügy költségeit kezdetben 70–30 százalékos arányban viselte Ausztria és Magyarország. Emellett államjogilag lényegében rendezetlen maradt a hadsereg és ezen belül a flotta helyzete. Törvényeink ezért két évtizedig hol magyar hadseregről, hol csak hadseregről szólnak. A közös hadsereg csak az 1889-es véderőtörvényben szerepel, ahol érdekes módon ezt a meghatározást továbbra sem használják a flottával kapcsolatban, bár 1889-ben megjelenik nevében a közjogi szempontból nagy jelentőséggel bíró „és” szócska. Ekkor válik a császári királyiból császári és királyivá, vagyis két, egyenlő megítélésű állam tulajdonává. Ettől függetlenül ugyanolyan intézménye volt a Monarchiának, mint a közös hadsereg. A közös hadsereggel azonos jogállása ellenére a két államfél bonyolult viszonyának köszönhetően korábban nem soroztak ide jelentős számban magyarokat. Ennek okát Csonkaréti joggal látja abban a magyar hozzáállásban, hogy az első, 1868-as véderőtörvény idején törvényhozásunk ragaszkodott ahhoz, hogy a magyar újoncok olyan csapattestekhez kerüljenek, ahol lehetőleg egy tömbben maradhatnak. Ez pedig a haditengerészetnél technikai okból teljesíthetetlen feltevél volt. A szerző itt utal arra, hogy valójában csak a második véderőtörvény után kezdtek nagyobb számban magyar újoncokat bevonultatni a haditengerészethez. A Monarchia különböző nemzeteinek haditengerészeti megoszlásáról, annak időbeni változásáról egy, a kötetben található táblázat is eligazít bennünket.

Az osztrák–magyar haditengerészetnek egyébként a magyarok megjelenésével kialakult több, részben máig ható öröksége is. A hazai tájtól távoli tengereken szolgált hadihajós felmenők tárgyi, vagy a családi legendáriumban megőrzött emlékei mellett a néhai flottának köszönhetjük a háborús vereség után partra került haditengerészek által létreho-

zott, azóta sajnos eltemetett Duna–tengeri hajózást, és a jelenleg is létező dunai flottillát. A kötet egyik fejezetében a szerző külön ki is tér erre a teljesen magyarrá vált örökségre.

Az elmondottaktól függetlenül, aki kézbe veszi a közel száznyolcvan oldalas kötetet, nem részletes flottatörténettel találkozik, hanem egy rövid ismertetőkkel fűszerezett képes albumot lapozhat. Fejezetei így is sorra veszik legfontosabb elemeit, a csatahajókat, a cirkálókat, hajótüzérséget, a torpedójárműveket, naszádokat, a tengeralatti naszádokat, a legmodernebb egységeket, a repülőcsónakokat, és végül a számunkra különösen fontos Dunai Flottillát. A képanyag különlegessége, hogy nem kizárólag a XX. századra korlátozódik, több, a XIX. század második felének fahajóiról készült felvétel is látható benne. Rájuk való tekintettel szerencsés lett volna, ha lehetőség szerint dátumozzák is a képeket. Egy teljesen laikus olvasónál némi zavart okozhat a modern páncélosok, és néhány, szinte a napóleoni kort idéző fából épült egység együttes szerepeltetése. Mivel terjedelmi okból a kötet nem tér ki a császári és királyi haditengerészet egyik sajátosságára, a régi hajókból álló, kemény kiképzést adó téli, és a modern csapásmérő egységeket felvonultató nyári flotta kérdésére, így ezek a képek bővebb magyarázatot igényelnének. Számos fotó ellenben külön értékét jelenti a kötetnek azzal, hogy a legénység életének mindennapjaiba avat be bennünket, így emberközelbe hozza a többi fotón szereplő tekintélyes hadieszközök világát.

A képanyag vizsgálatánál érdemes tudni, hogy egykori haditengerészetünk emlékeit annyi más értékünkhöz képest is erősen megrostálta az idő. Töredéke maradt ránk annak, amit szerencsés esetben birtokolhatnánk. A „múltat végleg eltörölni” téveszme jegyében például a Rákosi-korban szó szerint összetörték a folyamórság hivatásos fotósának hátrahagyott több ládányi üvegnegatívját, pótolhatatlan információktól fosztva meg ezzel az utókor. A közel kétszázötven most közölt fotó így hiánypótló szerepet is betölt, mivel már korábban publikált felvételek mellett jelentős számban hoz a szerző évtizedek alatt szorgos munkával összegyűjtött magánarchívuma mellett más magánszemélyek, köztük egykori tengerészek leszármazottai által rendelkezésre bocsátott kevésbé ismert, vagy ismeretlen felvételeket is. Talán a könyvkiadásban jelentkező gyakori időhiánynak tudható be, hogy ugyan a bőséges képanyaghoz képest elhanyagolhatóan, de mégis került a kötetbe téves képalírás is. A szerző tárgyismeretét tudva a 102. oldalon légvédelmi géppuskaként leírt légvédelmi ágyú képe ilyen okból kerülhetett a könyvbe. A kötetet egy rövid összefoglaló zárja hadihajóink első világháború utáni sorsáról, illetve a hátsó borítóbelső oldalán táblázat közli a tengerész legénység és altiszti kar kevésbé ismert rendfokozati jelzéseit, illetve szakág-jelvényeit. Csonkaréti Károly eddigi munkásságát és ismeretanyagát tudva bizonyára nem rajta, hanem kiadói megfontolásokon múltott, hogy a jelen kötettel nem egy jóval bővebb, információkban gazdagabb és a képanyagot is élvezhetőbbé tevő, fotók reprodukálásra alkalmasabb papíron készült munkát vehetünk a kezünkbe.

Szathmáry István

ROBERT VEINFURTER

**DAS FLIEGENDE PERSONAL DER K.U.K. FLIEGERKOMPAGNIEN IM
ERSTEN WELTKRIEG***(ÖFH Sonderband 34, Wien, 2018. 348 o. ISBN 978-3-200-05356-4)*

Az I. világháború hadtörténetének feldolgozása terén sajátos helyet foglal el a konfliktus során felbukkant és kiteljesedett új és meghatározó fegyvernem, a repülőcsapatok története – legalábbis az Osztrák–Magyar Monarchia tekintetében, és különösen idehaza.¹ Ez a korábban marginálisnak mondható szerepkör a centenárium kapcsán némileg módosult, a megjelent tanulmányok és könyvek ráirányították a figyelmet e mellőzött témára. A világszerte jelentős évfordulós megemlékezések zárásához közeledve egy olyan kötet látott napvilágot, amely egyrészt magyar szempontból is érdeklődésre tart hat számot, másrészt óriási segítség a témakör iránt érdeklődő, az abban komolyan elmélyedni kívánók számára.

A kiadást felvállaló osztrák repüléstörténeti egyesület, az Österreichischen Flugzeug Historiker (ÖFH) – amely nem melleleg tavaly ünnepelte létrejöttének 40. évfordulóját – folyóiratában (*ÖFH Nachrichten*) már eddig is rendszeresen bemutatott egy-egy fejezetet a cs. és kir. Légjáró Csapatok (k.u.k. Luftfahrtruppe, LFT) történetéből, esetenként magyar vonatkozásokkal. A nagyobb lélegzetvételű kutatások eredményeit különszámok formájában igyekeztek megjelentetni, jelen recenzió főszereplője szintén e sorozatban kapott helyet.

A szerző, Robert Veinfurter 1955-től dolgozott levéltárosként a bécsi Kriegsarchivban és 46 év után, 2001-ben ment nyugdíjba. Érdekes módon a témában nem igazán lelhetőek fel korábbi írásai, inkább kiállítások és konferenciák szervezésében, előkészítésében tevékenykedett – ebből természetesen semmiféle következtetést nem lehet levonni a kötetre vonatkozóan. Első nagyobb lélegzetvételű munkájában lényegében élete munkáját, 52 év kutatásait prezentálja. A kötet szerkesztője – és részben társszerzője – Dr. Gottfried Holzschuh, aki történészként és archeológusként nemcsak az eisenstadti Esterházy-gyűjtemény kurátora, hanem 1988-tól az ÖFH Nachrichten szerkesztői munkálatait is végzi.

Túlzás nélkül állítható, hogy Veinfurter elképesztő munkát végzett, jóvoltából az osztrák–magyar katonai repülés személyi állományát illetően alapmű látott napvilágot. Nem kevesebbet vállalt ugyanis fel, minthogy az LFT frontalakulatainál szolgált valamennyi hajózó katona repülő pályafutásáról egy-egy rövid összegzést tesz közzé. Még ha

¹ Az Amerikai Egyesült Államokban és a nyugat-európai országokban hosszú múltra tekint vissza az I. világháború repüléstörténetének feldolgozása. Csak a legnevesebbeket említve: az amerikai The League of WWI Aviation Historians 1960–1985 között jelentette meg a *Cross & Cockade (US)* című negyedéves folyóiratát, amelyet 1986 óta felváltott az *Over the Front* című, szintén negyedéves kiadvány. A brit The First World War Aviation Historical Society 1970-től kezdődően publikálja *Cross & Cockade (Great Britain) Journal* – 1986-tól *Cross & Cockade (International) Journal* – nevű negyedéves magazinját. Ezekon kívül óriási mennyiségű könyv és egyéb kiadvány jelent meg a témában angol, német, olasz és francia nyelven az elmúlt évtizedekben.

fél évszázad is szükségeltetett ehhez, elkészült és nyomtatott formában kézbe vehető az akár monumentálisnak is nevezhető adatbázis.²

Kézenfekvőnek tűnik a kötet bemutatásánál mindenekelőtt részletes kitekintést tenni a felhasznált forrásokra, mert ez adja a munka igazi értékét és alapját. Hiszen amellett, hogy a szerző a bécsi hadilevéltár cs. és kir. repülőcsapatokkal kapcsolatos kikülönített gyűjteményében, a Luftfahrtarchivban található valamennyi vonatkozó anyagot³ feldolgozta – ami már önmagában is elismerésre méltó teljesítmény –, a Kriegersarchiv egyéb személyi aktáiban (pl. Qualifikationslisten), a Kriegministerium érintett osztályainak (például Abteilung 5M és 5L) gyűjteményeiben, a hadsereg-főparancsnokság beosztási listáiban (Neue Feldakten/Armeeoberkommando), a veszteségi kartonok és a külön egy raktárnyi íratmennyiséget magában foglaló kitüntetési javaslatok között is mélyreható kutatásokat végzett.

Az írásmű felépítése meglehetősen egyszerű. Az ajánlás és a kiadói előszó után egy négyoldalas összefoglaló található az osztrák–magyar repülőszázadok I. világháborús történetének rövid bemutatásaként Dr. Gottfried Holzschuh tollából. Ezt követően két részre oszlik a könyv fennmaradó része, amelyben további narratíva nincs, az óriási mennyiségű adat táblázatos formában szerepel. Fontos ismét kiemelni, hogy ez nem egy hagyományosnak mondható áttekintő, elemző, a témát szöveges formában bemutató történeti munka, hanem lényegében egy óriási adatbázis, amely a további feldolgozások, kutatások alapját képezheti.

A könyvben 3243 (!) tiszti és legénységi állományú repülő életrajzi adatai kerülnek bemutatásra, jelentős részben eddig ismeretlen katonák. A rendezési szempont az első részben (19–253. o.) a repülőalakulat, amelynél az adott személy szolgált, a második részben (256–344. o.) a névsorrend – a két rész azonban kiegészíti egymást és nem ismétli az adatsorokat. A nagyobb egység 83 repülőszázadot és egy különítményt⁴ vesz sorra, az alakulatnál szolgáltaknak az ott végzett tevékenységük bemutatásával a következő sorrendben: parancsnokok, műszaki tisztek, tiszti tábori pilóták, tiszti megfigyelők, legénységi állományú tábori pilóták és repülőgép-vezetők, géppuskások – ezen belül a rendezési elv az alakulathoz érkezésük időpontja. Az egyes személyekről az alábbi információk találhatóak táblázatos formában: a századnál betöltött (legmagasabb) rendfokozat, név, az egységhez való beosztás/érkezés ideje, melyik alakulattól jött, áthelyezés/távozás időpontja, hová irányították át, esetleges légi győzelem, sebesülés, halál adatai, az alakulatnál töltött idő alatt kapott kitüntetések típusa, odaítélésének ideje, továbbá egyéb, a repülő pályafutás szempontjából említésre érdemes adatok.

A névjegyzék szerinti részben az egyes személyek értelemszerűen névsorban kerültek feltüntetésre, amely jelentősen megkönnyíti az eligazodást és a további keresést az előző részben. Ezen táblázatokban a név és legmagasabb viselt rendfokozat mellett az eredeti

² Hasonló volumenű munkával nemzetközi viszonylatban sem találkozhatunk, mindössze a német repülőcsapatok veszteségeinek, illetve a szintén német vadászrepülő századoknál szolgált pilóták rövid életrajzának feldolgozására vállalkoztak a téma szakértői. *Franks, Norman – Bailey, Frank – Duiven, Rick: The Jasta Pilots.* London, 1996.; *Uők: Casualties of the German Air Service.* London, 1999.

³ Ezek elsősorban: személyi akták, tiszti kartonok, a légjáró csapatok, a repülő-pótcapatok, valamint a repülőarzenál napiparancsai, repülőszázadok személyi nyilvántartásai, tábori pilóta jegyzékek, beosztási- és állomáshelylisták, különböző szolgálati helyek gyűjtőaktái.

⁴ A feldolgozott repülőegységek: Flik 1-78 és Flik 101-105, valamint a Fliegerzug I. A Flik 75-78 soha nem került bevetésre, a többi valamennyi frontalakulat volt.

csapattest, a repülőalakulatok, amelyeknél szolgált (ez alapján kereshetőek vissza a vonatkozó adatok), a beosztás, valamint további, az egységeknél nem szereplő információk.

A fentiek alapján akár egy-egy személy, akár repülőalakulatok vonatkozásában könynyedén hozzáférhetővé válnak az egyébként csak kiterjedt kutatómunkával feltárható adatok. A kötet végén rövidítésjegyzék segíti az eligazodást.

A könyv nemcsak tartalmában, de a külsőintéssel is komoly színvonalat képvisel. A kemény borítás mögött, közepes vastagságú, fényes műnyomópapír rejlik, ahol a szöveges-táblázatos részeket 250 fekete-fehér, kiváló minőségű, többségében eddig ismeretlen, illetve publikálatlan fotó egészíti ki.

Összességében kijelenthető, hogy Robert Veinfurter (élet)művével egy jól felépített, átlátható és felettebb hasznos kiadványt kap az olvasó a kezébe. A felvonultatott adattenyben esetlegesen jelentkező hiányosságok javarészt a források által emelt korlátoknak tudhatók be. Talán az egyetlen, ami miatt hiányérzete lehet a könyvet alaposan átvizsgálónak, a dátumok helyenkénti „pontatlansága”. Ez leginkább a kitüntetési javaslatoknál feltűnő, itt hónap pontossággal szerepelnek az időpontok (az elsődleges forrásokból kiegészíthetők), míg a légi győzelmek esetén ugyanezzel találkozhatunk, igaz, csak helyenként (Karl Meindl osztrák repüléstörténész munkáiból orvosolhatóak). Mindezekről függetlenül óriási tisztelet illeti a szerzőt több évtizedes munkájáért, amivel segíti a téma iránt érdeklődőket és felettebb hatékony eszközt ad annak kutatói kezébe.

Zárszóként fontos kiemelni, hogy egy ilyen mélységű munka egyúttal az is lehetővé teszi, hogy a Nagy Háború centenáriuma utolsó évében végre egy minden eddiginél pontosabb összegzés álljon rendelkezésre az osztrák–magyar repülőcsapatok veszteségeit illetően. Eszerint a kötetben szereplő 3243 repülő közül 342 esett el légi harcban vagy bevetés közben, további 46-ot lelőttek, de sértetlen maradt. 221 személy vesztette életét repülőbalesetben, 211 esett fogságba, 17 eltűnt, 466 legalább egyszer megsebesült. Nem szabad ugyanakkor figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy sokan másokat „túlrepülés” címén vagy idegi alapon vissza kellett vonni a frontszolgálatból és a háterszágban kaptak fontos feladatokat (például kiképző). Ebből is látható, hogy 1914–1918 között lezajlott konfliktusban mekkora szerepet vállaltak az osztrák–magyar repülők és milyen áldozatokat hoztak a földi hadműveletek támogatása érdekében.

Czirók Zoltán

GEREBEN FERENC

„MOST MINDEN VALAMIREVALÓ FÉRFINEK ITT A HELYE!”

Egy első világháborús családi dokumentumegyüttes vallomásai (1914–1918)

(Gondolat Kiadó, Budapest, 2017. 199 o. ISBN: 978–963–693–761–4)

A nagy háború négy éven át tartó centenáriuma nem egy honfitársunkat ösztönözte arra, hogy a családi legendárium e korszakra vonatkozó kézzel írt és nyomtatott dokumentumait, fotóit, emléktárgyait felkutassa, összegyűjtse, megmentse az enyészettől, s ha lehet, közkinccsé tegye.

Gereben Ferenc művelődésszociológus az őt személyében közvetlenül érintő második világháború emlékezetén átnyúlva húzta ki azt a szekrényfiókot, amelynek mélyén

nagymamája első világháborús levélgyűjteménye lapult egy „csukaszürke albumban”. Az „egyenalbumról” az tudható meg a könyv bevezetőjéből, hogy „háborús emlékek megőrzésére gyártották, és a lapokat, leveleket úgy lehetett benne a kivágott sarkokba illeszteni, mint a régi fényképalbumokban a fotográfiákat”.

A Gondolat Kiadó által küllemében is mintaszerűen gondozott könyv szerzőjének a munkáját az említett egyenalbumban kronologikus sorrendben elhelyezett levelek, levelezőlapok, képeslapok 1917 januárjáig jelentősen megkönnyítették. (A háború harmadik évének derekán betelik az album, megszűnik az írások addigi rendezettsége, s az ezt követő időszakra vonatkozó dokumentált ismereteink hézagossá válnak.) Persze a levelekben magukról életjelet adó, rövidebb-hosszabb beszámolót küldő, időnként az élet értelméről elmélkedő tizennégy-tizenöt személy kilétét ki kellett derítenie, s a soraikban felbukkanó keresztneveket is hús-vér emberként kellett életre keltenie Gereben Ferencnek. Emellett a szükséges alap kutatásokat is el kellett végeznie és kiegészítenie a családtagok – nagymama, édesanya, nagybácsik, közeli ismerősök – benne, az ő gyerekkori, ifjúkori emlékezetében rögzült utalásaival, utóbbiak egy részét éppen a fellelt album segítségével sikerült értelmeznie. Az összegyűjtött anyag csak így válhatott mások számára is érdekes, tanulságos családi históriává, kortörténetté. A háborús szak- és emlékirat-irodalom áttekintése mellett a szerzőnek szüksége volt a család katona tagjai személyi törzslapjainak „előbányászására” is. Ez utóbbi munkában elsősorban a bécsi Hadilevéltár készsége magyar kiküldöttei voltak a segítségére.

A nagy háború kitörésekor tizennégy éves Kesztlér Aranka levelezőtársai – egy-két kivételtől eltekintve – ugyanis a tágabb rokonsági kör katonának behívott s kötelességüket a gyakorló- és harctéren is híven teljesítő tagjai voltak. A levélírók: Fábry Károly, Keresztesi István, Keresztesi Sándor, Kesztlér Andor, Kesztlér László, Kis Gábor, Dr. Matusovszky Aladár, Pongrácz Gábor, Saxlehner Tibor, Schmeitzl Géza, Schmidt Károly, Stromszky Andor, Weisz (Borostyánkőy) László a legkülönbözőbb frontokon – Galícia, Szerbia, Bukovina, Moldva, Montenegró, Észak-Itália, Dél-Tirol – szolgálva a négy év során Ausztria–Magyarország egész hadseregét képviselték. Leveleik általános jellemzésében Gereben Ferenc leszögezi, hogy a belőlük „megismerhető erkölcsi habitusuk férfias helytállást, némi hetykeséget, kötelességtudatot, a haza és az uralkodó iránti hűséget tükröz. A levelekben olykor a nehézségeket sem hallgatják el, de igyekeznek ezeket férfiasan lekicsinyelni, ironikusan bagatellizálni. De megszólalnak a magányérzet, a hazavágyódás, a fáradtság, a testi-lelki zaklatottság és – az átélt tömegmészárlások hatására – az elemi megdöbbenés hangjai is, és meg-megjelenik a békevágy is.”

A leveleket tartalmukkal harmonizáló egyéni és csoportfényképek, korabeli háborús képeslap-dokumentumok, kitüntetés- és jelvényillusztrációk, tájfotográfiák egészítik ki. A szerző az idézett levélrészletek magyarázatául röviden azt is ismerteti, hogy mi történt azon az adott frontszakaszon, ahol a levelek íródtak, illetve miként alakult a datálás időszakában a címzett, Kesztlér Aranka sorsa. Gereben Ferenc szerkesztési módszerének érzékelésére idézzünk Keresztesi István zászlós 1916. június 23-án „az északi harctéren” kelt leveléből, s a szerző hozzáfűzött megjegyzéseiből:

„A levél elején rossz hangulatban találjuk, erről meglepő őszinteséggel számol be. A húszas éveik elején járó fiatalember bevezetőként szabályos önjellemzést ad magáról: »Egy, a harcban félig megtört, fáradt, sokat szenvedő és gondolkodó (ami nálam egy, ti. ha gondolkodom, szenvedek, és ha szenvedek, gondolkodom), melegszívű, néha-néha bús-

komor, de néha víg fiúnak a levele egy kedves ismerőséhez, aki – azt hiszem – szívesen olvassa végig a kissé elkeseredett zászlósnak unalmas levelét a frontról.«

Azután a tényleíró stílusra vált: »Nálunk most már 10 nap óta nyugalom van, de nem tudom meddig fog tartani!? Azóta folyton az állások javításán és kiépítésén dolgozunk.«

Közbevetőleg meg kell jegyeznünk, hogy az orosz arcvonalon június 4-én beindult Bruszilov »gőzhengere«, nagy területi és főleg emberveszteséget okozva az osztrák-magyar csapatoknak.»

A levél legérdekesebb része az, amelyben a zászlós bemutatja a lövészárkok mögötti fedezékét, amely Gereben Ferenc találó megjegyzése szerint „egy világháborús emlékkiállítás múzeumi berendezéséhez is mintául szolgálhatna: »Egy másfél méter széles, három és fél m hosszú, 2 m mély gödör, gerendákkal befödve, a közepéhez futóárok vezet. Van benne ágy, civil takarókkal leterítve, melyeket a közeli kiürített faluból zabrált a külön erre a célra kiküldött járőröm. Az egyszersmind szék is. Előtte van egy asztal (25x60 cm), amelyen most is írok. Itt szoktam írni, enni, olvasgatni. Itt írom a jelentéseimet, itt tanulmányozom a térképet. Van egy sparherd, szintén a zabráló osztag szerzeménye, ügyesen beépítve a fedezék falába. Köröskörül polcok, telerakva mindenfélével. Itt egy hátizsák, amott egy távcső, sajkák, tányérok, kenyér, világítópisztoly, hozzávaló töltények, rakéták, jelentési tömbök, térképek, srapelnhüvelyek és gránátzilánkok, muszka emlékek, kard, harmonika, fényképezőgép örült rendetlenségben. Az asztal előtt a földbe vágott ablak, előtte színes, tarka függöny. Az ablakmélyedésben van a telefonom, a revolverem és két srapelhüvely, bennük egy-egy nagy csokor vadvirág.«»

Alig múlik el egy-másfél hét és Keresztesi István orosz fogságba esik, akárcsak Aranka legfiatalabb nagybátyja, Kesztlér Andor főhadnagy. Kesztlér Andor azon kevesek közé tartozik, aki a forradalom, a polgárháború zűrzavarát kihasználva hazaszökik a szibériai lágerből, s 1918. július 26-án szolgálatételre jelentkezik a 4. tiroli császárhadosztály pótzászlóaljánál. Aranka levelezőtársai közül ketten haltak hősi halált. Egyikük Kis Károly tüzérmegfigyelő az olasz fronton kapott halálos sebet, a másikuk Fábry Károly, a 20. hegyi tüzérezred zászlósa az 1917. október 24-én kezdődő 12. isonzo-i csatában esett el. Ugyanebben a csatában a Piave melletti Salgaredónál sebesült meg súlyosan Stromszky Andor tartalékos hadnagy és Weisz (Borostyánkőy) László tartalékos tüzér hadnagy. Valószínűleg a hősi halottak listájára írandó a magáról utójára 1916 novemberében Bukovinából hírt adó Keresztesi Sándor is, aki nyomtalanul eltűnt, mint mások is nem kevesen.

Az első világháború végével nemcsak a békés polgári lét roppant meg, hanem a történelmi Magyarország is széthullott. A levélírók egy része idegen állam polgára lett, s harca kinek-kinek már magyarsága megtartásáért is folytatódott. Gereben Ferenc könyvének utószavában figyelemmel kíséri hőseinek 1918-at követő sorsát is. Elmondható, hogy a polgári életben is példaadón helytálltak, s tartásukat az 1945-ös diktatórikus rendszer-változás sem tudta megtörni. A legnagyobb teret a szerző érthetően a levelek címzettjének, nagymamájának szenteli, aki „Budapesten született 1900. szeptember 12-én; meghalt Szombathelyen, 1989. március 16-án. Hosszú élete során kijutott neki a 20. század megpróbáltatásaiból... Négy gyermeke született, ebből ketten gyermekkorukban haltak meg, 21 éves Árpád fia pedig a második világháborúban tűnt el. (Soha nem tudta meg, hogy mi lett a sorsa: sírját, mi utódok csak 2015-ben találtuk meg a brünni [ma Brno, Csehország] katonai temetőben.) A bejövő oroszok falhoz állították a férjét, akinek végül

mégis természetes halál adatott, közvetlenül a háború után. De előtte még eltemették kései kislányukat, aki a szombathelyi óvóhelyen szerzett agyhártyagyulladásba halt bele.

Gondolnánk, hogy ez a sok csapás összetörte testi-lelki erejét, de nem így történt. Magam sem igazán tudom, hogy istenhíten kívül milyen energiaforrásra volt »rákapcsolva« az a derűs szeretet, amelyet a magmaradt családtagokra: korán megözvegyült lányára és annak három gyermekére sugárzott. (Ezek voltunk mi: anyám, két testvérem és én.) (...) Zúgolódás nélkül vállalta új életformáját és tartotta a lelket a családban: speciális képzések nélkül is a túlélési technikák virtuóza lett. Lelkét és kedélyét mindig a történelmi áradat fölé emelte, így igyekezett átmenteni »a túlsó partra« önmagát és övéit.”

Kovács István

APOLOGETEN DER VERNICHTUNG ODER „KUNSTSCHÜTZER“?

Kunsthistoriker der Mittelmächte im Ersten Weltkrieg

(Hrsg. von Robert Born und Beate Störtkuhl. Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien, 2017. 318 o. ISBN 978-3-412-50716-9.

A XX. század őskatasztrófájaként elhíresült Nagy Háború történései, összefüggései és következményei iránt annak centenáriuma alkalmából már évek óta fokozott érdeklődés nyilvánul meg külföldön és Magyarországon egyaránt. Számos, az utóbbi évtizedekben még fel nem dolgozott témakör került a köz- és hadtörténetesek érdeklődésének középpontjába. Az első világháború századik évfordulójára német nyelven megjelent kiadványok sora egy eddig fel nem dolgozott, tudományos alaposággal nem vizsgált tárgykört körüljáró tanulmánykötettel bővült. Az összesen 14, gazdag levéltári forrásanyagra és szakirodalmi feldolgozásokra támaszkodó, komoly kutatásokon alapuló, értékes tanulmányt magába foglaló kötet a központi hatalmak (főként Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia) művészettörténetesei, régészei, néprajzkutatói világháborúalatti tevékenységének összefoglalására, értékelésére tesz kísérletet.

A könyvet a szerkesztők rövid előszava vezeti be, amelyben hangsúlyozzák, hogy a Nagy Háború volt az első olyan világméretű konfliktus, amelyben már megjelent a kulturális örökség, a műemlékek megóvásának vagy újjáépítésének igénye. Kiemelik, hogy a központi hatalmak különböző tudományos diszciplínák képviselőinek (művészettörténetesek, régészek, történészek, geográfusok, néprajzkutatók) bevonásával nagy hangsúlyt helyeztek ezen örökség utókor számára történő megmentésére.

Robert Born és Beate Störtkuhl a központi hatalmak művészettörténeteseinek első világháborús tevékenységét vázolják fel. Tisztázzák a műemlékvédelem fogalmát, feladatait és áttekintik annak történeti fejlődését. Christina Kott *A háború nyugati frontján lezajlott műemlékvédelem mint nemzetek feletti kutatási terület* címmel írt német nyelvű tanulmányában a Nagy Háború nyugati frontjára összpontosítva meghatározza a műemlékvédelem fogalmát, a téma kutatási lehetőségeit és irányait, a benne rejlő perspektívákat. Evonne Levy a német művészettörténetesek első világháborús szerepét állítja angol nyelvű tanulmánya középpontjába. A szerző a nevesebb német művészettörténetesek kultúrpropagandában való részvételét és a különböző folyóiratokban történt publikációs tevékenységét is nyomon követi.

Almut Goldhahn a firenzei Palazzo Vecchióban 1917 nyarán rendezett olasz fotókiállítás történetét mutatja be, amelyen a háború hétköznapi valóságának ábrázolása mellett az olasz, a francia és a belga kulturális emlékek pusztulását is láttatták. Kiemeli Ugo Ojetti szerepét a kiállítás létrehozásában, akinek az olasz műemlékek háború alatti sorsáról propaganda céllal írt könyvét részletes elemzésnek veti alá. Ewa Manikowska angol nyelvű tanulmányában a műemlékvédelem és a lengyel művészettörténet létrehozása az első világháború idején témakörét járja körül. A szerző összefoglalja a Német Varsói Főkormányzóság területén működő különféle egyletek műemlékvédelem érdekében kifejtett tevékenységét.

Christoph Roof az Oroszországgal szembeni német kultúrkincs visszakövetelésének és az oroszok által „evakuált” kulturális javak visszaszerzésére indított akciók, s a német Művészet-, Levéltár- és Könyvtárvédelem 1914–1918 közötti kelet-európai, német csapatok által meghódított lengyel és baltikumi területeken végzett tevékenységének jelentőségét világítja meg az olvasó számára részletes. Laima Laučkaitė angol nyelvű tanulmányában Vilnius öröksége a német művészettörténészek szemével az első világháború idején témakörét vonta vizsgálat alá. Többek között áttekinti és értékeli a Vilnius németek által fontosnak ítélt műemlékeiről készült korabeli kiadványokat.

Hildegard Frübis az író Arnold Zweig és a képzőművész Hermann Struck *Das ostjüdische Antlitz* címet viselő, 1920-ban Berlinben kiadott művén keresztül veszi górcső alá a kelet-európai zsidóság életének művészi bemutatására irányuló törekvéseket. Franko Ćorić az 1873-ban létrejött bécsi székhelyű, császári és királyi Emlékműveket Ápoló Központi Bizottság Dalmáciában és az osztrák partvidéken végzett, a műemlékek megóvását célzó első világháború alatti tevékenységét foglalja össze.

Giuseppina Perusini az első világháború idején Friaul tartományban található műtárgyak és műemlékek védelméről és rombolásáról ír. Bemutatja a központi hatalmak 1917. október 24-i caporettoi áttörése következtében meghódított észak-olasz területeken, a visszavonuló olaszok által 1917 október végén – november elején elkövetett rombolásokat, elemzi az osztrák–magyar hadsereg műemlékeket védő bizottságának szakmai tevékenységét az 1917 novembere és 1918 novembere közötti időszakban.

Robert Born a román műemlékvédelem és a régészet 1916–1918 közötti témakört boncolgatja. Megismerteti az olvasóval az Erdély keleti részeit megszálló román haderő 1916. augusztus végétől szeptember végig tartó erőfeszítéseit az elfoglalt területeken található műemlékek katalógizálására és Bukarestbe szállítására. Részleteket ismerünk meg a központi hatalmak csapatai által meghódított román területeken felállított német főkormányzóság műemlékvédelmi és az emlékműveket ápoló tevékenységéről, továbbá az elfoglalt román tartományokban folyt német régészeti és néprajzi kutatásokról.

Christian Marchetti a központi hatalmak által megszállt balkáni területeken (Szerbia, Montenegró, Észak-Albánia) található műemlékek osztrák–magyar tudósok által az első világháború során végzett kutatásáról tudósít. Bemutatja a Balkán-félsziget különböző területeire indított interdiszciplináris tudományos expedíciókat, a Monarchia politikai vezetése által inspirált, az Albán Nemzeti Múzeum felállítására irányuló törekvéseket, az osztrák–magyar néprajzkutatók háború alatti különböző tanulmányútjait a régióban.

Heino Neumayer a hivatalos német műemlékvédelmi szakemberek bevetésével a nyugati fronton folyó régészeti ásatásokról ír az Aisne folyónál fekvő Bucy-le-Long példáján. Megismerteti az olvasót a német hadsereg állományában szolgáló Hans Niggemann és

Eduard Pehlemann régészek vezetésével 1915 februárja és júniusa között zajlott feltárások történetével és az ott felszínre került gazdag leletanyaggal. Karin Reichenbach egy az első világháború alatt, 1917 nyarán a sziléziai Breslau melletti területen, német régészek által folytatott késő bronzkori ásatás történetét és eredményeit foglalja össze.

A kötetet a fényképek és mellékletek jegyzéke, a szerzők rövid életrajzai, az olvasó könnyebb eligazodását segítő személy- és helységnévmutató egészíti ki. Feltétlenül ide kívánczodik egy észrevétel. Úgy vélem, a szerzők még több korabeli fénykép, vázlat, térkép felhasználásával színesíthették volna a mondanivalójukat. Engedtessek meg a recenzensnek, hogy végezetül a saját kívánságát is megfogalmazza: felettébb örvedetes lenne, ha a téma magyar vonatkozásairól is olvashatnánk a közeljövőben a magyar szakemberek tollából. A kötetet elsősorban a Nagy Háború történetének valamelyik vonatkozását kutató történészek, muzeológusok figyelmébe ajánlom, azonban méltán számot tarthat az első világháború társadalom és kultúrtörténeti aspektusait jobban megismerni kívánó, a könyvritkaságok iránt fogékony széles olvasóközönség érdeklődésére is.

Balla Tibor

PINTÉR TAMÁS – RÓZSAFI JÁNOS – STENCINGER NORBERT

MAGYAR EZREDEK A DOBERDÓ-FENNSÍK VÉDELMEBEN

(Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány, Budapest, 2017. 366 o. Második, átdolgozott kiadás. ISBN 978-963-12-5396-2)

Olaszország 1915. május 23-án hadat üzent korábbi szövetségesének, az Osztrák–Magyar Monarchiának. A szövetségesből ellenfélle vált Itália haderejének vezérkari főnöke, Luigi Cadorna tábornok legfőbb háborús célkitűzése Trieszt, az Isztriai-félsziget, illetőleg Laibach elfoglalása volt, amelyet két olasz hadsereg bevetésével próbált meg realizálni. A dunai birodalom délnyugati határán, az Isonzó folyó mentén 1915 májusa és 1917. október vége között 11 nagy csatában öldöklő küzdelem zajlott a mindenáron áttörni szándékozó és szinte szünet nélkül támadó olasz, valamint a hősiezen védekező osztrák–magyar katonák között. A 12. isonzói csata során a Monarchia német segítséggel megvalósította a caporettoi áttörést és az olasz haderőre döntő vereséget mért, azt egészen a Piave folyóig szorította vissza.

Az első világháború olasz – hivatalosan délnyugati elnevezéssel illetett – frontján zajlott harcokról számos magyar nyelvű kötet látott már eddig napvilágot, azonban a Doberdó-fennsíkon harcolt magyar alakulatok tevékenységéről, harcairól korábban nem született hasonló, modern szemléletű, összefoglaló munka.

A mű a Karszt-fennsík nyugati részét képező – a magyar katona Nagy Háború alatti áldozatvállalásnak és kitartásának szimbólumává vált, mindössze 60 km² területű – Doberdó-fennsíkon 1915. június 23. és 1916. augusztus 9. között zajlott harcokról emlékezik meg. A szerzőhármas célja nem más volt, mint tíz, a történelmi Magyarország területéről kiegészült, (négy császári és királyi, négy magyar királyi honvéd, valamint két magyar királyi népfelkelő) gyalogezred háborús históriájának rövid összefoglalása, továbbá a Doberdó-fennsíkon vívott harcaik és – a hatalmas veszteségek ellenére – hősi helytállásuk bemutatása.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka s a kiadó előszava után a kötet írói az első nagy témaegységben bemutatják az Olaszország elleni háború kitörését és annak katonapolitikai előzményeit, megfelelően méltatják a Doberdó-fennsík stratégiai jelentőségét az osztrák–magyar védelem szempontjából. A legfontosabb eseményekre összpontosítva röviden összefoglalják az első hat isonzói csata (1915. június – 1916. augusztus) történéseit és azok következményeit. A második fejezetből megismerhetjük Ausztria–Magyarország szárazföldi haderejének felépítését a hadseregtől az ezredig, továbbá a temesvári kiegészítésű császári és királyi VII. hadtest magyar gyaloghadosztályait (a 17. közös, illetőleg a 20. honvéd gyaloghadosztály), s az azok alárendeltségében a Doberdón harcoló ezredek.

A szerzők a harmadik nagy témaegységben az 1915 júniusától a Doberdó-fennsíkon harcolt magyar ezredek (a császári és királyi ezredek közül a debreceni 39., a karánsebesi 43., a szegedi 46., a temesvári 61., a honvéd ezredek közül pedig a budapesti 1., a debreceni 3., a nagyváradi 4., a székesfehérvári 17., a népfelkelő gyalogezredek közül a székesfehérvári 17., valamint a budapesti 29.) heroikus küzdelmét tárják összefoglalóan az olvasóközönség elé. Nagyon röviden bemutatják azok háború előtti és közbeni történetét, szereplését. Megtudhatjuk, hány isonzói csatában vettek részt, néhány fontosabb és hősiességi harci vállalkozás részletes leírásával is találkozhatunk. A negyedik fejezet a doberdói harcok történetéhez kapcsolódó tanulmányokat foglal magába. Stencinger Norbert a Doberdó-fennsíkon folyt sebesültápolással és temetkezéssel, a katonák lelki gondozását végző táborigyelő szolgálattal foglalkozik számos fotóval illusztrált tanulmányában. Pintér Tamás a katonák doberdói arcvonal mögötti életével, a Segeti tábor létrehozásával, 1915–1916-os történetével, a harcok szünetében pihenő katonák mindennapjaival, körülményeivel ismerteti meg közelebbről az olvasót. Rózsafi János a Doberdó-fennsík központi részén elterülő Monte San Michele nyugati lejtőjének lábánál található 170-es magaslaton – az úgynevezett Haláldombon –, Barakonyi Károly által végrehajtott felderítő vállalkozásokat és az egykori történések mai helyszínén végzett terepkitatásokat tárja az olvasó elé. Egy szintén Rózsafi János neve alatt megjelent másik esettanulmány Rabóczky János 17-es népfelkelő háború alatti tevékenységét, a Doberdón vívott harcokban való részvételét mutatja be.

A kötetet egy rövid utószó, felhasznált irodalom- és levéltári forrásjegyzék, valamint függelék egészíti ki. A függelékben rábukkanunk a császári és királyi VII. hadtest alárendeltségében a Doberdó-fennsíkon az első hat isonzói csatában harcolt magyar gyalogezredek áttekintő táblázataira, amelyekből tudomást szerezhetünk arról, hogy mely magyar kiegészítésű gyalogezredek (esetenként csupán zászlóaljjaik), mely dandár, hadosztály alárendeltségében harcoltak az egyes isonzói csatákban. A kötet szövegében leírtak megértését jelentős mértékben segítik a közös hadsereg történelmi Magyarország területén található hadtestei, valamint a magyar királyi honvédség gyalogezredei kiegészítő kerületeinek elhelyezkedését bemutató ábrák, a magyar gyalogos katona fegyverzetét és felszerelését ábrázoló képek. Haszonnal forgatható a kötetben előforduló, javarészt a háború során használt fogalmak és kifejezések és földrajzi nevek magyarázata. Utóbbi jelentősége abban rejlik, hogy a Doberdón elterülő települések egy része ma Szlovéniában, egy része pedig Olaszországban található. A képek, vázlatok és térképek jegyzéke és egy néhány oldalas rövid angol nyelvű tartalmi rezümé is segíti a magyar vagy a külföldi olvasót a kötet szövegében történő eligazodásban.

A könyvben megfogalmazottakat számos korabeli harcleírás, egykorú napló-, vagy a háború után íródott visszaemlékezés-részlet, a harcok végső kimenetele szempontjából kevésbé jelentős, viszont érdekes és tanulságos történet színesíti és egészíti ki. Például a császári és királyi 46-os szegedi gyalogezred doberdói fájáról, Heim Géza San Martino község mellett végrehajtott (később a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjével jutalmazott) haditettéről, a Monarchia 1916. június 29-én San Martino községnél végrehajtott, mindkét fél részéről magas veszteségekkel járó, olaszok elleni gáztámadás előkészítéséről és annak lefolyásáról. Részleteket tudunk meg a Doberdó legmagasabb pontját képező Monte San Michele magaslat gerince alatt húzódó úgynevezett Schönburg-alagút (nevét Alois Schönburg-Hartenstein altábornagyról, a 6. közös gyaloghadosztály parancsnokáról kapta) építéséről és jelentőségéről. Kiderül, milyen fegyver volt az úgynevezett húsas: hús téli patkószeeggel kivert buzogány, amely az ember-ember elleni közelharcban kiváló fegyvernek bizonyult a honvédek kezében.

A kötetben megtaláljuk az olasz front isonzói szakaszához köthető jelentősebb osztrák–magyar hadvezérek, katonatisztek és nevesebb személyiségek életrajzeit is. A teljesség igénye nélkül találkozunk például Jenő főherceg tábornagy, az osztrák–magyar délnyugati front parancsnoka; az „Isonzó oroslánja”-ként elhíresült Svetozar Boroević tábornagy, a császári és királyi 5. hadsereg, majd az Isonzó-hadsereg, végül a Boroević-hadseregcsoport parancsnoka; a katonák körében csak „József apánk”-ként emlegetett József Ágost főherceg tábornagy, az osztrák–magyar temesvári VII. hadtest parancsnoka; Karl Gelb von Siegesstern altábornagy, a császári és királyi 17. gyaloghadosztály parancsnoka; somorjai Lukachich Géza altábornagy, a magyar királyi 20. honvéd gyaloghadosztály parancsnoka; Kratochvil Károly ezredes, a magyar királyi 4. honvéd gyalogezred parancsnoka; Sipos Gyula ezredes, a magyar királyi 17. honvéd gyalogezred parancsnoka; Somogyvári Gyula zászlós, a magyar királyi 29. népfelkelő gyalogezredben szolgált, a két világháború között pedig jelentős irodalmi munkásságot magának tudható író és költő életrajzával.

A könyvben található korabeli fényképeken és képeslapokon megelevenednek a lövészárkokban és kavernákban kuporgó, vagy a front mögött pihenő magyar és olasz katonák, a frontélet hétköznapijai, a különböző haditechnikai eszközök (mint például a tüzérségi eszközök, az aknavető, a géppuskák, a kézfegyverek). Mindemellett kitüntetési javaslatok, eredeti hadműveleti vázlatok, az olasz front doberdói szakaszáról készült térképek, többdimenziós számítógépes ábrák, valamint a közelmúltban készült, a helyszín mai állapotát rögzítő fotók is segítik az olvasót a doberdói harcok és események jobb megértésében, az odalátogatókat pedig a terepen történő könnyebb tájékozódásban.

A tudományos igényességgel, de alapvetően népszerűsítő stílusban megírt összefoglaló művet főként a korszak történéseivel foglalkozó szakemberek figyelmébe ajánlom, azonban elolvasásával a Nagy Háború magyar vonatkozásai iránt érdeklődő olvasók is egy különleges élménnyel fognak gazdagodni.

Balla Tibor

TÖRÖK RÓBERT – ZÁVODI SZILVIA (SZERK.)

HÁBORÚS HÉTKÖZNAPOK II.*(Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest, 2018. 237 o. ISBN: 978-615-5021-17-6)*

2018. május 23-án a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeumban bemutásra került a *Háborús hétköznapok II.* című kötet. A kiadvány a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum közös szervezésű konferenciasorozatának második szimpóziumán elhangzott előadásokból – kiegészítve három olyan tanulmánnyal, melynek előadásai a konferenciasorozat harmadik részén 2017 őszén voltak hallhatók – összeállított tanulmánykötet. Az összesen 15 tanulmányt tartalmazó mű Török Róbert és Závodi Szilvia szerkesztői munkájának eredménye. A kötet tematikája a konferencia programjához igazodik, a dolgozatok az elhangzott előadások sorrendjében követik egymást. A konferencián elhangzott, de a kiadványban nem szereplő – a már írásban korábban megjelent –, tanulmányok könyvészeti adatait a szerkesztők a kötet végén helyet kapó konferencia programban külön feltüntették.

A Nagy Háború több évtizedes kutatása során politikai- és hadtörténeti vonatkozásban számos jelentős kutatási eredmény került publikálásra. Az első világháború centenáriuma alkalmából az elmúlt négy év folyamán hazánkban is több konferencia került megrendezésre, melyek a megelőző évtizedek kutatási eredményeit összegezték, illetve újabb adalékokkal egészítették ki azokat. Ezek után a téma iránt érdeklődő olvasó azt hihetné, hogy a témába új nézőpontot beemelni lehetetlen. Az utóbbi évek történelmekutatásában egy új irány körvonalazódott, mely az első világháborút is más megközelítésből taglalja. Ebbe az irányvonalba illeszkedett bele a konferencia témája, ami tehát nem az esemény- és politikatörténet, hanem a háborús élet, valamint a hátrországi mindennapok ismertetését tűzte ki célul. Ennek megfelelően a szerzők tollából a társadalomtudományok szinte minden szegmensét érintő írások születtek.

Oravec Éva a gödöllői társas életet mutatja be, melyhez elsődleges forrásként a helyi napilapokat használta fel. E lapok hasábjaiából az olvasható ki, hogy a századfordulón és a háború előestéjén igen pezsgő volt a település élete. Erről az egymás után sorra alakuló egyesületek és testületek gondoskodtak különféle összejövetelek, mulatságok és bálók szervezésével. A háború kitörése azonban negatívan hatott a közösségi életre, az egyesületi élet hanyatlani kezdett. A háborús évek megviselték a lakosságot, nélkülözniük kellett, de jótékonyági kezdeményezéseikből kiderül, hogy a nehézségek ellenére is összetartó közösség tudott maradni.

A háború azonban nem csak fizikailag, de lelkileg is éppúgy megviselte az embereket. Erről tanúskodik Papp Barbara *Szintén Doberdó?* című írása, melyben a háború okozta lelki sérüléseket taglalja. Az érdekes címválasztás magyarázatát követően pszichológiai szempontból kerül megvizsgálásra a háború emberekre gyakorolt hatása. A Doberdó név összefonódott az örültség képzetével. A szinte a teljes népességet érintő „kótyagoság”-nak – ahogy Papp Barbara is írta – három típusa ismert: a háborús mámorban lévők között eluralkodó, a hadszíntereken elszenvedett traumák miatti, a harmadik pedig a hátrország lakosságát érintő. Noha mindhárom a háborús körülmények váltották ki, jellemükön fogva mégis jól elkülöníthetők egymástól. A sokkhatás mértékét mutatja, hogy

a *Doberdó-motívum* a háború utáni évtizedekben is fennmaradt, mondhatni beépült a magyar társadalom tudatába.

Urbán Gyöngyi tanulmánya a tábori posták világába kalauzolja az olvasókat. Valószínűleg kevésbé köztudott, hogy a világon először az osztrák–magyar tábori postaszolgálat vezette be a tábori postaszámmal való azonosítást. E kialakított új rendszer sikerét mutatja, hogy 1917-ben a német hadsereg tábori postaszolgálata is alkalmazni kezdte. A tábori posta helyzete a háború alatt, az előrenyomulások és visszavonulások során folyamatosan változott. Bár a tábori postások nem voltak olyan veszélyeknek kitéve, mint a fronton szolgáló katonák, a mozgóposta-szolgálatot teljesítők igen nehéz körülmények között dolgoztak.

A tábori postaszolgálatot követően az olvasó egy másik szolgáltatástípussal ismerkedhet meg. Balla Tibor írása egy sikamlós témát, a tábori bordélyok működését tárgyalja. Ahogy az a tanulmányból kiderül, a hadseregben a prostitúció intézményesítésének célja elsősorban a nemi betegségek járványszerű terjedésének megakadályozása, illetve a megbetegedések számának csökkentése volt. A felállított bordélyházak szigorú szabályzat szerint működtek, így a testi épséget veszélyeztető szabályszegések (védekezés nélküli együttlét, orvosi szűrések megtagadása) súlyos büntetést vontak maguk után mind a katonákra, mind a kőhölgyekre vonatkozóan.

Kincses Katalin Mária tanulmányában egy fiatal gimnáziumi történelemtanár – a későbbi levéltáros és középkorral foglalkozó történész –, Házi Jenő első világháborús, pontosabban az 1916-os évben, a galíciai fronton szerzett élményeit rekonstruálja naplója alapján. A fiatal, ambiciózus és nyughatatlan Házit egy korábbi, 1915-ös súlyos sérülése következtében nem küldték vissza a frontra, helyette határőrizetre vezényelték. Házi Jenőnek a lengyel területen eltöltött '16-os esztendeje – ahogyan az a remek érzékkel válogatott idézetekből is kiderült –, cseppet sem volt unalmasnak és egyhangúnak mondható.

A kötet hatodik tanulmányát Bogdán Melinda írta, ennek címe: *A nagy ceruzaháború. Gyermekrajzok 1914–1918-ból*. A tanulmányban ismertetésre kerül a gyermekrajzkutatás intézményének története, valamint a gyermekrajzok begyűjtési lehetőségeiről és a született alkotásokból nyílt különböző nemzetközi és hazai kiállításokról olvashatunk. A szerző emellett kitér a háborús pedagógiára és a rajzok előképeire (sajtó, háborús témájú gyermekjátékok stb.) A gyermekrajzok elemző leírásánál sajnálatos módon a hozzájuk tartozó illusztrációk – egy kivétellel – hiányoznak. Érdemes azonban megjegyezni, hogy a szerző közreműködésével megjelent egy 57 színes és fekete-fehér képet tartalmazó kiadvány „*Gyermekvilágháború*” – 1914–1918 rajzokban címmel.

A háborús gyermekvilág területén maradvá, Süttő Mihály írásában a katonai gyerekjátékok és maséfigurák bemutatására vállalkozott. Az olvasó – számos képpel szemléltetve – megismerkedhet a századfordulós és világháborús játékkereskedésekkel és azok bőséges kínálatával, a népszerű, gyermekeknek szánt katonai egyenruhákkal, a háborús játékokkal, köztük a különféle alapanyagú (papír, fa, ólom, papírmásé) katonafigurákkal, társasjátékokkal stb. Ahogy az a tanulmányból kiderült, ezek a háborús témájú játékok a világháború első két esztendejében kiemelkedő népszerűségnek örvendtek, a továbbiakban az érdeklődés látványosan lecsökkent. A maséfigurák igazi virágkora az 1930-as évekre tehető, jelenlétük egészen az 1960-as évekig, a műanyag játékok megjelenéséig folyamatos volt.

A gyermekek világából a felnőttek világába áttérve, egy igazán izgalmas témával foglalkozik Trádlér Henrietta írása. A cselédség helyzetébe nyerhetünk betekintést az első világháború idején. A tanulmány az első dokumentált magyar sorozatgyilkos, Kiss Béla cinkotai lakos rémtettein keresztül vizsgálja a cselédek sorsát. A társadalom perifériájára került asszonyok a korszakban igen kiszolgáltatott helyzetben voltak, hiszékenysé-
gük sokszor a vesztüket okozta. A Kiss Béla által elkövetett hét gyilkosságból három áldozat háziscseléd volt, egy vendéglőben, egy kávémérésnél szolgált, két áldozat foglalkozása pedig ismeretlen; de elmondható, hogy mindegyikük alacsony egzisztenciájúnak számított. Kiss Béla rajtuk kívül idősebb özvegyasszonyokkal is kapcsolatba lépett társ-
kereső hirdetések révén. Nehéz helyzetüket és hiszékenységüket kihasználva került közel ezekhez a nőkhöz.

A következő tanulmányban Závodi Szilva a háborús ékszereket mutatja be. Az írás a *Magyar Iparművészet* című folyóirat egy 1917-es számából vett idézettel kezdődik, melyben a cikkíró azt taglalja, hogy a háború folyamán egyre nagyobb szükség van nemesfémekre, így azoknak el kellene tűnnie az ékszerészek kirakataiból, mi több a hölgyek ékszeres dobozaiból is. Závodi Szilvia írásából kiderül, hogy nemcsak hogy nem tűntek el a nemesfémek, hanem háborús propagandaeszközzé váltak a különböző arany, aranyozott és ezüst ékszerek. Az ékszerészeknél szép számban fordultak elő ezek az úgynevezett hazafias ékszerek, melyekre a kereslet is igen nagy volt. A gyűrűk és ékszerek készítése azonban nem csak a hátszágban folyt, hanem a harcok szüneteiben a katonák is alkot-
tak, különböző harcászati eszközökből ékszereket és dísz tárgyakat.

A következő tanulmányban Török Róbert a pezsgőgyárosok, pontosabban két buda-
foki cég (Törley vállalkozás és Francois Lajos gyára) első világháborús helyzetét ismer-
teti. Ahogy korábban, a világháború alatt is igen nagy volt a pezsgők iránti kereslet, a Törley gyár nem állította le a termelést, noha folyamatosan emberhiánnyal és gyár-
tőkapacitással küszködött. A pezsgő konjunktúra következtében nagy mennyiségű bort
volt kénytelen felvásárolni az ország egészen távoli részeiről is. A hatalmas bevételből
a Törley család adományokkal támogatta a háborút: katonák családjait, a Vörös Kereszt
Egyesületet és a kórházi sebesülteket, sőt a gyár területén hadikórházat rendeztek be.
A konkurens Francois gyár szintén kivette a részét a hadisegélyezésben, a különféle ado-
mányok mellett egy 50 ágy elhelyezésére alkalmas helységet ajánlott fel a hadikórház
javára. Azonban ahogy azt a szerző is kiemelte, a pezsgőgyárosok háborús tevékenysége
még további kutatásokat igényel.

Czeglédi Noémi *A magyar Cserkészcsapatok Háborús Bizottsága* című írásában a
magyar cserkészmozgalom sorsát kíséri végig elindulásától 1920-ig. 1912-ben megal-
kult a Magyar Cserkész Szövetség, majd a következő évben egyesült a Magyar Őrszem
Szövetséggel, működésüket azonban nem kísérte széleskörű érdeklődés. A háború kitöré-
sekor a vezetők felismerték az önkéntes munka lehetőségét, ennek hozadéka lett a folya-
matos sajtónyilvánosság. Ennek köszönhetően nőtt az érdeklődők száma, új csapatok is
alakultak. 1916-ra azonban válságba került a mozgalom, melynek oka az összehangoltság
hiánya, illetve az, hogy a vezetők közül sokan a fronton harcoltak. 1917-ben megalakult
a Cserkészcsapatok Háborús Bizottsága, ideiglenes jelleggel. Célja a cserkészek összefo-
gása, melyen a Magyar Cserkész Szövetség 1918. december 1-jei megalakulásáig fárado-
zott. A Bizottság legfontosabb célját, azaz a cserkészmozgalom életben tartását sikeresen
teljesítette.

Vukov Anikó a tisztálkodás, higiénia háború alatti lehetőségeit tárja az olvasó elé, a korabeli sajtó cikkei és személyes történetek alapján. A háború előtti boldog békeidőkben a tisztálkodási szokások terén jelentős változások történtek. Járványügyi intézkedések, közegészségügyi törvények láttak napvilágot, melyeknek köszönhetően a városi közeg higiénés állapotai javultak. Ezzel szemben a vidék még a XX. század első évtizedében is folytatta az évszázados hagyományokhoz igazodó tisztálkodási gyakorlatot. A háború kitörése miatt a közegészségügy rohamosan romlani kezdett, különféle járványos betegségek tizedelték úgy a katonák sorait, mind a lakosságot. A fronton harcolók visszaemlékezései, naplóbejegyzései szemléltetik a katonák tisztálkodási lehetőségeit, illetve az alkalmazott járvány-megelőzési módszereket, stratégiákat.

Diószegi György Antal *Zászlótartó hősök* című írása a világháborúban elesett magyar katonák emlékére készített szobrok, emlékművek ismertetésére vállalkozik. A zászlótisztelet kiemelkedő jelentőségű volt a magyar hadseregben, évszázados hagyományra tekint vissza. A zászlótartó vitéz katonáé élete árán is megvédte az annyira tisztelt lobogót. A zászlótartónak vitézsége a hősöknek kijáró tiszteletet vívott ki. Így nem meglepő, hogy alakjukat választották a háborúban elpusztult magyar katonák emlékére felállított köztéri alkotások mintájául. A tanulmány hat ilyen emlékművet sorakoztat fel, többek között a nyíregyházi, tokaji és érdi világháborús alkotást.

A művészetek területén maradvá Bálint Ferenc tolmácsolásában az olvasó megismerkedhet a császári és királyi 33. gyaloghadosztály ezüstkürtjeivel. Kürtadományozások már jóval a világháború előtt is történtek, jellemzően az uralkodó által felajánlott hangszerekkel. A háború során is számos kürt került ajándékozásra, ezek egy része a császári és királyi 33. gyaloghadosztály ezredeihez jutott. Az első világháború során adományozott kürtök közös jellemzője, hogy azok nem uralkodói ajándékok voltak, hanem az alulakozókkal kapcsolható közösségek felajánlásai. Bálint Ferenc tanulmánya három ezüstkürt történetét vázolja.

A kötetben szereplő utolsó tanulmány Hatala András és Polgár Balázs írása, mely a Monarchia legnagyobb magyarországi hadifoglytáborának utóéletével foglalkozik. Az ostffyasszonyfai tábor az első világháborút követően lőszer-megsemmisítő telepként funkcionált. A levéltári és régészeti kutatásokon alapuló írás összefoglalja a hadifoglytábor világháború utáni időszakára vonatkozó ismereteket, beszámol az elvégzett terepkutatás eredményeiről. Ennek köszönhetően jól rekonstruálható a világháború utáni, ostffyasszonyfai lőszerleszerelés, valamint betekintés nyerhető a Weiss Manfréd Konzern Vállalatok által vállalt közreműködés mozzanataiba.

Az ismertetett könyv alapos kutatásokon nyugvó, a társadalomtudományok széles spektrumát felsorakoztató tanulmányokat összefűző munka, mely a Nagy Háborút új perspektívában megvilágítva hozza közelebb az olvasóhoz. Összességében elmondható, hogy egy igényes kiadású, képekkel gazdagon illusztrált, és átfogó, számos nézőpontot felsorakoztató tanulmánykötet született, mely a témakör iránt érdeklődő olvasónak bátran ajánlható.

Kocsis Annamária

ROBERT KRIECHBAUMER – WOLFGANG MUELLER – ERWIN A. SCHMIDL (HG.)

POLITIK UND MILITÄR IM 19. UND 20. JAHRHUNDERT

Österreichische und europäische Aspekte. Festschrift für Manfred Rauchensteiner

(Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 2017. 523 o. ISBN 978-3-205-20417-6)

A hazájában és nemzetközileg egyaránt jól ismert, az osztrák hadtörténészek doyenjének számító Manfred Rauchensteiner (a bécsi Hadsereg-történeti Múzeum volt igazgatója, a Bécsi Egyetem professzora), pályája során főként a Habsburg-birodalom és Ausztria XIX–XX. századi politika- és hadtörténetének fontos fordulópontjait kutatta és dolgozta fel számos monográfia, illetve tanulmány formájában. 75. születésnapja alkalmából kollégái, egykori tanítványai és barátai egy impozáns, 22 színvonalas tanulmányt tartalmazó kötetet jelentettek meg, amely Rauchensteiner több mint fél évszázados munkássága és történelmi életműve előtt tiszteleg.

A könyv bevezetőjében Wolfgang Mueller foglalja össze Rauchensteiner szakmai pályafutásának főbb állomásait, röviden összegzi a kötetben található tanulmányok főbb megállapításait. Kiemeli, hogy a professzornak 1965 óta jelennek meg folyamatosan publikációi és nagyon gazdag szakmai életutat mondhat magáénak, tanítványainak több generációja is a történelmi pályát választotta.

A kötet első témaegységében két tanulmány található. Michael Dippelreiter tanulmányából Rudolf von Schmidburg, egy Bécsben állomásozó gránátos század parancsnokának az 1848 októberében a császárvárosban lezajlott felkelés eseményeit követhetjük nyomon, többek között részleteket ismerhetünk meg Theodor von Latour hadügyminiszter felkelők általi meglinceseléséről. Claudia Reichl-Ham tanulmányában bemutatja Metternich kancellár 1815-ös bécsi kongresszus után folytatott keleti politikáját, amely az Oszmán Birodalom támogatására irányult, megakadályozva a balkáni népek nacionalizmusának feleledését és a cári Oroszország térnyerését a félszigeten. Megtudhatjuk, hogy Friedrich von Gentz, Metternich tanácsadója miként ítélte meg Anglia, Franciaország és Oroszország intervencióját a szultánnál, az 1821 óta a szabadságukért küzdő görög felkelők érdekében, továbbá megismerhetjük, hogyan viszonyultak a bécsi politikusok az 1831–1840 között zajlott egyiptomi–oszmán háborúhoz.

Az első világháború időszakát magába foglaló fejezetben hét tanulmányt olvashatunk. Roman Sandgruber a Nagy Háború egyenlősítő szerepéről ír. Hangsúlyozza, hogy a világegés a társadalmat alapvetően változtatta meg. Az osztrák–magyar hadikiadások több mint 40%-át a katonák ellátására, közel 20%-át ruházatra és cipőre, 24%-át fegyverekre és lőszerre fordították. A kiadásokat a hadikölcsönökből és a pénzkibocsátásból fedezték, az állami bevételek 1917–18-ra a háború előtti szint 16%-át érték csak el. A legjöjálisabb hadikölcsön jegyzők a zsidó nagyvállalkozók voltak, akik kevés kivétellel bekerültek az arisztokrácia soraiba. A nyugdíj-, a tőke- és a külföldi felhalmozások a háború és a hiperinfláció által megsemmisültek, az adók emelkedésével együtt a bevételek és a vagyonok kiegyenlítődték. A háború fő terheit a közép- és a szegényebb rétegek viselték, akiket a pauperizálódás komolyan veszélyeztetett.

Hans Rudolf Fuhrer a svájci semlegesség ellenében indított titkos osztrák–magyar akciókat elemzi. Hangsúlyozza, hogy az osztrák–magyar és a svájci vezérkari főnök 1907-ben zajlott megbeszélései értelmében a Svájc területét ért olasz agresszió esetén a svájci hadse-

reg az osztrák–magyar oldalán vett volna részt az ellentámadásban. A Nagy Háború idején Sprecher von Bernegg svájci vezérkari főnök és Wille tábornok főparancsnok között ellentétek támadtak, utóbbi tagadta a konkrét olasz fenyegetést. Mindkettőjük együttműködési készsége a központi hatalmakkal többször is nyugtalanságot keltett. Az 1915–16 telén zajlott úgynevezett ezredesi affér (a svájci vezérkari jelentéseket eljuttatták a központi hatalmaknak) után a svájci és a francia vezérkar közötti kapcsolat intenzívebbé vált.

Christoph Tepperberg a Monarchia katonai hatóságainak összehangolt akcióit és erőfeszítéseit (az uralkodó utasításra razziákat tartottak a hátszországban) mutatja be 1917-ben, melyek a sorozás és a katonai szolgálat alól kibújt férfiak regisztrálását és frontra küldését célozták. Hannes Leidinger az olasz fronton 1915–1918 között lezajlott hadiesemények osztrák filmekben történt megjelenítésének témakörét járja körül. Megtudjuk, hogyan mutatták be a hadszíntéren zajlott harcselekményeket, csatákat, s a front mögötti területek életét. A kamera mögött állóknak azzal a nehézséggel kellett szembenézniük, hogyan állítsanak elő hősiességet sugárzó képeket az elnéptelenedett és kietlen vidékekről. A filmek beállított jelenetek alkalmazásával és légi felvételekkel próbáltak megfelelni a kihívásoknak. Richard Lein egy a harctéren harcoló katonák és az esetek hozzátartozóinak támogatására indított egyik legnagyobb hadigondozási akció (Babér a hőseinknek) történetét mutatja be. A Károly István főherceg védnöksége alatt álló gyűjtési akció alkalmával 1915–1916-ban összesen 182 000 korona gyűlt össze, amelyből 121 000 koronát a hadiözvegyek és a hadiárvaik javára fordítottak.

Verena Moritz az 1915–18 között osztrák–magyar hadifogságba esett olasz katonák helyzetét vizsgálja tanulmányában. Megtudjuk, hogy a Monarchia területén fogva tartott 468 000 olasz katona viszonylagosan sanyarú körülmények között élt, közöttük közel 20%-os volt a halálozási arány, ami túlszárnyalta a Németországban fogvatartott sortársaik halálozási arányát. Ennek egyik oka az volt, hogy Olaszország megtagadta segélyszállítmányok küldését fogságba esett katonái számára.

Tamara Scheer Tisza István és az első világháború alatti rendkívüli állapot kérdéskörét választotta tanulmánya témájául. Kiemeli Tisza szerepét a kivételes törvények megalkotásában és parlamenti elfogadtatásában 1912-ben. A háború alatt bevezetett magyar rendkívüli állapot mibenlétét a sajtócenzúra példáján keresztül mutatja be.

Az első Osztrák Köztársaság és a nemzetiszocialista időszak témaegységét mindössze két tanulmány alkotja. Richard Hufschmied az osztrák Hadsereg-történeti Múzeum bécsi új Hofburgban tervezett elhelyezésének történetét mutatja be 1924 és 1950 között. A leginkább Kurt von Schuschnigg szövetségi kancellár által támogatott terv végül az 1938-as Anschluss, vagyis az Ausztria Német Birodalomba történt bekebelezése után valósult meg. Robert Kriechbaumer Michael Mayr 1920–1921-es, nyolc hónapon át tartó osztrák kormányzásának mérlegét vonja meg tanulmányában. A szerző összefoglalja, hogy Ausztria milyen katasztrófális gazdasági helyzetben (nyersanyaghiány, munkanélküliség, infláció, ellátási gondok, a Saint-Germain-i béke megkötései) volt az első világháború után és annak milyen következményei lettek belpolitikai téren.

A második Osztrák Köztársaság időszakára vonatkozóan négy tanulmányt tartalmaz a kötet. Siegfried Beer a CIA és a hidegháború vége 1989–1991-ben témát választotta vizsgálódásai tárgyául. A szerző korabeli dokumentumokkal bizonyítja, hogy az amerikai titkosszolgálatok lényegesen pontosabban prognosztizáltak a Szovjetunió felbomlását, mint azt korábban feltételezték. Oliver Rathkolb az Egyesült Államok Ausztriára vonat-

kozó geopolitikai stratégiáiról és perspektíváiról ír az 1955–56-os években. A tanulmány szerzője görcső alá veszi az osztrák semlegesség kihatásait az osztrák–amerikai kapcsolatokra. Az 1956-os magyar szabadságharc szovjet leverése után az USA garanciát vállalt az osztrák semlegességre. Ennek kézzelfogható bizonyítéka volt az a 60 millió amerikai dollár értékű katonai felszerelés, amit Az Egyesült Államok átadott Ausztriának. A segítség fejében abban bíztak, hogy szükség esetén Ausztria engedélyezni fogja a NATO harci gépeinek átrepülését az ország felett. Wolfgang Mueller Ausztria semlegességét vizsgálja meg tanulmányában szovjet szempontból az 1955–1991 közötti időszakban. Kimutatja, hogy a szovjet diplomata, politikusok és a média Ausztria semlegességet dicsérte, amikor az a szovjet kívánalmaknak megfelelően viselkedett, ellenkező esetben viszont a semlegesség megsértésével vádolták. A cél Ausztria angol–amerikai blokkról történő leválasztása volt, amely részben a nyugati hatalmak, részben Ausztria gyengítését ígérte. Michael Gehler tanulmányában egy, a két német állam határán 1976. augusztus 5-én történt halálesettel foglalkozik, amikor Benito Corghi olasz teherautó sofőrt egy túlbuzgó NDK határőr a határátlépés közben lelőtte. A szerző kitér az eset olasz és nyugat-német visszhangjára, valamint az NDK vezető szerveinek reakcióira.

Az osztrák védelmi politika és az Osztrák Szövetségi Hadsereg történetét taglaló fejezetben szintén négy tanulmány olvasható. Heinrich Neisser a második Osztrák Köztársaság védelmi politikájának lényegét foglalja össze, kiemelve annak helyes és helytelen oldalait. Megismerteti az olvasóval az Osztrák Szövetségi Hadsereg 1955 utáni megszervezésének állomásait és az általános hadkötelezettség ismételt bevezetését. A szerző megállapítása szerint a katonailag biztosított osztrák semlegesség elérése túlzott elvárás volt. Pozitívan értékeli viszont az 1970-es években svájci mintára kifejlesztett területvédelmi koncepciót. Dieter A. Binder az Osztrák Szövetségi Hadsereg 1966 óta létező hagyományápolásáról ír. Leszögezi, hogy az első és második Osztrák Köztársaság, továbbá a Monarchia időszaka és hadseregének vezetői szolgáltak példaként, róluk nevezték el az alakulatokat, a laktanyákat. Megtudhatjuk, hogy olyan vitatott történelmi személyiségek, mint például Franz Conrad von Hötzendorf, a Monarchia haderejének 1906 és 1917 közötti vezérkari főnöke, mint politizáló tábornok, továbbá a nemzetiszocializmussal szembeni ellenállás képviselői máig is vitára adnak okot az osztrák katonai hagyományápolás terén. Winfried Heinemann az Osztrák és a Nyugat-Német Szövetségi Hadseregben és az NDK Nemzeti Néphadseregében a katonai hagyományok őrzéséről, ápolásáról foglalja össze véleményét. A tanulmányból kiderül, hogy Németországban 1982-től elhatárolódtak a Harmadik Birodalom haderejének hagyományaitól, de a teljes elhatárolódás csak 1997-ben következett be. A német szövetségi kormány a Napóleon ellen harcoló Poroszországot, a Hitler elleni ellenállást, valamint az 1945 utáni Szövetségi Hadsereget jelölte meg a katonai hagyományok három jelentős forrásául. Az NDK hadserege a Hitler ellenes ellenállókra és szovjet példaképekre alapozta a hagyományápolását. A szerző az Osztrák Szövetségi Hadsereg hagyományápolásában számos párhuzamot fedez fel a németekével. Erwin A. Schmidl az 1969 novemberében Amstetten környékén lezajlott „Medvetalp” fedőnevű osztrák hadgyakorlat kritikáját fogalmazza meg és annak következményeit vizsgálja tanulmányában. Véleménye szerint a gyakorlat egyetlen politikai célja nem más volt, mint hogy ismét megerősítse az osztrák népesség a Varsói Szerződés hadseregeinek Csehszlovákia elleni 1968-as intervenciója idején az ország védelmi képességeibe vetett megrendült bizalmát. A gyakorlaton részt vett osztrák és nemzetközi megfigyelők arra

a következtetésre jutottak, hogy az Osztrák Szövetségi Hadsereg nem lenne képes arra, hogy egy idegen állam támadását hagyományos módon elhárítsa. Fontosságát mutatja, hogy az osztrák területvédelmi koncepciót e gyakorlat lezajlása után tervezték meg.

A kötet muzeológiai és kultúrtörténeti utolsó nagy témaköre három tanulmányt foglal magába. Harald Heppner *A háború az orosz zeneszerzők a 19. és 20. században* című tanulmányában megállapítja, hogy az orosz zeneszerzők a leginkább az orosz és a szovjet történelem kiemelkedő hadvezéreit, hadjáratait, csatáit és történelmi eseményeit jeleníteték meg a zeneművekben, továbbá ritkábban fordultak meg idegen hadszíntereken, mint a nyugat- és közép-kelet-európai kollégáik. Andrea Brait a második világháború XXI. századi megjelenítését veszi górcső alá a drezdai, a budapesti, a prágai és a párizsi hadimúzeumokban. Megállapítja, hogy a közép-európai múzeumok saját országaik egykori történetére koncentrálnak kiállításaiikkal, míg a franciák (mint volt gyarmattartó ország) inkább globális keretekben gondolkodva, nagyobb kitekintéssel élnek. Ernst Bruckmüller az Ausztriában az ezredforduló környékén végbement társadalmi változásokat járja körül tanulmányában. Bemutatja a társadalom előregedését, a foglalkozási szerkezet megváltozását, a bevándorlási tendenciákat és a kvalifikált értelmiségi munkaerő kivándorlásának okait, a vallási hovatartozásban bekövetkezett változásokat (a muszlimok és más vallásúak számának emelkedését a római katolikusok csökkenését). A szerző hangsúlyozza, hogy az elmúlt 40 évben az Európai Unió kívüli államokból egy millió ember települt át Ausztriába. Kiemeli, hogy az Osztrák Szövetségi Hadseregnek erős integráló szerepe van a társadalmon belül.

A könyvet a tanulmányok szerzőinek rövid életrajzai, továbbá Manfred Rauchensteiner 1965-től 2016-ig megjelent műveinek jegyzéke egészítik ki. A tisztelgő kötet két évszázadot átívelő tanulmányai számos érdekes adalékkal szolgálnak a Habsburg-monarchia és Ausztria politika-, társadalom- és hadtörténetének jobb megértéséhez. Elolvasását első sorban a történész kollégák figyelmébe ajánlom, de úgy vélem, hogy méltán számot tarthat az elmúlt kétszáz esztendő európai történéseit jobban megismerni kívánó, a valódi könyvcsemegék iránt fogékony olvasóközönség érdeklődésére.

Balla Tibor

ORMOS ISTVÁN

EGY ÉLETÚT ÁLLOMÁSAI

Kmoskó Mihály 1876-1931

(A függelékben: Jelentés a szíriai katolikus missziók jelen állapotáról. Az 1915–16. tanév második felében végzett tanulmányútja alapján benyújtja: Dr. Kmoskó Mihály egyetemi tanár. METEM, Budapest, 2017. 508 o. ISBN 978-963-9662-97-1)

Bár Ormos István arabistát, sémi filológust talán senkinek sem kell bemutatni, Kmoskó Mihály neve valószínűleg ismeretlenül cseng a kedves olvasó előtt. Ezt részben azzal magyarázhatjuk, hogy az első világháború utáni években nyíltan antiszemita megnyilvánulásokat téve hívta fel magára a kortársak figyelmét. Ha Kmoskó életművének csak ezt a szakaszát néznénk, írásai alapján valóban a XX. század elfeledett kutatói között lenne a helye, azonban volt a paptanárnak egy másik, figyelemreméltó oldala is. Bár ezt

sokáig sem a magyar nyelvészek, sem a történészek, sem pedig az orientalisták nem bolygatták, Ormos István 2017-ben megjelent könyve jórészt helyére teszi Kmoskó orientalisztikában, magyar őstörténet kutatásban és a magyar egyházpolitikában betöltött helyét, egyszersmind újabb adalékokkal szolgál a Monarchia, és ezen belül Magyarország első világháborús palesztinai szerepvállalását illetően is. De nézzük először röviden, hogy ki is volt pontosan Kmoskó Mihály!

Kmoskó 1876-ban született a felvidéki Illaván. Családja és anyanyelve is szlovák volt, de maga elmagyarosodott a későbbi évtizedek során. A trencsényi piaristáknál végezte középiskolai tanulmányait, majd ezt követően az esztergomi főegyházmegye papnövéndékeként teológiai tanulmányokat folytatott a bécsi egyetemen. Kezdetben héberül, majd káld (őszövétségi arámi), szír és arab nyelveken tanult, papnövéndékként áthallgatott a bécsi egyetem bölcsészettudományi karára is. Kmoskót 1898. október 17-én szentelték pappá Esztergomban. Egyetemi tanulmányai lezárultával ösztöndíjjal a szíriai Sarfëba utazott, ahol első közel-keleti élményeit gyűjtötte. 1904-ben a budapesti Központi Papnevelde tanulmányi felügyelője lett. 1910-től őszövétségi szentírástudomány és héber nyelvtanár a budapesti egyetem hittudományi karán, végül 1914-ben a Keleti Nyelvek Tanszék élére királyi kinevezéssel került. Mindezekről a könyv első (Kmoskó Mihály családja, gyermek- és ifjúkora) és második (A budapesti egyetem hittudományi karán) fejezete részletesen is szól.

Ha az önéletrajz csupán eddig tartana, valószínűleg néhány keletkutatón kívül Kmoskó nem sok mindenki fantáziáját mozgatná meg. Azonban ezt követően két olyan jelentős esemény is történt, amit mindenképpen ki kell emelnünk, és ami Ormos könyvének elkészültére is nagy hatással volt. Először is Kmoskót kiemelte a kortársai közül, hogy 1916-ban a magyar kormány megbízásából 6 hónapot töltött az Oszmán Birodalomhoz tartozó Szíria tartományban (a mai Szíria, Izrael és Libanon területe), ahol feladata a katolikus egyházi intézmények vizsgálata, illetve egy esetleges magyar egyház- és kultúrpolitikai benyomulás előkészítése volt. A könyv gerincét adó és talán legnagyobb újdonságát is jelentő rész A szíriai út című negyedik fejezet, illetve az ehhez szorosan kapcsolódó függelék, mely tartalmazza Kmoskó Vallás-és Közoktatási Minisztériumnak tett részletes útibeszámolóját. (Jelentés a szíriai katolikus missziók jelen állapotáról). A paptanár utazását annak köszönhette, hogy Nemes Antal püspök 1915-ben levélben fordult Tisza István miniszterelnökhöz, hogy Magyarország alakítson ki „vallási és kultuszprotektorástust” Jeruzsálemben, hiszen a keleti keresztényeknek most mindennél nagyobb szüksége van a nyugati testvérek támogatására. Az ok egyszerű volt: az Oszmán Birodalom első világháborús hadba lépését megelőzően egyoldalúan eltörölte az úgynevezett kapitulációk rendszerét, ami különféle kiváltságokat biztosított a nagyhatalmak számára, többek között gazdasági, kulturális és vallási ügyekben. Ennek következményeként a birodalom ellenségeinek képviselőire kiutasítás várt. Bár az alapötlet a német katolikus kartól származott, a magyar miniszterelnök, Burián István közös külügyminiszter, illetve Csernoch János esztergomi érsek is támogatta a kezdeményezést, és csatlakoztak ahhoz az osztrák katolikusok is. Az elképzelések arról szóltak, hogy az Oszmán Birodalomból kiutasítandó olasz és francia katolikus missziókat a három szövetséges ország misszionáriusai, köztük is leginkább a jezsuita rend tagjai vennék át, amivel egyrészt kulturálisan magukhoz vonzanák a Kelet következő generációit, másrészt magyar részről arra is számítottak, hogy Amerika helyett a követ-

kező nagy kivándorlási hullám keleti irányú lesz, így az ottani fokozott jelenléttel megakadályozható lenne a munkavállalási céllal érkező magyar állampolgárok asszimilációja. A terv megvalósítása érdekében először Bécsben, majd Budapesten tartottak magas szintű, bizalmas értekezletet a keleti missziók ügyében. Magyar részről a gyakorlati lebonyolítással Várady Lipót Árpád kalocsai érseket bízták meg, míg a helyszíni „terepbejárásra” kiküldött személyek egyike Kmoskó Mihály lett (mellette Schrotty Pál konstantinápolyi és Lombos László szentföldi kiküldetéséről tudunk még).

Kmoskó nem elég, hogy a háború közepén Konstantinápoly érintésével elutazott Szíriába – követve egyébként a Monarchia tűzéreinek útját –, de két jelentést is készített az ott látottakról. Első, rövidebb jelentése nem ismert, ám hosszabb, végső jelentése (a forrást a bécsi levéltárban tulajdonképpen Fazekas István levéltári kiküldött találta meg) első ízben jelenik meg nyomtatásban. Bár a közös misszió német és osztrák szálai részben ismertek voltak a németajkú kutatók körében, annak magyar vonatkozásának feltárását Ormos Istvánnak köszönhetjük. A szerző rendkívül alapos volt kutatásai során: a magyar állami és egyházi levéltárak és könyvtárak mellett a különféle bécsi székhelyű levéltárakban is sikerrel kutakodott, emellett feldolgozta a témában fellelhető legfrissebb és legfontosabb szakirodalmat.

A könyv kiemelkedő erénye a Kmoskó-féle beszámoló magyarázatokkal és lábjegyzetekkel ellátott átiratának megjelentetése, amiből egy kaotikus, a háború alatt talán mindenkinél többet szenvedő Szíria képe rajzolódik ki, ahol az általános politikai és humanitárius helyzet teljesen lehetetlenné tette a magyar elképzelések megvalósítását. A jelentés leginkább a szíriai katolikus missziók állapotáról ír, de emellett részletesen szól a szíriai politikai helyzetről, az arab és török ellenállásról, a cionista mozgalomról, a szíriai keresztény közösségek helyzetéről, ezen belül pedig részletes adalékokkal szolgál az első világháborús örménymészárlások részleteit illetően. A forrás kiegészítéseként úgynevezett exkurzusok kaptak helyet, melyekben a szerző átlagos lábjegyzetnél hosszabb magyarázatokat ad bizonyos kérdéseket illetően, mint például egyes mitológiai jóslatok eredete, az első világháborús szíriai politikai helyzet jobb megértését szolgáló részletek, vagy éppen a Berlin–Bagdad vasút rövid története. Amellett, hogy ezek rendkívül adatgazdagok, s többször szinte önálló értékezként is megállnák a helyüket, nagyban segítik az általános szíriai állapotok és a helyi politikai környezet átfogó megértését, .

A második fontos részlet, ami Kmoskó felé terelte Ormos figyelmét, a magyar őstörténet arab forrásaival kapcsolatos. A szerző a könyv következő fejezeteiben (A közel-keleti tapasztalatok utóélete, A forradalmak kora, Küzdelem a felvidék megtartásáért, Kmoskó anyanyelve, Kmoskó kötődései, A katolikus egyház Szlovákiában, Radikalizálódás) igen részletesen elemzi Kmoskó antiszemitizmusának kialakulását és felerősödését. Ebben jelentős szerepet játszott a paptanár szlovák és magyar identitása közötti örlődése, ami végül a Csehszlovák és ezen belül a szlovák nemzeti mozgalom felé lökte őt a háború után. Ormos itt külön fejezetet szentel Kmoskó közeli barátjának, Jehlicska Ferencnek, aki minden bizonnyal rávette Kmoskót arra, hogy elhagyja a magyar fővárost, s egyetemi tanári állás reményében Prágába és Pozsonyba utazzon. Bár később ezt Kmoskó a Tanácsköztársaság megtorlása előli menekülésként próbálta magyarázni, ez sem mentette meg őt a budapesti egyetem fegyelmi eljárásától, bár komoly büntetésétől végül eltekintettek. Külön érdekesség, hogy visszatérését követően szerepet vállalt a nume-

rus clausus megalkotásában, és következő éveit fokozódó antiszemitizmusa jellemezte. A könyv ezen fejezetei nem csak azért rendkívül figyelemreméltók, mert hús-vér szereplők életútján keresztül kapunk bepillantást a háború utáni Magyarország mindennapjaiba, de külön lenyűgöző, ahogy szinte belelátunk Kmoskó agyába: egy megbecsülésre vágyó, ugyanakkor labilis személyiség bontakozik ki előttünk, aki a nemzeti mozgalmak aktivizálódásával elveszti a talajt a lába alól, nem biztos identitásában és nem találja a helyét, ezt pedig egyre hangosabb antiszemitizmussal igyekszik palástolni. Mindezeknek köszönhető, hogy a korábban több eltérő szakterületen tevékenykedő kutató (sumerológia, assziriológia, szentírástudomány, az őszösvetség magyarázata, a zsidók története, szír irodalom) beleásta magát a magyarság korai történetének keleti forrásaiba, ezzel is bizonyítva hazafias elköteleződését. Ez a folyamat azonban fokozatosan vezetett el szélsőséges kilengéseinek csillapodásához, aminek erejét jelzi, hogy későbbi temetésén az egyetemi óráira áthallgató rabbi növendékek is megjelentek, ahol szeretettel emlékeztek meg egykori professzorukról. A könyv ezen részével kapcsolatos egyetlen kritikai észrevétel a rendkívüli adat- és részletgazdagsággal kapcsolatos: néha az egyszerű olvasó elveszti a történet fonalát a sok mellékszál miatt. Ormos István mentiségére ugyanakkor azt is el kell mondani, hogy végtelen precizitásának jó oka volt, hiszen Kmoskó összetett személyisége csak a történelmi pillanatok, a háttérben munkálkodó politikai mozgalmak és a közeli ismerőseinek pontos ismeretével fejthető fel.

Kmoskó magyar őstörténettel kapcsolatos arab forrásfeldolgozásaira Zimonyi István arabista a 2000-es években figyelt fel hasonló témájú kutatásai során. Bár a forrásokkal már mások is dolgoztak a rendszerváltás előtt, közzsájon forgott az a pletyka, hogy a Kmoskó-források el voltak zárva a kutatók elől, amit Ormos kutatásai egyértelműen cáfoltak. Ugyanakkor a Kmoskó-féle arab fordítások nyelvezete, sokszor furcsának ható megfogalmazásai, illetve esetenként félremagyarázásai (például a „magyar” népnév arab megfelelőjét „leásott föld”-ként azonosítja) komoly kételyeket ébresztettek Ormosban Kmoskó származásával és anyanyelvével, majd személyiségével és élettörténetével kapcsolatosan (mindezt a szerző a bevezetőben részletesen is leírja). Tulajdonképpen itt kapunk választ arra is, hogy mi terelte a szerző figyelmét Kmoskó felé. Ormos kutatásainak kezdeti eredményeit a Keletkutatásban két részletben megjelentetett írásában mutatta be,¹ s a Zimonyival a Kmoskó fordítások körül folytatott szakmai vita e folyóirat hasábjain is folytatódott,² de szerencsénkre ezt követően sem tudott elszakadni a témától (bár saját bevallása szerint ezzel többször próbálkozott). Így végül az eredeti szöveghez képest egy majd négyszeresére duzzadó szövegállománnyal jelent meg a Kmoskó-monográfiának tekinthető mű, ami közel tíz év kutatásának eredményeit tartalmazza.

Összefoglalásként kijelenthető, hogy a Kmoskó-féle jelentéssel együtt egy több mint 500-as oldalas, fényképekkel illusztrált, grandiózus monográfia született Ormos István

¹ *Ormos István: Adalékok Kmoskó Mihály alakjához I–II. Keletkutatás, 2009. ősz. 37–76. o., 2010. tavasz, 27–62. o.*

² *Ormos István: A magyar őstörténet arab forrásainak újabb irodalma. Kmoskó Mihály, Hansgerd Göckenjan és Zimonyi István művei. Hadtörténelmi Közlemények, 118. (2005) 3. sz. 733–781. o.; Ormos István: Kiegészítések „A magyar őstörténet arab forrásainak újabb irodalma. Kmoskó Mihály, Hansgerd Göckenjan és Zimonyi István művei” című írásomhoz. Hadtörténelmi Közlemények, 122. (2009) 4. sz. 1129–1157. o.; Zimonyi István: Hamzától a magyar kultúra káros befolyásolásáig. Válasz Ormos István recenziójára. Hadtörténelmi Közlemények, 123. (2010) 3. sz. 329–337.; Ormos István: Rövid viszontválasz Zimonyi Istvánnak. Hadtörténelmi Közlemények, 123. (2010) 4. sz. 699–700.*

tollából. A mű nemcsak adatgazdagsága és a felhasznált források újdonsága miatt érdekes a figyelemre, de a benne feltárt információk hozzájárulnak az első világháborús keleti harctér, a háború utáni magyar nemzetiségi mozgalmak, illetve a magyar őstörténet arab forrásainak jobb megértéséhez is.

Fodor Gábor

ERICH KÖRNER-LAKATOS

62 HISTORISCHE LECKERBISSEN
Sorgfältig recherchiert, gut ausgeleuchtet

(ZurZeit-Edition, Bd. 28. Wien, 2018. 277 o. ISBN 978-3-900052-37-9)

A burgenlandi magyar gyökerekkel is rendelkező szerző, Erich Körner-Lakatos, aki többek között a bécsi *Zur Zeit* jobboldali konzervatív hetilap valamint a *Bécsi Napló* munkatársa, a magyar olvasók előtt sem ismeretlen, hiszen már több történelmi vonatkozású – többek között a Horthy Miklósról írt és a *Hadtörténelmi Közleményekben* már néhány évvel ezelőtt ismertetett – kötete is napvilágot látott.

A mű írója korábbi könyveihez hasonlóan az utóbbi évtizedekben a szaktörténészek által feltárt legújabb kutatási eredményeket is felhasználta munkája megírásához, azonban – mint azt az előszóban megjegyzi – szándékosan kihagyta a tőle megszokott bő lábjegyzeteket, továbbá a mű végéről a felhasznált irodalomjegyzéket. Ennek ellenére – korábbi munkáinak igényességét ismerve – a mű tudományos igénye semmiképpen sem kérdőjelezhető meg.

A könyv fejezetei nem kapcsolódnak szorosan egymáshoz, egyetlen rendező elv alapján kerültek megírásra: az elmúlt 250 év történéseinek jobb megismerése utáni vágy ihlette azokat. A nyolc nagyobb témakörre tagolt mű szerzője 62 hosszabb-rövidebb terjedelmű, olvasható stílusban megírt, a legtöbb olvasó számára eddig kevésbé vagy egyáltalán nem ismert köztörténeti, hadtörténeti és kultúrtörténeti vonatkozású kuriózum közkinccsé tételével örvendeztetni meg az olvasóközönséget, tulajdonképpen egy, az európai és a tengerentúli múltban tett képzeletbeli történelmi utazásnak lehetünk a részesei.

Az osztrák történész szakma manapság egyik legismertebb képviselőjének számító Lothar Höbelt egyetemi professzor rövid előszava után következő első nagy fejezet 17 kisebb témát jár körül Ausztria történetéből. Legelsőként Bécs 1913-as közállapotairól, majd az 1929-ben elfogadott osztrák kisnyugdíjas törvényről, azután az 1976-ban a szocialista politikusok által Ausztriában bevezetett állami házasság árnyoldalairól, továbbá Ferdinánd bolgár cár 1918 októberében Ausztriában tervezett, azonban meg nem valósult letelepedéséről tudhatunk meg részleteket. Körner-Lakatos ír Adolf Hitler szüleinek családjáról és származásáról, Vorarlberg tartomány rövid történetéről, Alfred Walheim nagynémet osztrák politikus 1920-as és 1930-as évekbeli politikai karrierjéről Burgenlandban, az osztrák Landbund párt 1922–1934 közötti belpolitikai szerepéről, az antant államok (Görögország, Románia, Portugália) birtokába jutott osztrák–magyar torpedónaszádok Monarchia felbomlása utáni sorsáról, két különleges státusszal rendelkező tartomány (Bosznia-Hercegovina és Elzász-Lotaringia) rövid összefoglaló történe-

téről, a Felső-Ausztriában található Hohenberg település históriájáról. Megismerhetjük Ausztria–Magyarország hadseregének 1913-as szervezetét, Przemysl 1914 szeptembere és 1915 márciusa közötti két orosz ostromának történetét és Tamásy Árpád altábornagy szerepét a vár védelmében, a dél-morva zsidók által is lakott Schaffa település történetét, az 1950-es és 1960-as években Kék Villámnak nevezett osztrák diesel-elektromos vonat fontosságát, a cseh származású szocialista politikusok szerepét 1945-ben az osztrák belpolitikában. Végezetül a Nagy Háború végén a közös gyaloghadosztály alárendeltségében a nyugati fronton harcolt, Szatmárnémetiből kiegészült császári és királyi 5. gyalogezred parancsnoka, Rudolf Popelka alezredes által véghezvitt fegyvertényről tudhatunk meg eddig kevésbé ismert részleteket, amelynek következtében 1918. október 11-én a leg-rangosabb német kitüntetés (Pour le Mérite) adományozták számára.

A második fejezet Magyarország történetével kapcsolatos írásokat foglal magába. A szerző röviden összefoglalja az 1868-as magyar–horvát kiegyezés lényeges pontjait, elemzi a magyar szociáldemokraták helyzetét a két világháború közötti Magyarországon. Tudomást szerezhetünk Horthy kormányzó István fiának titkos francia szerelméről. A szerző ír a magyar parlament 1944 novemberére és 1945. március vége között a Nyugat-Dunántúlon tartott üléseiről, a Felső-Mura vidék 1941-ben a magyar királyi Honvédség által történt megszállásáról, az 1930-as években Magyarországon lezajlott névmagyarosításokról, a Monarchia és Szerbia között 1906-ban lezajlott vámháború háttéréről. Összegezi a Kárpát-Ukrajna területén élő huculok XX. századi történetét, a Magyarország és Ausztria között 1926. május 28-án Badenben megkötött levéltári egyezmény keletkezésének körülményeit és annak rendelkezéseit.

A harmadik nagy témaegység Németország történetének kisebb szeleteit veszi górcső alá. Elsőként a germánok és szlávok ellentétét vizsgálja a Nagy Háború kitörésének pillanatában, majd röviden összefoglalja a második világháborús német Wehrmacht beteg katonákból összeállított harcoló alakulatainak történetét. Bemutatja, hogyan biztosította Németország a második világháború idején a fémeket és érceket hadigazdasága számára, majd kitér Roland Freisler, az 1944-es Hitler elleni merénylet elítéltejének perében jelentős szerepet játszott bíró életének fontosabb állomásaira. Részletesen ír a második világháború során a német Wehrmacht ellen a szovjetek oldalán harcolt német tisztokról és katonákról, Erwin Rommel az amerikaiak ellenében 1943 februárjában Tunéziában kivívott utolsó győzelméről. Megtudjuk, hogy a Wilhelm Colmar Freiherr von der Goltz porosz tábornagy vezette török csapatok hogyan kényszerítették megadásra a briteket az iraki Kut el-Amaránál 1916 áprilisában, Sztálin mennyire komoly támadási terveket dolgoztatott ki Németország ellen 1941 nyarán, végül megismerjük az 1954–1957 közötti Bajorországban a CSU nélküli néppárti koalíció történetét.

A negyedik fejezet Szerbia történetével foglalkozik. Részleteket ismerhetünk meg a 1914 nyári szerb belpolitikai viszonyokról valamint az uralkodócsaládról, a Monarchia katonájaként hadifogságba esett szerb, horvát és szlovén hadifoglyokból alakult és 1916–1918 között az oroszok oldalán harcolt önkéntes hadtestről, a szerb részesedésről a Monarchia egykori hadiflottájából és a két világháború közötti jugoszláv haditengerészetéről.

Az ötödik részt a svéd történelmi érdekességeknek szenteli a mű írója. Kifejti, hogyan szerezte meg Svédország 1814-ben Dániától Norvégia területét, és Dánia hogyan vesz-

tette el déli tartományait 1864-ben. A második világháborús svéd semlegesség eddig ismeretlen aspektusaira irányítja rá a figyelmet, az izlandi elnök fiáról pedig megtudhatjuk, hogy a második világháborús során a német Waffen-SS kötelékében harcolt.

A hatodik fejezet a különböző európai államok légierejéről szól. Körner-Lakatos számba veszi a finn légiőrő téli háborúban és a második világháború alatt elért sikereit és elszenvedett veszteségeit, az olasz Antonio Moscatelli alezredes 1942-es Rómából Tokióba és onnan visszafelé repülését, aminek Benito Mussolini számára propaganda értéke volt. A szerző ír a második világháború alatt a németek oldalán harcolt horvát, szlovák és bolgár pilótákról. Érdekességeket tudunk meg Vichy-Franciaország légierejének a különböző frontokon a nyugati szövetségesek ellen vívott küzdelméről, s a magyar királyi honvéd légiőrő második világháború alatti harcairól.

A hetedik témaegység különleges alakokat mutat be és témákat jár körül. Elsőként egy vállalkozó által saját céljainak elérésére létrehozott, 1935–1999 között létezett svájci független párt történetéről, majd Bulgária 1879–1886 közötti első uralkodójáról, Battenberg Sándorról, azután a második világháború során a németek oldalán harcolt Ukrán Felkelő Hadsereg egyik vezetőjéről, Stepan Banderáról bővülnek ismereteink. A szerző körüljárja Rafael Trujillónak, a Dominikai Köztársaság elnökének 1938 júliusában Genfben tett ajánlatát, miszerint országa 100 000 német és osztrák emigrációra kényszerült zsidót fogad be. Érdekes részleteket tudunk meg a Vörös Hadsereg ellen a polgárháborúban a „fehérek” oldalán harcolt Miller és Vrangel német származású orosz tábornokok sorsáról.

A nyolcadik, egyben utolsó fejezetben egyes témájú cikkeket olvashatunk. A szerző összegzi a görögök Fekete-tenger partvidékének megszerzésére irányuló aspirációit a XIX és XX. században, Új-Fundland mint 1907–1949 közötti brit domínium történetét. A mű írója eddig kevésbé ismert tényekkel gazdagítja tudásunkat a vietnami háborúban az amerikaiak oldalán harcolt dél-koreai és thaiföldi csapatokról, az 1879–1883 között Chile, Bolívia és Peru között lezajlott salétrom háborúról, Neuchatel svájci kanton – és egyben porosz fejedelemség – 1815–1848 közötti történetéről. Megismerhetjük a Dél-Afrikában 1939–1952 között létezett búr kulturális szervezet, az Ossewa-Brandwag tevékenységét, a katolikusok 1945–1968 közötti sorsát Csehszlovákiában, a különböző államférfiak furcsa sorsú testvéreit (Ferenc József öccsét, Ludwig Viktor főherceget, Horthy Miklós kormányzó Zoltán nevű testvérét, Adolf Hitler Alois nevet viselő féltestvérét), azokat az európai uralkodókat, akik más vallásúak voltak, mint alattvalóik. Fontos részletekre derül fény az 1936–1939 között zajlott spanyol polgárháborúban egymás ellen harcolt szovjet és német–olasz páncélos csatákról, a keleti fronton harcolt francia Waffen-SS önkéntesekről a második világháborúban, az 1815–1846 között fennállt úgynevezett Krakói Köztársaság történetéről.

Az elsősorban az egykori Habsburg-birodalom és Európa különböző népeinek múltjából jó néhány kevésbé vagy egyáltalán nem ismert epizódot felvillantó könyv számos, eddig máshol nem taglalt újdonsággal és más szerzők által fel nem dolgozott adalékkal szolgál. A kötetet Lothar Höbelt nyomdokain haladva bátran ajánlhatom az egyetemes és a magyar hadtörténelmi témák iránt fogékony olvasóközönség szíves figyelmébe.

Balla Tibor

MAKRA MÓNIKA – GÁRDONYI ADRIENN

**EMLÉKEZZ RÁNK! ...AZOKRA, AKIK „EGY KIS MUNKÁN” VOLTUNK
A SZOVJETUNIÓBAN***(Magánkiadás, Taksony, 2017. 408 o. ISBN 978-963-12-6950-5)*

Makra Mónika és Gárdonyi Adrienn könyve, amely Bognár Zalán lektorálásában jelent meg, az 1945 januárjában kényszermunkára elhurcolt taksonyi és dunavarsányi lakosság sorstragédiáját dolgozza fel. A kötet elején átfogó összefoglalást olvashatunk a GULÁG és GUPVI lágerrendszerekről. A két mozaikszó jelentésének feloldása mellett a málenkij robot történeti háttere is tisztázásra kerül. Az összefoglalások mellett a szerzők számtalan az elhurcoltakkal és hozzátartozóikkal készített interjú, visszaemlékezésen keresztül próbálják rekonstruálni a történeteket. Makra Mónika (Taksony) és Gárdonyi Adrienn, (Dunavarsány) helyi illetékességük révén fontosnak tartották, hogy a két település felejtésre ítélt borzalmairól írásos lenyomat készüljön.

Makra Mónika, aki jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum Málenkij Robot Emlékhely koordinátoraként dolgozik, még a Károli Gáspár Református Egyetem hallgatójaként kezdett el foglalkozni a málenkij robot témájával. Interjúkat készített a taksonyi túlélőkkel, majd munkájának korai eredményeit egy szakdolgozat formájában összegezte.¹ Fontos szerepet játszott abban is, hogy a kál-kápolnai regionális emlékmű településeinek soraiba Taksony neve is felkerüljön, hiszen a második hullámban elhurcoltak elszállításukig Kál-Kápolnán várakoztak. Makra Mónika a Gulág-Gupvi Emlékevek keretein belül beadott és elnyert pályázata pedig már determinálta a könyv megszületését.

Gárdonyi Adrienn német nemzetiségi és néptánc szakos tanítónő, szintén korán elkezdett a kényszermunkára hurcolt túlélők történeteivel foglalkozni. Munkája nyomán 2008-ban készült egy interjú-gyűjtemény,² majd 2012-ben írta meg diplomamunkáját német nyelven a taksonyi német nemzetiségű magyarok (taksonyi svábok) kényszermunkán töltött éveiből.³ A Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre által meghirdetett pályázat révén Gárdonyi Adrienn 2009-ben egy megemlékező kutató útra indult Ukrajnába, ahol tiszteletét tette a Donyec-medence poklaiban elhunyt magyarok előtt, s melynek eredményeit jelen kötetbe beépítette.

A XX. századi magyar történelem egyik „legégetőbb és legfájóbb kérdése a fogolyügy” – olvashatjuk Bognár Zalán több könyvében.⁴ A szovjet fogság és hadifogság kérdése a mai napig egy megosztó és nehezen feltárható fejezete Magyarország történetének. Ennek ellenére kiemelkedő történeti összefoglalókat olvashatunk a témában. Ha csak a

¹ *Makra Mónika: „Málenkij robot” és következményei Taksony és térségében.* (Kézirat. Diplomamunka. Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2015.)

² *Gárdonyi Adrienn – Komári István: Interjú gyűjtemény: Grimm Antal, Meggyes Gyula és Winkler Péter.* In: „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini légerekbe 1944/45–1955. Szerk. *Bognár Zalán.* Pécs, 2009. XX–XX. o.

³ *Gárdonyi Adrienn: Die Verschleppung der Ungarendeutschen in die Sowjetunion 1944–1949. Málenkij robot in der Gemeindefaks.* (Kézirat. Diplomamunka. Eötvös Lóránd Tudomány Egyetem, Tanító-és Óvóképző Kar, Budapest, 2012.)

⁴ Az idézet forrása: Teleki Géza vallás és közoktatásügyi miniszter levele Dálnoki Miklós Béla miniszterelnökhöz Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára XIX-J-1-j Külügyminisztérium Titkos Ügykezelésű iratok, 21. doboz, IV-438/9, 145.420/7-1945.

legfrissebb szakirodalomra gondolunk, akkor mindenképp meg kell említenünk Bognár Zalán, Stark Tamás, Dupka György és Varga Éva Mária nevét,⁵ akik kötetük mellett remek tanulmányokat is irtak a témában.

A málenkij robot helytörténeti vonatkozásban is számos kutatót meghíletett. Itt ismét meg kell említenünk Dupka György, valamint Molnár D. Erzsébet nevét, akik a kárpátaljai magyarok sorstragédiáját dolgozták fel. Megkezdődött a téma feldolgozása az erdélyi településeken is, melyben Murádin János Kristófnak és Benkő Leventének volt jelentős szerepe. Emellett több mint félezer könyv és tanulmány született a 2015–2017-es Gulág-Gupvi Emlékekben. Javarészt helytörténeti kiadványok, mint például Békés- és Csanád megyének, Érd és környékének, Mátészalkának, Nagymányoknak, Nyíregyházának, Tápioszentmártonnak és Tárnoknak a kényszermunkával terhelt időszakáról. A helytörténeti írások között nagyon sok interjúkat és visszaemlékezéseket közlő művet jelentettek meg. Az *Emlékezz ránk!*-kötet fontos építőköve és újítása a már megjelent szakirodalomnak a témában.

Maga az *Emlékezz ránk!* egy, a taksonyi és dunavarsányi község sorstragédiájával foglalkozó interjú-gyűjteményként indult, mégis történeti bevezetőjével, helytörténeti összefoglalójával és az interjúk, visszaemlékezések anyagának feldolgozásával együtt már egy önálló monográfiának tekinthető. Taksony és Dunavarsány esetében teljesen lefedi a málenkij robot időszakának és a lezajlott konkrét eseményeknek a történetét. Pozitívként könyvelhető el, hogy a szerzők további kutatásokkal kiegészítve beemelték a Szebeni Ilona *Merre vagy magyar hazám?* című kötetében⁶ megjelent 12 interjút is, így az eddig napvilágot látott összes dokumentum a községek életének ezen időszakáról megtalálható e kötetben.

A könyv a bevezetés, az ajánlások és az előszót követően öt nagyobb egységre oszlik. Először egy szakmai összefoglalót olvashatunk az elhurcolások történeti háttéréről, majd a két község rövid története következik. A harmadik egységet a taksonyi és dunavarsányi elhurcoltak visszaemlékezései és az interjúk adatai alapján történő eseménytörténeti rekonstrukció képezi. Számos információt kapunk a két községből történt, két hullámban lezajlott elhurcolásokról. A gyűjtőállomás Kiskunlacházán majd a második hullám esetében Kál-Kápolnán volt, ahol az embereket marhavagonokra terelték. Ezt követően kivitték őket a Szovjetunióba. A taksonyiak és a dunavarsányiak több lágerbe kerültek. A táborokba sokszor nem a befogadóképességük függvényében helyezték el az embereket. A kötetben szó esik a mindennapi élet megpróbáltatásairól, a higiénés körülményekről, a munka nehézségeiről, az élelmezésről – éhezésről, a szökésekről, a halálozás mértékéről. Az első éveket követően megjelent a kulturális élet és a kapcsolattartás lehetősége, mely egyre közelebb vitte az elhurcoltakat a hazatérés időpontjához. A kötetben párhu-

⁵ *Bognár Zalán: (Hadi)fogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–1946.* Budapest, 2017.; *Bognár Zalán: Málenkij robot. A Magyarországról ítélet nélkül Szovjetunióbeli kényszermunkára elhurcolt civilek története.* Budapest, 2018.; *Stark Tamás: Magyar foglyok a Szovjetunióban.* Budapest, 2006.; *Dupka György: A mi Golgotánk: A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben: a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946.* (Kárpátaljai Magyar Könyvek 215.) Ungvár–Budapest, 2012.; *Dupka György: A szovjet hatóság megtorló tevékenysége Kárpátalján. 1944–1991: a kárpátaljai magyarságot ért atrocitások, sérelmek vázlatos története levéltári források, egyéb dokumentumok alapján.* (Kárpátaljai Magyar Könyvek 232.) Ungvár–Budapest, 2014.; *Varga Éva Mária: Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956). Az oroszországi levéltári források tükrében.* Budapest, 2010.

⁶ *Szebeni Ilona: Merre van a magyar hazám? Kényszermunkán a Szovjetunióban.* Budapest, 1991.

zamosan megjelenik az otthon maradtak kálváriája, akiknek át kellett vészelnüik a szigetújfalusaik ideiglenes áttelepítését, a taksonyi svábság kitelepítését, a mezőkövesdiek betelepítését, valamint a csehszlovák–magyar lakosságcsere egyezmény hatásait. A nehéz évek megpróbáltatásainak traumája tökéletesen megjelenik a következő két egységet képező interjúk és visszaemlékezések soraiban. A zárásban megismerhetjük Gárdonyi Adrienn ukrainai utazásának részleteit, melynek során végigjárja az elhurcoltak emlékezetében élő pokol helyszíneit. A túlélők emberségük megőrzésének lenyomataként, fájdalmukat imákba és versekbe foglalták, melyekbe a kötet végén mi is bepillantást nyerhetünk.

A kötet mindenképpen újdonságot hoz, hiszen a két község esetében ilyen komplex összefoglaló munka a korszakról még nem jelent meg. Üdítő, hogy számos helytörténeti kiadvánnyal szemben a visszaemlékezések és interjúk anyagának nem csak közlése, hanem a feldolgozása is megtalálható a könyvben. A kötetben összesen 37 interjú található, melyből 15-öt Makra Mónika készített és 10-et Gárdonyi Adrienn. A szerzők összehangoltan együttműködve minden interjú esetében odafigyeltek az egyéni kérésekre és a személyiségi jogokra. Az interjúk előtt vastagon szedett betűvel a szerzők pontosításokat közölnek, az adott személyekkel kapcsolatban, illetve esetenként köszönetnyilvánításokra és az interjúk körülményeinek bemutatására, a személyes benyomások feltárására is sor kerül.

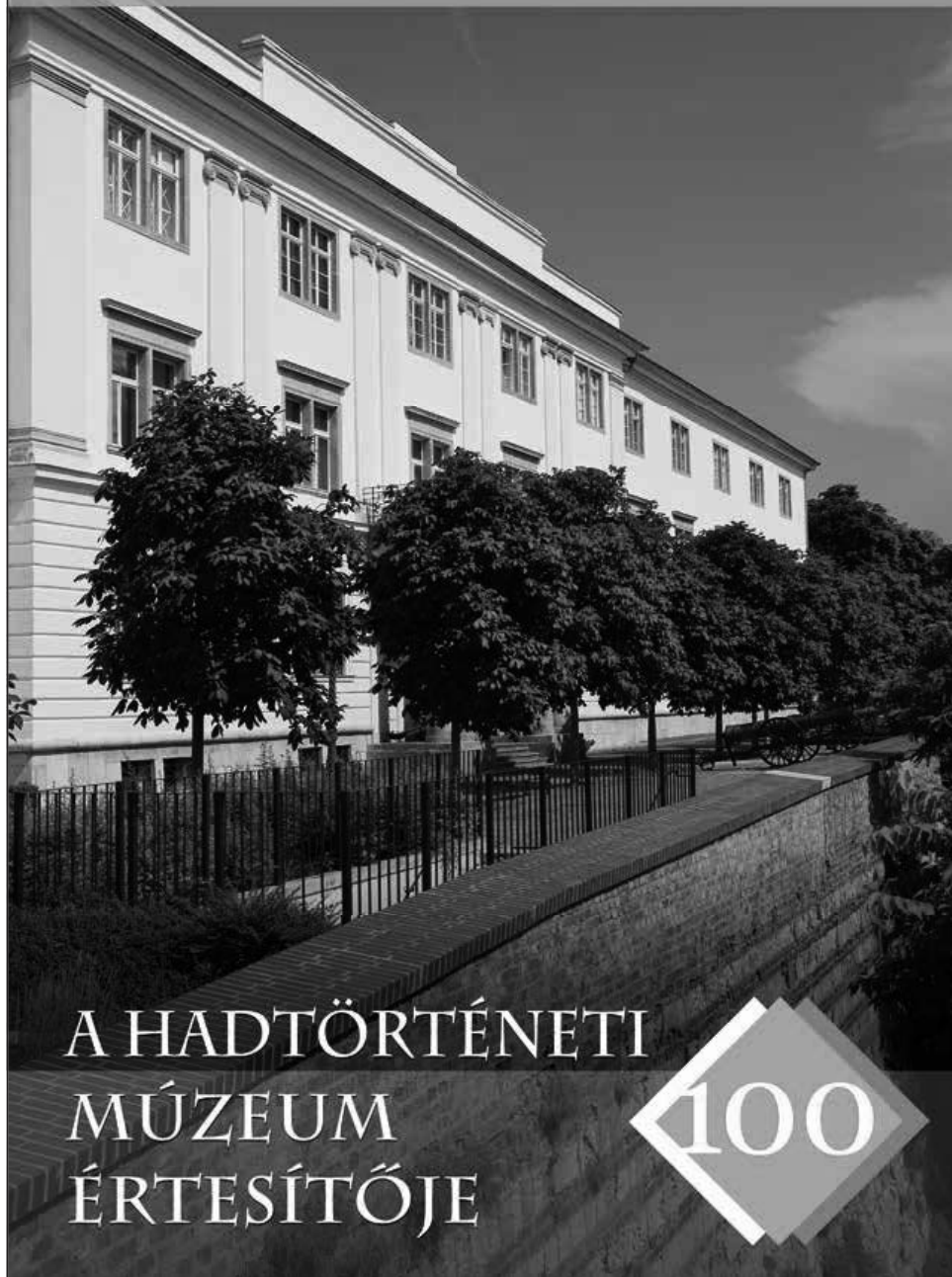
A kötet kellően jegyzetelt, és minden információt tényekkel támaszt alá, melyhez sokszor az adott forrás neve és képe is fel van tüntetve, például a 0060-as számú parancs publikus változata. A jobb szemléltetés érdekében a kötetben nagy mennyiségű képanyag található; térképek, ábrák, újságcikkek, törvénycikkek, levelek, családi fotók, lágerképek. A szerzők odafigyeltek arra, hogy az interjú anyagokhoz lehetőség szerint hozzájuk tartozó képanyagot is mellékeljenek. A szövegtükör kellemesen olvasható, arányos és jól tördelt.

A könyvvel kapcsolatban nagyon kevés kritika róható fel. Tartalmát tekintve hiánytalan, de néhol fellelhetőek grammatikai és nyelvhelyességi hibák, elírások, bár ezek teljes hiánya kevés könyv esetében mondható el. Formai jegyeit illetően megjegyezhető, hogy a tartalomjegyzék esztétikai szempontjából lehetne egy árnyalatnyit szellősebb, s a könyvnyebb használhatóság érdekében nagyon szépen illene a kötethez egy névmutató, illetve helynévmutató, egy rövidítésjegyzék és egy képjegyzék. Tudvalevő, hogy a mutatókról és jegyzékekről a szerzőknek sajnos az idő és a megfelelő kapacitás hiányában gyakran le kell mondaniuk, hiába járulnak hozzá a könyvek könnyebb forgathatóságához. Végül, a kötet szerzőinek származása és helyi kötődése miatt egy-egy rövid ismertetőt is szívesen olvasnánk Makra Mónika és Gárdonyi Adrienn munkásságáról.

Mindent összevetve nem mindennapi kötet született, mely egy olyan időszak történéseire világít rá, mellyel a hétköznapok során kevésbé találkozhatunk. A könyv készítői láthatóan törekedtek az elhurcoltak és a községek sorsának teljes bemutatására. Makra Mónika és Gárdonyi Adrienn a taksonyi, dunavarsányi túlélők történeteit tisztelettel és mély elkötelezettséggel foglalták írásba, és adták tovább a köz javára. Az interjúk mélyen megrázó élettörténeteket és fájdalmas sebeket tárnak fel. A „málenkij robot”-ra való elhurcolás, az egyes ember és az egész nemzet tragédiája. Ám mindaz, ami történt, tökéletesen bizonyítja, hogy létezik az az erő, mely arra készíti az embert, hogy a legkegyetlenebb körülmények között is ember maradjon. Talán ez az erő az, amely segít nekünk, hogy ezen a kötetten keresztül emlékezzünk azokra, akik „egy kis munkán” voltak a Szovjetunióban.

Gulyás Adrienn

ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

A HADTÖRTÉNETI
MÚZEUM
ÉRTESÍTŐJE

100

TARTALOM

	TANULMÁNYOK
KATONA CSETE	Viking zsoldosok a IX–XI. századi Kelet-Európában 811
KOZÁK-KÍGYÓSSY SZABOLCS LÁSZLÓ	Céhes városvédelem Nagyszebenben a XV–XVI. században 834
BESENYŐ JÁNOS	Az Osztrák–Magyar Monarchia lehetséges afrikai gyarmata: Rio de Oro 856
	KÖZLEMÉNYEK
SŐREGI ZOLTÁN	Adalékok a magyar lovas-tüzérség 1944–1945-ös harcaihoz 885
	FORRÁSKÖZLEMÉNYEK
SERES ISTVÁN	Udvarhelyszék katonai veszteségei 1657–1661 között 903
	MŰHELY
NÓVÉ BÉLA	Emlékmű helyett – kérdések, gondolatok. Rainer M. János újabb könyvéről 941
	SZEMLE
NAGY JÓZSEF (SZERK.)	A határvédelem évszázadai Székelyföldön. Csikszék és a Gyimesek vidéke (<i>Kincses Katalin Mária</i>) 957
KAROL OLEJNIK	Władysław III Warneńczyk (<i>Kovács István</i>) 964
LAURENT JALABERT	Charles V de Lorraine ou la quête de l'État (1643–1690) (<i>Tóth Ferenc</i>) 967
MÁSZÁROS KÁLMÁN – SERES ISTVÁN – TÖRÖK PÉTER	A fejedelem szolgálatában. Életrajzi és családtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból (<i>Kincses Katalin Mária</i>) ... 971
JEAN-PIERRE BOIS	L'abbé de Saint-Pierre. Entre classicisme et Lumières (<i>Tóth Ferenc</i>) 975
KOVÁCS ISTVÁN	„Érdek és szeretet” Lengyel visszaemlékezések a szabadságharcra 1848–1849 (<i>Solymosi József</i>) 978
CSONKARÉTI KÁROLY	Emlékek nélkül nemzetnek híre csak árnyék – Fényképek a császári és királyi haditengerészet életéből (<i>Szathmáry István</i>) 981
ROBERT VEINFURTER	Das Fliegende Personal der k.u.k. Fliegerkompagnien im Ersten Weltkrieg (<i>Czirók Zoltán</i>) 985
GEREBEN FERENC	„Most minden valamirevaló férfinek itt a helye!” Egy első világháborús családi dokumentumegyüttes vallomásai (1914–1918) (<i>Kovács István</i>) 987

ROBERT BORN – BEATE STÖRTKUHL (HRSG.)	Apologeten der Vernichtung oder „Kunstschützer“? Kunsthistoriker der Mittelmächte im Ersten Weltkrieg (<i>Balla Tibor</i>) 990
PINTÉR TAMÁS – RÓZSAFI JÁNOS – STENCINGER NORBERT	Magyar ezredek a Doberdó-fennsík védelmében (<i>Balla Tibor</i>) 992
TÖRÖK RÓBERT – ZÁVODI SZILVIA (SZERK.)	Háborús hétköznapiak II. (<i>Kocsis Annamária</i>) 995
ROBERT KRIECHBAUMER – WOLFGANG MUELLER – ERWIN A. SCHMIDL (HG.)	Politik und Militär im 19. und 20. Jahrhundert. Österreichische und europäische Aspekte. Festschrift für Manfried Rauchensteiner (<i>Balla Tibor</i>) 999
ORMOS ISTVÁN	Egy életút állomásai. Kmoskó Mihály 1876–1931 (<i>Fodor Gábor</i>) 1002
ERICH KÖRNER-LAKATOS	62 historische Leckerbissen. Sorgfältig recherchiert, gut ausgeleuchtet (<i>Balla Tibor</i>) 1006
MAKRA MÓNIKA – GÁRDONYI ADRIENN	Emlékezz Ránk! ...azokra, akik „egy kis munkán” voltunk a Szovjetunióban (<i>Gulyás Adrienn</i>)..... 1009

CONTENTS

STUDIES	
CSETE KATONA	Viking Mercenaries in 9–11 th Century East Europe..... 811
SZABOLCS LÁSZLÓ KOZÁK-KÍGYÓSSY	The Weaponry of Guilds in Hermannstadt in the 15–16 th Century 834
JÁNOS BESENYŐ	The Possible African Colony of the Austro-Hungarian Empire: Rio de Oro 856
PUBLICATIONS	
ZOLTÁN SÖREGI	Data to the Fights of the Hungarian Horse Artillery in 1944–1945 Source Publications 885
ISTVÁN SERES	Military Losses of Udvarhelyszék in 1657–1661 903
WORKSHOP	
BÉLA NÓVÉ	Instead of a Monument – Questions and Thoughts About the New Book of János Rainer M. 941
REVIEW	
JÓZSEF NAGY (ED.)	Centuries of Border Defence in Székely Land. The Cournty of Csíkszék and the Gyimes Mountainins [A határvédelem évszázadai a Székelyföldön. Csíkszék és a Gyimesek vidéke] (<i>Katalin Mária Kincses</i>) 957
KAROL OLEJNIK	Władysław III Warneńczyk (<i>István Kovács</i>) 964
LAURENT JALABERT	Charles V de Lorraine ou la quête de l'État (1643–1690) (<i>Ferenc Tóth</i>) 967
KÁLMÁN MÁSZÁROS – ISTVÁN SERES – PÉTER TÖRÖK	In the Service of the Prince. Studies of Biography and Family History from the Rákóczi Age [A fejedelem szolgálatában. Életrajzi és családtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból] (<i>Katalin Mária Kincses</i>) 971
JEAN-PIERRE BOIS	L'abbé de Saint-Pierre. Entre classicisme et Lumières (<i>Ferenc Tóth</i>) 975
ISTVÁN KOVÁCS	„Interest and Love”. Polish Memories about the Revolution of 1848–1849 [„Érdek és szeretet” Lengyel visszaemlékezések a szabadságharcra 1848–1849] (<i>József Solymosi</i>) 978
KÁROLY CSONKARÉTI	Without Memories the Fame of the Nation is only Shadow. Photographs from the Life of the Imperial and Royal Navy [Emlékek nélkül nemzetnek híre csak árnyék. Fényképek a császári és királyi haditengerészet életéből] (<i>István Szathmáry</i>) 981

VEINFURTER ROBERT	Das Fliegende Personal der k.u.k. Fliegerkompagnien im Ersten Weltkrieg (<i>Zoltán Czirák</i>) 985
FERENC GERE BEN	„Now all healthy men are to be here.” The Confessions of a Set of Family Documents from World War One (1914–1918) [„Most minden valamirevaló férfinek itt a helye!” Egy első világháborús családi dokumentumegyüttes vallomásai (1914–1918)] (<i>István Kovács</i>) 987
ROBERT BORN – BEATE STÖRTKUHL (HRSG.)	Apologeten der Vernichtung oder „Kunstschützer”? Kunsthistoriker der Mittelmächte im Ersten Weltkrieg (<i>Tibor Balla</i>) 990
TAMÁS PINTÉR – JÁNOS RÓZSAFI – NORBERT STENCINGER	Hungarian Regiments in the Defence of Doberdó [Magyar ezredek a Doberdó-fennsík védelmében] (<i>Tibor Balla</i>) 992
RÓBERT TÖRÖK – SZILVIA ZÁVODI (ED.)	Weekdays in Wartime II. [Háborús hétköznapok II.] (<i>Annamária Kocsis</i>) 995
ROBERT KRIECHBAUMER – WOLFGANG MUELLER – ERWIN A. SCHMIDL (HG.)	Politik und Militär im 19. und 20. Jahrhundert. Österreichische und europäische Aspekte. Festschrift für Manfred Rauchensteiner (<i>Tibor Balla</i>) 999
ISTVÁN ORMOS	Stations of a Life. Mihály Kmoskó 1876–1931 [Egy életút állomásai. Kmoskó Mihály 1876–1931] (<i>Gábor Fodor</i>) 1002
ERICH KÖRNER-LAKATOS	62 historische Leckerbissen. Sorgfältig recherchiert, gut ausgeleuchtet (<i>Tibor Balla</i>) 1006
MÓNIKA MAKRA – ADRIENN GÁRDONYI	Remember Us... Those Who Were in a „Little Work” in the Soviet Union [Emlékezz Ránk! ...azokra, akik „egy kis munkán” voltunk a Szovjetunióban] (<i>Adrienn Gulyás</i>) 1009

INHALT

	STUDIEN
Csete Katona	Wikingersöldner in Osteuropa im 9–11. Jahrhundert..... 811
SZABOLCS LÁSZLÓ KOZÁK-KÍGYÓSSY	Schutz der Stadt durch Zünfte in Nagyszeben (Hermannstadt) im 15–16. Jahrhundert 834
JÁNOS BESENYŐ	Eine mögliche afrikanische Kolonie der Österreichisch- Ungarischen Monarchie: Rio de Oro 856
	MITTEILUNGEN
ZOLTÁN SŐREGI	Beiträge zu den Kämpfen der ungarischen berittenen Artillerie in den Jahren 1944–1945 885
	QUELLENPUBLIKATIONEN
ISTVÁN SERES	Die militärischen Verluste von Udvarhelyszék zwischen 1657 und 1661 903
	WERKSTATT
BÉLA NÓVÉ	Anstelle eines Denkmals – Fragen und Gedanken. Über das neue Buch von János Rainer M. 941
	RUNDSCHAU
JÓZSEF NAGY (RED.)	Die Jahrhunderte des Grenzschutzes im Seklerland. Die Region Csíkszék und Gyimes [A határvédelem évszázadai a Székelyföldön. Csíkszék és a Gyimesek vidéke] (<i>Katalin Mária Kincses</i>) 957
KAROL OLEJNIK	Władysław III Warneńczyk (<i>István Kovács</i>) 964
LAURENT JALABERT	Charles V de Lorraine ou la quête de l'État (1643–1690) (<i>Ferenc Tóth</i>) 967
KÁLMÁN MÉSZÁROS – ISTVÁN SERES – PÉTER TÖRÖK	Im Dienst des Fürsten. Biografische und familienhistorische Studien aus der Rákóczi-Zeit [A fejedelem szolgálatában. Életrajzi és családtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból] (<i>Katalin Mária Kincses</i>) 971
JEAN-PIERRE BOIS	L'abbé de Saint-Pierre. Entre classicisme et Lumières (<i>Ferenc Tóth</i>) 975
ISTVÁN KOVÁCS	„Interesse und Liebe“. Polnische Erinnerungen an den Freiheitkampf 1848–1849 [„Érdek és szeretet” Lengyel visszaemlékezések a szabadságharcra 1848–1849] (<i>József Solymosi</i>) 978

KÁROLY CSONKARÉTI	Ohne Erinnerungen ist der Ruf einer Nation nur ein Schatten. Fotografien aus dem Leben der kaiserlichen und königlichen Kriegsmarine [Emlékek nélkül nemzetnek híre csak árnyék – Fényképek a császári és királyi haditengerészet életéből] (<i>István Szathmáry</i>).....	981
ROBERT VEINFURTER	Das Fliegende Personal der k.u.k. Fliegerkompagnien im Ersten Weltkrieg (<i>Zoltán Czirók</i>)	985
FERENC GERE BEN	„Nun ist jeder Mann hier gefragt!“ Aussagen einer Familien-Dokumentensammlung aus dem Ersten Weltkrieg (1914–1918) [„Most minden valamirevaló férfinek itt a helye!” Egy első világháborús családi dokumentumgyűjtes vallomásai (1914–1918)] (<i>István Kovács</i>)	987
ROBERT BORN – BEATE STÖRTKUHL (HRSG.)	Apologeten der Vernichtung oder „Kunstschtützer“? Kunsthistoriker der Mittelmächte im Ersten Weltkrieg (<i>Tibor Balla</i>)	990
TAMÁS PINTÉR – JÁNOS RÓZSAFI – NORBERT STENCINGER	Ungarische Regimenter im Schutz des Hochlands von Doberdó [Magyar ezredek a Doberdó-fennsík védelmében] (<i>Tibor Balla</i>)	992
RÓBERT TÖRÖK – SZILVIA ZÁVODI (RED.)	Der Alltag im Krieg. Teil 2 [Háborús hétköznapok II.] (<i>Annamária Kocsis</i>)	995
ROBERT KRIECHBAUMER – WOLFGANG MUELLER – ERWIN A. SCHMIDL (HG.)	Politik und Militär im 19. und 20. Jahrhundert. Österreichische und europäische Aspekte. Festschrift für Manfred Rauchensteiner (<i>Tibor Balla</i>)	999
ISTVÁN ORMOS	Stationen einer Lebensbahn. Mihály Kmoskó 1876–1931 [Egy életút állomásai. Kmoskó Mihály 1876–1931] (<i>Gábor Fodor</i>).....	1002
ERICH KÖRNER-LAKATOS	62 historische Leckerbissen. Sorgfältig recherchiert, gut ausgeleuchtet (<i>Tibor Balla</i>)	1006
MÓNIKA MAKRA – ADRIENN GÁRDONYI	Erinnere dich an uns! ...An diejenigen, die wir in der Sowjetunion „eine kleine Arbeit zu erledigen hatten“ [Emlékezz Ránk! ...azokra, akik „egy kis munkán” voltunk a Szovjetunióban] (<i>Adrienn Gulyás</i>)	1009

TABLE DES MATIÈRES

	ÉTUDES	
CSETE KATONA	Des mercenaires vikings en Europe de l'Est du 9 ^{ème} au 11 ^{ème} siècles.....	811
SZABOLCS LÁSZLÓ KOZÁK-KÍGYÓSSY	Le rôle des corporations dans la défense de la ville de Nagyszeben aux 15 ^{ème} et 16 ^{ème} siècles	834
JÁNOS BESENYŐ	Rio de Oro, la colonie africaine potentielle de la Monarchie austro-hongroise.....	856
	PUBLICATIONS	
ZOLTÁN SŐREGI	Contributions aux combats de 1944–1945 de l'artillerie hongroise à cheval.....	885
	PUBLICATIONS DE SOURCE	
ISTVÁN SERES	Les pertes militaires d'Udvarhelyszék entre 1657 et 1661	903
	ATELIER	
BÉLA NÓVÉ	À la place d'un monument – questions et réflexions au sujet du dernier livre de János Rainer M.....	941
	REVUE	
JÓZSEF NAGY (ÉD.)	Des siècles de défense des frontières du Pays des Sicules. Le district de Csíkszék et la région des Gyimes [A határvédelem évszázadai Székelyföldön. Csíkszék és a Gyimesek vidéke] (<i>Katalin Mária Kincses</i>).....	957
KAROL OLEJNIK	Władysław III Warneńczyk (<i>István Kovács</i>).....	964
LAURENT JALABERT	Charles V de Lorraine ou la quête de l'État (1643–1690) (<i>Ferenc Tóth</i>)	967
KÁLMÁN MÉSZÁROS – ISTVÁN SERES – PÉTER TÖRÖK	Au service du prince. Études biographiques et d'histoire familiale de l'époque Rákóczi [A fejedelem szolgálatában. Életrajzi és családtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból] (<i>Katalin Mária Kincses</i>).....	971
JEAN-PIERRE BOIS	L'abbé de Saint-Pierre. Entre classicisme et Lumières (<i>Ferenc Tóth</i>)	975
ISTVÁN KOVÁCS	« Intérêt et amour ». Mémoires polonais sur la guerre d'indépendance de 1848–1849 [„Érdek és szeretet” Lengyel visszaemlékezések a szabadságharcra 1848–1849] (<i>József Solymosi</i>).....	978

KÁROLY CSONKARÉTI	Sans souvenirs, la réputation d'une nation n'est qu'une ombre – Photographies de la vie de la marine impériale et royale [Emlékek nélkül nemzetnek híre csak árnyék – Fényképek a császári és királyi haditengerészet életéből] (<i>István Szathmáry</i>).....	981
ROBERT VEINFURTER	Das Fliegende Personal der k.u.k. Fliegerkompagnien im Ersten Weltkrieg (<i>Zoltán Czirók</i>)	985
FERENC GEREBEN	« Tout homme digne de ce nom doit être là ! » Témoignages d'un ensemble de documents familiaux de la Première Guerre mondiale (1914–1918) [„Most minden valamirevaló férfinék itt a helye!” Egy első világháborús családi dokumentumegyüttes vallomásai (1914–1918)] (<i>István Kovács</i>)	987
ROBERT BORN – BEATE STÖRTKUHL (ÉD.)	Apologeten der Vernichtung oder „Kunstschützer“? Kunsthistoriker der Mittelmächte im Ersten Weltkrieg (<i>Tibor Balla</i>)	990
TAMÁS PINTÉR – JÁNOS RÓZSAFI – NORBERT STENCINGER	Des régiments hongrois engagés dans la défense du plateau de Doberdò [Magyar ezredek a Doberdó-fennsík védelmében] (<i>Tibor Balla</i>)	992
RÓBERT TÖRÖK – SZILVIA ZÁVODI (ÉD.)	Le quotidien de la guerre II [Háborús hétköznapiok II.] (<i>Annamária Kocsis</i>)	995
ROBERT KRIECHBAUMER – WOLFGANG MUELLER – ERWIN A. SCHMIDL (ÉD.)	Politik und Militär im 19. und 20. Jahrhundert. Österreichische und europäische Aspekte. Festschrift für Manfred Rauchensteiner (<i>Tibor Balla</i>)	999
ISTVÁN ORMOS	Les étapes d'une carrière. Mihály Kmoskó 1876–1931 [Egy életút állomásai. Kmoskó Mihály 1876–1931] (<i>Gábor Fodor</i>).....	1002
ERICH KÖRNER-LAKATOS	62 historische Leckerbissen. Sorgfältig recherchiert, gut ausgeleuchtet (<i>Tibor Balla</i>)	1006
MÓNIKA MAKRA – ADRIENN GÁRDONYI	Souviens-toi de nous ...de nous qui avons été envoyés au travail forcé en Union soviétique [Emlékezz Ránk! ...azokra, akik „egy kis munkán” voltunk a Szovjetunióban] (<i>Adrienn Gulyás</i>)	1009

СОДЕРЖАНИЕ

	ИССЛЕДОВАНИЯ
ЧЕТЕ КАТОНА	Наёмные викинги IX–XI. веков в восточной Европе 811
ЛАСЛО САБОЛЧ КОЗАК- КИДЬЁШШИ	Гильдейская оборона города Сибиу в XV–XVI. веках 834
ЯНОШ БЕШЕНЁ	Возможная африканская колония Австро- Венгерской монархии: Рио-де-Оро 856
	ПУБЛИКАЦИИ
ЗОЛТАН ШЁРЕГИ	Дополнительные данные к сражениям венгерской каваллерийской артиллерии 1944–1945 гг. 885
	ПУБЛИКАЦИИ ИСТОЧНИКОВ
ИШТВАН ШЕРЕШ	Военные потери г. Удвархейсек между 1657–1661-ими годами 903
	МАСТЕРСКАЯ
БЕЛА НОВЭ	Вместо мемориала – вопросы, мысли. Новая книга Яноша М. Райнера 941
	ОБЗОР
ЙОЖЕФ НАДЬ (ИЗД.)	Столетия охраны границ в Секейском краю. Чиксек и регион Гимеш [A határvédelem évszáza- dai Székelyföldön. Csíkszék és a Gyimesek vidéke] (<i>Каталин Мария Кинчеш</i>) 957
KAROL OLEJNIK	Władysław III Warneńczyk (<i>Иштван Ковач</i>) 964
LAURENT JALABERT	Charles V de Lorraine ou la quête de l'État (1643–1690) (<i>Ференц Том</i>) 967
КАЛМАН МЕСАРОШЬ – ИШТВАН ШЕРЕШ – ПЕТЕР ТЁРЁК	На службе принца. Биографические и семейные истории с эпохи Ракоци [A fejedelem szolgálatában. Életrajzi és családtörténeti tanulmányok a Rákóczi- korból] (<i>Каталин Мария Кинчеш</i>) 971
JEAN-PIERRE BOIS	L'abbé de Saint-Pierre. Entre classicisme et Lumières (<i>Ференц Том</i>) 975
ИШТВАН КОВАЧ	«Интерес и любовь» Польские воспоминания о борьбы за независимость 1848–1849 [„Érdek és szeretet” Lengyel visszaemlékezések a szabadságharcra 1848–1849] (<i>Йожеф Шоймоши</i>) 978

КАРОЙ ЧОНКАРЕТИ	Без воспоминаний весть нации – это всего лишь тень – фотографии из жизни императорского и королевского флота [Emlékek nélkül nemzetnek híre csak árnyék – Fényképek a császári és királyi haditengerészet életéből] (<i>Иштван Саммари</i>) 981
ROBERT VEINFURTER	Das Fliegende Personal der k.u.k. Fliegerkompagnien im Ersten Weltkrieg (<i>Золтан Цзирок</i>)..... 985
ФЕРЕНЦ ГЕРЕБЕН	«Теперь всем порядочным мужчинам место здесь!» Документальный семейный сборник признаний Первой мировой войны (1914–1918) [„Most minden valamirevaló férfinak itt a helye!” Egy első világháborús családi dokumentumgyűttes valloásai (1914–1918)] (<i>Иштван Ковач</i>) 987
ROBERT BORN – BEATE STÖRTKUHNL (HRSG.)	Apologeten der Vernichtung oder „Kunstschützer“? Kunsthistoriker der Mittelmächte im Ersten Weltkrieg (<i>Тибор Балла</i>) 990
ТАМАШ ПИНТЕР– ЯНОШ РОЖАФИ – НОРБЕРТ ШТЕНЦИНГЕР	Венгерские полки в защите плоскогорья Добердо [Magyar ezredek a Doberdó-fennsík védelmében] (<i>Тибор Балла</i>) 992
РОБЕРТ ТЁРЁК – СИЛЬВИЯ ЗАВОДИ (ИЗД.)	Военные будни II. [Háborús hétköznapiok II.] (<i>Аннамария Кочиш</i>) 995
ROBERT KRIECHBAUMER – WOLFGANG MUELLER – ERWIN A. SCHMIDL (HG.)	Politik und Militär im 19. und 20. Jahrhundert. Österreichische und europäische Aspekte. Festschrift für Manfred Rauchensteiner (<i>Тибор Балла</i>) 999
ИШТВАН ОРМОШ	Этапы жизненного пути. Михай Кмошко 1876–1931 [Egy életút állomásai. Kmoskó Mihály 1876–1931] (<i>Габор Фодор</i>) 1002
ЕРИХ КЁРНЕР-ЛАКАТОШ	62 historische Leckerbissen. Sorgfältig recherchiert, gut ausgeleuchtet (<i>Тибор Балла</i>) 1006
МОНИКА МАКРА – АДРИЕНН ГАРДОНИ	Помни нас! ... те, кто были на «маленькой работе» в Советском Союзе [Emlékezz Ránk! ... azokra, akik „egy kis munkán” voltunk a Szovjetunióban] (<i>Гуляш Адриенн</i>) 1009

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK KÖZLÉSI SZABÁLYZATA

A *Hadtörténelmi Közlemények* kizárólag a magyar és a magyar hadtörténelemhez kapcsolódó egyetemes hadtörténet körébe tartozó, első közlésnek számító publikációkat közöl 1-1,5 (kivételes esetekben 2) szerzői ív (legfeljebb 80 000 leütés) terjedelemben. A *Hadtörténelmi Közlemények* referált folyóirat, melynek rovataiban csak két független lektor és a folyóirat impresszumában olvasható Szerkesztőbizottság tagjai által jóváhagyott írások jelenhetnek meg. A Szerkesztőség csak névvel, címmel és elérhetőséggel ellátott kéziratokat fogad el, melyeket kérünk a kézirat elején föltüntetni.

A Tanulmányok, Közlemények, Műhely és Forrásközlemények rovatok valamelyikébe szánt íráshoz magyar nyelvű rezümét kérünk csatolni. A képeket, grafikonokat, térkép-vázlatokat külön (számozott, jól azonosítható) fájlokban, 300 DPI felbontásban, lehetőség szerint JPG fájlként mellékeljük.

Recenziók beküldésénél kérjük, hogy a szemlézett könyv teljes címléírását közöljék (szerző, cím, sorozatcím, ha van, megjelenés helye, kiadó, megjelenés éve, oldalszám, ISBN-szám).

A folyóiratban megjelentetendő írásokhoz (a krónikák, könyvszemlék, nekrológok kivételével) bibliográfiát és szükség esetén (külön) rövidítésjegyzéket kérünk csatolni az írás végén.

A jegyzetekben az idézett műveket, forrásokat rövidítve, a szerző (szerkesztő) vezetéknévvel és a megjelenés évszámával kérjük megadni, amit az írás végére helyezett Bibliográfiában kell feloldani, a rövidítés és annak feloldása között Tab. leütés alkalmazandó (pl.: *Farkas* 2012. → *Farkas Katalin*: Perczel Mór az emigrációban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 1. sz. 41–90. o.).

A *Hadtörténelmi Közlemények*ben kiemelésre a dőlt betűs szedés (kurzíválás, italic), kivételesen a félkövér szedés (bold) szolgál, aláhúzást és ritkítást ne használjanak. Művek, szakirodalmi írások szövegének átvételét idézőjelek közé foglalásuk jelzi, az idézetek egészének kurzív szedéssel való közlését kérjük mellőzni. A főszövegben kurzívval emelik ki a műcímeiket, az idegen nyelvű terminus technicusokat így: (*terminus technicus*), és ahogyan a jegyzetekben, úgy a főszövegben is kurzíválják a folyóiratok elnevezését.

A szerző család- és keresztnéve kurzívval szedendő. A keresztnévet mindig ki kell írni, nem kezdőbetűvel rövidíteni (kivétel, ha a címlapon csak kezdőbetű szerepel). A szerző keresztnéve és családnévének sorrendje mindig a nyomtatványon olvashatóval egyezik meg. Társszerzők nevei között nagyködtőjelet kell használni. A szerző(k) neve után mindig kettőspont következzen, kivétel, ha a név genitivusban áll, ekkor az írásjel elmarad (pl. *Erasmii Opera omnia*; *Zrínyi Miklós* Válogatott művei).

A mű címét a jegyzetekben nem kell kurzíválni. Ha a műnek alcíme is van, közéjük pont kerüljön, akkor is, ha az alcím zárójelben van. A cím után, zárójel nélkül következik a kötet szerkesztőjének neve, előtte a Szerk. szócska áll, ha az idézett kötet magyar nyelvű; Ed., ha angol, olasz vagy latin; Éd., ha francia; Hrsg. vagy Hg. (=Herausgeber), ill. hrsg. vagy hg. (= herausgegeben), ha német nyelvű. Több szerkesztővel bíró angol könyvek idézések az Ed. helyett a többes számot jelző Eds. szócska áll. Több szerkesztő esetében azok neve között nagyködtőjel van (nem vessző).

A kiadás helye, a kiadás éve e sorrendben következnek, közöttük vessző áll. A kiadás helyét mindig eredeti nyelven és teljes egészében ki kell írni (pl. Wien vagy Budapest). A kiadó nevét csak akkor kell megadni, ha az valamilyen szempont miatt feltétlenül szükséges (hely nélkül, csak kiadóval megjelent kötetek, könyvtörténeti tanulmányok stb. esetén) – ekkor a kiadás helye és a kiadás éve közé, vesszővel elválasztva kerül.

Az idézett könyvet magába foglaló könyvsorozat címét a kiadás évét követően zárójelben kérjük. A könyvsorozat szerkesztőjének nevét csak akkor kell megadni, ha a címnegyedben kiemelten szerepel a könyvben.

Folyóiratok esetében a folyóirat kurzívval szedett neve után vessző áll, majd normállal szedve az évfolyam, zárójelben megadva a megjelenés éve, majd a folyóirat száma következik.

Ezután az idézett lapszámok következnek, amelyek után az o. rövidítés áll. Több egymást követő lapra hivatkozás esetén közéjük nagyköjtőjelet kell tenni (33–59. o.), több egymással nem érintkező lapszám esetén ezek közt pont és vessző áll, és az utolsó lapszám után is pont áll (33., 52., 97. o.).

Az évszázadokat – az idézetekben és hivatkozott címekben lévő eltérő változatok kivételével – római számokkal írják.

A jegyzetekben az alábbi rövidítéseket kérjük alkalmazni (másokat nem): vö.: (‘vesd össze’); uo. (‘ugyanott’); Uő: (‘ugyanő’ ez mindig nagybetűvel és kurzívval, mert a szerző nevét helyettesíti, de pont nincs utána); ti. (tudniillik); sz. (szám); ill. (illetve); jegyz. (jegyzet, jegyzetek); pl. (‘például’); stb. (és így tovább); r. (‘recto’); v. (‘verso’); fol. (‘folio’).

A személynevek között a nagyköjtőjelet betűközzel, városok esetében szorosan, azaz betűköz nélkül helyezzük el. Pl.: *Kovács Tibor – Lengyel János*, de Wien–Köln–Bonn.

Internetről levett anyagok esetén kérjük, adják meg a honlap pontos címét és a letöltés dátumát ebben az alakban, pl.: <http://www.bibliothek.uni-augsburg.de/>; a letöltés időpontja: 2018. január 1.)

Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztősége